ПРВИ ОКРУГЛИ СТО "ГАРАВИЦЕ 1941."

Зборник саопштења, свједочења и докумената

Бања Лука
05. мај 2010.

ПРВИ ОКРУГЛИ СТО
"ГАРАВИЦЕ 1941."

Бања Лука 05.05. 2010. године

Издавачи

Завичајно удружење "Уна" Бања Лука
"Trivunija line" д.о.о. Бања Лука

За издавача:
Бошко Стоисављевић
Војин Тривуновић

Главни уредник:
Бранко Вукадиновић

Извршни уредник:
Небојша Куштриновић

Редакциони одбор:

Бранко Вукадиновић
Жељко Лакић
Љиљана Орешковић
Бранка Ћуић

Лектор:
Ранко Павловић

Превод на енглески:
Душко Поповић

Фотографије:
Дејан Тодоровић

Прелом и дизајн:
Јанко Велимировић

Штампарија:
"Графомарк" Лакташи

За штампарију:
Светозар Ћеркета

Прво издање

Бања Лука, 2011

На овом мјесту (Гаравицама) 27. јула 1949. године, постављен је скромни споменик.

На плочи постављеној 27. јула 1949. године био је текст: "Народ среза и града Бихаћа подиже овај споменик као трајну успомену на 12.000 невино и звјерски убијених Срба од стране усташких зликоваца у времену од јуна 1941. год. до октобра 1941. год. Нека је слава и трајна успомена невиним палим жртвама."

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР:

Бранко Вукадиновић предсједник,

Љиљана Орешковић, Бранка Ћуић, Радмила Чојо,
Бранко Мајић, Милан Репац, Слободанка Опачић,
Мирјана Новаковић, Миле Матијевић, Петар Ваван,
Боро Хајдуковић, Милена Раковић, Небојша Куштриновић,
Ђуро Стоисављевић, Бошко Стоисављевић

САДРЖАЈ

РИЈЕЧ УРЕДНИКА 9
ГАРАВИЦЕ – ОПОМЕНА ЗА ЖИВОТ 15
ПОЗДРАВНЕ БЕСЈЕДЕ ДОМАЋИНА И ГОСТИЈУ. 17

ЈАЧИ ОД КАМЕ, БРЖИ ОД КУРШУМА. 17
ЏЕЛАТИМА ПРАВО ИМЕ 19
НЕ ПРЕПУСТИТИ ЗАБОРАВУ 21
ИСТИНА О ЗЛОЧИНИМА 23
ЦЕНТРАЛНИ ПОМЕН НЕВИНИМ ЖРТВАМА 24
ДОКУМЕНТОВАНО О ЗЛОЧИНУ. 26

I

Р Е Ф Е Р А Т И 27

ГАРАВИЦЕ – МЈЕСТО ТУГЕ И СТРАВИЧНОГ ЗЛОЧИНА 29
ИМЕНОВАТИ ЖРТВЕ И УБИЦЕ 36
КАКО СУ СЕ "ДОГОДИЛЕ" ГАРАВИЦЕ? 39
СТРАДАЊЕ БИХАЋКИХ ЈЕВРЕЈА 45
ЖРТВЕ РАТА 1941-1945. ОПШТИНЕ БИХАЋ ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 1964.
ГОДИНЕ И ДО САДА ИЗВРШЕНОЈ РЕВИЗИЈИ ПОПИСА 47
ВЕЛИКА КРИВИЦА И ЗЛОЧИНИ СЕ НЕ МОЖЕ САКРИТИ 88
ФЕЉТОН ОБЈАВЉЕН У ЛИСТУ "КРАЈИНА" ПОВОДОМ 50. ГОДИШЊИЦЕ
УСТАШКОГ ГЕНОЦИДА НА ГАРАВИЦАМА КОД БИХАЋА, ОД 25. ОКТОБРА ДО
22. НОВЕМБРА 1991. ГОДИНЕ 99
БИХАЋ - УСТАШКИ ЗВЈЕРИЊАК ЗА СРБЕ И ЈЕВРЕЈЕ 108
САМО ИСТИНА СПРЕЧАВА НОВЕ ЗЛОЧИНЕ 112

II

ДИСКУСИЈА 115

ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНИХ СУСРЕТА 117
ДА ЖРТВЕ НАЂУ ВЈЕЧНИ МИР 118
ОПОМЕНА И НАУК 120
РУГАЊЕ ИСТИНИ. 122
БЕЗ МЛАДИХ ЉУДИ НЕЋЕТЕ УСПЈЕШНО ЗАВРШИТИ ПОСАО 124
ЗНА СЕ КО ЈЕ ЗЛОЧИНАЦ 125
НАЈВАЖНИЈИ ПОСАО ТЕК СЛИЈЕДИ 126

III

ЗАКЉУЧЦИ 131

З А К Љ У Ч Ц И Првог округлог стола "ГАРАВИЦЕ 1941.", одржаног 5.5.2010. године у Бањалуци 133

Дискусија послије закључака 136
НИСУ САМО УСТАШЕ УБИЈАЛЕ 136
ОБНАВЉАЊЕ ЦРКВЕ У ПРИТОЦИ. 137

ЗАВРШНА РИЈЕЧ НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ. 139

ЗАШТИТИТИ ЗЕМНЕ ОСТАТКЕ, НАЧИНИТИ СПИСКОВЕ 139

IV

СВАКО ЗЛО НЕКО ПРЕЖИВИ ДА БИ ИСПРИЧАО ИСТИНУ 141

АУТЕНТИЧНА СВЈЕДОЧЕЊА 141
НЕМОЈ ЏАФО МОЛИМ ТЕ КО ДРАГОГА БОГА. 143
ГАРАВИЦЕ 147
НА ЂУЛИ СУ ПОБИЛИ ЈЕДНУ ГРУПУ А ДРУГУ НА БАРАМА КОД ПАЂАНА 148
САН 151
ОВАЈ ЗЛОЧИН ЈЕ ЗАОБИШАО САМО ЈЕДНУ ДЈЕВОЈЧИЦУ 153
ГАРАВИЦЕ 41 156
АКО УВАТИТЕ СРПСКО ДИЈЕТЕ ОД КИЛЕ, ОДМА` КОЉИТЕ, ЈА НАРЕЂУЈЕМ 158
КРСТ СРБИНОВ 164
КОМШИЈА, ВАМА ХРАНЕ ВИШЕ НЕЋЕ ТРЕБАТИ 165
ГАРАВИЦЕ 168
ЉУДИ СУ САМИ СЕБИ КОПАЛИ РАКЕ. 169
СВЈЕТЛОСТ 172
ВИДЈЕЛИ СМО КРВ КАКО ТЕЧЕ ИЗ ОНИХ РАКА И СЛИЈЕВА СЕ У КЛОКОТ. 173
ТУГА ТУЖНИХ ГАРАВИЦА 174
ЂУРО РАДАКОВИЋ ЈЕ ОТИШАО КУЋИ ДА ОБУЧЕ НОВО САМОТНО ОДИЈЕЛО И ДОЂЕ САМ УСТАШАМА. 175
У ДВОРИШТУ ЈЕДНЕ СПАЉЕНЕ КУЋЕ, КОЈА ЈЕ БИЛА ПОРЕД ЦЕСТЕ ВИДЈЕЛА САМ МЛАДУ ЖЕНУ ЗАКЛАНУ, А ПОРЕД ЊЕ, У КОЛИЈЕВЦИ СЕ ВИДИ МАЛО ДИЈЕТЕ. ...177
НАЗВАО ИМ ЈЕ "ДОБРО ВЕЧЕ", АЛИ С ЊИХОВЕ СТРАНЕ ГЛАСА НИЈЕ БИЛО. 180

V

ГДЈЕ, КАД И КАКО ЈЕ БИЛО? 183

ГДЈЕ СЕ ДОГОДИО ЗЛОЧИН? 184
С В Е М У К Е С В И Ј Е Т А. 195
ГАРАВИЦЕ 200
УСТАШКИ ОБРАЗАЦ ЗА ГЕНОЦИД 200
ДА СЕ САЗНА ИСТИНА..., РЕКЛИ СУ И НАПИСАЛИ. 218

JEVREJSKA OPŠTINA BIHAĆ 218
У ПЛАНИНИ 1941. – ГОЛА СЈЕЧА..... 232

VI

ИЗЈАВЕ О ЗЛОЧИНУ НА ГАРАВИЦАМА КОЈЕ СУ ПУБЛИКОВАНЕ 251

У СВОМ РАТНОМ ДНЕВНИКУ 1942. ГОДИНЕ ЈЕ ЗАПИСАО: 253
СТАНА И НАДА СУ БИЛЕ ИЗЛОЖЕНЕ СТРАШНОМ МУЧЕЊУ 256
А ЈА САМ ТО ИСКОРИСТИО И ПОБЈЕГАО 258
ДА СЕ МУСЛИМАНИ И ХРВАТИ БОРЕ СВИМ СРЕДСТВИМА КАКО БИ СЕ СРПСКА ГАМАД ИСКОРИЈЕНИЛА 262
КАД ТИ НИЈЕ ЈАСНО И ТЕБЕ ЋЕМО 265
ОДМАХ ЗАТИМ САМА ЈЕ СКОЧИЛА У РИЈЕКУ 269
СТАНУ СУ ПОСЛИЈЕ РАЗНИХ МУЧЕЊА ЗАКЛАЛИ 271
ЗАВАРАТИ ШТО ВЕЋИ БРОЈ ЉУДИ 273
УБИЈАЛИ СУ СВЕ ЖИВО ШТО СУ ЗАТЕКЛИ КОД КУЋЕ 274
НАРОД ОВОГ КРАЈА ГА ЈЕ ПРОЗВАО ЦРНИМ ПЕТКОМ 275
СЈЕДИО САМ У КУПЕУ СА ХОЏОМ БОРИЋЕМ, ЗЛОГЛАСНИМ УСТАШОМ ИЗ ЦАЗИНА 276
ЈАУЦИ ЖРТАВА СУ СЕ МОГЛИ ЧУТИ НА ХРГАРСКОЈ СТРАНИ 277
ОТЈЕРАЛИ ОКО 80 ЉУДИ ДА РУШЕ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ У БИХАЋУ. 278
ЗНАО САМ КАКВА ИХ СУДБИНА ЧЕКА. 279
ГОВОРИО ЈЕ МОЛИТВУ ТАКО ЗАНОСНО, ОДУШЕВЉЕНО И СВЕЧАНО КАО ДА МУ ЈЕ ПРЕД ОЧИМА САМ ГОСПОД БОГ. 281
МАЛУ ДИЈЕЦУ СУ НАБИЈАЛИ НА БАЈОНЕТЕ 289
НАЈПРИЈЕ СУ УСТАШЕ ОДЕЛЕ УГЛЕДНИЈЕ ЉУДЕ 290
ВЕЋИНА ЈЕ ПРЕДОСЈЕЋАЛА ДА КОРАЧА У СМРТ 291
ИЗ ВАТРЕ ЈЕ УСПЈЕЛА ПОБИЈЕЋИ ДЕВА РАДИЋ 293
ИМАЛИ СМО ЖИВЕ СВЈЕДОКЕ, АЛИ НИСМО ТЕМЕЉИТИЈЕ ИСТРАЖИВАЛИ 295

З А В Р Ш Н А Р И Ј Е Ч 297

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

"Оно што није записано

Као да се није ни догодило"

(Иво Андрић)

У жељи да отргнемо од заборава, дамо и дајемо вјечни помен свим невиним жртвама усташког терора на начин како оне то заслужују, да подсјетимо оне који кажу да "не знају" за бихаћке Гаравице, међу којима нажалост има и историчара, да јавности презентујемо материјал са Првог Округлог стола који се одржао 05.05.2010. године у Бањој Луци, и сав доступан материјал који говори о том злочину на једном мјесту, приредили смо овај Зборник, који у наслову носи име, једног од највећег стратишта, како на Балкану тако и у Европи у Другом свјетском рату, гдје је на најсвирепији начин, само за неколико недјеља убијено више од 12.000 цивила само зато што су били Срби, Јевреји или Роми.

Грађу за овај Зборник ваљало је сакупљати из више извора и са више страна.

Из архива, музеја, сјећања преживјелих свједока...

До сада се у неколико књига, које су нам доступне, Гаравице само спомињу.

А изграђено је спомен подручје на Гаравицама које не свједочи.

Иако је архитектонски и грађевински обликовано и уређено као јединствена меморијална спомен цјелина, обухвата подручје од 149.479 квадратних метара, постављена група великих умјетничких спомен скулптура из камена бихацита подигнут споменик, обликован од велике камене громаде и плоче са текстом, на њему се не може утврдити ко је жртва, а ко крвник, ко заповиједи убијање и ко бише убице, у чему би кривња жртава, кад је убијање почело и кад је окончано, гдје су остаци жртава...

Гаравице нису уређене на онај начин како оне то заслужују, нити је до овог тренутка било књиге која заслужује посебно издање.

А Гаравице то заиста заслужују.

Народ са ових простора не спада у онај сретни народ којег заобиђе рат. Чим се деси било какав "потрес" хватамо се оружја.

Нема генерације која живи у дједовој и очевој кући, нема простора гдје једно крвопролиће не сустиже друго.

Учинимо их таквим, да буду сјет, опомена и училиште.

Нека буду мјесто на којем ћемо се молити за опрост, нека буду мјесто гдје ћемо учинити да невине жртве не заборавимо, гдје ћемо се молити да се више нигдје и никада не понови.

Највећу грађу коју смо користили за овај Зборник дао је историчар Бранко Ј. Бокан у својој књизи "Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941-1945", затим историчари Јован Мирковић, Здравко Диздар, Милан Вукмановић и Славко Одић у књигама "Бихаћ у новијој историји 1918-1945" том-1 и том-2, Владимир Дедијер у свом ратном дневнику и други грађани града Бихаћа који су на ову тему говорили и писали, како у књизи "Бихаћ у новијој историји"тако и у књизи "Подгрмеч у НОБ-у", књига прва.

Посебан, огроман и аутентичан допринос садржају ове књиге дали су преживјели свједоци који су својом дјечијом храброшћу и божијом помоћи остали живи, све својим оком видјели и смогли снаге да нам због истине нешто о томе кажу.

Према томе, овај Зборник је сачињен искључиво од тексовта који се већ налази у наведеним књигама, а односи се на Гаравице и од званичних изјава преживјелих свједока.

Али, свештоје реченоуовомЗборнику, можесе рећи да је то само мали дио истине и зла који се у то вријеме догодио на Гаравицама.

Учинили смо све да код навођења текстова из наведене литературе у Зборник не дође до било каквих техничкоих грешака.

Зато смо се опредјелили да сва документациона основа која је кориштена за израду овог Зборника, буде јаднако архивирана као Зборник и буде његов саставни дио.

Вјерујем да ће ентузијасте, историчари и други стручњаци у перманентном истраживању на видјело изнијети и друге доказе и елементе који се односи на Гаравице, то потврдити научним скуповима и својим текстом допунити странице овог Зборника.

Можда ни ми у току припреме Зборника нисмо могли доћи до свег материјала о Гаравицама из више разлога, а можда понајвише зато, што се одређени дио овог материјала налази у државама које су биле у саставу бивше Југославије.

Због објективних процедура у његовом прикупљању, до таквих материјала и доказа није једноставно доћи.

Надамо се, кад су "Гаравице 1941" у питању, да се неће стати само на овом урађеном послу, и молимо читаоце да уваже да је ово ипак *први рукопис комплетне књиге о Гаравицама*.

Бранко Вукадиновић

ПРВИ

ОКРУГЛИ СТО

"ГАРАВИЦЕ 1941. - МЈЕСТО ЗЛОЧИНА"

Бања Лука, (просторије "Електрокрајине"), 5. мај 2010. године

ЗАЈЕДНИЧКА ФОТОГРАФИЈА УЧЕСНИКА ОКРУГЛОГ СТОЛА

НЕБОЈША ЗУБОВИЋ

глумац Народног позоришта Републике Српске
одрецитовао је пјесму Драгана Студена

Драган Студен[1]

ГАРАВИЦЕ[2] **КОД БИХАЋА**
Овде су српске кости у
пишталину помраченог
ума бачене.

Ој, Бихаћко стравно поље,
Главосече туд су харале.

Овде је српска крв без
опреза шикљала господњу
сажаљивост и богоправду не
измоливши.

Ој, Бихаћко поље,
злином озелењено.

Овде су српске очи
задржале цаклину
извађене прогледавши.

---

[1] Драган Студен је рођен у Бугару код Бихаћа

[2] (Гаравице, српска гробница гдје је у Другом свјетском рату од усташа убијено око 12.000 Срба)

Ој, Бихаћко поље,
поље море грозоморе.

Овде су српске кости
до небосвођа расле
паметник упозорења
за сва времена.

ВОЈИН ТРИВУНОВИЋ,

књижевник
модератор на округлом столу – обраћа се жртвама

ГАРАВИЦЕ – ОПОМЕНА ЗА ЖИВОТ

Без икакве кривице и суда – одлучише да узму вам голе животе!
Да вам пресијеку грло камом, ископају очи, набију на бодеж!
Маљем, мозак да вам проспу! Сваки траг да вам затру!
Усташе – крвници Независне Државе Хрватске,
Бацише вас тако беспомоћне у бездане јаме, канале и јендеке!
Било је то 1941. – мрачне године!
Био је то пакао и за мртве и за живе!
Без икаквог повода!
Одлучише тако!
Само зато што сте били људи!
Роми, Јевреји, Срби!
Бихаћ је био град смрти!
А Гаравице опомена за живот!

Ево, шездесет девет година је протекло од тог страшног злочиначког пира повампирених усташких хорди. Данас су се састали ваши потомци, рођаци, комшије, они ће заједно са историчарима и другим мудрим и ученим главама учити лекције о животу и смрти. Лекције о смрти за живот!

Ненаучених лекција још је много остало.
Издали нас памћење – издали смо Вас!
И себе!
Све што отргнемо из заборава, уложићемо у будућност!
Учити наше потомке
Правдољубивости,
Поштењу,
Витештву,
Чојству и јунаштву!
Учити их памћењу и праштању!

ПОЗДРАВНЕ БЕСЈЕДЕ ДОМАЋИНА И ГОСТИЈУ

БРАНКО ВУКАДИНОВИЋ,

Предсједник Одбора за његовање традиција и очувања
спомен подручја жртава усташког терора "ГАРАВИЦЕ 1941"

ЈАЧИ ОД КАМЕ, БРЖИ ОД КУРШУМА

Поштоване даме и господо,

драги гости,

драги преживјели свједоци,

драги пријатељи,

Након 69 година од ванразумног, стравичног, свирепог и масовног убијања невиног цивилног становништва само зато што су били Срби, Јевреји или Роми, које су на најгори могући начин побиле усташе тадашње Независне Државе Хрватске, данас смо овдје, да одржимо Округли сто, на којем ћемо употребом живе ријечи и пера, са највећим могућим пијететом, по први пут досљедно и јавно проговорити о стравичном злочину који се догодио на Гаравицама код Бихаћа крајем јула и почетком августа 1941. године и жртвама којих на Гаравицама у том великом подземном граду "живи" преко 12.000, на начин како то хришћански доликује, како то невине жртве заслужују и помолимо се драгом Богу да им буде лака црна земља а кости да почивају у божијем миру.

Чини ми част и задовољство да вас у овом тренутку све скупа још једном поздравим, захвалим на одазиву и активном вашем учешћу о овом значајном питању.

Посебну обавезу, имам да поздравим све преживјеле свједоке. Све вас који сте овдје и оне који нису могли да дођу.

Вас који сте били јачи од крвника, њихове каме и ножа...., бржи од њихових куршума а тада сте били само дјеца.

Остали сте живи захваљујући вашој храбрости, срећи и божијој помоћи.

Све до данас, носећи у себи тугу, бол и ране на души и тијелу за својима најближим, чије сте посљедње муке видјели и те слике остале запамћене до краја вашег живота.

Будите поносни, а и ми смо на Вас, што сте смогли снаге да данас, након 69 година, причате о тим усташким злочинима, какве вишевјековна историја и народно приповиједање није забиљежило.

Желим овом Округлом столу успјешан рад и још једном вас све скупа срдачно поздрављам.

Хвала вам!

ПАНТЕЛИЈА ЂУРГУЗ,

предсједник Борачке организације Републике Српске,
покровитељ округлог стола

ЏЕЛАТИМА ПРАВО ИМЕ

Сви смо свједоци да ових дана, између осталог, живимо у вријеме наводно пожељних и очекиваних извињења. Иницијатори тих декларација и резолуција којима се подстичу помирење и мир у региону поново су, ко други, него Срби. Тако је било у вријеме Отоманске империје и балканских ратова. Тако је било 1918. и 1945. године, а ево, тако је и сад. Између тога је положено близу два милиона српских живота само у два свјетска рата када је уништена трећина српског корпуса. Посебно поглавље у тој голготи и кавалкади представљају злочини почињени у вријеме Независне државе Хрватске када је над Србима извршен најмасовнији геноцид какав се у Другом свјетском рату преживјели само Јевреји.

Сваког дана о том пострадању Срба зна се све мање, и све мање ће се знати, јер процес брисања историје и памћења траје од првих дана ослобођења. На прсте једне руке могу се набројати споменици на којима је прецизно уписано ко су жртве и ко су злочинци, ко је страдао и зашто, и ко је био џелат. Све је то закамуфлирано и замотано у флоскуле и фразе о такозваним "жртвама фашистичког терора". Да би потом и то било прекривено заборавом и понеком церемонијалном парадом кад је властима устребала парада, али су и тада усташе прећуткиване, а злочини умањивани да се, бајаги, неко не би увриједио. Не неко, него да се не би увриједили џелати. О болу и увреди жртава и њихових потомака нико није водио рачуна. Јер то су били Срби, Јевреји, Роми и понеки комуниста. Тако је остало до данашњег дана, па зато ни сада нико из такозване међународне заједнице не долази у Градину, Јасеновац, Јадовно, Пребиловце и друга бројна масовна стратишта српског народа. Наравно, не долазе ни у Гаравице које су, највјероватније, други по величини град мртвих Срба. Одмах иза Јасеновца. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора

и њихових помагача у Другом свјетском рату утврдила је одмах послије 1945. године да у Гаравицама лежи 12.000 невиних цивилних жртава.

Иста та Комисија, а касније и други истраживачи историје НОБ-а утврдили су да је све почело 10. априла 1941. године оснивањем Независне Државе Хрватске и формирањем усташке власти у Бихаћу, гдје је по наредби злогласног усташког стожерника Виктора Гутића, устоличено такозвано Которско предстојништво и усташки логор, као и повјереништво за бившу Врбаску бановину. Терор над Србима био је свакодневан, а прва убиства починио је 20. априла 1941. године усташки поручник Химзо Бишћевић.

Масовни прогон, покољ и истрага Срба на Гаравицама почели су 3. јуна 1941. године, послије именовања Љубе Кватерника за великог жупана Жупе Крбава и Псат. Бихаћки Срби и Срби са овог дијела Крајине и Лике памте два велика покоља која су се догодила на Гаравицама. Први, "Мали" покољ био је у јуну, а такозвани Велики покољ трајао је од 28. јула до 4. августа 1941. године, када је убијено 10 000 невиних људи. Постоје бројна потресна свједочанства о том страдању и злочину, том истинском геноциду, али до дана данашњег не постоји ни једно извињење за то. Чак ни жаљење. Као што не постоји ни за било које друго губилиште.

"Затварали смо прстима уши да не чујемо тај лелек и јаук, који није био сличан ни људском ни животињском гласу. Тешко да је постојало нешто страшније од тог караказана, у којем су масакрирани српски сељаци...

Смрт на Гаравицама је долазила као избављење..." свједочи о тим догађајима извјесни Хусреф Рецић, бихаћки комуниста из тог времана. И наравно, бољи је свједок од свих других бихаћких, и не само бихаћких комуниста који знају да у овом дијелу Крајине није било педља земље гдје није почињен злочин. И тако је то било свих ових година. И тако је то сада. И зато се нама нико не извињава, нити ће се искрено извинити и зажалити. Јер ми смо лоши ђаци историје и још лошији баштиници невеселих знања због којих толике године и вијекове патимо и трпимо, стално зазирући и плашећи се да ће се неко крај нас и међу нама препознати и увриједити. И стално живимо у увјерењу како ће се добро добрим вратити. Али то вријеме не долази, а заборав је све већи.

То је био разлог зашто смо се укључили да припомогнемо обиљежити годишњицу страдања Срба у Гаравицама и што је БОРС покровитељ Округлог стола о том страдању у вријеме бројних иницијатива и декларација о саживоту и помирењу, бројних резолуција и извињења без истинског бола и саучешћа. У том политикантском времену и проблематичним сажаљењима само глас истине и разума може бити основа за мир и међусобно уважавање. Јер не постоји само једно полувријеме злочина - злочин је на Балкану дуг и болан процес, тековина дуге мржње и нерашчишћених рачуна који се не могу прекрити и прецртати скупштинским декларацијама. Потребно је вријеме и потребна је истина. Тек послије тога доћи ће праштање, помирење, саживот.

ОБРАЋАЊЕ ГОСТИЈУ НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ

ЈАНКО ВЕЛИМИРОВИЋ,

вршилац дужности директора Републичког центра за истраживање ратних злочина

НЕ ПРЕПУСТИТИ ЗАБОРАВУ

Користим прилику да вас поздравим као организаторе и учеснике овог округлог стола. Долазим из Републичког центра за истраживање ратних злочина овог задњег рата. Ово што смо чули у уводу, асоцира и довољно говори да оно што није завршено од 1941. до 1945. године у Бихаћу и Цазинској Крајини, завршено је од 1992. до 1995. године. Дакле, 69 година, након онога што данас обиљежавамо, лекција нам је да не смијемо поновити те "лекције" из постратног периода, од 1945. до 90- их година и да се о овом случају, Гравицама, данас тако мало зна.

Када је, прошле године, господин Вукадиновић дошао код мене, да тражи карте за Бихаћ и рекао ми за Гаравице, био сам стварно изненађен. Нисам знао о Гаравицама скоро ништа. Има још таквих локација о којима се ништа не зна, или врло мало зна. У тој Цазинској Крајини је и Мехино стање, на граници између Кладуше и Кордуна гдје је такође велики број Срба убијен и у тој масовној гробници покопан. Вјерујем да ће и друга мјеста па и Мехино стање, једног дана доћи на ред.

Како сам већ рекао, оно што није завршено 1941. до 1945, завршено је 1992, а посебно 1995. године. Срби су скоро у стопостотном броју морали напустити како град Бихаћ тако и остала мјеста Цазинске Крајине. Данас их има само у траговима, ако се неко од њих није случајно вратио.

Оно што је карактеристично за овај период јесте и то да је град Бихаћ био интересна сфера Републике Хрватске, да је из тзв. заштићене зоне или зоне безбједности Бихаћа коју је успоставила Међународна заједница гото-

во све четири године било врло активно дејство Армије БиХ, односно њеног 5. корпуса и да је био и међумуслимански рат између Кладуше и Бихаћа. Али посебно је био тежак рат и злочини који су почињени над Србима, како онима који су остали тамо, у облику логора и затвора, тако и у дејствима 5. корпуса према Републици Српској. Било је на том подручју офанзива и 1994, али оно што се догодило у љето и јесен 1995. године, оставило је дубоке трагове.

Сплитска декларација коју су у јулу 1995. године потписали Хрватска и БиХ била је та која је покренула све ово што се догодило и нанијела српском народу огромне жртве.

Надам се да ова генерација и органи који се баве овим пословима неће поновити грешку да се говори о Гаравицама након 69 година.

Ми то морамо урадити и оставити документацију и траг шта је било у посљедњем рату.

Желим успјешан рад свима вама, и надам се да ће након овог скупа изаћи добра публикација и да ће оваквих конференција бити још.

Хвала Вам!

ВЛАДИМИР ШЕВАРИКА,

предсједник Удружења потомака и поштовалаца ратних добровољаца 1912. године у Републици Српској

ИСТИНА О ЗЛОЧИНИМА

Поштоване даме и господо, ја прије свега желим да вас поздравим у име Удружења потомака и поштовалаца ратних добровољаца 1912. године у Репблици Српској.

Ја се заиста од срца захваљујем организатору овог Округлог стола на позиву за моје учешће, односно присуство овом једном веома значајном скупу.

Дубоко сам убијеђен да ће радови и публикације, који ће проистећи из дискусија на овом округлом столу, сигурно бити једна нова истина која ће говорити не само о злочину који се догодио на Гаравицама, већ о многим злочинима и стратиштима, не само из Другог свјетског рата наго и из посљедњег Отаџбинског рата.

Свима вам желим успјешан рад.

Живјели!

ГОЈКО ЧИЧИЋ,

предсједник Удружења расељених Сањана "Санска Огњишта" Бања Лука

ЦЕНТРАЛНИ ПОМЕН НЕВИНИМ ЖРТВАМА

Даме и господо, поштовани предсједниче Одбора,

испред Удружења расељених сањана "Санска Огњишта" из Бања Луке поздрављам овај цијењени скуп зналаца и родољуба и преносим честитке и жеље да се планирани задаци Одбора за његовање и очување спомен подручја усташког злочина Гаравице 1941. године Бихаћ у борби за истину, остваре.

Подсјећам Вас да је 1941. год. у Санском Мосту у усташким злочинима убијено више од 7500 Срба и да смо због запуштености спомен обиљежја и утврђивања истине, у августу 2008. године одржали II Округли сто " Шушњар 41" и након тога одштампали и издали Зборник свједочења , саопштења и докумената "Шушњар 41". Зборник је преведен на енглески језик и већ се налази у свим релевантним свјетским институцијама које се баве материјом геноцида.Реакције институција и појединаца иду од похвала и запрепашћења о обиму злочина и кашњења истине о учињеном геноциду.

Након свега оног што се дешава у посљедње вријеме, а много је тога, посебно ћу истаћи да је Сански Мост је напустило око 30 000 Срба, страх нас је да се у свему овоме не остварује зликовачки пројекат – Хрватска и БиХ без нас Срба. Вријеме иза нас води у логичан закључак да поменути пројект није довршен и да налогодавци и извршиоци пројекта неће стати.

Даме и господо,

када смо добили информације о злочинима у Бихићу схватили смо колико мало знамо о несрећи нашег народа. Зато смо са радошћу примили информацију о формирању и задацима које је Одбор себи поставио. Удружење расељених сањана "Санска Огњишта" својим искуством и на сваки други начин жели да помогне Ваше активности. Надамо се да ће се склопи-

ти мозаик о страдању срба у II Свјетском рату, а извршиоци бити осуђени за геноцид. Ако су Јермени успјели након више од 100 година да се изборе за истину вјерујем да ће и истина и правда стићи злочинце над српским народом.

Како се идуће 2011. год. навршава 70. година од стравичних злочина у Бихаћу, Санском Мосту и још многим мјестима сматрамо корисним покренути иницијативу код надлежних органа Републике Српске да се то обиљежи као централни помен невиним жртвама 1941. године.

Захваљујући Вам на позиву желим Вам успјешан рад!

Мр ИГОР РАДОЈИЧИЋ,

предсједник Народне Скупштине Републике Српске

ДОКУМЕНТОВАНО О ЗЛОЧИНУ

Због раније договорених послова, Предсједник НС РС није могао да присуствује Првом Округлом столу, па је послао писмо сљедеће садржине:

Поштовани,

Хвала на позиву за Округли сто на тему: "Гаравице 1941. мјесто злочина" који организујете 5. маја 2010. године у Бањој Луци. Нисам у могућности да присуствујем овом догађају јер ћу се тог дана налазити на раније планираном путу.

Упућујући подршку одржавању овог Округлог стола, изражавам увјерење да ће на скупу бити документовани догађаји са трагичним консеквенцама за српски народ, а наша је обавеза да утврдимо број недужних жртава стравичних, нажалост често некажњених злочина, које су само због своје етничке припадности страдале на вјековним огњиштима.

Користим се приликом да упутим поздраве свим учесницима округлог стола и пожелим успјешан рад.

I

РЕФЕРАТИ

НЕБОЈША КУШТРИНОВИЋ,

члан Одбора за његовање традиција и очување
спомен подручја жртава усташког злочина у Другом свјетском рату

ГАРАВИЦЕ – МЈЕСТО ТУГЕ И СТРАВИЧНОГ ЗЛОЧИНА

УВОДНИ РЕФЕРАТ

Наш научни скуп - Округли сто: "Гаравице 1941- мјесто злочина" болна је и потресна истина, збиља и хроника стравичног страдања, мука и патњи највећим дијелом Српског народа на почетку и током Другог свјетског рата, у вријеме када се Срез Бихаћ налазио под влашћу Независне Државе Хрватске. Овај научни скуп и Гаравице на одређен начин представља *заједнички назив и за остала стратишта којих је на подручју Бихаћа током Другог свјетског рата било веома много. Питање нашег односа према ратним злочинима питање је елементарне правде, човјечности и људскости.*

У географском смислу, Гаравице су простор који се налази на периферији Бихаћа, удаљен свега два и по километра од центра града, а које обухвата Гаравице, Карађорђево село (некад Брезовица, а данас Каменица) и Церавац.

На земљишту, тада претежно у власништву добровољаца из Првог свјетског рата, па и мог покојног дједа Петра Куштриновића, које су усташе одузеле од Срба, налазиле су се природне ливаде, јаруге и канали различите дужине и дубине.

Почетком рата, поготово посљедњих дана јула и првих дана августа 1941. године, ове јаруге и канали постали су масовне гробнице – стратиште углавном српског, и у мањој мјери јеврејског и ромског народа.

Послије стравичног злочина оне су поравнате...

Вјероватно Гаравице, тај лијепи природни крајолик, не би био ни по чему познат, да новопостављени велики жупан НДХ, Љубомир Кватерник,

у јуну 1941. није забранио Србима и Јевејима улазак у Бихаћ и околину града. Тиме су почели прогони, затварања и убијања Срба и Јевреја, када су Гаравице претворене у страшно и велико стратиште и мјесто злочина и геноцида.

Камо пусте среће да ни Гаравице ни околина Бихаћа не постадоше познате по овом стравичном злочину...

Тешко би било претпоставити, а и замислити да у једном тако лијепом граду, смјештеном на обалама јединствене ријеке Уне, између обронака Грмеча и Пљешивице, који је према једној легенди основала Бика, плавокоса дјевојка, кћи једног велможе, може да, само у једном дану, једном мјесецу или боље речено од јуна до краја септембра 1941. године, на најсвирепији начин страда преко 12.000 људи, мушкараца, жена и дјеце, само зато што су живјели на својим скромним имањима, који су чак и прихватили нову "власт", а убијени су само јер су били Срби, Јевреји или Роми.

За само три мјесеца, а слободно се може рећи и за неколико дана, (од 28 јула 1941, када је почео масовни покољ па до 4. августа 1941, када је под историјским именом велики покољ на Гаравицама окончан), побјешњелом кољачком оргијању повампирених усташких зликоваца на стравичним губилиштима, извршен је прави и први масовни геноцид у тадашњој Југославији.

Не памти се мањи простор и краће вријеме свирепости крволока, као овај усташки, који је за непуна три мјесеца сасвим измијенио етничку структуру у Бихаћу и сусједним срезовима.

У многим мјестима нестало је Срба.

25. јуна 1941 године, Бихаћ је био први и једини град у БиХ, а и шире, у којем није било ни једног Србина на слободи.

Онда и није чудно да наш чувени историчар Милан Вукмановић тврди да "Гаравице на периферији Бихаћа... представљају једно од највећих масовних усташких стратишта у Независној Држави Хрватској, а и једно од највећих у Европи у другом свјетском рату".

Јер Срби и Јевреји су по усменом наређењу и у раним јутарњим часовима 24. јуна 1941. године морали напустити своје станове, за само 30 минута се "спаковати" и наћи са на сабирном мјесту, једном од ногометних игралишта и кренути у неизвјесност и смрт.

Сви, осим оних који су били затворени у Капетановој кули.

Али, они из куле, на сву њихову "срећу" нису се дуго у њој задржали.

Бог им је помогао да се "дочепају" Гаравица, и да у ками и мању џелата нађу спас, смире своју душу и затворе дубоке ране, отворене у тамним зидинама Капетанове куле.

Јер су Српске жртве углавном довођене у Капетанову кулу, гдје су их немилосрдно тукли и мрцварили, да би из Капетанове куле били одвођени

(који су могли ићи, а који нису набацани су у камионе) скончавајући на Гаравицама...

Није чудно, ако се у главама многих појави и оваква помисао, оних, који знају за муке и невоље затворених у кули...за које, у неколико сљедећих реченица Хусреф Рецић каже:

"Тако је то трајало из дана у дан, из ноћи у ноћ. Затварали смо прстима уши да не чујемо тај лелек и јаук, који није био сличан ни људском ни животињском гласу. Тешко да је постојало нешто страшније од тог караказана, тога затворског двориштa, у којем су масакрирани српски сељаци.

Пошто су их тако измрцвариле, усташе су ове несретнике, ни мртве ни живе, трпале у камионе, у лежећем ставу, један преко другога, повезане жицом.

Смрт на Гаравицама долазила је као избављење..."

А како је било на Гаравицама, "извјесни Миркец Голубовић, из Бихаћа, студент, помаже да се то наслути. Њега је пријатељ, усташки сатник Капетановић, замолио да умјесто њега одведе један транспорт несрећника на Гаравице, о чему је хладнокрвно и разложно испричао и ово:

"Једног дана ишао сам улицом према Кули, кад ме заустави Капетановић, усташки сатник и замолио ме да га замијеним, јер је заузет и одведем један транспорт на стрељање. У камиону се налазило око четрдесетак људи, испребијаних и измучених, набацаних један преко другог. Одвезли смо их на Клокот, притоку Уне. Ја сам хтио да људе прописно стрељамо, да их постројимо, па тек онда да побијемо, али усташе навалили као дивљи и почели да кољу појединце и да их боду ножевима. Људи су јаукали и запомагали а усташе су дотуцале оне који су давали знакове живота а неке су тако полуживе бацали у ископану раку."

Међутим, многи нису дошли ни до Куле нити до Гаравица. Скончали су живот и смирили душу на мјесту гдје их је затекла усташки маљ и кама. Многи су живи запаљени у својим кућама, побијени у подрумима, у које су усташе након покоља, утјерале свиње, да би се хранили људским месом...

Тешко је та свирепа стратишта набројати, а камоли описати...

За она за која се зна, споменућемо само нека:

Гаравице, шума Осоје код Врсте, Микуљанове штале, Уљевите баре, куће Бубала, Делића јама, Међудражје, Рисовачка јама, Приточка црква, Привор код села Винца, Мало Заложје, Бабина греда, Јанкова њива у Хргару, Рипачке Забарице и Чаир, двослап у Лохову, Горјевац, Клишевић, Бугар, баре у Рајновцима, Кулен Вакуф, Грмуша, Рачић, Лоховска Брда...

Многа су од њих затрпана и бетонирана, без било каквог знака и обиљежја.

О свему је мало написано, јаш мање озбиљно истражено да би се удовољило основним захтјевима историје и обистинила права сазнања о том периоду.

Није онда ни чудно да у неким документима пише да је на подручју бихаћког среза побијено близу 20.000 људи, жена и дјеце.

Све до сада се о томе углавном ћутало. ...

Према невиним жртвама није приличен нити један божији гест досљедан хришћанству и људском достојанству на начин како то невине жртве заслужују... и што је урађено било је претихо и мање него симболично...

Посебан злочин је почињен према жртвама зато што, након евидентног геноцида извршеног над Србима бихаћког среза, па и Босанске Крајине у цјелини у Другом свјетском рату, након побједе над окупатором, нацистичком Њемачком, фашистичком Италијом, хрватским и муслиманским усташама није услиједила организована истрага над функционерима и припадницима усташког покрета по стратиштима, од села и општина до установа и министарстава владе НДХ, као што је то урађено на подручју Трећег рајха, односно у Њемачкој и Аустрији.

У периоду послије Другог свјетског рата, злочини се нису смјели ни назвати правим именом већ су називани фашистичким терором а убијени оглашавани као жртве фашистичког терора.

На Гаравицама је 27. јула 1949. године постављен скроман споменик. На постављеној плочи је писало:

"Народ среза и града Бихаћа подиже овај споменик као трајну успомену на 12.000 невино и звјерски убијених Срба од стране усташких зликоваца у времену од јуна 1941. године до октобра 1941. године. Нека је слава и трајна успомена невиним палим жртвама."

С обзиром на то, да на подручју општине Бихаћ нема педља земље гдје није учињен масовни злочин, да текст који је написан на споменику подигнутом 27. јула 1949. године није био подобан без обзира на његову истину, Скупштина општине Бихаћ, од шездесетих до седамдесетих година, доноси одлуку да се Гаравице уреде као Спомен парк жртава фашистичког терора.

Та идеја произашла је из свијести,

"...о томе да је злочин окупатора и домаћих издајника трајао све четири године НОБ и да се ширио свагдје гдје је крочила окупаторска и издајничка чизма по нашој земљи, родила је идеју да се изгради као споменик свим жртвама фашистичкиг терора општине Бихаћ и шире, меморијални комплекс на локалитету Гаравице."

Године 1966. Скупштина општине Бихаћ донијела је одлуку о формирању Одбора за изградњу Спомен парка Гаравице, 1967 године Одбор секонституисао, формирао жири и израдио идејно-политичку основу о подизању Спомен парка Гравице који је усвојила Скупштина општине.

У погледу концепције, односно карактера и намјене, Одбор је одлучи о:

"да Спомен парк буде ријешен исључиво парковски са споменичким обиљежјима и спомеником жртава фашистичког терора, да буде израз ода

вања пијетета: грађана Бихаћа хиљадама невино страдалих људи, жена идјеце у вихору Другог свјетског рата,... да се Спомен парк ријеши без икаквих елемената гробљанског карактера и да ничим не асоцира на гробље, да се могу у њему о пригодним датумима, у присуству десетина хиљада људи, да одржавају комеморативне свечаности, да Спомен парк буде уједно и излетиште грађана Бихаћа, да посјетиоце вјечно подсјећа на скупо, у крви плаћену слободу..."

Просторно, архитектонско и умјетничко рјешење Спомен-парка реализовано је по идеји проф. Богдана Богдановића из Београда који каже:

"Тај страшни злочин сада треба подредити тој прекрасној природи и још више - новом животу. Узео сам жену као симбол живота. И то: 15 жена у развијеном ходу низ Гаравице ка гаравичком пољу. Оне стоје а смотре! Оне стоје и стрепе...! Оне су загледане у прошлост а гледају у будућност. Нисам хтио да дајем никаква национална ни класна обиљежја тим мојим белим женама исклесаним од светло сивог бихаћког бихацита. Мислим да ће довољно деловати на посетиоце, на људе, на народ Крајине и Лике, на све људе света. И, тим више што ћемо од трагичног догађаја временски бити даље. Једном речју, Гаравица треба да буде Спомен парк у најлепшем значењу тога појма..."

У "жељи да се што снажније и што трајније обиљежи сјећање на жртве фашистичког злочина претворен је у монумент (споменик) који ће својом идејом и поруком:

- ЖИВОТ ЈЕ ЈАЧИ ОД СМРТИ
- ПРАВДА ЈАЧА ОД ЗЛОЧИНА
- ЉУБАВ ОД МРЖЊЕ

Свијетлити кроз вјекове и побјеђивати ужасе злочина"

"Овај текст свима је разумљив, једноставан и кратак и посијетилац ће га сигурно понијети као свијест о догађају и поруку неимара будућим покољењима."

Тачно је да све треба и да се посматра у огледалу времена .

Поштујући и овај принцип, слика не би требала бити замагљена.

Ипак, не би се могло прихватити да је овај текст свима једнако разумљив... да ће саваки посјетилац у свијет понијети свијест о догађају и праву поруку будућим покљењима...

Из свега овога би се могли извући реални закључци:

- Кад се погледа ово Спомен обиљежје може се закључити да је оно општег карактера које се може поставити на било које стратиште и на било којем мјесту, са промјеном свега неколико ријечи,
- Кад се споменик први пут посјети, на њему се не може ништа разумијети, нити се порука на њему може прочитати, јер се ради о једној монолитној грађевини попут стећака,

- Не зна се ко је жртва а ко је крвник, ко заповиједи убијање а ко бијаше егзикутор, у чему би кривња усмрћених и ко је утврди, од када до када је трајало убијање, гдје су земни остаци усмрћених, гдје је наша савјест,
- Гдје је ту дјед Милан, Станиша, гдје је поштовани поп Илија Тинтор из Дољана који је ухваћен у Врточу, а дошао из Дољана да одржи службу божију, да крсти новорођену дјецу и врши вјенчања, ако би коме до вјенчања било у оним временима, гдје је ту још много поштованих попова, Ђура Босанчића из Грмуше, и још много Илија, Ђура, Стевана и Јована – *Нада Сучевић и Стана* Беоковић, несретника из Личког Петрова Села, Врсте, Злопољца, Бањевца, Цазина, Крупе, Кладуше, Петровца, Дрвара и села која њима припадају,
- Зашто кости безимених жртава често избацује вода и рови стока из јаркова које зовемо гробнице,
- Гдје је све оно што би морало рећи докле допире људски безум, гдје је све оно на чему је зликовац Љубомир Кватерник стварао своју каријеру?

Манифестација отварања споменика 1981. године, најмање је била у улози пијетета и помена невиним жртвама, недосљедна мјесту и времену догађају који се догодио на овом мјесту...

Тешко би било путнику намјернику, да се нашао у том тренутку на Гаравицама, појмити шта се то дешава и о чему се заправо ради...

Сигурно не би ни помислио да се налази и да хода по подземном граду, граду од 12.000 становника којима је на најсвирепи начин, ножем, камом, маљем и митраљезом отето дјетињство и одузет живот, а он, својим кораком, шетајући по зеленој трави, гњечи и повређује згрнуте кости и отвара старе ране које почивају у божијем миру.

Ово тужно мјесто стравичног злочина достојно је највишег пијетета. И нису само Гаравице у питању, већ и многа друга стратишта. Гаравице су биле и остале, као уосталом и Јасеновац или било које друго стратиште, језиво сјећање и знак да нам се историја може поновити. Мислим да то важи за све народе на Балкану, не само за Србе, и зато се са историјом не ваља играти – онај ко је није научио, биће кажњен понављањем лекција.

Ако прихватимо правило да све посматрамо у огледалу времена, дошло је вријеме да полако исправљамо учињене грешке, па ћемо евентуално нешто и опростити...

Праштати је људски и хришћански, али на заборав и мук немамо право - заборав је убијање истине!

Зато је и долазак на овај "округли сто" препун емоција, од туге, бола, чуђења, па све до стида, јер се ни након 69 година жртвама усташког злочина и геноцида нисмо одужили кроз јасно именовање истине која се овдје догодила. Ако јерменски народ и након једног вијека од геноцида који је над њим починила Турска тражи да се свијет о томе декларише, да ли ми Срби, Јевреји и Роми, смијемо причати о геноциду који је над нама починила НДХ?

Хвала Вам!

П.С.

Српски народ је у 20. вијеку био изложен страдању који је српски корпус излагао уништењу, односно оном што се данас назива геноцидом.

Демографском статистичком методом утврђено је да су, усвајањем просјечне годишње стопе раста 1,70 одсто за период 1931-1941 и 1,95 одсто за период 1941-1948, укупни демографски губици (Срба) у Другом свјетском рату износили 1 820 000, од којих је 156 000 нерођених, 57 000 одсељених и 1 607 000 убијених. Ако је Срба у Југославији 1948. било 8 282 000, што је чинило 46,25 одсто од укупног броја становника, онда 1 607 000 убијених Срба чини 16,25 одсто од њиховог укупног броја. У Другом свјетском рату Енглези су имали губитке од 0,8 одсто, Италијани 0,9 одсто, Французи 1,4 одсто, Нијемци 6,1 одсто, а СССР 8,8 до 12,9 одсто.

Срба је у 18. вијеку било колико и Енглеза. Ослобађајући своју земљу до данас су сведени на 15 милиона са онима у расијању. Данас нас сатиру и они са којима смо се до јуче, а ми вјерујемо и данас, борили за исте идеале.

Вријеме је да се озбиљно запитамо шта нам ваља предузети да у најскоријој будућности физички не будемо уништени. Вријеме је да се запитамо да ли ћемо и даље моћи без свог званичног националног програма, који немамо већ превише дуго. Хоћемо ли и даље да странчаримо и да сваки од нас у себи гледа потенцијалног страначког лидера, или да чврсто уједињени прионемо сви на посао, не бисмо млађима створили макар основ да крену напријед.

У несрећи смо учествовали сви: неки чињењем онога што нису ни требали, нисмели, а неки нечињењем онога што је требало и што се морало. Данас нам остаје да констатујемо да смо прођердали све оно што су наши преци кроз осам ратова стварали уз огромне жртве.

САМО СЛОГА СРБИНА СПАСАВА!

Академик, проф. др СРБОЉУБ ЖИВАНОВИЋ,

предсједник Међународне комисије за
утврђивање истине о Јасеновцу

ИМЕНОВАТИ ЖРТВЕ И УБИЦЕ

Даме и господо, драги пријатељи и драги земљаци, ово о чему ћу да вам кажем неколико речи данас, то је оно што сам сазнао на западу, другим речима, у Великој Британији шта се зна о Гаравицама, можда мало више него што се зна овде. Нажалост. Гаравице су стратиште, Гаравице су и спомен обележје, Гаравице су мучионица нашега народа.

На позив епископа бихаћко петровачког, господина Хризостона, обишао сам заједно са њим низ стратишта у којима почивају земни остаци невино побијених жртава хрватског и муслиманског геноцида над православним Србима, над Јеврејима и над Ромима у току Другог светског рата. Само у јасеновачком систему хрватских концентрационих логора за истребљење и геноцид над Србима, Јевреима и Ромима, према налазима Међународне комисије за утврђивање истине о Јасеновцу, побијено је преко 700.000 Срба, преко 23.000 Јевреја и преко 80.000 Рома.

На територији некадашње Независне Државе Хрватске , односно у Хрватској и БиХ, постоји више стотина мањих и већих стратишта на којима ни до данас нису упокојене недужне жртве на људски и достојанствен начин. Познато је да су током Другог светског рата србофобни антисемитски и антиромски хрватски клерикални и џихадски муслимански кољачи и убице, силеџије и пљачкаши, мучитељи, починили стравичне и за нормалног човека не схватљиве злочине, прво мучећи и касапећи жртве послије тешких мука убијале. Међусобно су се такмичили у томе ко ће бити у стању да више мучи и нанесе више бола жртвама пре него што би их заклали, убили маљевима и убацили живе у ватру, воду и масовне гробнице. А сви ти злочини вршени су под окривљем власти НДХ, уз знање Ватикана, надбискупа сарајевског Шарића, надабискупа загребачког блаженог Алојза Степинца, херецеговачких, босанских и хрватских и других бискупа и преко 1400 католичких свештеника и часних сестара који су лично мучили, силовали и убијали жртве уз подршку сарајевског муфтије и бројних имама. Геноцид који су починили Хрвати и муслимани над православним Србима,

над Јеврејима и Ромима заташкаван је захваљујућу званичној политици братства и јединства у бившој Југославији за жртве рата, жртве фашизма, жртве нацизма иако се зна да у Хрватској није било ни фашиста ни нациста, а да су поред усташа већину злочина чиниле обични људи свих професија, од најпримитивнијих до интелектуалаца, од домобрана до свештеника, од имама до обичних муслимана. Дакле, злочине су чинили Хрвати и муслимани задојени одређеном мржњом према Србима, Јеврејима и Ромима. Погрешна политика вођена у бившој Југославији довела је до тога да су одгајане нове генерације србофоба у Хрватској и БиХ који су у току протеклог грађанског рата 90-их година поново клали и убијали Србе, спроводили геноцид, етничко чишћење и починили злочине против човечности, против недужних и невиних људи Срба.

Бихаћ је једно од места поред кога се налази огромно стратиште 14,5 хиљада побијених Срба у току Другог светског рата на месту сада познатом под именом Гаравице. На том месту никада није извршено судско-антрополошко и судско медицинско истраживање масовних гробница. Масовне гробнице су необележене, зарасле у коров и у трње. Иза гробнице се налази травуљина коју пасе стока, а на једном брегу који треба да представља центар стратишта, иако се зна да је већина масовних гробница испод тог брега, налази се нека гомила безличних камених обелиска које су власти претходне Југославије поставиле на том месту, наводно као споменик жртвама. Ти обелисци са усташким симболима никоме не говоре о жртвама. Не зна се ни ко је жртва ни ко је убица, ни када је ни зашто је вршено убијање, ни ко је ни зашто је наредио или подстрекава да се изврши геноцид. Не зна се ни одакле потичу жртве, сада по тим каменим облиштима хулигани пишу и шврљају свакојаке погрдне поруке. Цело место је запуштено, загађено смећем и балегом, а испод површине земље налазе се земни остаци невиних људи који су страдали само зато што су били православне вере, Срби или пак Јереји и Роми. Били су друге вере и друге националности. Организовани програм истребљења Срба у Другом светском рату почео је одмах успостављањем НДХ и формирањем локалних жупа Крбаве и Псат са седиштем у Бишћу. Прво су покупљени Срби из самог Бишћа одмах пошто је велики жупан Љубомир Кватерник 20. јуна 1941. године издао проглас у коме је речено: "у сврху сачувања хрватског народног значаја града Бишћа и његове ближе околине, забрањује се свим власима тзв. Србима сваки приступ и задржавање у граду Бишћу и његовој околини до удаљености од 15 км."

Прво су покупљени најугледнији и најбогатији Срби 20 јуна 1941. године и побијени у злогласној кули после три дана мучења. У ноћи између 23.и24. јуна 1941. године око 1200 Срба је сабијено на фудбалском игралишту у Бишћу. Њих су унезверене, изгладнеле и преморене натерали да пешаче према Кулен Вакуфу и Босанском Петровцу одакле се никада нису вратили. Ове несрећне људе побила је група херцеговачких муслимана које је предводио познати усташки крвник Енвер Капетановић 28. јуна 194. године .

Убијање на Гаравицама вршено је углавном од 3. јула до 3. септембра 1941. године. Према подацима које поседује Музеј у Бишћу на овом месту је

страдало преко 10.000 људи, док други извори говоре да их је било преко 14.450. Ту су страдали и Срби покупљени из других околних места, јер сам Бихаћ није имао толико становника. Ту су убијани Срби из Босанске Крупе, Босанског Петровца, Цазина, Велике Кладуше, па чаки и из удаљених места, из Лике, као што су Доњи Лапац, Кореница и Слуњ.

Хрватски и муслимански злочинци су се трудили да униште трагове овог страшног покоља, али трагови убијања толиког броја људи не могу се избрисати и затрпати. Зна се да је само неколико жртава успело да побегне и преживи и они су били живи сведоци овог ужасног покоља. Генерал Коста Нађ је у једном свом извештају од 4. новембра 1942. године описао као комадант Оперативног штаба за Босанску Крајину, пишући Врховном штабу НОВ Југославије да је код једног заробљеног Хрвата нашао наређење за клање Срба и цифру од 12 до 15 000 ликвидираних гркоисточњака на подручју Бишћа. На овом документу се налази печат усташког логора Бихаћ. Наслов документа је Налог за војника Раму Малкоча "да има све влахе, били сумњиви или не поубијати. То има извршити јер сам данас добио налог великог жупана да се побију сви од 16-100 година. И влахиње које су сумњиве, које вам дођу под руку непуштајте."

Документ се налази у зборнику Војно-историјског института у Београду - том 4 књига 8.

Стање у коме се налази стратиште Гаравице у Бишћу у најмању руку незадовољавајуће је. Запуштеност, смеће, травуљина и остале гадости дају се очистити. То није тежак посао. Потребно је што пре извршити судско-антрополошко истраживање масовних гробница бар оних које су најугроженије. Сваку гробницу треба обележити јасним натписом. Постојеће камене обелиске треба очистити, али они ништа не говоре о стратишту о томе ко су жртве а ко убице, колико је људи страдало, ко су и одакле су, нити пак постоји датум или датуми када је истребљење вршено. Зато треба на томе брегу који се зову Гаравице подигнути једну спомен капелу која не мора да буде велика, али која треба да ту стоји као трајни споменик жртвама које су ту побијене само зато што су били Срби православне вере. У тој капели треба да стоји натпис са свим познатим историјским подацима. На Гаравицама нису страдали људи зато што су били некакви антифашисти, политички противници усташке или крижарске идеологије, зато што су пружали оружани отпор држави Хрвата, већ само зато што су били српске националности и православне вере. Нема потребе да се на Гаравицама подиже црква. У њу нема ко да долази, јер су у току прошлог грађанског рата преостали Срби истребљени. Власти Федерације БиХ морале би да заштите место страдања Срба које се налази на њиховој територији.

Јер то од њих захтева, не само међународна заједница, већ и основни етички и морални кодекс понашања сваке цивилизоване власти.

Проф. ЈОВАН БАБИЋ,

књижевник

КАКО СУ СЕ "ДОГОДИЛЕ" ГАРАВИЦЕ?

И прије званичног проглашења Независне Државе Хрватске, у Загребу, 10. априла 1941. године, чак прије убиства југословенског краља Александра 9. октобра 1934. године у Марсељу, био је сасвим јасан геноцидни курс хрватског усташтва према Србима. У најављиваним пријетњама предњачила је усташка емигрантска штампа, нарочито она у Италији, гдје се од 1929. године и сам усташки поглавник др Анте Павелић налазио. Стога не треба да изненађује што су се раније тешке пријетње, одмах по успостави НДХ, почеле, на најсвирепији начин и без било какве камуфлаже, да проводе у свакодневној пракси. Све оно, наиме, што су усташе у емиграцији програмирали, сада су још отвореније, на јавним митинзима и другим скуповима, рашчлањивали и објашњавали.

Нарочито је, у том погледу, карактеристичан мајски говор доглавника др Миле Будака у Госпићу, у коме је објаснио усташку доктрину о "рјешењу питања грчко-источњака", тј. Срба у НДХ. Према том "рјешењу", једну трећину Срба треба побити, другу трећину протјерати, а трећу покрстити, односно превести у римокатоличку вјеру. Посебно, дакле, код анализе овог геноцидног пројекта треба имати на уму да ове ријечи не изговара било ко, већ друга личност по значају у тој држави, одмах иза поглавника Павелића, доглавник др Миле Будак!

Зато ове иступе прати једно од првих обиљежја терора над Србима у првим мјесецима владавине НДХ, а то је било доношење Павелићевих "законских одредби", које су углавном објављиване у "Народним новинама". Тим одредбама су одмах почела укидања националних, вјерсклих и других права Срба (због краткоће времена за дискусију на тему Гаравице, не говоримо и о Јеврејима и Ромима), што је подразумјевало и забрану употребе српског имена. "Законском одредбом о забрани ћирилице", издатом 25. априла 1941, јасно је да је ћирилица као "српско писмо" стављена ван употребе. Иза ње је слиједила, 3. маја 1941, "Законска одредба о прије-

лазу с једне вјере на другу", чиме је практички покрштавање православаца добило "законски оквир". Мало касније, 3. јуна 1941, обнародована је "Законска одредба о укиданју свих српских-конфесионалних школа и забавишта", а половином јула услиједила је исто таква одредба о укиданју назива "српско-православна вјера". То је значило да Срби престају бити православци зато што то "није више у складу са новим државним уређењем", па се умјесто о припадницима српско-православне вјере, убудуће има искључиво говорити као о "грко-источњацима". Ту је и "Законска одредба за обрану народа и државе", у којој се говори о кажњивим дјелима против части и угледа хрватског народа, гдје је практично сваки поступак "неаријаца" могуће оквалификовати као такво дјело. Наведимо само два таква члана:

"1. Тко на било који начин повриједи или је повриједио част и животне интересе хрватског народа, или било на који начин угрози опстанак Независне Државе Хрватске или државне власти, па макар дјело остало и само у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје.

2. Тко се учини кривцем злочина у точки 1. наведенога члана има га стићи смртна казна."

Споменимо и одредбу о "излучби књига тисканих ћирилицом из свих књижница и забрани њихове упорабе."

Усташки министар Младен Лорковић је, према "Хрватском народу" од 6. јуна 1941, са скупа у Доњем Михољцу поручио: "Хрватски се народ мора очистити од свих елемената, који су за тај народ несрећа, који су томе народу туђи и страни, који у том народу растварају његове здраве снаге, који су тај народ кроз десетљећа и стољећа гурали из једног зла у друго. То су наши Срби и наши Жидови!"

Ни ово нису биле само пуке пријетње. Чак су издаване наредбе о ограничавању кретања Срба ван мјеста сталног боравка, забрани уласка у разне установе, шта више и у угоститељске објекте. (Узгред речено, бихаћки велики жупан(Љубо Кватерник је такву наредбу издао непосредно по доласку на власт, а она је предвиђала да Срби у кругу од 15 километара од Бихаћа могу долазити у град само по усташком позиву.)

Срби су такође били приморани да напусте сваку службу, при чему се тобож мислило на Србе који су на тло НДХ доселили након 1.1.1900. године, као и на њихове потомке. Додаје се да се ова одредба односи и на оне Србе који су се "изтицали протухрватским радом". А уколико је евентуално неки Србин задржаван у служби, он, према овој одредби, није смио остати на било каквом руководећем положају. Занимљиво је, међутим, да се према Србима Црногорцима није користио исти третман као са "грко-источњацима", јер је половином маја 1941. донесена наредба по којој се "с Црногорцима не смије поступати као са Србима", јер су они поданици пријатељске земље, тј. Италије.

Разумљиво да је уз све ово ишла и најотворенија пљачка српске имовине и о томе је постојала законска одредба, па чак и посебна законска одредба о некретнинама тзв. "добровољаца" која се односила на солунске добровољце. Њихова имовина је проглашена имовином НДХ и зато "нитко

нема право на било какву одштету за ту земљу нити за било што на тој земљи сграђено".

Напоредо са пљачком иде и изгон и прогон Срба из станова и кућа. Тако нпр. стожерник за Хрватску крајину у Бањалуци др Виктор Гутић већ 24. априла доноси наредбу према којој "у року од 5 дана морају напустити територијe НДХ све оне особе с подручја Врбаске бановине које су родом и поријеклом из Србије и Црне Горе, без обзира на занимање". Томе је придодата и отворена пријетња према којој ће "сватко тко се томе не покори бити силом исељен".

Истовремено са овим насиљем текле су и негдје појединачне, а негдје и масовније, ликвидације Срба, нарочито њихове интелигенције, свештенства и уопште угледнијих људи. Фикрета Делић – Бутић у својој књизи "Павелић и НДХ" биљежи: "Највећи покољи на подручју Босне збили су се крајем српња (јула) у западним подручјима. Предпоставља се да је тих дана у котарима Бихаћ, Босанска Крупа и Цазин убијено 20.000 Срба, на подручју котара Сански Мост око 6.000, у котарима Приједор и Босански Нови такођер око 6.000. До великог покоља дошло је и у српским селима код Дувна, гдје су усташе побили око 250 људи. Од 29. српња настају масовни покољи у Ливањском котару, којима је у наредних мјесец дана обухваћено преко 1.000 Срба (званична бројка је 1503)."

Али, и кад су покољи почели, поједини православни свештеници, да би умирили преплашене вјернике, говорили су како је "власт од Бога" и како јој се "треба покоравати и поштовати је" зато што "власт никад не ради против покорног народа." Католичко свећенство, на општу жалост, већином је подржало усташку власт, а није било мало ни оних који су директно учествовали у злочину.

Да би провођење свеколиког усташког терора добило "правну основу" оснивани су "пријеки судови", "изванредни народни судови" и "покретни судови", који су доносили безмало исте пресуде, и то поглавито о смртној казни. Међутим, насупрот свој драстичности тих казни "проти осуди приекога суда није допуштен никакав правни лијек, а молба за помиловање нема одгодне моћи", док се "казна смрти има извршити стријељањем након три сата рачунајући од часа проглашења осуде."

Ми, наравно, немамо могућности да цитирамо ни приближно сва "кажњива дјела" која су "законским одредбама" побројана, па ћемо навести само нека. Такво инкримисано "кажњиво дјело" чини онај

"1. који писањем, тискањем, издавањем или ширењем књига, новина, прогласа, летака или слика или на било који начин врши промицбу или иде за тим, да створи увјерење и расположење код других да се неки дио Независне Државе Хрватске одцјепи из цјелине, или као самостална држава, или да се споји с којом другом државом, или да се промјени данашње државно уређење, или да се промјени политички и друштвени поредак у држави, или да се угуши усташки покрет.

2. који писањем, тискањем или ширењем летака, слика, прогласа или новина, или иначе износи, или проноси лажне тврдње са намјером, да

изврге руглу или презиру државне установе, или друштвени поредак у држави, или усташки покрет или усташке постројбе, или који на споменути начин нешто износи и приноси с намјером да створи нерасположење проти државним установама, законским одредбама или наредбама области или проти политичком или друштвеном поредку и држави или проти усташком покрету или проти усташким постројбама.

3 који држи код себе летак, књигу, или новине које својим садржајем врше промичбу комунизма или које садржавају какво друго кажњиво дјело проти обстанку државе и њезину уређењу или проти државној власти или проти јавном миру и поредку или проти Поглавника или проти онима, који га по уставу замјењују, или проти усташком покрету или проти усташким постројбама".

Постоји још једна Павелићева одредба 10. јула, која се бави "вербалним деликтом", а гласи: "Пред приеки суд, односно пред покретни приеки суд биће стављен тко без областног одобрења:

1. слуша вијести круговалних постаја са сједиштем у државама, које су у непријатељству са Независном Државом Хрватском или с којом од велесила Оси;

2. слуша вијести круговалних постаја, које су непријатељски расположене према постојећем поретку у Независној Држави Хрватској;

3. даје вијести с било какве круговалне постаје проти постојећему поредку у Независној Држави Хрватској;

4. израђује круговалне постаје, даје средства за то или било на који начин омогућује или помаже њихов рад;

5. тко у року од 3 дана не учини прописану пријаву свог боравка редарственој области у случају промјене свог боравка, а исто тако и кућепазитељ и сустанари којима се у кући односно у стану нађе особа, која у року од 3 дана након усељења није извршила пријаву свог боравка".

Једна од мјера затирања Срба, којих је у НДХ било 1,9 милиона или близу трећине житеља, па чак и њиховог имена, била је законска одредба о промјени имена насељених мјеста. Тако је Српско поље и Српска Капела у Хрватској преименована у Хрватско поље и Хрватска Капела, Карађорђево у Томиславовац, Ново Обилићево у Звонимировац, Његошевац у Нашићки Антуновац, Нова Топола код Градишке у Виндхорст, Александровац код Лакташа у Адолфстал, Српска Мравица код Прњавора у Турска Мравица итд.

Овим одредбама су, како је већ споменуто, претходили или су их пратили пријетећи говори најкрупнијих усташких функционера. Тако министар Миливој Жанић у Дарувару, према "Magnum crimenu", 6. јуна 1941., изјављује: "Усташе! Да знате: ја говорим отворено: ова држава, ова наша домовина мора бити хрватска и ничија више. И зато они који су дошли овамо ти треба да оду. Догађаји кроз стољећа, а особито ових 20 година, показују да је ту сваки компромис искључен. Ово има бити земља Хрвата и никог другога и нема те методе, коју ми нећемо као усташе употриебити, да

ничинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба који су нас стотине година угрожавали и који би нас угрозили првом згодом. Ми то не тајимо, то је политика ове државе и то кад извршимо, извршит ћемо само оно што пише у усташким начелима."

Сличан је и говор Александра Зајца (Seitz) у Дугом Селу: "У Хрватској више нема мјеста странцима, Србима и Жидовима је заувјек одзвонило... То хрватска усташка власт хоће, а оно што она хоће то ће се и догодити... Да би наш Поглавник своје дјело могао извршити потребито је да с неограниченим повјерењем и вјером у Њега и Његову владу примате сваку Његову одредбу... Срба и Жидова нити може бити нити ће их бити, јер зато јамчи хрватска војска и хрватске Усташе." ("Хрватски народ", 24.6.1941.).

Вјерујем да послије претходних цитата, гдје највиши усташки функционери отворено образлажу смјер државне политике, не треба ни постављати питање – како су се "догодиле" Гаравице, јер су се на сличан начин "догодиле" на стотине потпуно неистражених стратишта над Србима у НДХ 1941. – 45. године? И јер, умјесто сличних питања, много сврсисходније би било да истражујемо: савјесно, темељито, без лицитирања костима, али и без заборављања, уз спремност да опростимо свима онима, који опраштај чистог срца затраже!

ДАНОН др ЈАКОВ,

Предсједник јеврејске општине Бања Лука

СТРАДАЊЕ БИХАЋКИХ ЈЕВРЕЈА

Поштовани и цијењени гости, даме и господо драги пријатељи. Ја сам од стране организатора замољен и част ми је и задовољство да могу нешто рећи о теми холокауста Јевреја Бихаћа.

Холокауст Јевреја Бихаћа морамо посматрати у склопу холокауста Јевреја Бос. Крајине гдје је практично словом и бројем од стране квислиншких НДХ-оваца, односно хрватских нациста, усташа, стрдало 2.900 Јевреја, у једном од 28 логора који су битисали на подручју НДХ.

Морам рећи да практично, прокламацијом антисемитизма, већ 1933. године, хитлеровска Социјалдемократска партија долази на власт у Њемачкој, гдје 600.000 Јевреја, након кристалне ноћи доживљава свој пакао. То масовно страдање и економско друштвеном дискредитацијом Јевреја на бази антисемитизма практично је приказано масовно страдање Јевреја диљем свијета.

Након успостављеног конкордата између Ватикана и Трећег рајха, антисемиска политика све више се осјећала и на подручју старе Југославије, гдје је након 27. марта, падом владе Цветковић - Мачек и 10. априла 1941, проглашењем НДХ, који више памтимо као датум почетака холокауста на овом подручју, наступила је сва она политика коју је проводила Њемачка. На бази те комплетне економске и друштвене дискредитације у Њемачкој, све је пресликано и на ово подручје, с тим што је практично улогу инквизитора, односно оруђа у рукама Ватикана и Трећег рајха преузла квислиншка НДХ. То страдање је започело низом казнених закона. На једном посједу Павелић, Артуковић и повјереник за ово подручје Врбаске бановине Гутић, утврдиле су низ казнених мјера, почев од закона расне припадности, гдје практично треба примијетити зашто расне припадности а одговор је у томе да су Јевреји у самој Њемачкој окривњени за економску кризу као такву. Међутим, подлога је лежала у томе што су Јевреји у Њемачкој били Нијемци, у Француској Французи. Значи, није било јеврејског националног идентитета у тим земљама, па нису могли оптужити Јевреје као националне припаднике те земље, него као нижу расу, због

чега је тај закон преписан од стране Нијемаца на подручје НДХ, па кад је закон о забрани конверзије, односно преобраћања у катуличку вјеру јер, у Јевреја, означеним термином шинујашеф могуће је промјенити име само у оном случају кад јевластити живот и живот најближих угрожен.

Међутим, ти закони о насилном покрштавању су о забрани промјене имена. То се ишло и на друга кољена. Уведена је пракса да се врате та јеврејска имена од 1918. Постоји и читав низ других законских мјера, послије забране школовања Јевреја, јеврејске дјеце, затварања јеврејских радња, означавања жидовских цркава и радњи видном траком гје је познато обиљежавање сваког Јевреја старијег од 12 година жутом траком, па онда забрана држављанства на подручју НДХ, подржављење јеврејске имовине, да немају право на надокнаду односно одштету, увођење повјереника, дојучерашњих комшија, у јеврејске и српске радње, што није ништа друго него све казнене мјере које су проведене кроз законске одредбе, које ништа друго не представљају него легализацију на основу које је требало извршити друштвено-економску дискредитацију Јевреја и виђенијих Срба на основу којих се требало извршити даље рјешавање јеврејског питања у смислу ликвидације Јевреја што је по њима био једини пут да се ријеши јеврејско питање.

Тако је и у самом Бихаћу била јеврејска општина Бихаћ, која је прије рата, у само предвечерје Другог свјетског рата бројала 40 породица односно 165 чланова. То су махом били Јевреји сефардског поријекла. Познате породице у Бихаћу биле су на првом мјесту Атијас, од којих је и сам рабин био односно породице Кавезон, Алтерас односно Леви. Но све те јеврејске породице биле су страдалници на тим подручјима. Затечени су од стране НДХ и нациста заједно са Србима. Дошло је до масовних хапшења, а све је било покривено "законским" одредбама. Затварани су у Капетановој кули и на стадиону. Већ 22. јуна Јевреји Бихаћа су протјерани. Спомиње се село Буковица, касније, војни логор Жегар крај Бихаћа. Један дио је кренуо према Кулен Вакуфу и Цазину а један дио кренуо према Приједору. Ту је била зона слободног кретања, због тога што је на том подручју војну власт вршила Италија а цивилну обављала НДХ. Како су се ти закони промијенули, Италија се морала са тих подручја повући. Преузимањем власти од стране усташа дошло је већ 23. јула до масовних страдања Јереја, на мјесту војног логора Жегар, па у Приједору. Неки млађи су се успјели прикључити НОБ-и, а старији и изнемогли и жене и дјеца су сви похватани и побијени. У комплетном том налету, страдало је словом и бројем 143 припадника. Послије рата у Бихаћ се вратило 25 припадника.

Тренутно у Бихаћу не живи нити један Јевреј. Чувена синагога која је саграђена 1906. године порушена је, а велико бихаћко гробље Бет Олам је страдало. Према новим подацима, за вријеме СФОР-а био је и један канадски Јеврејин Гранатстеина који је донирао одређену своту новца да се то јеврејско гробље у Бихаћу обнови. Постоји обећање на челу са начелником Липовачом, да ће се то гробље обновити. На њима је потез. Видјећемо.

Хвала вам!

ЈОВАН МИРКОВИЋ,

Историчар, виши кустос Музеја геноцида Београд

ЖРТВЕ РАТА 1941-1945. ОПШТИНЕ БИХАЋ ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 1964. ГОДИНЕ И ДО САДА ИЗВРШЕНОЈ РЕВИЗИЈИ ПОПИСА

Српски народ, смештен на ветрометини Балкана, цивилизацијској и верској линији додира, прожимања и сукоба Истока и Запада, кроз историју, а посебно у 20. веку, доживео је страдања у којима је његов национални и верски корпус био изложен уништавању и над њим су извршени злочини који се у међународном праву називају злочини против човечности, ратни злочини и злочини геноцида, који представљају најтежи вид злочина против човечности.

Најтежи злочини против српског народа, са тежњом да се потпуно истреби, извршени су у току Другог светског рата у Независној Држави Хрватској.

НДХ је проглашена 10. априла 1941: око 16 часова немачке јединице улазе у Загреб, у 17,45 часова Славко Кватерник проглашава Независну Државу Хрватску на загребачком радију, након прогласа Кватерника прочитана је порука Владка Мачека.

Уочи 10. априла 1941. године, Павелић је поручио да се дочекају немачке и италијанске трупе. "Дочекајте свугдје и свагда храбре војнике наших пријатеља и заштитника с весељем, с одушевљењем, поштовањем и с братском љубављу. Окитите куће хрватским тробојницама и знаковима пријатељских народа и војске."[3]

Управо такав је дочек немачких трупа и био. Немачки ратни дописник Герхард Емскефер описује: "Немачке трупе улазе у Загреб... Загреб нам је приредио такав дочек каквим раније никад војници у страним земљама

[3] Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, Glavni ustaški stan, Zagreb 1942, 85.

нису били поздрављени... Све су улице испуњене огромним масама људи између којих покушавају немачке колоне да прокрче себи пут. Одигравају се призори неописивог одушевљења."[4]

Независна Држава хрватска организована је на идеолошкој подлози усташког покрета, који представља доста слабу копију немачког национал-социјализма и италијанског фашизма, а свој идеолошки основ налази у тзв. "хрватском државном и повијесном праву" и представља наставак оног дела хрватског национализма којему је главни циљ био католизација друштва и државе чему је била и подређена и сва политика. "Религиозна нетолеранција уграђена у темеље друштва била је мешавина традиције католичке цркве и балканске суровости."[5]. Читав друштвени и политички живот, као и организациона структура власти и војна организација подређени су политичко - идеолошкој основи са циљем стварања "чистог хрватског животног простора", који ће омогућити опстанак "чисте хрватске нације" (укључујући и муслимане као наводно расно најчистији део хрватског народа - "хрватско цвијеће"). Предуслов остварења оваквих тенденција је биолошко уништење (истребљење) "највећих непријатеља хрватског народа" - Срба (једна трећина становништва) и Јевреја и да "њима нема мјеста у Хрватској". Њима су придружени и Роми као неаријевска – нижа раса. За остварење ових циљева требало је извршити и "унутрашње прочишћење», тј. уништити све оне хрватске и муслиманске елементе који су се означавали као издајници због свог "нехрватског понашања" и који чине "љагу на тиелу чисте хрватске нације". Према некима историчарима усташки покрет не треба квалификовати као фашистички, јер би то за Павелића и његове следбенике био комплимент, пошто усташе нису били дорасли "ниједном изму своје епохе", усташе су "биле и остале политички и интелектуални пигмеји", били су,"исувише примитивни за праве фашисте". "Усташтво би се евентуално могло сврстати у групу политичких појава у источној и централној Европи између два рата познатих као урођенички фашизам (нативе Фасцисм)."[6]

---

[4] Ђуро Затезало, *Јадовно* I, *Комплекс усташких логора 1941*, Београд 2007, 38, према: Глигоријевић Мило, *Месић против Туђмана*, „НИН“, бр. 2113, 5. јун 1991. Једини је др Павле Грегорић, међу многобројним хрватским комунистима који су писали о Загребу 1941, записао: „Сјетио сам се оног жалосног дочека њемачке војске 10. травња у Максимирској и Влашкој улици. Било је тужно, бескрајно тужно.“, *Zbornik sjećanja*, *Zagreb 1941-1945*, Zagreb 1982.

[5] Милорад Екмечић, *Црква и нација код Хрвата,* у: Огледи из историје, Београд, 1999, 138-139.

[6] Срђа Трифковић, *Усташе, Балканско срце таме на европској политичкој сцени,* The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, USA, 1988, 25-26. (издање на енглеском: Srdja Trifkovic, *Ustaša, Croatian Separatism and European Politics 1929-1945*, The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, USA, 1998), превод који боље одражава појам „native Fascism“ је „самоникли фашизам“, исти аутор га употребљава у чланку *Балканско крвопролиће пре Ванзеа: опет о Хрватској 1941*, у: Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста, Зборника

Због овакве идеолошко - политичке основе и реализација стварања овакве државе имала је унапред одређен карактер – остварење кроз вршење злочина.

Злочини у НДХ вршени су на читавом њеном простору, у току целокупног њеног трајања, а посебно се издвајају злочини учињени на самом почетку егзистирања ове државне творевине, чиме се уствари очитује и њен карактер, јер су злочини чињени док још није било оружаног отпора.

Српски народ у свим деловима окупиране Југославије за време Другог светског рата 1941-1945. године био је носилац отпора против окупације земље и поднео је највеће жртве, како од стране окупатора, тако и његових експонената, не само због пруженог отпора, већ и, у НДХ, планираног уништења српског националног корпуса. Планском уништењу подвргнути су и Јевреји и Роми. О људским губицима српског народа у нашој историографији и историографској публицистици писано је углавном са позиција идеологизоване историографије, оне су често релативизоване свођењем на категорију "жртве фашистичког терора".

Утврђивање жртава рата једно је у низу отворених питања југословенске историографије. О ратним губицима у 2. светском рату доста је писано, посебно у последњој декади прошлог века, мада често у полемичком маниру и за дневнополитичке потребе, што је свакако произашло и због непостојања квалитетног пописа.

О стварним ратним губицима у II. свјетском рату на простору Југославије у литератури се помињу три пописа: попис Државне комисије 1946. године, попис из 1950. године који је организовао СУБНОР, те попис "Жртве рата" из 1964. године, међутим, ни један попис, као ни материјал Репарационе комисије о људским и материјалним губицима,[7] није дао децидиран одговор о стварном броју страдалих у току Другог светског рата на југословенским простору, па тако ни на подручју НДХ, или појединих срезова (котарева) односно општина.

Статистичка служба Државне комисије извршила је попис 1946, али резултати нису били на нивоу ранијих претпоставки и констатују се слабости у извршеном послу. Према овим подацима број жртава ратних злочина

радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15 -20. јун 2006, (на српском у енглеском језику), Београд, 2008, 30.

[7] *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945. godine,* Beograd, Reparaciona komisija pri Vladi FNRJ, 1946. У саопштењу Репарационе комисије наводи се као стварни ратни губици за Југославију бројка од 1,706.000 или 10,8% предратног становништва. Каснији пописи нису потврдили ову бројку, а према некима полемикама, произлази да се ту уствари ради о демографском губитку а не стварном ратном губитку (Види: Јован Mirković, *Objavljeni izvori i literatura o јасеновачким логорима*, Београд-Бања Лука 2000, 33, 215-216. и исти: *Predgovor = Forward,* у: Zločini u logoru Jasenovac= Crimes in the Jasenovac Camp, (fototipsko izdanje) Banja Luka, 2000, стр. V-XIX).

за ФНРЈ износи: 505.182 (без припадника оружаних формација НОВ и ПОЈ и тзв. квислиншких формација).[8]

Попис из 1950. само се помиње у литератури, а објављен је податак из збирних табела за Хрватску у коме је наведен број 155.142 односно 156.226 жртава.[9]

Попис "Жртве рата 1941-1945" рађен 1964. годинебиоједугопод ембаргом, пошто пописни резултати нису давали процењене податке, и тек
1992. годинеобјављени су његови резултати.[10] У *Резултатима пописа* исказано је да је 597.323 лица изгубило живот као жртве рата.[11]

Савезни завод за статистику извршио је процену ратних губитака: процењени број становника за 1948. годину да није било рата износио би 17,809.642, а по попису из 1948. год. стварно је износио 15,753.132, дакле разлика је 2,056.510, што би представљало демографски губитак (у ову цифру није укључен смањени наталитет због рата), а када се одбије претпостављена емиграција око 500 хиљада Немаца и 100 хиљада Југословена и Италијана и претпостављена број умрлих 300-350 хиљада каорезултатповећане смртности због рата и претпостављени број погинулих квислинга и необухваћених жртава за које није имао ко дати податке, стварни ратни губитак би износио 1,016.000 – 1,066.000, а то значи је да пописом жртава
рата стварно обухваћено 56-58% лица. [12]

Било је и других процена демографских и стварних ратних губитака. Наводимо процене стварних губитака: Кочовић 1,014.000,[13] Жерјавић

[8] Miodrag Zečević i Jovan P. Popović, *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata (I), Beograd, 1996, 42.

[9] Mate Rupić, *Ljudski gubici u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu prema popisu iz 1950. godine*, Časopis za suvremenu povijest, god 33, br. 1. Zagreb 2001, 7-18, слично: исти, *Popis žrtava Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj iz 1950. godine*, у: Dijalog povjesničara-istoričara, br, 4, Zagreb 2000, 539-545.

[10] *Žrtve rata 1941-1845, Popis iz 1964. godine*, knj. I-XV, Beograd 1992, стр. 11591; књига XVI: *Žrtve rata 1941-1945, Popis iz 1964. godine, (Reprint: Žrtve rata 1941-1945, Rezultati popisa,* Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1966. /za internu upotrebu/, 85.), и: *Izveštaj o izvršenom popisu žrtava rata 1941-1945. Savezne komisije za popis žrtava rata 1941-1945,* стр. VII-XV), (даље: *Žrtve rata 1941-1945, Rezultati popisa*).

[11] *Žrtve rata 1941-1945, Rezultati popisa,* н.д.

[12] *Izveštaj o izvršenom popisu žrtava rata,* у: *Žrtve rata 1941-1945, Rezultati popisa,* н.д.,XIV (7).

[13] Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, 205; II izd.: Sarajevo, 1990. (сва навођења су прама лондонском издању).

1,027.000,[14] Лах 1,000.000, Тасић 1,400.000, Фрумкин 1,500.000, Вогелник 1,800.000,[15] Ђорђевић 1,838.000.[16]

Израчунавање демографских и стварних губитака подложно је великим разликама, првенствено због прихваћања различитих стопа природног прираста, методолошкој неуједначености у приступима аутора, понекад и територијалној неуједначености, те због неквалитетних полазних података - претходних пописа и да се прави показатељ тешко може добити, једино поименичним пописом могуће је утврдити "најмањи број" ("испод чега није") страдалих. Такође, статистичким методама израчунавања демографских и стварних губитака могуће је добити глобалне податке, а врло тешко прецизне податке када се односе на конкретне локалитете и категорије. И сами аутори неких израчунавања признају "ипак је једини начин да се до тачног броја жртава дође, *њихово поименично пописивање*". [17]

Проблем утврђивања стварног броја људских губитака произилази и из недостатка квалитетних пописа становништва, проблема са неуједначеним пописним категоријама у разним периодима и пописним јединицама, односно разлика у административним поделама у појединим периодима.

Тако нпр. Попис из 1921. познаје категорије: Присутно становништво (грађанско и војничко, трајно и пролазно присутно) по матерњем језику и Присутно становништво (грађанско и војничко, трајно и пролазно присутно) по вероисповести,[18] а Попис из 1931: присутно становништво по вероисповести и матерњем језику, док послератни пописи познају категорију: националност (с тим да у попису 1948. постоји категорија "неопредељени муслимани", 1953. категорија "Југословени неопредељени" у коју су уврштени Муслимани (и други који су се изјашњавали као Југословени), а у

---

[14] Žerjavić, Vladimir, Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1989, 192; друго издање: Isti, Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, Gubici stanovništva u drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1992, 281; сва навођења су према првом издању.

[15] Ivo Lah, *Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništvo predratne Jugoslavije*, Statistička revija, br. 2/1951; Dragoljub Tasić, *Predgovor* knjige I Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Stanovništvo po polu i domaćinstvima, str. XLVIII-XLIX; Dolfe Vogelnik, *Demografski gubici Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Statistička revija, br. 1/1952.

[16] Животије Ђорђевић, *Губици становништва Југославије у Другом светском рату*, Београд, 1997.

[17] Ђорђевић, н.д., 213

[18] *Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 31. јануар 1921. године*, Сарајево, Државна штампарија, 1924.; *Дефинитивни резултати Пописа становништва од 31. јануара 1921. године*, према CD: *Попис 1991*, (Ранији пописи становништва 1921-1981), Савезни завод за статистику, Београд 1998.

пописима од 1961. постоји категорија "Муслимани" и категорија "Југословени". Административна подела пре и после рата није иста, тако у попису из 1921. године у срезу-котару Бихаћ има 42 насеља, а Кулен Вакуф са 17 насеља је котарска испостава котара Босански Петровац (од којих 9 је у саставу среза, односно општине Бихаћ после рата).

Према расположивим подацима пописи од 1921. до 1991. године за подручје среза односно касније општине Бихаћ дају податке о броју и саставу становништва.[19]

Табела 1.

Број и састав становништва среза/општине Бихаћ по пописима од 1921-1991.

вероисповест / националност → / Година пописа и пописна јединица↓	Укупно	Православни/ Срби	Римокатолици/ Хрвати	Муслимани/ Неопр.муслим./ Југосл. неопред. (Муслимани)	Југословени	Остали
1921 Σ	27.152	11.636	3.241	12.076	-	199
Срез Бихаћ %	100,00	42,86	11,94	44,47		0,73
1931 Σ	39.309	17.178	7.999	13.962	-	170
Срез Бихаћ %	100,00	43,70	20,35	35,52		0,43
1948 Σ	24.273	7.086	5.970	11.198	-	19
Срез Бихаћ %	100,00	29,19	24,60	46,13		0,08
1953 Σ	38.938	10.535	7.872		20.346	185
Срез Бихаћ %	100,00	27,06	20,22		52,25	0,47
1961 Σ	46.128	12.037	7.081	16.582	10.008	420
Општина Бихаћ %	100,00	26,09	15,35	35,95	21,70	0,91
1971 Σ	58.185	12.096	6.824	37.325	1.133	807
Општина Бихаћ %	100,00	20,79	11,73	64,15	1,95	1,38
1981 Σ	65.544	11.093	5.855	40.041	8.003	552
Општина Бихаћ %	100,00	16,93	8,93	61,09	12,21	0,84
1991 Σ	70.896	12.646	5.471	47.223	4.278	1.278
Општина Бихаћ %	100,00	17,84	7,72	66,61	6,03	1,80

Срез Бихаћ - Пописи по вероисповести 1921. и 1931.

---

[19] CD: *Попис 1991*, (Ранији пописи становништва 1921-1981), Савезни завод за статистику, Београд 1998.

Табела 2.

Упоредна табела састава становништва по пописима од 1921-1991.

%

Година пописа и Пописна јединица / вероисповест/ националност	1921 Срез Бихаћ 27152	1931 Срез Бихаћ 39309	1948 Срез Бихаћ 24273	1953 Срез Бихаћ 38938	1961 Општ. Бихаћ 46128	1971 Општ. Бихаћ 58185	1981 Општина Бихаћ 65544	1991 Општина Бихаћ 70896
Укупно	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Православни/Срби	42,86	43,70	29,19	27,06	26,09	20,79	16,93	17,84
Римокатолици/Хрвати	11,94	20,35	24,60	20,22	15,35	11,73	8,93	7,72
Муслимани Неопр. муслимани Југосл.неопредељени (Муслимани)	44,47	35,52	46,13	52,25	35,95	64,15	61,09	66,61
Југословени					21,70	1,95	12,21	6,03
Остали	0,73	0,43	0,08	0,47	0,91	1,38	0,84	1,80

Према *Резултатима пописа* за подручје општине Бихаћ (административна подела из 1964. године) број смртно страдалих према месту боравка пре 6. априла 1941. године даје бројку од 5.834 лица[20] (Табела 3), а према месту пописа 3.603[21] (Табела 4), а дати су и подаци за преживеле жртве рата према месту боравка пре 6. априла 1941. године[22] (Табела 5) и према месту пописа[23] (Табела 6).

---

[20] *Жртве рата 1941-1945. (Резултати пописа)* н.д., 27.

[21] Исто, 40

[22] Исто, 63.

[23] Исто, 76.

Табела 3.

Жртве рата 1941-1945. општине Бихаћ – које су изгубиле живот према месту боравка (општини) пре 6. априла 1941, према полу и категорији (Резултати пописа 1964.)

Категорија	Укупно жртве	Од тога жене
У интернацији	143	46
У затвору	553	37
У депортацији	23	6
На принудном раду	9	-
У директном терору	2524	905
У ратном заробљеништву, припадници БВЈ	15	-
У ратном заробљеништву, припадници НОВ	7	1
У борбама од 6. априла до 7. јула 1941.(Припадници БВЈ)	22	-
Припадници НОВ	1125	179
Приликом борби и бомбардовања	1012	400
Остале категорије	365	192
Непознато	56	11
Укупно општина Бихаћ	5854	1777

Табела 4.

Жртве рата 1941-1945. општине Бихаћ – које су изгубиле живот према месту пописа (општини) и категорији (Резултати пописа 1964.)

Категорија	Укупно жртве
У интернацији	95
У затвору	483
У депортацији	16
На принудном раду	8
У директном терору	1331
У ратном заробљеништву, припадници БВЈ	10
У ратном заробљеништву, припадници НОВ	2
У борбама од 6. априла до 7. јула 1941.(Припадници БВЈ)	10
Припадници НОВ	560
Приликом борби и бомбардовања	922
Остале категорије	323
Непознато	43
Укупно општина Бихаћ	3603

Табела 5.

Преживеле жртве рата 1941-1945. општине Бихаћ према месту (општини) боравка пре 6. априла 1941, полу и категорији (Резултати пописа 1964.)

Категорија	Укупно жртве	Од тога жене
Интернирци	147	66
Затвореници	84	43
Депортирци	193	119
На принудном раду	19	6
Ратни заробљеници БВЈ	462	-
Ратни заробљеници НОВ	34	6
Непознате категорије	1	-
Укупно општина Бихаћ	940	240

Табела 6.

Преживеле жртве рата 1941-1945. општине Бихаћ према месту пописа (општини) и категорији

(Резултати пописа 1964.)

Категорија	Укупно жртве
Интернирци	74
Затвореници	31
Депортирци	98
На принудном раду	8
Ратни заробљеници БВЈ	298
Ратни заробљеници НОВ	30
Непознате категорије	1
Укупно општина Бихаћ	540

О жртвама рата са подручја среза, односно општине Бихаћ мало је података у изворима и литератури. Нешто више налазимо у зборницима *Bihać u novijoj istoriji,*[24]*Bihaćka republika,*[25] *Подгрмеч у НОБ,*[26]а овај простор се помиње и у појединим радовима у зборницма и монографијама које обрађују шири простор, околне општине или поједина насеља.[27]

---

[24] *Bihać u novijoj istoriju (1918-1945),* I-II, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986, Banjaluka, Institut za istoriju u Banjaluci, 1987.

[25] *Bihaćka republika*, I-II, Bihać, 1965

[26] *Подгрмеч у НОБ*,I-III, Зборник сјећања, Београд 1972.

[27] Нпр. *Bosanski Petrovac u NOB* , knj.1-7. Bosanski Petrovac, 1974., Branko J. Bokan, *Srez Sanski Most u NOB*, I-III, Sanski Most 1980, исти, *Геноцид над Србима Босанске крајине 1941-1945*, Београд 1996

У значајнијој историографској литератури жртве Бихаћа помињу Фикрета Јелић Бутић и Богдан Кризман: "... највећи покољи на подручју Босне збили су се крајем српња у западним подручјима, претпоставља се да је тих дана у котарима Бихаћ, Бос. Крупа и Цазин убијено око 20.000 Срба, на подручју котара Сански Мост око 6.000, у котарима Приједор и Босански Нови такођер око 6.000...".[28]

У важнијим објављеним изворима налазимо податке о овом подручју. Најважнији зборник докумената је едиција ВИИ *Зборник докумената и података о НОР-у*.[29] Најопширнији документ о страдању српског становништва бихаћког краја је елаборат Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину који се води под називом *Кратко регистровање масовних злочина усташа 1941. године у Босни и Херцеговини* са подацима за Херцеговачки, Бихаћки, Травнички, Бањалучки, Сарајевски и Тузлански округ.[30] Овај документ је објавио Здравко Антонић у зборнику грађе *Документа о геноциду,*[31]а пре тога је објављен у краћој верзији само за Бихаћки и Травнички округ у зборнику ВИИ *Zločini NDH*.[32] Тако у овом документу наводе се и процене броја жртава у летњим месецима 1941. године: Бихаћ, Босанска Крупа и Цазин око 20.000, Сански Мост око 6.000, Приједор и Босански Нови око 6.000, Кулен Вакуф око 4.500, Костајница око 4.000, Ливно око 5.000, Гламоч 800 до 900[33] итд, а у документу немачког Реонског обавештајног центра Загорје сумиран је број жртава српског становништва у Западној Босни

---

[28] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*,Zagreb 1977, 167; Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1978, 125.

[29] *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, Београд, 1949 –1979. (15 томова, 172 књиге, део ћирилицом, део латиницом), а за подручје БиХ је том IV, *Борбена дејства у Босни и Херцеговини* (35 књига).

[30] *Кратко регистровање масовних злочина усташа 1941. године у Босни и Херцеговини,* АВИИ, ф. НДХ, к. 312, рег. бр. 55/1. (даље: *Масовни злочини усташа 1941*).

[31] Здравко Антонић, *Документа о геноциду над Србима у Босни и Херцеговини од априла до августа 1941*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2001 (даље: Антонић, *Документа о геноциду*), 41-139 (Бихаћки округ 93-110).

[32] *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, Zbornik dokumenata, tom 1, knj. 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941, Beograd, 1993, (даље: *Zločini NDH*), Кратак преглед масовних злочина усташа у 1941. год., 981-1011. (Бихаћки округ 981-997).

[33] АВИИ, ф. НДХ, к. 312, рег. бр. 55/1: Масовни злочини усташа 1941; *Zločini NDH,* н.д., 981-1011; Антонић, *Документа о геноциду*, н.д., 93-126.

крајем јула и почетком августа: "број жртава у цијелој овој жупанији цијени (се) на око 55.000 људи, жена и дјеце...",[34]

Нове власти НДХ су не само практичним провођењем терора већ и читавим низом законских и подзаконских аката настојале легализовати и уградити у правни систем расистичку политику и политику терора. Већ на самом почетку постојања НДХ донето је двадесетак тзв. "расних закона", којима су озакоњен терор и злочин.[35]

Међу објављеним документима, сем раније поменутог *Кратко регистровање масовних злочина усташа 1941. године у Босни и Херцеговини*[36] *и Извештаја немачког обавештајног центра Загорје о početku pobune i NDH i zločinima ustaša 1941. i 1942. godine* за овај простор посебно је интересантна *Забелешка политичког оделења немачког посланства у Загребу од маја 1941. до 4. маја 1942. године*, [37] а у зборнику *Zločini NDH* објављено је више докумената који се односе на погроме српског становништва на овом подручју, као нпр.: Окружница Равнатељства усташког редарства од 23. јула 1941,[38] или извештаји: Заповједништва 3. хрватске оружничке пуковније од 7. јула 1941, 4. оружничке пуковније од 12. јула 1941., Стожера врбаског дивизијског подручја од 28. јула 1941,[39] Оружничке постаје

---

[34] АВИИ, ф. НДХ, к. 312, рег. бр. 56/1: Извештају немачког обавештајног центра Загорје о почетку побуне у НДХ и злочинима усташа 1941. и 1942. године (даље: Извештај РОЦ Загорје); *Zločini NDH,* н.д., 1018.

[35]Nezavisna Država Hrvatska, Zakoni, zakonske odredbe, naredbe itd. Proglašenje od 11. travnja do 26. svibnja 1941; knjiga 1. svezak 1-10; knjiga 2, svezak 11-70; knjiga 8. svezak 71-80, knjiga 9. svezak 81-90 i knjiga 10. svezak 92; Zagreb, Naklada knjižare St. Kugli, s.a.(1941);
Zločini NDH, н.д.; *Ustaški zakoni*, Priređivač: Goran Babić, Beograd, 2000, 332. (даље: *Ustaški zakoni*); Živković, Nikola i Kačavenda, Petar, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Izabrana dokumenta,* Beograd, 1998, (даље: Živković – Kačavenda, *Srbi u NDH*); *Ustaša – dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagreb, 1995, (даље: *Ustaša – dokumeni*). Види: *Narodne novine* из 1941. године

[36] *Масовни злочини усташа 1941*, АВИИ, ф. НДХ, к. 312, рег. бр. 55/1.

[37] АВИИ, Микрофилм, London, N. 17, H-309998-310026; *Zločini NDH 1941*, 970-980, док. 372.

[38] АВИИ, ф. НДХ,к.179, рег.бр. 13/2-1,к.156, рег.бр.1/1, у прилогу су формулари за евиденцију Срба-православаца, рег. бр. 13/2-6; *Zločini NDH 1941*, док. 147, стр. 364-365, Miletić, *KCL Jasenovac*, I, док. 4, 53-54.

[39] АВИИ, ф. НДХ, к. 84, рег. бр. 9/3-1, k. 143-a, reg. br. 10/10, *Zločini NDH 1941*, 162-165, dok. 87., (види и док. 91, 102 , 109, 121, 122), стр. 162-165, 211-215,

Заваље од 28. јуна 1941,[40] Комисијски записник од 6. августа 1941. о прегледу масовних гробница[41] итд.

Попис "Жртве рата 1941-1945" из 1964. након скидања ембарга 1992. године, публикован је као радни материјал и у Музеју жртава геноцида врши се ревизија, с обзиром на све недостатке које је имао. Тренутно стање резултата започете ревизије пописа (подаци са пуном идентификацијом: презиме и име, име оца, година и место рођења, година и место страдања, починиоци злочина), дакле не и коначни, дају податке за број жртава у на подручју општине Бихаћ које смо анализирали у табелама 6-20.[42]

У нашим анализама обухватили смо 62 насеља за која у Бази "Жртве рата 1941-1945" (даље: База ЖР) налазе се подаци о жртвама према месту рођења. Анализа је рађена према полу,[43] националној припадности,[44] години смрти,[45] одговорнима за страдање,[46] категорији страдања,[47] узроку смрти[48] и за целу општину по занимањима.[49] У посебним табелама дат је и преглед броја жртава по местима смрти,[50] као и табела о смртно страдалој деци рођеној на подручју општине Бихаћ.[51]

Из 62 насеља општине Бихаћ[52] било је 6445 жртава рођених на овом подручју. Према полу 69,22% (4461) су мушког пола, а 30,54% (1968) женског пола, док за 0.24% (16) није утврђен пол детета. Према националној припадности[53] 78,03% (5029) су припадници српског народа који су чинили (по пописима из 1921. и 1931. око 43% становништва),[54] док Хрвати суделују са 3,12% (201), а Муслимани са 17,13% (1104) у жртвама, односно

---

[40] АВИИ, ф. НДХ, к.201, рег.бр.11/21-1; *Zločini NDH 1941*, 165-166, док. 88, види и док. 87, 91, 102 , 121, 122

[41] АВИИ, ф. НДХ, к. 173, рег.бр. 24/2-2; *Zločini NDH 1941*, док. 194, стр. 467-468

[42] Извор:База података Музеја жртава геноцида „ Жртве рата 1941-1945“; анализа рађена маја 2009.

[43] Табела 7.

[44] Табела 8.

[45] Табела 9.

[46] Табела 10.

[47] Табела 11.

[48] Табела 12.

[49] Табела 13.

[50] Табела 14-19.

[51] Табела 20.

[52] Нису унета насеља из којих није било жртава.

[53] Табела 8.

[54] Види табелу 1. и 2.

заједно 20,25% (1305), а у становништву по пописима из 1921. и 1931. године (уз све слабости и нејасноће, о чему је већ било речи) суделују заједно са око 55%, дакле однос учешћа у жртвама и становништву је 1:5, тј. Срби имају 5 пута више жртава од Хрвата и Муслимана заједно у односу на учешће у становништву. По годинама страдања највише 41,06% (2646) је страдало

1941. и 1943. године 31,33% (2019).[55] Један од значајнијих недостатака Пописа из 1964. године је и мањкави подаци о одговорнима за страдање: чак за близу 70% жртава не постоје подаци о одговорнима за страдање,[56] усташе су наведене за 21% и преко 9% су остали (Немци, четници, муслиманске милиције, савезничка бомбардовања). Када се ради о категоријама страдања, База података познаје 27 категорија, међутим, ми смо жртве рата из општине Бихаћ разврстали у 8 категорија, јер често није јасно у којој је категорији (нпр. мешају се подаци о жртвама у логору, затвору, депортацији и принудном раду, па смо их исказали као једну категорију, или: категорије "у масовном покољу", "у директном терору", "код куће" и сл. Исказане су као једна категорија "у директном терору (на кућном прагу)". Подаци из анализе по категоријама страдања[57] показују да је највише жртава било у категорији "директни терор" 52,52% (3384), следи 17,27% (1113) у категорији "у НОБ-и", затим категорија "Логори, затвори, депортација и принудни рад" 11,92% (768). Када се категорије страдања сведу на категорије "војне жртве" (у које убрајамо припаднике НОП-а и припаднике Војске Краљевине Југославије[58]) и "цивилне жртве" (остале категорије), тада добијемо податак да су "војне жртве"[59] износиле 17,84% (1150) а "цивилне жртве"[60]

82,16% (52 95). Анализа података о жртвама по узроку смрти (свели са 18 на 4 групе)[61] показује да је највећи део жртава у групи "убијен" 67,59% (4356), затим "погинуо" 22,99% (1482), "умро" 7,03% (511) и нестао 1,49% (96). Према занимању,[62] највећи број жртава представљају "пољопривредници" 37,60% (2423) и издржавана лица (жене, деца, старци) 34,45 (2220), овде нису обухваћена деца рођена у току рата (182) и студенти и ђаци (384), а са њима би то износило 43,23% (1786) и то би била најбројнија категорија

[55] Табела 9.

[56] Табела 10.

[57] Табела 11.

[58] Припадници НОП и ПОЈ у НОБ-и и савезничким војним формацијама и заробљени припадници НОП и ПОЈ и припадници бивше југословенске војске у борбама од 6. априла до 7. јула 1941. као и заробљени припадници бивше југословенске војске.

[59] У табелама и напоменама „ВЖ“.

[60] У табелама и напоменама „ЦЖ“.

[61] Табела 12.

[62] Табела 13.

година старости рођених на подручју општине Бихаћ.[63] Укупно је страдало 1506 деце, што чини 23,37% од свих жртава рата рођених на подручју општине Бихаћ. Предшколске деце (испод 7 година) је 841 дете, што чини 55,84% све страдале деце или 13,05% свих жртава, негде између 353 и 428 деце је основношколског узраста (до четвртог разреда) или 23,44% до 28,42% страдале деце, односно 5,48% до 6,64% свих жртава.

Анализа рађена по местима смрти представљена је у неколико табела.[64] У Бази ЖР могу се по местима смрти издвојити поименично страдала лица. Међутим, због свих слабости Пописа ЖР из 1964. и његовог уноса у компјутер ово претраживање је доста отежано. Није сачињен јединствени шифарник места смрти тако да свака варијанта уноса захтева посебну претрагу, па било да се ради о погрешно или нетачно датом податку, грешци у упису или погрешном уносу у компјутер. Нисмо могли издвојити само назив "Гаравице" као "место смрти"[65] (које се јавља у 49 варијанти: Гаравице, Гаравица, Бихаћ-Гаравице итд.), већ смо узели и МС Бихаћ, са варијантама назива места (47 варијанти), дакле укупно МС Бихаћ са варијантама назива и Гаравице, са варијантама назива имају 97 варијанти назива.[66] МС "Бихаћ" (с варијантама назива и Гаравице с варијантама назива" у Бази ЖР има укупно 3816 ЖР, од чега 3012 (78.93%) су цивилне жртве и 804 (21.07%) војне жртве. Број ЖР страдалих на овом МС које су рођене на подручју општине Бихаћ износи 1660 (ЦЖ 1571 или 94.64% и ВЖ 89 или 5.36%) и то из самог места Бихаћа 339 ЖР (319 ЦЖ и 20 ВЖ) и из других места општине Бихаћ 1321 (1252 ЦЖ и 69 ВЖ), а рођене на подручју других општина (169 општина) износи 2156 (ЦЖ 1441 или 66.84% и ВЖ 715 или 33.16%).[67]

На локалитетима у општини Бихаћ живот је изгубило, према подацима из Базе ЖР, 6325 лица (5298 ЦЖ, 1027 ВЖ):[68] на МС "Бихаћ" је 3816 (3012 ЦЖ, 804 ВЖ) и на других 61 МС 2509 (2286 ЦЖ, 223 ВЖ). Број варијанти назива МС који је анализиран износи 430, а сведен је на 62 назива насеља. Број ЖР из МС ("на кућном прагу") износи 1501 жртву (1399 ЦЖ, 102 ВЖ), из других места општине Бихаћ 2096 (1974 ЦЖ, 122 ВЖ), из других општина (укупно из 184 општине) 2728 (1925 ЦЖ, 803 ВЖ).

У табелама 15-17 исказане су ЖР рођене на подручју општине Бихаћ а страдале изван овог подручја. Највише жртава са подручја општине Бихаћ је у околним општинама: [69] Босанска Крупа на 15 МС 158 жртава (119 ЦЖ,

---

[63] Табела 20.

[64] Табеле 14-19.

[65] Даље у тексту, табелама и напоменама: МС.

[66] Табела 14.

[67] Исто и рекапитулације I и II уз табелу 14.

[68] Табела 15.

[69] Табела 16.

39 ВЖ), Босански Петровац на 21 МС 256 жртава (232 ЦЖ, 24 ВЖ), Доњи Лапац 16 МС са 220 жртава (194, 26), Дрвар 15 МС са 297 жртава (233, 64), Кореница са 18 МС и 61 жртвом (42, 19), Слуњ са 10 МС и 107 жртава (99, 8) и Цазин са 21 МС и 105 жртава (86, 19), укупно у 7 околних општина на 116 МС живот је изгубило 1204 (1005, 199) лица рођена на подручју општине Бихаћ.

Број жртава рата рођених на подручју општине Бихаћ који су оставили своје животе на 306 МС са 561 варијантом назива места ван општине Бихаћ и ван околних општина износи 1599 (925 ЦЖ, 674 ВЖ),[70] а укључујући и околне општине тај број је 2803 (1930 ЦЖ, 873 ВЖ) на 421 МС са 911 варијанти назива МС.[71]

На подручју оштине Бихаћ живот је изгубило 2728 ЖР (1925 ЦЖ, 803 БЖ) рођених на подручјима 180 других општина.[72] Преко 100 ЖР имају општине: Кореница 739 (725, 14), Цазин 481 (450, 31), Доњи Лапац 185 (164, 21) и Босански Петровац 179 (134, 45). Из 5 општина је 50-99 ЖР, 12 општина има 20-49, 12 општина 10-19, 14 општина 5-9, док 2-4 жртве има 49 општина и из 84 општине је по једна жртва.

***

Без обзира на мањкавост података у Бази ЖР, према расположивим подацима могуће је направити репрезентативне анализе. Подручје општине Бихаћ (административна подела из 1964. године) спада у ред општина са веома високим процентом људских губитака у Другом светском рату. У Бази ЖР је евидентирано 6445 жртава рођених на овом подручју од којих је 55,81% оставило живот у општини рођења (3597, а 44,19% изван општине рођења, на подручју општине Бихаћ евидентирано је укупно 6325 ЖР од чега су са овог подручја 56,87% (3597) а са других подручја 43,13% (2728).

У прилогу[73] је дат поименични попис ЖР рођених на подручју општине Бихаћ, са циљем да се утврде недостаци, погрешни уноси и изврши исправка и допуна података. Исправку и допуну података требало би радити

на приложеном "Упитнику за жртве рата 1941-1945".[74]

Цивилизацијски задатак је попис свих жртава рата, и Музеј жртава геноцида настоји у ревизији пописа унети податке за све жртве без обзира на националну, верску, расну, етничку, војну, политичку итд. припадност. Све

---

[70] Табела 17.

[71] Табела 18.

[72] Табела 19.

[73] Прилог: Жртве рата 1941-1945, Списак страдалих са подручја општине Бихаћ, по месту рођења.

[74] Прилог: Упитник за жртве рата 1941-1945.

сни смо да је готово немогуће сада извршити потпуни попис, ипак са што већим обухваћањем и тачношћу онемогућују се манипулације жртвама и доприноси спознаји историјских чињеница.

Табела 7: Жртве рата 1941-1945 општине Бихаћ по месту рођења према полу

Р.бр.	Место рођења	Укупно	М	Ж	Д
	Бихаћ - општина	6445	4461	1968	16
1	Бајрићи	1	1	-	-
2	Баљевац	33	27	6	-
3	Бихаћ	980	714	265	1
4	Брековица	14	11	3	-
5	Бугар	333	199	134	-
6	Ведро Поље	14	11	3	-
7	Велика Гата	65	50	15	-
8	Велики Скочај	29	15	14	-
9	Велики Стјењани	63	50	13	-
10	Велико Заложје	35	22	13	-
11	Викићи	6	4	2	-
12	Виница	20	14	6	-
13	Вркашић	7	3	4	-
14	Врста	51	38	13	-
15	Голубић	40	28	12	-
16	Горјевац	413	237	165	11
17	Грабеж	52	41	11	-
18	Грмуша	307	228	78	1
19	Добреница	13	11	2	-
20	Доњани	203	141	62	-
21	Доња Гата	171	129	42	-
22	Дубовско	40	18	22	-
23	Заваље	19	13	6	-
24	Злопољац	132	98	34	-
25	Изачић	68	55	13	-
26	Јанковац	70	6	14	-
27	Језеро	4	4	-	-
28	Калати	213	114	99	-
29	Каменица	18	13	5	-
30	Клиса	87	64	23	-
31	Клокот	5	5	-	-
32	Краље	27	12	15	-
33	Кула	56	48	8	-
34	Кулен Вакуф	415	282	133	-
35	Липа	231	141	90	-
36	Лохово	140	124	16	-
37	Лоховска Брда	29	27	2	-
38	Мала Пећа	13	8	5	-
39	Мали Скочај	4	2	2	-
40	Мало Заложје	106	77	29	-
41	Међудражје	9	8	1	-

42	Мркоњића Луг	1	-	1	-
43	Муслићи	1	1	-	-
44	Орашац	176	128	48	-
45	Орљани	9	7	2	-
46	Островица	54	39	15	-
47	Папари	1	1	-	-
48	Покој	6	4	2	-
49	Прашчијак	27	15	12	-
50	Притока	362	247	115	-
51	Рајиновци	143	107	36	-
52	Рачић	227	181	93	-
53	Рипач	153	115	38	-
54	Соколац	11	9	2	-
55	Спахићи	10	9	1	-
56	Србљани	11	9	2	-
57	Теочак	135	102	33	-
58	Туција	14	12	2	-
59	Ћукови	82	63	19	-
60	Хргар	418	258	160	-
61	Чавкићи	9	7	2	-
62	Чекрлије	9	4	5	-

Табела 8: Жртве рата 1941-1945 општине Бихаћ по месту рођења према националности

Р.бр.	Место рођења	Укупно	Срби	Хрвати	Муслимани	Јевреји	Остали
	Бихаћ - општина	6445	5029	201	1104	71	40
1	Бајрићи	1	1	-	-	-	-
2	Баљевац	33	25	8	-	-	-
3	Бихаћ	980	526	70	293	70	21
4	Брековица	14	5	-	9	-	-
5	Бугар	333	333	-	-	-	-
6	Ведро Поље	14	2	12	-	-	-
7	Велика Гата	65	41	-	23	-	1
8	Велики Скочај	29	2	27	-	-	-
9	Велики Стјењани	63	63	-	-	-	-
10	Велико Заложје	35	20	-	15	-	-
11	Викићи	6	2	-	4	-	-
12	Виница	20	6	-	13	-	1
13	Вркашић	7	1	5	-	1	-
14	Врста	51	45	-	6	-	-
15	Голубић	40	21	6	13	-	-
16	Горјевац	413	412	1	-	-	-
17	Грабеж	52	52	-	-	-	-
18	Грмуша	307	307	-	-	-	-
19	Добреница	13	12	1	-	-	-
20	Доњани	203	202	-	1	-	-
21	Доња Гата	171	171	-	-	-	-
22	Дубовско	40	40	-	-	-	-
23	Заваље	19	5	14	-	-	-
24	Злопољац	132	132	-	-	-	-
25	Изачић	68	44	1	22	-	1

26	Јанковац	70	68	1	-	-	1
27	Језеро	4	-	-	4	-	-
28	Калати	213	210	3	-	-	-
29	Каменица	18	13	-	5	-	-
30	Клиса	87	5	3	79	-	-
31	Клокот	5	-	-	5	-	-
32	Краље	27	2	25	-	-	-
33	Кула	56	56	-	-	-	-
34	Кулен Вакуф	415	153	12	249	-	1
35	Липа	231	231	-	-	-	-
36	Лохово	140	140	-	-	-	-
37	Лоховска Брда	29	28	-	-	-	1
38	Мала Пећа	13	10	-	3	-	-
39	Мали Скочај	4	-	4	-	-	-
40	Мало Заложје	106	104	-	2	-	-
41	Међудражје	9	7	2	-	-	-
42	Мркоњића Луг	1	1	-	-	-	-
43	Муслићи	1	-	-	1	-	-
44	Орашац	176	44	1	131	-	-
45	Орљани	9	-	-	9	-	-
46	Островица	54	21	1	32	-	-
47	Папари	1	-	-	1	-	-
48	Покој	6	-	1	5	-	-
49	Прашчијак	27	27	-	-	-	-
50	Притока	362	362	-	-	-	-
51	Рајиновци	143	143	-	-	-	-
52	Рачић	277	274	-	2	-	1
53	Рипач	153	82	1	69	-	1
54	Соколац	11	7	-	3	-	1
55	Спахићи	10	9	-	1	-	-
56	Србљани	11	3	-	8	-	-
57	Теочак	135	134	-	1	-	-
58	Туција	14	1	-	13	-	-
60	Ћукови	82	1	-	72	-	9
59	Хргар	418	417	-	-	-	1
61	Чавкићи	9	2	2	5	-	-
62	Чекрлије	9	4	-	5	-	-

Табела 9: Жртве рата општине Бихаћ по месту рођења према години смрти

Р. бр.	Место рођења	Укупно	Година				
			1941	1942	1943	1944	1945
	Бихаћ-општина	6445	2646	693	2019	734	353
1	Бајрићи	1	-	1	-	-	-
2	Баљевац	33	19	3	3	3	5
3	Бихаћ	980	298	170	244	194	74
4	Брековица	14	5	1	2	4	2
5	Бугар	333	82	120	92	28	11
6	Ведро Поље	14	-	2	6	5	1
7	Велика Гата	65	17	8	18	11	11
8	Велики Скочај	29	-	3	23	2	1
9	Велики Стјењани	63	15	3	33	9	3

10	Велико Заложје	35	13	6	6	4	6
11	Викићи	6	-	1	3	1	1
12	Виница	20	5	8	3	3	1
13	Вркашић	7	2	1	1	2	1
14	Врста	51	28	4	9	6	4
15	Голубић	40	7	21	6	1	5
16	Горјевац	413	162	18	176	28	29
17	Грабеж	52	11	7	22	11	1
18	Грмуша	307	175	18	89	17	8
19	Добреница	13	8	2	1	-	2
20	Доњани	203	49	13	107	16	18
21	Доња Гата	171	59	28	67	9	8
22	Дубовско	40	9	7	8	15	1
23	Заваље	19	4	2	3	7	3
24	Злопољац	132	72	10	31	14	5
25	Изачић	68	26	4	31	4	3
26	Јанковац	70	39	4	22	2	3
27	Језеро	7	-	1	2	1	-
28	Калати	213	175	3	18	11	6
29	Каменица	18	6	1	7	2	2
30	Клиса	87	51	9	16	9	2
31	Клокот	5	-	-	-	4	1
32	Краље	27	4	-	2	19	2
33	Кула	56	46	1	8	-	1
34	Кулен Вакуф	415	286	27	45	43	14
35	Липа	231	67	19	116	24	5
36	Лохово	140	112	5	9	6	8
37	Лоховска Брда	29	21	1	4	2	1
38	Мала Пећа	13	8	2	1	2	-
39	Мали Скочај	4	-	-	-	-	4
40	Мало Заложје	106	7	3	14	1	1
41	Међуражје	9	6	-	1	1	1
42	Мркоњића Луг	1	-	-	1	-	-
43	Муслићи	1	-	-	1	-	-
44	Орашац	176	117	23	16	12	8
45	Орљани	9	1	2	3	3	-
46	Островица	54	48	1	3	-	2
47	Папари	1	-	-	-	-	1
48	Покој	6	-	-	5	1	-
49	Прашчијак	27	4	3	12	6	2
0	Притока	362	200	16	121	16	9
51	Рајиновци	143	53	12	59	15	4
52	Рачић	277	65	20	155	29	8
53	Рипач	153	52	14	42	31	14
54	Соколац	11	2	3	3	-	3
55	Спахићи	10	7	-	2	-	1
56	Србљани	11	2	5	1	2	1
57	Теочак	135	11	17	82	23	2
58	Туриј а	14	-	-	2	6	6
60	Ћукови	82	23	16	19	17	7
59	Хргар	418	80	24	239	47	28
61	Чавкићи	9	4	-	3	1	1
62	Чекрлије	9	3	-	2	4	-

Табела 10: Жртве рата општине Бихаћ по месту рођења према одговорнима за страдање

Р. бр.	Место рођења	Укупно	Одговорни за страдање					
			Усташе	Немци	Муслимани	Четници	Остали	Непознато
	Бихаћ - општина	6445	1344	389	57	126	42	4487
1	Бајрићи	1	1	-	-	-	-	-
2	Баљевац	33	-	-	-	-	2	31
3	Бихаћ	980	185	75	3	1	16	700
4	Брековица	14	5	1	-	-	-	8
5	Бугар	333	115	5	-	-	2	211
6	Ведро Поље	14	-	2	-	-	-	12
7	Велика Гата	65	7	2	-	-	-	56
8	Велики Скочај	29	2	10	-	-	-	17
9	Велики Стјењани	63	4	-	-	-	1	58
10	Велико Заложје	35	9	3	-	-	-	33
11	Викићи	6	2	-	-	-	-	4
12	Виница	20	3	-	-	3	-	14
13	Вркашић	7	1	1	-	-	-	5
14	Врста	51	18	1	-	-	-	32
15	Голубић	40	7	-	-	-	-	33
16	Горјевац	413	114	40	1	1	-	257
17	Грабеж	52	8	1	-	-	-	43
18	Грмуша	307	89	10	-	-	-	208
19	Добреница	13	1	-	-	-	-	12
20	Доњани	203	66	17	4	1	-	115
21	Доња Гата	171	34	9	4	-	1	123
22	Дубовско	40	10	1	-	-	-	29
23	Заваље	19	3	-	-	-	-	16
24	Злопољац	132	57	4	-	-	1	70
25	Изачић	68	23	-	-	-	-	45
26	Јанковац	70	6	1	-	-	1	62
27	Језеро	4	-	-	-	-	-	4
28	Калати	213	87	1	-	-	-	125
29	Каменица	18	-	-	-	-	-	18
30	Клиса	87	2	1	-	17	1	66
31	Клокот	5	-	-	-	-	-	5
32	Краље	27	-	2	-	-	-	25
33	Кула	56	9	-	-	-	-	47
34	Кулен Вакуф	415	73	6	-	40	5	291
35	Липа	231	43	9	19	-	-	160
36	Лохово	140	20	-	-	-	-	120
37	Лоховска Брда	29	2	1	-	-	-	26
38	Мала Пећа	13	8	-	-	-	-	5
39	Мали Скочај	4	-	-	-	-	-	4
40	Мало Заложје	106	45	5	-	-	-	56
41	Међудражје	9	-	1	-	-	-	8
42	Мркоњића Луг	1	-	-	-	-	-	1

43	Муслићи	1	-	-	-	-	-	1
44	Орашац	176	11	7	-	33	7	118
45	Орљани	9	3	2	-	-	-	4
46	Островица	54	14	1	-	6	-	33
47	Папари	1	-	-	-	-	-	1
48	Покој	6	-	-	-	-	-	6
49	Прашчијак	27	4	1	-	-	-	22
50	Притока	362	76	30	-	-	-	256
51	Рајиновци	143	18	2	-	5	-	118
52	Рачић	277	42	43	10	-	-	182
53	Рипач	153	19	5	-	9	5	115
54	Соколац	11	2	-	-	-	-	9
55	Спахићи	10	-	-	-	-	-	10
56	Србљани	11	-	-	-	-	-	11
57	Теочак	135	19	1	11	1	-	103
58	Туриј а	14	1	-	-	-	-	13
60	Ћукови	82	6	3	-	9	-	64
59	Хргар	418	68	85	3	-	-	262
61	Чавкићи	9	2	-	-	-	-	7
62	Чекрлије	9	-	-	2	-	-	7

Табела 11: Жртве рата 1941-1945 општине Бихаћ по месту рођења према категорији страдања

Р. бр	Место рођења	Уку-пно	БВЈ	НОБ	Логор,затвор, депорт, пр.рад	Дир. терор (кућ. праг)	Нем. офан	Непознато	Остало	Др.ка.
	Бихаћ - општина	6445	37	1113	768	3384	304	51	641	147
1	Бајрићи	1	-	1	-	-	-	-	-	-
2	Баљевац	33	-	5	2	24	-	1	1	-
3	Бихаћ	980	1	218	181	422	32	12	54	50
4	Брековица	14	-	2	-	7	-	-	5	-
5	Бугар	333	1	69	38	195	2	3	25	-
6	Ведро Поље	14	-	4	3	5	-	-	2	-
7	Велика Гата	65	-	21	8	26	1	3	5	1
8	Велики Скочај	29	1	1	-	17	9	-	1	-
9	Велики Стјењани	63	-	31	4	24	-	-	3	1
10	Велико Заложје	35	-	2	5	21	1	-	2	4
11	Викићи	6	-	3	2	-	-	-	-	1
12	Виница	20	-	2	-	11	-	1	5	1
13	Вркашић	7	1	1	-	4	-	-	-	1
14	Врста	51	1	9	15	22	-	-	4	-
15	Голубић	40	-	2	11	23	-	-	-	4
16	Горјевац	413	-	80	6	262	20	1	41	3
17	Грабеж	52	1	20	-	22	-	1	6	2
18	Грмуша	307	2	38	68	139	28	2	28	2
19	Добреница	13	-	1	2	9	-	-	-	1
20	Доњани	203	-	60	28	73	9	-	33	-
21	Доња Гата	171	-	33	12	95	7	3	21	-
22	Дубовско	40	-	10	4	22	-	-	3	1
23	Заваље	19	-	2	2	12	-	1	2	-
24	Злопољац	132	2	20	4	87	2	1	15	1

25	Изачић	68	-	6	2	46	-	-	13	1
26	Јанковац	70	1	8	17	36	1	-	6	1
27	Језеро	4	-	-	-	4	-	-	-	-
8	Калати	213	1	21	5	177	1	-	8	-
9	Каменица	18	1	1	1	14	-	-	-	1
30	Клиса	87	-	7	2	44	3	4	24	3
31	Клокот	5	-	1	-	2	-	-	2	-
32	Краље	27	-	5	2	2	-	-	3	15
33	Кула	56	1	-	34	15	-	-	5	1
34	Кулен Вакуф	415	1	46	12	249	3	1	50	8
35	Липа	231	1	52	27	103	25	-	23	-
36	Лохово	140	-	10	66	53	-	2	9	-
37	Лоховска Брда	29	1	2	1	22	-	-	2	1
38	Мала Пећа	13	-	2	-	11	-	-	-	-
39	Мали Скочај	4	--	-	-	2	-	-	-	2
40	Мало Заложје	106	-	4	21	75	4	-	1	1
41	Међудражје	9	-	1	2	6	-	-	-	-
42	Мркоњића Луг	1	-	-	-	-	-	-	1	-
43	Муслићи	1	-	-	-	1	-	-	-	-
4	Орашац	176	5	11	1	121	-	3	25	10
5	Орљани	9	-	1	3	2	1	-	2	-
46	Островица	54	-	2	1	44	-	-	7	-
47	Папари	1	-	-	-	1	-	-	-	-
48	Покој	6	-	2	2	2	-	-	-	-
49	Прашчијак	27	-	7	1	8	-	-	11	-
50	Притока	362	-	25	105	158	30	1	40	3
51	Рајиновци	143	1	45	2	75	-	1	19	-
52	Рачић	277	1	60	9	133	55	-	19	-
53	Рипач	153	1	32	25	70	-	1	16	8
54	Соколац	11	-	6	-	5	-	-	-	-
55	Спахићи	10	-	1	5	2	-	-	2	-
56	Србљани	11	-	-	-	11	-	-	-	-
57	Теочак	135	-	45	7	68	13	-	2	-
58	Туција	14	-	11	1	1	-	-	-	1
60	Ћукови	82	-	4	3	36	-	6	30	3
59	Хргар	418	2	57	16	209	56	2	63	13
61	Чавкићи	9	-	3	-	5	-	1	-	-
62	Чекрлије	9	-	-	-	7	-	-	2	-

Табела 12: Жртве рата 1941-1945 општине Бихаћ по месту рођења према узроку смрти

Р. бр.	Место рођења	Укупно	Узрок смрти			
			убијен	погинуо	умро	нестао
	Бихаћ - општина	6445	4356	1482	511	96
1	Бајрићи	1	-	1	-	-
2	Баљевац	33	23	8	2	-
3	Бихаћ	980	587	336	36	21
4	Брековица	14	10	4	-	-
5	Бугар	333	218	71	37	7
6	Ведро Поље	14	6	7	-	1
7	Велика Гата	65	34	25	3	3

8	Велики Скочај	29	19	9	1	-
9	Велики Стјењани	63	23	27	13	-
10	Велико Заложје	35	26	8	1	-
11	Викићи	6	2	4	-	-
12	Виница	20	9	5	2	4
13	Вркашић	7	2	5	-	-
14	Врста	51	34	15	2	-
15	Голубић	40	26	13	-	1
16	Горјевац	413	238	78	92	5
17	Грабеж	52	20	25	5	2
18	Грмуша	307	231	64	9	3
19	Добреница	13	11	1	1	-
20	Дољани	203	114	62	25	2
21	Доња Гата	171	119	32	14	6
22	Дубовско	40	20	8	12	-
23	Заваље	19	7	10	1	1
24	Злопољац	132	98	24	8	2
25	Изачић	68	55	6	7	-
26	Јанковац	70	45	10	15	-
27	Језеро	4	4	-	-	-
28	Калати	213	186	22	4	1
29	Каменица	18	15	2	-	1
30	Клиса	87	65	14	4	4
31	Клокот	5	2	3	-	-
32	Краље	27	4	23	-	-
33	Кула	56	48	2	6	-
34	Кулен Вакуф	415	335	77	2	1
35	Липа	231	164	53	13	1
36	Лохово	140	125	11	1	3
37	Лоховска Брда	29	23	6	-	-
38	Мала Пећа	13	9	3	1	-
39	Мали Скочај	4	-	4	-	-
40	Мало Заложје	106	101	5	-	-
41	Међудражје	9	7	2	-	-
42	Мркоњића Луг	1	-	1	-	-
43	Муслићи	1	1	-	-	-
44	Орашац	176	134	33	5	4
45	Орљани	9	5	4	-	-
46	Островица	54	51	2	1	-
47	Папари	1	1	-	-	-
48	Покој	6	4	2	-	-
49	Прашчијак	27	11	6	10	-
50	Притока	362	291	29	41	1
51	Рајиновци	143	83	52	3	5
52	Рачић	277	173	66	37	1
53	Рипач	153	101	48	2	2
54	Соколац	11	4	7	-	-
55	Спахићи	10	6	2	-	2
56	Србљани	11	8	3	-	-
57	Теочак	135	78	49	8	-
58	Туција	14	2	12	-	-
60	Ћукови	82	48	11	15	8
59	Хргар	418	275	69	70	4

61	Чавкићи	9	4	3	1	1
62	Чекрлије	9	9	-	-	-

Табела 13: Жртве рата 1941-1945. општине Бихаћ према занимањима

Ред. број	Занимање	Број ЖР
1.	Рођен у току рата	182
2.	Пољопривредник	2423
3.	Индустријалац, занатлија, трговац	191
4.	Индустријски, занатски, грађевински и трговачки радник	660
5.	Припадник војске и полиције	31
6.	Службеник и стручњак	96
7.	Учитељ и професор	10
8.	Слободна професија (адвокати, лекари, апотекар)	6
9.	Лица са личним приходима	14
10.	Издржавана лца	2220
11.	Студенти и ђаци	384
12.	Остала занимања	17
13.	Незапослени	6
14.	Непознато занимање	205
Укупно 1-14		6445

Табела 14: Жртве рата 1941-1945 са местом смрти: Бихаћ (са варијантама назива) и Гаравице (са варијантама назива) – редослед по броју жртава

Ред.бр. опш.по бр.ЖР	Општина рођења	Место смрти Бихаћ (1)			Место смрти Бихаћ – варијанте (47)			Стратиште Гаравице – варијанте (49)			Укупно МС Бихаћ (97)		
		Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
	Σ 1+168=169	2789	2045	744	160	107	53	867	860	7	3816	3012	804
1	Бихаћ општина	1199	1131	68	100	84	16	361	356	5	1660	1571	89
168	Друге општине	1590	914	676	60	23	37	506	504	2	2156	1441	715
2	Кореница	493	483	10	7	5	2	188	188	-	688	676	12
3	Цазин	76	56	20	4	3	1	273	273	-	353	332	21
4	Босански Петровац	76	49	27	3	2	1	3	3	-	82	54	28
5	Слуњ	65	51	14	2	2	-	10	10	-	77	63	14
6	Босанска Крупа	62	37	25	3	1	2	3	3	-	68	41	27
7	Глина	47	11	36	2	1	1				49	12	37
8	Двор	44	2	42	1	-	1				45	2	43
9	Велика Кладуша	37	13	24	4	-	4	1	1	-	42	14	28
10	Босански Нови	36	9	27				1	1	-	37	10	27
11	Доњи Лапац	27	21	6	3	2	1	6	6	-	36	29	7
12	Дрвар	30	4	26	1	-	1				31	4	27

13	Шибеник	26	1	25	1	-	1				27	1	26
14	Оточац	16	13	3	1	1	-	9	9	-	26	23	3
15	Сплит	24	1	23							24	1	23
16	Вргинмост	21	5	16	1	-	1				22	5	17
17	Огулин	18	7	11				3	3	-	21	10	11
18	Сански Мост	20	12	8	1	-	1				21	12	9
19	Сисак	20	2	18	1	-	1				21	2	19
20	Госпић	20	15	5	1	1	-				21	16	5
21	Костајница	20	2	18							20	2	18
22	Приједор	18	5	13							18	5	13
23	Карловац	16	4	12	1	-	1				17	4	13
24	Босанска Дубица	16	5	11							16	5	11
25	Грачац	10	8	2				5	5	-	15	13	2
26	Бања Лука	14	8	6							14	8	6
27	Војнић	13	3	10	1	-	1				14	3	11
28	Дрниш	14	6	8							14	6	8
29	Мостар	11	3	8	1	-	1				12	3	9
30	Сињ	11	1	10	1	-	1				12	1	11
31	Бенковац	11	1	10							11	1	10
32	Корчула	10	-	10	1	-	1				11	-	1
33	Петриња	10	1	9	1	-	1				11	1	10
-48	-9 (15 општина)	92	25	67	4	1	3	2	1	1	98	27	71
-92	-4 (44 општине)	101	34	67	3	2	1	1	1	-	105	37	68
-169	1 (77 општи-не)	65	16	49	11	2	9	1	-	1	77	18	59

РЕКАПИТУЛАЦИЈА I: **Жртве рата 1941-1945 из општине Бихаћ и других општина са местом смрти: Бихаћ (са варијантама) и Гаравице (са варијантама) - по броју жртава**

Бр. општина	Општина рођења/ број жртава	Место смрти Бихаћ (1)			Место смрти Бихаћ – варијанте назива (47)			Стратиште Гаравице са варијантама назива (49)			Бихаћ (97 варијанти)		
		Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
	1+92+77=170	2789	2045	744	160	107	53	867	860	7	3816	3012	804
1	Бихаћ општи-на	1199	1131	68	100	84	16	361	356	5	1660	1571	89
168	Друге општи-не	1590	914	676	60	23	37	506	504	2	2156	1441	715
2	100 и више	569	539	30	11	8	3	461	461	-	1041	1008	33
3	од 50 99	203	137	66	8	5	3	16	16	-	227	158	69
15	од 20 49	406	118	288	17	5	12	20	20	-	443	143	300
12	од 10 19	154	45	109	6	-	6	5	5	-	165	50	115
15	-9	92	25	67	4	1	3	2	1	1	98	27	71
44	-4	101	34	67	3	2	1	1	1	-	105	37	68
77	1	65	16	49	11	2	9	1	-	1	77	18	59

РЕКАПИТУЛАЦИЈА II: **Жртве рата 1941-1945 са местом смрти: Бихаћ (са варијантама назива) и Гаравице (са варијантама назива) - по местима рођења**

Бр. вар. наз.МС	Место смрти/ и-јанте назива	Σ	Из места смрти			Из друг.места општине Бихаћ			Из других општина				Σ МС Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Бр.опш	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
97	Бихаћ	3816	339	319	20	1321	1252	69	169	2156	1441	715	3816	3012	804
1	Бихаћ	2789	268	253	15	931	878	53	157	1590	914	676	2789	2045	744
47	- нте	160	49	45	4	51	39	12	45	60	23	37	160	107	53
49	Гаравице-варијанте	867	22	21	1	339	335	4	59	506	504	2	867	860	7

Табела 15: Жртве рата 1941-1945 по местима смрти у општини Бихаћ

Р. бр.	Место смрти	Σ	Бр. варназ. МС	Из места смрти			Издругих места општине Бихаћ			Из других општина				Σ ЖР на подручју општине Бихаћ		
				Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Бр. опш	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
62	На подручју општине Бихаћ	6325	430	1501	1399	102	2096	1974	122	184	2728	1925	803	6325	5298	1027
1	Бихаћ	3816	97	339	319	20	21	1252	69	169	2156	1441	715	3816	3012	804
61	Остала места	2509	333	1162	1080	82	775	722	53	48	572	484	88	2509	2286	223
2	Бађевац	13	1	3	3	-	1	-	1	2	9	7	2	13	10	3
3	Брековица	10	2	2	2	-	4	4	-	4	4	2	2	10	8	2
4	Бугар	52	5	31	27	4	2	2	-	8	19	12	7	52	41	1
5	Ведро Поље	5	1	4	4	-				1	1	-	1	5	4	1
6	Велики Стјењани	75	14	20	12	8	25	20	5	2	30	24	6	75	56	19
7	Викићи	2	2	1	1		1	1	-					2	2	-
8	Виница	16	2	12	12	-	4	4	-					16	16	-
9	Вркашић	14	3	1	1	-	8	8	-	5	5	4	1	14	13	1
10	Врста	82	7	9	9	-	13	12	1	7	60	58	2	82	79	3
11	Гата (Д. и В.)	121	16	47	44	3	9	9	-	8	65	62	3	121	115	6
12	Голубић	11	3	1	1	-	4	4	-	4	6	1	5	11	6	5

13	Горјевац	250	15	214	197	17	31	29	2	5	5	3	2	250	229	21
14	Грабеж	27	3	9	7	2	10	10	-	7	8	6	2	27	23	4
15	Грмуша	53	5	39	33	6	2	1	1	3	12	9	3	53	43	10
16	Добреница	1	1				1	1	-					1	1	-
17	Дољани	57	10	29	23	6	26	24	2	2	2	1	1	57	48	9
18	Дубовско	13	2	6	6	-	5	4	1	2	2	-	2	13	10	3
19	Заваље	132	10	7	7	-	29	27	2	8	96	90	6	132	124	8
20	Заложје(В.и М.)	38	6	31	31	-	6	6	-	1	1	1	-	38	38	-
21	Злопољац	41	17	26	24	2	13	11	2	2	2	2	-	41	37	4
22	Изачић	31	3	23	23	-				2	8	8	-	31	31	-
23	Јанковац	11	3	6	5	1	4	4	-	1	1	1	-	11	10	1
24	Језеро	3	1	3	3	-								3	3	-
25	Калати	125	5	99	97	2	9	8	1	5	17	17	-	125	122	3
26	Каменица	7	2	4	4	-	3	3	-					7	7	-
27	Клиса	7	4				7	7	-					7	7	-
28	Клишевић ?	7	2	-	-	-	5	4	1	1	2	1	1	7	5	2
29	Клокот	5	1	5	5	-								5	5	-
30	Краље	4	2	4	4	-								4	4	-
31	Кула	7	4	5	5	-	2	2	-					7	7	-
32	Кулен Вакуф	435	24	81	77	4	201	197	4	23	153	133	20	435	407	8
33	Липа	52	5	33	32	1	10	6	4	3	9	7	2	52	45	7
34	Лохово	11	1	5	3	2	6	6	-					11	9	2
35	Лоховска Брда	1	1	-	-	-	1	1	-					1	1	-
36	Мала Пећа	11	1	9	9	-	2	2	-					11	11	-
37	Међудражје	5	2	3	3	-	1	-	1	1	1	1	-	5	4	1
38	Мркоњића Луг	1	1				1	1	-					1	1	-
39	Муслићи	1	1	1	1	-								1	1	-
40	Орашац	46	8	31	30	1	11	11	-	1	4	4		46	45	1
41	Орљани	2	1	1	1	-	1	1	-					2	2	-
42	Островица	19	1	13	13	-	5	5	-	1	1	1	-	19	19	-
43	Папари	1	2	1	1	-								1	1	-
44	Покој	11	2	1	1	-	8	8	-	2	2	2	-	11	11	-
5	Прашчијак	8	2	5	5		3	2	1					8	7	1
46	Прит ка	24	6	21	21	-	2	2		1	1	1		24	24	-

47	Прњавор	1	1	-	-	-	1	-	1					1	-	1
48	Рајиновци	36	7	27	25	2	3	3	-	3	6	6	-	36	34	2
49	Рачић	141	14	121	113	8	18	16	2	2	2	1	1	141	130	11
50	Рипач	109	27	16	14	2	73	63	10	10	20	9	11	109	86	23
51	Скочај (М.и В.)	29	4	21	21	-	4	4	-		4	3	1	29	28	1
52	Сок лац	6	4	2	2	-	4	4	-					6	6	-
53	Спах ћи	6	3				4	3	1	2	2	-	2	6	3	3
54	Србљани	10	2	6	6	-	3	3	-	1	1	1	-	10	10	-
55	Теочак	40	5	32	28	4	5	5	-	1	3	3	-	40	36	4
56	Турија	9	6	2	2	-	7	7	-					9	9	-
57	Ћукови	7	3	4	4	-	2	1	1	1	1	-	1	7	5	2
58	Харм ни	3	3	-	-	-	3	3	-					3	3	-
59	Хат нац	20	5	-	-	-	20	20	-					20	20	-
60	Хргар	227	29	79	72	7	145	137	8	2	3	2	1	227	211	16
61	Чавк ћи	13	8	3	3	-	7	6	1	3	3	1	2	13	10	3
62	Чекрл је	4	2	3	3	-				1	1	-	1	4	3	1

Табела 16: Жртве рата 1941-1945 рођене на подручју општине Бихаћ са местом смти на подручју околих општина (Босанска Крупа, Кореница, Доњи Лапац, Цазин, Слуњ,Босански Петровац, Дрвар)

	Место смрти /место/ општина	На месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар. назива МС	Σ			
		Σ	Из општине Бихаћ			Σ	Из општине Бихаћ				Σ	Из општине Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
15	Босанска Крупа	2857	77	65	12	713	81	54	27	56	3570	158	119	39
1	Босанска Крупа	631	23	18	5	571	37	16	21	12	1202	60	34	26
2	Бужим	51	2	1	1					1	51	2	1	1
3	Врањска	74	1	1	-	5	2	2	-	3	79	3	3	-
4	Дубовик	177	1	-	1					1	177	1	-	1
5	Ивањска	298	1	1	-					1	298	1	1	-
6	Јасеница	136	1	-	1	41	3	3	-	4	177	4	3	1
7	Отока	238	1	1	-	1	1	-	1	2	239	2	1	1
8	Перна	46	1	1	-					1	46	1	1	-
9	Пишталине	842	1	1	-	9	1	1	-	2	851	2	2	-

10	Подвран	18	1	1	-	4	1	1	-	2	22	2	2	-
11	Пученик	57	1	1	-					1	57	1	1	-
12	Радић (М. и В.)	202	42	38	4	24	21	17	4	16	226	63	55	8
13	Суваја (Д. и Г.)	54	-		-	7	4	3	1	4	61	4	3	1
14	Хашани	29	1	1	-					1	29	1	1	-
15	Чојлук	4	-	-	-	51	11	11	-	5	55	11	11	-
21	Босански Петровац	1848	154	141	13	642	102	91	11	61	2490	256	232	24
1	Босански Петровац	242	14	14	-	541	19	13	6	11	783	33	27	6
2	Бјелај	65	9	9	-	9	4	4	-	4	74	13	13	-
3	Бјелајски Ваганац	12	1	1	-	5	5	5	-	3	17	6	6	-
4	Власина	1	1	-	1					1	1	1	-	1
5	Вођеница	88	1	1	-	1	1	1	-	2	89	2	2	-
6	Врточе	221	9	9	-	37	34	33	1	11	258	43	42	1
7	Добро Село	345	1	1	-					1	345	1	1	-
8	Дринић	74	4	3	1					1	74	4	3	1
9	Јањила	49	-	-	-	1	1	1	-	2	50	1	1	-
10	Крњеуша	115	4	2	2					1	115	4	2	2
11	Липар	1	1	1	-					1	1	1	1	-
12	Медено Поље	65	1	-	1					1	65	1	-	1
13	Орашко Брдо	55	4	4	-	2	2	2	-	3	57	6	6	-
14	Осјеченица (планина)	57	4	4	-	2	1	1	-	2	59	5	5	-
15	Оштрељ	53	3	-	3	1	1	-	1	2	54	4	-	4
16	Пркоси	221	85	83	2	33	29	28	1	6	254	114	111	3
17	Рашновац	25	1	-	1	4	-	-	-	2	29	1	-	1
18	Рисовац	81	3	3	-					1	81	3	3	-
19	Скакава	20	3	2	1	1	1	-	1	2	21	4	2	2
20	Срнетица (планина)					1	1	1	-	1	1	1	1	-
21	Суваја	58	5	4	1	4	3	2	1	3	62	8	6	2
16	Доњи Лапац	1284	167	151	16	399	53	42	11	56	1683	220	194	26
1	Боричевац	144	79	79	-	36	12	11	1	8	180	91	90	1
2	Бушевић	62	8	6	2	4	3	1	2	4	66	11	7	4
3	Гајине	14	1	-	1					1	14	1	-	1
4	Днопоље	19	1	1	-					1	19	1	1	-
5	Доњи Лапац	301	30	29	1	226	6	4	2	5	527	36	33	3
6	Дреновац	191	-	-	-	43	3	3	-	4	234	3	3	-
7	Дуго Поље	55	5	5	-	31	13	13	-	3	86	18	18	-
8	Заложница	4	-	-	-	1	1	-	1	2	5	1	-	1
9	Кестеновац	85	20	14	6	11	4	2	2	5	96	24	16	8

10	Мелиновац	22	1	1	-					1	22	1	1	-
11	Мишљеновац	27	4	4	-	1	1	1	-	2	28	5	5	-
12	Небљуси	134	10	8	2	7	7	5	2	6	141	17	13	4
13	Осредци	77	1	-	1					1	77	1	-	1
14	Срб (Д.и Г.)	119	3	1	2	15	-	-	-	3	134	3	2	1
15	Штрбачки Бук	3	2	1	1	2	2	2	-	2	5	4	3	1
16	Штрбци (Д. и Г.)	27	2	2	-	22	1	-	1	7	49	3	2	1
15	Дрвар	2293	225	179	46	234	72	54	18	64	2527	297	233	64
1	Бастаси, Дрвар	4	1	1	-					1	4	1	1	-
2	Велики Цвјетнић	3	1	-	1					2	3	1	-	1
3	Видово Село	51	1	1	-					1	51	1	1	-
4	Врточе	6	1	-	1	66	2	-	2	3	72	3	-	3
5	Груборски Наслон	10	2	2	-					1	10	2	2	-
6	Дрвар	1620	81	48	33	55	14	6	8	8	1675	95	54	41
7	Каменица	20	2	2	-	22	-	-	-	2	42	2	2	-
8	Мартин Брод	179	79	77	2	13	9	9	-	9	192	88	86	2
9	Мокроноге	52	5	5	-	1	1	-	1	2	53	6	5	1
10	Очигрије	32	7	5	2					1	32	7	5	2
11	Очијево (М. и В.)	60	37	30	7	61	38	34	4	22	121	75	64	11
12	Палучци	45	4	4	-	3	2	2	-	3	48	6	6	-
13	Пољице	74	-	-	-	1	1	1	-	2	75	1	1	-
14	Прекаја	106	4	4	-	7	3	1	2	4	113	7	5	2
15	Трубар	31	-	-	-	5	2	1	1	3	36	2	1	1
17	Кореница	2024	36	30	6	371	25	12	13	42	2395	61	42	19
1	Врело Кореничко	78	2	2	-	62	-	-	-	2	140	2	2	-
2	Ваганац (Д. и Г.)	122	1	1	-	12	4	1	3	5	134	5	2	3
3	Висућ	126	-	-	-	12	1	-	1	2	138	1	-	1
4	Жељава	64	1	1	-					1	64	1	1	-
5	Козјан	40	2	2	-					1	40	2	2	-
6	Кореница	501	12	10	2	35	4	2	2	5	536	16	12	4
8	Крбавица	152	1	-	1	2	1	-	1	2	154	2	-	2
9	Личко Петрово Село	78	2	2	-	47	4	2	2	6	125	6	4	2
10	Плитвице	30	-	-	-	38	1	1	-	2	68	1	1	-
11	Плитвички Љесковац	11	1	1	-	7	2	2	-	2	18	3	3	-
12	Пријебој	88	1	-	1	153	5	3	2	5	241	6	3	3
13	Трнавац	69	-	-	-	1	1	-	1	2	70	1	-	1
14	Увалица	5	1	1	-					1	5	1	1	-

15	Удбина	275	2	-	2	1	1	-	1	2	276	3	-	3
16	Фркашић	210	2	2	-	1	1	1	-	2	211	3	3	-
17	Хомољац	94	3	3	-					1	94	3	3	-
18	Шегановац	81	5	5	-					1	81	5	5	-
10	Слуњ	1933	97	94	3	184	10	5	5	22	2117	107	99	8
1	Брочанац	16	-	-	-	1	1	-	1	2	17	1	-	1
2	Глиница	102	1	1	-					1	102	1	1	-
3	Дрежник Град	11	-	-	-	123	1	1	-	2	134	1	1	-
4	Збјег Мочилски	118	1	1	-					1	118	1	1	-
5	Кордунски Љесковац	181	1	1	-	25	3	2	1	4	206	4	3	1
6	Липовача	44	4	4	-					1	44	4	4	-
7	Машвина	214	10	9	1	1	1	-	1	2	215	11	9	2
8	Мочила	108	1	1	-	20	-	-	-	3	128	1	1	-
9	Садиловац	506	68	68	-	2	1	1	-	2	508	69	69	-
10	Слуњ	633	11	9	2	12	3	1	2	4	645	14	10	4
21	Цазин	1511	71	57	14	136	34	29	5	50	1647	105	86	19
1	Бисовац-Цазин	1	1	1	-					1	1	1	1	-
2	Врело	38	-	-	-	14	4	4	-	2	52	4	4	-
3	Гечети	20	20	20	-	11	11	11	-	2	31	31	31	-
4	Гњиловац	23	-	-	-	1	1	1	-	2	24	1	1	-
5	Градина	35	2	2	-	1	1	1	-	2	36	3	3	-
6	Крндија	84	2	2	-					1	84	2	2	-
7	Мацини долови	36	-	-	-	1	1	1	-	2	37	1	1	-
8	Миострах	202	2	2	-	37	1	1	-	8	239	3	3	-
9	Осредак	73	4	4	-	5	1	1	-	2	78	5	5	-
10	Острожац	74	2	1	1	2	2	1	1	3	76	4	2	2
11	Пећиград	17	1	-	1	2	1	-	1	3	19	2	-	2
12	Прошчићи	8	2	2	-					1	8	2	2	-
13	Рујница	27	-	-	-	3	1	1	-	2	30	1	1	-
14	Скокови	4	1	-	1					1	4	1	-	1
15	Слатина	5	-	-	-	3	1	1	-	2	8	1	1	-
16	Стијена	57	1	1	-	1	1	1	-	2	58	2	2	-
17	Торомани	4	3	3	-					1	4	3	3	-
18	Тржачка Раштела	6	2	-	2	26	3	3	-	5	32	5	3	2
19	Цазин	684	24	15	9	4	2	1	1	3	688	26	16	10
20	Чехићи,Тржач.Раштела	3	1	1	-	25	3	1	2	4	28	4	2	2
21	Чоралићи	110	3	3	-					1	110	3	3	-

Р Е К А П И Т У Л А Ц И Ј А

Бр. МС	Место смрти /место/ општина	На месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар. назива МС	Σ			
		Σ	Из општине Бихаћ			Σ	Из општине Бихаћ				Σ	Из општине Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
15	Босанска Крупа	2857	77	65	12	713	81	54	27	56	3570	158	119	39
21	Босански Петр вац	1848	154	141	13	642	102	91	11	61	2490	256	232	24
16	Доњи Лапац	1284	167	151	16	399	53	42	11	56	1683	220	194	26
15	Дрвар	2293	225	179	46	234	72	54	18	64	2527	297	233	64
18	Корен ца	2024	36	30	6	371	25	12	13	42	2395	61	42	19
10	Слуњ	1933	97	94	3	184	10	5	5	22	2117	107	99	8
21	Цазин	1511	71	57	14	136	34	29	5	50	1647	105	86	19
116	Σ	13750	827	717	110	2679	377	287	90	351	16429	1204	1005	199

Табела 17: Жртве рата 1941-1945 рођене на подручју општине Бихаћ са местом смрти ван општине Бихаћ без околних општина (редослед по броју жртава)

	Место смрти	На месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар. назива МС	Σ			
		Σ	Из општ. Бихаћ			Σ	Из општ. Бихаћ				Σ	Из општине Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
	Σ	04010	992	561	431	79320	607	366	241	561	283330	1599	925	674
1	Непознато и	407	4	3	1	26097	269	211	58	4	26504	273	214	59
2	Грмеч (планина)	2381	116	95	21	103	24	9	15	15	2484	140	104	36
3	Јасеновац	66914	104	104	-	17945	18	16	2	3	84859	122	120	2
4	д	6820	42	34	8	13487	27	24	3	6	20307	69	58	11
5	Сутјеска (непр.офанзива)	3241	21	5	16	1351	27	1	26	11	4592	48	6	42
6	Приједор	1848	36	11	25	17	7	1	6	5	1865	43	12	31
7	Шатор (планина)	205	27	4	23	11	9	6	3	7	216	36	10	26
8	Госпић (Јадовно)	1311	3	-	3	7	32	32	-	5	9738	35	32	3
9	Гламоч	973	31	28	3	9	1	-	1	2	982	32	28	4

10	Бања Лука	1618	22	6	16	71	8	1	7	6	1689	30	7	23
11	Загреб	3826	23	19	4	183	5	2	3	6	4009	28	21	7
12	Травник	880	27	3	24	6	1	-	1	2	886	28	3	25
13	Црна Гора	2019	23	2	21	134	4	-	4	7	53	27	2	25
14	Немачки логор	4697	10	4	6	2920	12	1	11	2	7617	22	5	17
15	Партизанске бригаде					55	18	-	18	25	55	18	-	18
16	Босански Нови	900	9	3	6	129	8	3	5	5	1029	17	6	11
17	Карловац	1198	13	-	13	44	4	-	4	5	1242	17	-	17
18	Лика	672	16	12	4					1	672	16	12	4
19	Ливно	1091	14	5	9	12	1	1	-	2	1103	15	6	9
20	Босанско Грахово	52	8	8	-	124	4	3	1	7	176	12	11	1
21	Сански Мост	1157	8	3	5	281	3	1	2	7	1438	11	4	7
22	Сремска Митровица	1384	4	3	1	600	7	4	3	9	1984	11	7	4
23	Сисак	2296	10	9	1					1	2296	10	9	1
24	Босна	2396	4	1	3	365	5	2	3	6	2761	9	3	6
25	Крушковача	206	9	9	-					1	206	9	9	-
26	Мајкић Јапра, С.Мост	79	6	4	2	3	3	1	2	4	82	9	5	4
27	Мањача (планина)	67	6	1	5	3	3	-	3	4	70	9	1	8
28	Шид	1477	6	1	5	42	3	1	2	4	1519	9	2	7
29	Ђаково	5268	8	7	1					1	5268	8	7	1
30	Кључ	679	5	-	5	6	3	-	3	2	685	8	-	8
31	Врховине, Оточац	92	1	1	-	11	6	6	-	2	103	7	7	-
32	Теслић	271	7	1	6					1	271	7	1	6
33	Брчко	1120	4	1	3	36	2	1	1	2	1156	6	2	4
34	Горњи Вакуф	102	5	1	4	7	1	-	1	2	109	6	1	5
35	Истра	304	6	-	6					1	304	6	-	6
36	Матхаузен (немачки логор)	49	1	1	-	3671	5	5	-	2	3720	6	6	-
37	Прозор	356	6	2	4					1	356	6	2	4
38	Сарајево	2028	6	3	3					1	2028	6	3	3
39	Сириг	74	6	6	-					1	74	6	6	-
40	Срем Сремски фронт	1700	4	1	3	11	2	1	1	4	1711	6	2	4
41	Суња	290	5	2	3	11	1	1	-	2	301	6	3	3
42	Бор	211	2	1	1	47	3	2	1	2	258	5	3	2

43	Бугојно	420	4	-	4	1	1	-	1	2	421	5	-	5
44	Буковица	366	4	3	1	1	1	1	-	2	367	5	4	1
45	Велика Кладуша	500	2	-	2	367	3	-	3	4	867	5	-	5
46	Зворник	1085	5	-	5					1	1085	5	-	5
47	Јајце	610	5	4	1					1	610	5	4	1
48	Младеновац	162	5	-	5					1	162	5	-	5
49	Осијек	939	4	3	1	57	1	1	-	2	996	5	4	1
62	13 МС са 4 ЖР	16436	45	22	23	34	7	4	3	20	16470	52	26	26
78	16 МС са 3 ЖР	11569	30	14	16	1406	18	5	13	46	12975	48	19	29
120	42 МС са 2 ЖР	16208	64	33	31	817	20	9	11	67	17025	84	42	42
- 306	186 МС са 1 ЖР	33056	156	78	78	418	30	10	20	229	33474	186	86	100

Р Е К А П И Т У Л А Ц И Ј А

Бр.ме-ста	Број жртава	У месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар. назива МС	Σ			
		Σ	Из општине Бихаћ			Σ	. хаћ				Σ	Из општине Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
3	Преко 100	69702	224	202	22	44145	311	236	75	22	113847	535	438	97
1	50-99	6820	42	34	8	13487	27	24	3	6	20307	69	58	11
10	20-49	20618	223	82	141	13129	106	44	62	53	33747	329	126	203
9	10-19	8750	82	43	39	1245	45	12	33	62	9995	127	55	72
26	5-9	20851	126	53	73	4639	43	22	21	56	25490	169	75	94
71	2-4	44213	139	69	70	2257	45	18	27	133	46470	184	87	97
186	1	33056	156	78	78	418	30	10	20	229	33474	186	86	100
306	Σ	204010	992	561	431	79320	607	366	241	561	283330	1599	925	674

Табела 18: Жртве рата 1941-1945 рођене на подручју општине Бихаћ са местом смрти ван општине Бихаћ укључујући и околне општине – редослед по броју жртава

	Место смрти	На месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар назива МС	Σ			
		Σ ЖР	. Бихаћ			Σ ЖР	. Бихаћ				Σ ЖР	:Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
421	Σ	217760	1819	1278	541	81999	984	653	331	0	299759	2803	1930	873
1	Непознато и	407	4	3	1	26097	269	211	58	4	26504	273	214	59
2	Грмеч (план на)	2381	116	95	21	103	24	9	15	15	2484	140	104	36
3	Јасеновац	66914	104	104	-	17945	18	16	2	3	84859	122	120	2
4	Пркоси, Б.Петровац	221	85	83	2	33	29	28	1	6	254	114	111	3
5	Дрвар	1620	81	48	33	55	14	6	8	8	1675	95	54	41
6	Боричевац, Д.Лапац	144	79	79	-	36	12	11	1	8	180	91	90	1
7	Мартин Брод, Дрвар	179	79	77	2	13	9	9	-	9	192	88	86	2
8	Очијево (М. и В.), Дрвар	60	37	30	7	61	38	34	4	22	121	75	64	11
9	Београд	6820	42	34	8	13487	27	24	3	6	20307	69	58	11
10	Садиловац, Слуњ	506	68	68	-	2	1	1	-	2	508	69	69	-
11	Радић (М. и В.), Б.Крупа	202	42	38	4	24	21	17	4	16	226	63	55	8
12	Босанска Крупа	631	23	18	5	571	37	16	21	12	1202	60	34	26
13	Сутјеска (непр.офанзива)	3241	21	5	16	1351	27	1	26	11	4592	48	6	42
14	Врточе,Б.Петровац	221	9	9	-	37	34	33	1	11	258	43	42	1
15	Приједор	1848	36	11	25	17	7	1	6	5	1865	43	12	31
16	Доњи Лапац	301	30	29	1	226	6	4	2	5	527	36	33	3
7	Шатор (план на)	205	27	4	23	11	9	6	3	7	216	36	10	26
8	Госпић (Јадо но)	1311	3	-	3	8427	32	32	-	5	8	35	32	3
19	Босански Петровац	242	14	14	-	541	19	13	6	11	783	33	27	6
20	Гламоч	973	31	28	3	9	1	-	1	2	982	32	28	4
21	Гечети,Цазин	20	20	20	-	11	11	11	-	2	31	31	31	-
22	Бања Лука	1618	22	6	16	71	8	1	7	6	1689	30	7	23
23	Загреб	3826	23	19	4	183	5	2	3	6	4009	28	21	7
24	Травник	880	27	3	24	6	1	-	1	2	886	28	3	25
25	Црна Гора	2019	23	2	21	134	4	-	4	7	2153	27	2	25

26	Цазин	684	24	15	9	4	2	1	1	3	688	26	16	10
27	Кестеновац,Д.Лапац	85	20	14	6	11	4	2	2	5	96	24	16	8
28	Немачки логор	4697	10	4	6	2920	12	1	11	2	7617	22	5	17
29	Дуго Поље,Д.Лапац	55	5	5	-	31	13	13	-	3	86	18	18	-
30	Партизанске бригаде					55	18	-	18	25	55	18	-	18
31	Босански Нови	900	9	3	6	129	8	3	5	5	1029	17	6	11
32	Карловац	1198	13	-	13	44	4	-	4	5	1242	17	-	17
33	Небљуси,Д.Лапац	134	10	8	2	7	7	5	2	6	141	17	13	4
34	Кореница	501	12	10	2	35	4	2	2	5	536	16	12	4
35	Лика	672	16	12	4					1	672	16	12	4
36	Ливно	1091	14	5	9	12	1	1	-	2	1103	15	6	9
37	Слуњ	633	11	9	2	12	3	1	2	4	645	14	10	4
38	Бјелај,Б.Петровац	65	9	9	-	9	4	4	-	4	74	13	13	-
39	Босанско Грахово	52	8	8	-	124	4	3	1	7	176	12	11	1
40	виђ;Д.Лапац	62	8	6	2	4	3	1	2	4	66	11	7	4
41	Машвина,Слуњ	214	10	9	1	1	1	-	1	2	215	11	9	2
42	Сански Мост	1157	8	3	5	281	3	1	2	7	1438	11	4	7
43	Сремска Митровица	1384	4	3	1	600	7	4	3	9	1984	11	7	4
44	Чојлук, Б.Крупа	4	-	-	-	51	11	11	-	5	55	11	11	-
45	Сисак	2296	10	9	1					1	2296	10	9	1
46	Босна	2396	4	1	3	365	5	2	3	6	2761	9	3	6
47	Крушковача	206	9	9	-					1	206	9	9	-
48	Мајкић Јапра, С.Мост	79	6	4	2	3	3	1	2	4	82	9	5	4
49	Мањача (планина)	67	6	1	5	3	3	-	3	4	70	9	1	8
50	Шид	1477	6	1	5	42	3	1	2	4	1519	9	2	7
51	Ђаково	5268	8	7	1					1	5268	8	7	1
52	Кључ	679	5	-	5	6	3	-	3	2	685	8	-	8
53	Сувајa,Б.Петровац	58	5	4	1	4	3	2	1	3	62	8	6	2
54	Врховине, Оточац	92	1	1	-	1	6	6	-	2	103	7	7	-
55	Очигрије,Дрвар	32	7	5	2					1	32	7	5	2
56	Прекаја,Дрвар	106	4	4	-	7	3	1	2	4	113	7	5	2
57	Теслић	271	7	1	6					1	271	7	1	6
58	Бјелајски Ваганац,Б.Петр.	12	1	1	-	5	5	5	-	3	17	6	6	-
59	Брчко	1120	4	1	3	36	2	1	1	2	1156	6	2	4

60	рњи Вакуф	102	5	1	4	7	1	-	1	2	109	6	1	5
61	Истра	304	6	-	6					1	304	6	-	6
62	Личко Петрово Село,Корен.	78	2	2	-	47	4	2	2	6	125	6	4	2
63	Матхаузен (немачки лог.)	49	1	1	-	3671	5	5	-	2	3720	6	6	-
64	Мокрон ге,Дрвар	52	5	5	-	1	1	-	1	2	53	6	5	1
65	Орашко Брдо,Б.Петровац	55	4	4	-	2	2	2	-	3	57	6	6	-
66	Палучци,Дрвар	45	4	4	-	3	2	2	-	3	48	6	6	-
67	бој,Кореница	88	1	-	1	153	5	3	2	5	241	6	3	3
68	Прозор	356	6	2	4					1	356	6	2	4
69	Сарајево	2028	6	3	3					1	2028	6	3	3
70	Сириг	74	6	6	-					1	74	6	6	-
71	Срем Сремски фронт	1700	4	1	3	11	2	1	1	4	1711	6	2	4
72	Суња	290	5	2	3	11	1	1	-	2	301	6	3	3
73	Бор	211	2	1	1	47	3	2	1	2	258	5	3	2
74	Бугојно	420	4	-	4	1	1	-	1	2	421	5	-	5
75	Буковица	366	4	3	1	1	1	1	-	2	367	5	4	1
76	Ваганац (Д.и Г),Кореница	122	1	1	-	12	4	1	3	5	134	5	2	3
77	Велика Кладуша	500	2	-	2	367	3	-	3	4	867	5	-	5
78	Зворник	1085	5	-	5					1	1085	5	-	5
79	Јајце	610	5	4	1					1	610	5	4	1
80	Мишљен вац,Д.Лапац	27	4	4	-	1	1	1	-	2	28	5	5	-
81	Младеновац	162	5	-	5					1	162	5	-	5
82	Осијек	939	4	3	1	57	1	1	-	2	996	5	4	1
83	Осјеченица план.,Б.Петр	57	4	4	-	2	1	1	-	2	59	5	5	-
84	Осредак,Цазин	73	4	4	-	5	1	1	-	2	78	5	5	-
85	Тржачка Рашт ла,Цазин	6	2	-	2	26	3	3	-	5	32	5	3	2
86	Шеган вац,Кореница	81	5	5	-					1	81	5	5	-
111	25 МС са 4 ЖР	17231	70	37	33	152	30	20	10	50	17383	100	57	43
-141	30 МС са 3 ЖР	13008	58	37	21	1604	32	15	17	85	14612	90	53	37
-198	57 МС са 2 ЖР	17942	85	51	34	926	29	14	15	94	18868	114	65	49
-421	223 МС са 1 ЖР	35162	180	94	86	629	43	19	24	282	35791	223	111	112

Р Е К А П И Т У Л А Ц И Ј А

Бр. МС	сто смрти	У месту смрти				Варијанте назива МС				Бр.вар. назива МС	Σ			
		Σ	Из општине Бихаћ			Σ	Из општ.Бихаћ				Σ	Из општ.Бихаћ		
			Σ	ЦЖ	ВЖ		Σ	ЦЖ	ВЖ			Σ	ЦЖ	ВЖ
4	Преко 100	69923	309	285	24	44178	340	264	76	28	114101	649	549	100
8	50-99	10162	451	392	59	14249	159	118	41	83	24411	610	510	100
16	20-49	22171	340	183	157	13959	182	108	74	90	36130	522	291	231
17	19	10418	147	99	48	1395	91	49	42	95	11813	238	148	90
41	5-9	21743	179	100	79	4907	78	46	32	103	26650	257	146	111
112	4	48181	213	125	88	2682	91	49	42	220	50863	304	175	129
223	1	35162	180	94	86	629	43	19	24	282	35791	223	111	112
421	Σ	217760	1819	1278	541	81999	984	653	331	910	299759	2803	1930	873

Табела 19: Жртве рата 1941-1945 са местом смрти у општини Бихаћ из других општина (редослед по броју ЖР)

	Општина рођења	МС: Бихаћ (1) с варијант ма назива) и Гаравице с варијантама назива (49)			МС на општини Бихаћ с варијантама назива (338)			Општина Бихаћ (97)		
		Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
	Σ	2154	1439	715	574	486	88	2728	1925	803
	Кореница	688	676	12	51	49	2	739	725	14
	Цазин	353	332	21	128	118	10	481	450	31
	и Лапац	35	28	7	150	136	14	185	164	21
	Босански Петровац	82	54	28	97	80	17	179	134	45
	Слуњ	77	63	14	22	19	3	99	82	17
	Босанска Крупа	68	41	27	11	7	4	79	48	31
	Дрвар	31	4	27	25	14	11	56	18	38
	Глина	49	12	37	4	1	3	53	13	40

	Велика Кладуша	42	14	28	9	1	8	51	15	36
	Двор	45	2	43	1	1	-	46	3	43
	Босански Нови	37	10	27	4	1	3	41	11	30
	Оточац	26	23	3	6	6	-	32	29	3
	Грачац	15	13	2	15	12	3	30	25	5
	Госпић	20	15	5	8	8	-	28	23	5
	Шибеник	27	1	26				27	1	26
	Огулин	21	10	11	4	3	1	25	13	12
	Сански Мост	21	12	9	3	3	-	24	15	9
	Сплит	24	1	23				24	1	23
	Вргинмост	22	5	17	1	1		23	6	17
	Сисак	21	2	19				21	2	19
	Костајница	20	2	18	1	-	1	21	2	19
	Приједор	18	5	13	1	-	1	19	5	14
	Карловац	17	4	13	1	1	-	18	5	13
	Босанска Дубица	16	5	11	1	1	-	17	6	11
	Војнић	14	3	11	2	-	2	16	3	13
	Бања Лука	14	8	6				14	8	6
	Дрниш	14	6	8				14	6	8
	Мостар	12	3	9	1	1	-	13	4	9
	Петриња	11	1	10	1	-	1	12	1	11
	Сињ	12	1	11				12	1	11
	Бенковац	11	1	10				11	1	10
	Книн	9	3	6	2	2	-	11	5	6
	Корчула	11	-	11				11	-	11
	Задар	9	1	8				9	1	8
	Босанско Грахово	8	2	6				8	2	6
	Дуга Реса	8	1	7				8	1	7
	Метковић	8	-	8				8	-	8
	Омиш	7	3	4				7	3	4
	Гламоч	6	2	4	1	-	1	7	2	5
	Темерин	6	6	-	1	1	-	7	7	-
	Дубровник	6	1	5				6	1	5
	Загреб	6	2	4				6	2	4

	Кључ	5	1	4	1	-	1	6	1	5
	Брач	5	1	4				5	1	4
	Имотски	5	-	5				5	-	5
	Ливно	5	3	2				5	3	2
	Трогир	5	1	4				5	1	4
48-53	са 4 ЖР 6 општина	23	13	10	1	1	-	24	14	10
54-63	са 3 ЖР 10 општина	25	7	18	5	4	1	30	11	19
64-96	са 2 ЖР 33 општине	61	18	43	5	5	-	66	23	43
97-180	са 1 ЖР 84 општине	73	17	56	11	10	1	84	27	57

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

Жртве рата 1941-1945 из других општина са местом смрти у општини Бихаћ

Број општина	Број жртава рата на подручју општине Бихаћ (од-до)	Места смрти: Бихаћа (1) с варијантама назива (42) и Гаравице с варијантама (49)			Остала места смрти на општини Бихаћ с варијантама назива			Бихаћ 1+91 варијанта		
		Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ	Σ	ЦЖ	ВЖ
4	100 и више	1158	1090	68	426	383	43	1584	1473	111
5	од 50-99	267	134	133	71	42	29	338	176	162
12	од 20-49	299	96	203	43	35	8	342	131	211
12	од 10-19	159	40	119	9	5	4	168	45	123
14	од 5-9	89	24	65	3	1	2	92	25	67
49	од 2-4	109	38	71	11	10	1	120	48	72
84	1	73	17	56	11	10	1	84	27	57
180	Σ	2154	1439	715	574	486	88	2728	1925	803

Табела 20: Деца рођена на подручју општине Бихаћ до 14 година – жртве рата 1941-1945

Г.смрти / Г.рођења	Број деце до 14 година – жртава рата					
	1941-45	1941	1942	1943	1944	1945
1927	26	26	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx
1928	45	35	10	xxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx
1929	55	17	8	30	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx
1930	83	28	8	29	18	xxxxxxxxxx
1931	62	22	5	24	8	3
1932	77	19	9	31	12	6
1933	73	25	10	27	8	3
1934	87	29	7	28	20	3
1935	92	22	13	41	13	3
1936	110	34	14	47	12	3
1937	124	38	14	50	15	7
1938	131	40	15	62	11	3
1939	140	29	14	81	11	5
1940	153	35	26	81	9	2
1941	145	36	22	74	7	6
1942	68	xxxxxxxxx	12	45	8	3
1943	28	xxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	21	6	1
1944	7	xxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	5	2
1945	-	xxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	xxxxxxxxxx	-
Укупно	1506	435	187	671	163	50

Р Е К А П И Т У Л А Ц И Ј А

Године старости	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7	7-8	8-9	9-10	10-11	11-12	12-13	13-14	Σ
Број деце	74	110	138	145	149	123	102	107	92	73	81	75	86	87	1506

РАДОВАН ЈОВИЋ,

новинар, БАЊА ЛУКА

ВЕЛИКА КРИВИЦА И ЗЛОЧИНИ СЕ НЕ МОЖЕ САКРИТИ

"Опростити морамо јер смо хришћани,

заборавити не смемо,

јер је заборав велики грех

и саучесништво с нељудима..."

Патријарх српски Герман

(Јасеновац, 1984)

Чему служе писани и други документи који леже и пропадају у мемљивим подрумима разних архива и института када се они веома слабо публикују и у ери савремених информационо - комуникационих система нису доступни широј јавности, питање је или боље рећи критика која се с пуним правом може упутити на адресе готово свих носиоца власти и режима на овим просторима од завршетка Другог свјетског рата до данашњих дана.

Зато не треба да чуди што се овдје већ шест и по деценија користе лажне интерпретације догађаја из наше прошлости. И, док се још нисмо потпуно ослободили терета безочне комунистичке пропаганде о збивањима из Другог свјетског рата, данас сљедбеници те исте политике покушавају да инаугуришу потпуно искривљену верзију догађаја о узорку, карактеру и посљедицама грађанског рата у БиХ од 1992. до 1995. године и да српском народу наметну осјећај кривице за све оно што се догађало на овим просторима у минулом вијеку. Дакле, оне исте снаге које су се тек послије капитулације Италије, 9. септембра 1943. године, придружиле партизанскомпокрету, а потом учествовале у изградњи лажног братства и јединство, у посљедњој деценији XX вијека једва су дочекали да разорају Југославију у

коју су се деценијама клели. Сада, пак, иду даље у настојањима да замјеном теза прогласе Србе агресорима и геноцидним народом. Тако је, чак и петнаест година од потписивања Дејтонског споразума и окончања оружаних сукоба на тлу БиХ, ратна пропаганда постала најуносније занимање не само за многе политичке лидере и квазиисторичаре, већ и за којекаква удружења грађана која безочно сију мржњу и пласирају гнусне лажи са циљем да Србе, као највеће страдалнике у три последња рата на овим просторима, прогласе за џелате.

Истину говорећи, многи од нас су на одређен начин кумовали или су директно учествовали у лажним интерпретацијама догађаја из Другог свјетског рата, јер смо се још од првих ђачких дана напајали лажима и грубим фалсификатима из идеолошки обојених уџбеника историје. Пошто, тако неметнута, искривљена слика никад није била предмет критичког и објективног сагледавања свих ратних догађаја не треба да нас чуди што се шира јавност о стравичним размјерама усташког покоља над 12.000 Срба на Гаравицама код Бихаћа упознала тек почетком посљедње деценије прошлог вијека. Отуда и ова критика упућена свима онима који су одговорни што се тек сада, 69 година послије застрашујућег злочина геноцида, по први пут одржава округли сто о том стравичном догађају, односно о свирепом покољу и масовним смакнућима Срба у бихаћком региону.

Али, без обзира на сву пропаганду и бестијалние историјске фалсификате, велика кривица се не може сакрити. Могу се уклањати неки докази, брисати трагови, склањати документи, али кривица крвника остаје дубоко у свијести и колективном памћењу народа жртве. И, кад год се крвници поново почну враћати на сцену, у привиду понављања историје, у свијести народа жртве једном утиснута опомена призове колективно памћење и пробуди инстинкте, да се више никад не дозволи њихово сатирање и уништење. У том смислу треба тумачити и овај округли сто, као први озбиљнији покушај и истинску намјеру да се невине гаравичке жртве никад не забораве.

Истина је, такође, да су многи историчари и разни аутори са простора бивше СФР Југославије и независни интелектуалци из свијета, у бројним књигама, студијама и научним радовима објавили аутентична документа и потресна свједочанства о злочинима на подручју некадашњег бихаћког среза. Али, највеће заслуге што се шира јавност у БиХ по први пут, послије пола вијека, упознала о застрашујућим размјерама усташког злочина геноцида над Србима на Гаравицима, припадају недавно преминулој професорки историје Сребренки Будимир из Бихаћа. Госпођа Будимир је, за разлику од других, смогла снаге и прикупила довољно храбрости да нас, у не баш повољном политичком окружењу и пријатељски наклоњеној средини, кроз стручно конципиран фељтон у регионалном листу "Крајина" из Бихаћа, у пет наставака, током октобра и новембра 1991. године, детаљније упозна о бестијалним злочинима који су починиле усташе на подручју Бихаћа у периоду од јуна до октобра 1941. године.

Овај фељтон има утолико већи значај и тежину кад се зна да је послије расвјетљавања стравичних догађаја од прије пола вијека, изазвало бројне

реакције читалаца и стручне јавности. Без намјере да умањујемо, а још мање да оспоравамо допринос других историчара, који су нам током свог истраживаа оставили низ драгоцјених документа и бројна свједочења о усташком безумљу, али за оно што је урадила професорка Будимир заслужује да јој се и на овом скупу ода велика захвалност.

У том смислу као прилог овом реферату и евентуално будућем зборнику прилажем комплетан фељтон, који је Сребренка Будимир о усташком злочину геноцида у бихаћком крају објавила у листу "Крајина" из Бихаћа. Посебан значај овог фељтона је и податак да је, такође, у пет наставак у истом листу објеалодањен и списак од 1.500 имена гаравичких жртава које је за веома кратко вријеме успјела да прикупи уважена професорка из Бихаћа.

Поменути фељтон је, треба посебно нагласити, настао баш у вријеме највећих националних превирања и узаврелој политичкој атмосфери у БиХ и на тлу бивше СФР Југославије, послије Другог свјетског рата. Како се могло и претпоставити, овај фељтон је наишао на веома различита реаговања код читалаца од захвалности што је истина коначно изашла на свјетло дана, па до покушаја оспоравања злочина. Међутим, без обзира на то што се комплетан фељтон налази у прилогу овог реферата учинило ми се веома интересантним садржај писма које је поводом фељтона објављено у регионалном листу "Крајина", а његов потписник је извјесни Шефик Чавкић из Загреба[1]

Иако су била протекла скоро два мјесеца од завршетка фељтона Чавкић већ на почетку писма признаје да је његовим објављивањем "коначно покренута организована акција сакупљања података о жртвама и уопште расвјетљавања Гаравичке трагедије". Не доводећи у сумњу његове искрене намјере Чавкић нуди да његов прилог у листу "Крајина" буде скроман допринос тој акцији.

"Мене је увијек, одкада знам за ту трагедију, а знам за њу од самог почетка, јер сам у то вријеме имао нешто више од тринаест година. Интересовало ме је како је могуће, те да ли је могуће да су толики људи убијени за тако кратко вријеме и са тако малог простора као што је био бихаћки срез и евентуално његова ближа околина".[75]

Чавкић наводи да је Сребренка Будимир у свом фељтону као изворе користила "Дневник" Владимира Дедијера, као и књигу М. Пузића "Да се не понови", у поднаслову "Ратна кроника раније општине Личко Петрово Село" и још неку грађу.

"До сада се увијек тврдило да је на Гаравицама страдало 10.000 до 12.000 људи, а ауторка фељтона износи податак да је у питању "можда и 18.000 жртава", пише Чавкић и у намјери да оспори тај број наводи ће и он за ову прилику користити податке из "Дневник", књига прва (од 6. априла 1941. до 27. новембра 1942.) В. Дедијера, као и лист "Крајина" од 15. новем-

---

[75] Исто

бра 1991. у којем су објављени подаци о плебисциту који је расписала Скупштина српског народа из БиХ.

У "Дневнику" на стр. 378. В. Дедијер пише: "Некад овај град (Бихаћ) бројао је 12.000 становника. Од тога је било 3.000 Срба. Сада нема ни једнога Србина. Све је поклано. сем једно четрдесетак који су умакли у Београд. Укупно је у срезу бихаћком побијено око 12.000 Срба, једном од највећих губилишта нашег народа...".

"У команди места у Бихаћу, пише даље Дедијер, " наши другови овако процењују број побијених Срба:

1) Јанковац: сви сељани сем двојице,

2) Заваље: 850 душа заклано и бачено у јаму, која је послије бетонирана,

3) Заложје: 40 душа.

4) Гата: 300-400 душа,

5) Злопољац: 300 - 400 душа,

6) Врста: сви Срби побијени,

7. Л. П. Село: сви Срби побијени,

8) Ваганац сви Срби побијени.

Главни део жртава, око 8.500, побијено је на Гаравици. Јусуф прича да је покољ трајао око 20 ноћи. Камиони су носили по 30 људи. "Ја сам сваке ноћи клао 5-6 људи, свега преко две стотине". каже он хладно. (Ради се о Јусуфу Пашагићу, усташи, који је при ослобођењу Бихаћа ухваћен и стријељан).[76]

Из наведене рачунице усташког крвника Чавкић покушава да извуче морбидан закључак према којем Јусуф није могао да за 20 дана закоље 200 већ 100 до 120 људи. Он у даљем тексту наводи да се употребом демографских података може доћи до неког реалног броја жртава. У том смислу Чавкић се послужио подацима о броју уписаних гласача у гласачке листе према којима је у Бихаћу било 11.922 грађана српске националности с правом гласа, у Босанској Крупи 11.187, Босанском Петровацу 10.418, Босанском Грхову 6.723 гласача, Дрвару 14.390, Цазину 559, а за Велику Кладушу није било прецизних података већ је наведено да тамо живи 5 одсто Срба од укупног броја становника. Укупно је било 55.758 гласача српске националности. Што се тиче податка о 3.000 Срба у Бихаћу на почетку Другог свјетског рата Чавкић наводи да би на основу процјене дошли до укупног броја 16.558 Срба у Бихаћу у новембру 1991. По истој рачуници испало би да је бихаћки срез пред рат имао 25.254 становника српске народности.

"Изведена рачуница показује да податак о 12.000 жртава на Гаравицама напросто није могућ. а да не говоримо о 18.000, јер би то значило да је

---

[76] Дневник, књига прва, Владимир Дедијер, стр. 333 - 381.

са подручја бихаћког среза убијен сваки други Србин што би грубо речено значило да су Срби готово истријебљени, а то ипак није истина", закључује Чавкић на основу изнијетих података о броју српског становништва на подручју општине Бихаћ крајем 1991. године.

Без амбиција да учесницима скупа натурам неку своју истину и заговарам неке нове вриједносне судове, као новинар прихватио сам позив организатора да учествујем на округлом столу, а пресудна је била чињенице да и сам потичем из краја у којем су почињени масовни злочини над Србима на подручју општине Ливно. На сву срећу усташе никад нису крочиле у моје село Врбицу, подно високе Старетине, јер се народ на вријеме организовао и успоставио фронт, а за свог команданта поставио проту Воју Шешума, који је послије рата службовао у Ливну и Сплиту гдје је, какве ли трагичне судбине, у љето 1991. године пронађен мртав на степеништу испред Српске православне цркe у центру града, поред познате Рибље пијаце. Током дјетињства, као и сви моји вршњаци, често сам слушао приче о звјерствима која су починиле усташки кољачи на Огњену Марију, 1941. у селу Челебић код Ливна. Под снажним утиском тих стравичних догађаја као од петог до осмог разреда похађао сам наставу у згради Основне школе у Челебићу у којој су усташки кољачи уморили 403 невине жртве. Жене, дјеца и изнемогли старци су поклани у школи, а снажнији мушкарци су одведени и живи бачени у јаму, звану Бикуша. Општинске власти и представници мјесне заједнице у Челебићу никан нису на ову школску зграду поставили било какво спомен-обиљежје које би подсјећале на стравичан догађај из 1941. године и опомињало будуће генерације да се злочин више никад и ником не понови. Оно што је, међутим, пуних 50 година подсјећало на стравичан покољ били су подови у двије учионице ове школе који су биле премазане црном фарбом и катраном, како би се сакрили трагови крви невиних жртава. Дуго сам био убијеђен да су, уз Јасеновац, покољи и страдања у ливањском крају били највећа стратишта српских цивила у Другом свјетском рату. Међутим, тек пола вијека касније сазнајем за стратишта попут Гаравица код Бихаћа, Шушњара код Санског Моста Дракулића код Бањалука на којима је у најстрашнијим мукама уморено преко 20.000 српске нејачи, жена, људи и изнемоглих стараца од монструма обучених у црне усташке одоре.

Зато не треба да чуди што ме је поменути фељтон о усташком злочину геноцида на Гаравицама толико заинтересовао да сам почео да истражујем овај стравичан догађај. Прво питање које сам себи поставио и на које још нисам добио разуман одговор свакако је тајна зашто се толико дуго ћутало о злочину у Бихаћу. Још док сам био средњошколац у Београду, многи професори и ђаци су ме питали за усташке покоље Срба у Ливну, што значи да се истина ни тада није могла сакрити и да су многи знали о голготи ливањских Срба. Али, и даље остаје загонетка зашто су невине српске жртве у Бихаћу и другим мјестима у Крајини дуго биле табу тема о којој се није смјело јавно причати иако су скоро сви Срби из Бихаћа веома добро знали какву су страшну судбину доживјели на Гаравицама њихови сународници. Да ли је томе, можда, допринијело Прво заједање АВНОЈ-а, које је одржано у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942. године, па је овај град, за разлику од Лив-

на и других општина у западној Херцеговини, требало поштедјети од било каквих неугодности које би могле компромитовати те средине и нашкодити изградњи братства и јединства у СФРЈ. Чудна су, такође, и каснија образложења према којима се наводно током познате Битке на Сутјесци, у јуну 1943. године, изгубила комплетна архива о Првом засједању АВНОЈ-а. Свакако да овај случај са архивом и данас побуђује сумње, јер је тешко повјеровати да нико од тадашњих вијећника, током дводневног засједања, није поставио питање о усташким покољима српског живља у Бихаћу. Било би, такође, пожељно да се у новим истраживањима, поред прикупљања свих релевантних доказа и имена невиних жртава, расвијетли и мистерија о нестанку архиве о Првом засједању АВНОЈ-а.

Послије побједе над фашизмом комунистичке власти у новој Југославији су крајем шездесетих и почетком деведесетих година прошлог вијека дозволиле да се на бројним стратиштима подигну спомен обиљежја на којима су стављени натписи по типизираној формули о "жртвама фашистичког терора". Ни стратиште на Гаравицама у том смислу нису било изузетак. Тиме се, уствари, настојала замаглити права истина о жртвама и починиоцима злочина геноцида. Што је још срамније партијски комесари су без имало зазора у своје редове преводили све побијене Србе, који су уморени само зато што су припадали православној вјери. Умјесто часног крста, за који су умирали, на њихова спомен-обиљежја су стављали звијезде петокраке као да су сви били невјерници.

Стицајем околности тек почетком 1990. године руководство Српске демократске странке из Книна, чији је први предсједник био покојни академик др Јован Рашковић, упутило је јавни позив да се организује вађење српских жртава из безбројних јама у книнској крајини, Далмацији, Лици и БиХ. Потомци, родбина, комшије и пријатељи у многим срединама су се одазвали на овај позив и тако су послије 49 година извађене мошти српских новомученика из многих јама безданки и сахрањени по православном обреду.

Нажалост, то се није догодило на Гаравицама код Бихаћа, гдје је тек годину дана касније, то јест 2. новембра 1991. године, први пут послије пола вијека од масовног покоља, служен парастос за 12.000 невиних жртава усташког злочина геноцида. О парастосу на Гаравицама опширно је извјештавао регионални лист "Крајина", који је на на првој страници објавио текст под насловом "Заборав умањује злочин"[77].

- Цијела Европа зна за Уну и Бихаћ, а истину о страдању невиног српског народа на Гаравицама не зна ни цијела Босанска крајина, међутим она полако излази на видјело. Ово светилиште је у прашлости било претворено у позорницу на којој су чак наступали и неки од садашњих усташких бојовника и добро је да смо дочекали да овдје можемо поздравити еписко-

---

[77] "Крајина", лист општина: Бихаћ, Босанско Грахово, Босанска Крупа, Босански Петровац, Цазин, Титов Дрвар и Валика Кладуша, 8. новембар 1991., број 1551.. стр. 1

пе - подсјетио је протонамјесник Стојко Стрика у пригодној бесједи послије парастоса на Гаравицама, којим је обиљежена 50 годишњица геноцида над српским народом у бухаћком региону.

Парастос за невине жртаве на Гаравицама служили су епископ горњокарловачки Никанор, бихаћко-петровачки Хризостом и далматински Јурај, уз саслужење свештенике бихаћке парохије.

- Након 50 година Српска православна црква оплакује Србе и не може се утјешити јер њих више нема. а с болом јер то до сада није могла. У протеклом периоду био је нуђен заборав а тај заборав је био највећи овдје гдје се хтио умањити усташки злочин, међутим Срби не заборављају лако. Ови гробови, зарасли у траву, оптужују и опомињу да се не дозволи понављање оног што је било 1941. године - поручио је епископ бихаћко.- петровачки[78].

Окупљенима се обратила и Сребренка Будимир, професорка историје из Бихаћа, која је изразила страховање да је број убијених на Гаиавицама можда већи од 12 хиљада, и да по неким изворима трагични број сеже и до 18 хиљада невиних жртава, док их се са стратишта успјело спасити свега седам.

- Ово је црквени и народни скуп са завјетом да ће српски народ чувати успомену на мученике и да ће знати да брани свој голи живот од свих који у овим временима насрћу на њега - поручила је Сребренка Будимир[79].

Бранко Ј. Бокан, као историчар и некадашњи директор Музеја АВНОЈ-а и Поуња у Бихаћу на основу дугогодишњих истраживања дошао је до сазнања да су по много чему усташки злочини над Србима бихаћког среза били далеко свирепији и по размјерама тежи него у сусједним срезовима, јер су овдје покољи навиног српског становништва започети најраније и најдуже су трајали. Томе је, према историчару Бокану, знатно допринијела чињеница да су се на подручју Бихаћа нашли најекстремнији уеташки зликовци попут Љубомира Кватерника, који је постављен на мјесто великог жупана, затим злогласни усташки емигрант и кољач Макс Лубурић, као и Стјепан Виндакијевић, Енвер Капетановић, који је имао чин усташког поручника и многи други.

- Пред долазак на дужност великог жупана жупе Крбава и Псат, Љубомира Кватерника (члана најагресивнијег усташког клана Кватерника), у Бихаћу је 12. јуна 1941. године ухапшена већа група најистакнутијих Срба. "У част доласка" великог жупана у Бихаћ, из затвора Капетанова кула, 17. јуна навече, изведена је група Срба, међу којима су били предратни предсједник Окружног суда, др Милан Војводић, професор и директор гимназије Димитрије Петровић, професор Михајло Вујатовић, љекар, др Душан Матавуљ, брађа, инжињер Михајло и књижар Вељко Мандић, трго-

---

[78] "Крајина", Бихаћ, 8. новембар 1991.

[79] "Крајина", Бихаћ, 8. новембар 1991.

вци, браћа Јово и Жарко Козоморић, велетрговац Илија Билбија и други, који су одведени до Рисовачке јаме, гдје су звјерски убијени и потом бачени

у тај бездан[80].

Према истом извору неколнко дана касније из Капетанове куле у Бихаћу усташе су у концентрациони логор Госпић пребациле прву групу угледних бихаћких Срба. Сви су убијени или у логору или у Јадовну, на Велебиту. У тој групи били су адвокат др Симо Илишевић и занатлија Перо Хрваћанин. Првом половином јула из Капетанове куле је одведена нова група бихаћких Срба која је убијена у госпићком логору или у Јадовну. Из велике масе Срба исељених из Личког Петровог Села и села око Плитвичких језера, усташе су у Бихаћу задржале око 800 људи и на Гаравицама и Уљевитим барама их побили, а неке још у Микуљановим шталама и магазама, гдје су били затворени.

Прва велика група ухапшених Срба дотјерана је у Капетанову кулу 19. јула 1941. године. Од тада је у Кулу свакодневно стизала група од по 300 до 400 ухапшених Срба. Истовремено, сваког дана и сваке ноћи из Куле су одвођене групе премлаћених ухапшеника које су одвођене на стратишта Гаревице и Уљевите баре (два километра удаљена од Куле) и потом убијане. Неке групе одвођене су и до заваљске вртаче (бездана) зване Делића јама.

Све ухапшене већ приликом увођења у двориште Капетанове куле усташе су бјесомучно тукле кундацима, штаповима. Многима су одмах сјекли нос, уши, прсте. Вриска и лелек невиних жртава утијецали су и на остале затворенике, те би настајала општа кукњава и јаук, записао је Бокан на основу подаатака до којих је дошао током вишегодишњег истраживачког рада.

Поред осталог, у једној од својих посљедњих књига Бранко Ј. Бакоан је навео и језиву причу о томе како су усташе угледном домаћину Ђури Босанчићу из Грмуше, попут разјарених дивљих звијери чупали бркове, откидали дијелове коже и наусница. Потом су му леђа расјекли дуж кичме и на рану стављали со. Један усташа му је на крају одсјекао неколико прстију са руку, потом нос, уши...

У једној групи доведених сељака у Капетанову кулу налазио се и православни свештеник Илија Тинтор, који је везан за једног старијег човјека. Усташе су га запазиле и наредиле да пружи руку, што је он и учинио. Један од зликоваца је потом свештенику сасуо неку течност на длан и наредио му да тиме намаже браду. Када је свештеник и то урадио, усташа је креснуо шибицу и попова брада се претворила сва у пламен. Ватра је захватила лице и остале дијелове тијела. Потресне сцене о овом стравичном догађају записао је Мирко Турић, који се у то вријеме налазио у истом затвору и био суђен пред пријеким судом.

[80] Бранко Ј. Бокан, "Геноцид над Србима Босанске крајине 1941-1945", Европско слово, Београд 1996.

Према хвалисању самих усташа, тог крвавог љета 1941. године само у Бихаћу и његовој ближој околини, с подручја Велике жупе Крбава и Псат и неких дијелова Лике и Кордуна, убијено је 12.000 Срба. У свом извјештају о почетним резултатима борбе за ослобођење Бихаћа, Оперативни штаб народноослободилачких и добровољачких одреда за Босанску Крајину (НОП и ДВ) од 4. новембра 1942. године о почињеним усташким злочинима, између осталог, пише; "У Бихаћу и околини побијено је 12.000 до 15.000 Срба." Овај податак је изведен на основу изјава заробљених усташких и домобранских официра и војника.

Према резултатима личног истраживања Бранко Ј. Бокан наводи да је међу Србима убијеним у љето 1941. године било око 3.000 мушкараца, жена и дјеце с подручја бкхаћког среза, док су сви остали убијени Срби доведени са сусједних подручја, највише из Лике и Кордуна.[81]

Изузетно драгоцјене податке о свирепим усташким покољима објавила је београдска "Ревија 92" у новембру 1991. године у свом специјалном издање под насловом "Крвави биланс независне Хрватске". Ови подаци су сумирани на основу тајних извјештаја и докумената италијанске армије прикупљених током окупације Краљевине Југославије и настанка фашистичке творевине НДХ, 10. априла 1941. године. Без обзира на то што суИталијани све до септембра 1943. године били на страни фашистичке Њемачке, многи су послије рата са симпатијама причали о изузетно пријатељском и хуманом понашању италијанских војника, а посебно у Книнској крајини и Подинарју.

У веома опширним извјештајима које су војне команде на терену свакодневно слале италијанској делегацији у Београду, командама корпуса и канцеларијама за цивилне послове, детаљно су побројане многе акције и масовни злочини почињени до 20. јула 1941. године од стране усташке власти према српском народу и православним свештеницима. Међутим, уз веома детаљне извјештаје о звјерским убиствима српског становништва стајала су и упозорења да се страхује да подаци нису потпуни и да су само блиједа слика онога што се догађало на територији НДХ.

Тако се, поред многих мјеста и губилишта за Србе, наводи да су у Бихаћу убијени многи угледни грађани. Други су одведени у непознатом правцу. Међу њима: Михаило Мандић, инжењер, Вељко Бандић, трговац, др Матавуљ, браћа Козомарић Жарко и Јово, Димитрије Петровић, директор гимназије, др Милан Војводић, предсједник Окружног суда и остали. За све ове постоји страх да су убијени[82].

Дакле, подаци италијанске војске се подударају са онима до којих је током свог истраживања дошао и историчар Бранко Ј. Бокан.

---

[81] Бранко Ј. Бокан, "Геновид над Србима Босансске крајине", Европско слово, Београд, 1996.

[82] Ревија 92, "Крвави биланс независне Хрватске", Београд, новембар 1991.

У истом извјештају се наводи како су спроведена масовна исељавања Срба из Бањалуке, Бихаћа и свих села око Плитвичких језера. У случају ових насилних депортација, биљеже се ужасне сцене, јер су се усташе понашале на најбруталнији начин. Обично су залазили по кућама и наређивали да се у року од пола сата људи припреме за пут и да понесу са собом пртљаг, новац, друге вриједности и да предају кључеве кућа усташама. Тада су их, под пријетњом, приморавали да све што имају морају да поклоне НДХ. Када би то завршили сакупили би депортоване на гомилу, претражили би их од главе до пете, узели им новац, накит и све вриједне ствари.

"Изузетно је трагичан случај Зорке Козомарић, супруге Жарка Козомарића, трговца из Бихаћа. Он је већ био одведен и о њему се није ништа знало. Од великог страха жена се тровала соном киселином а онда јој је наређено да заједно са троје дјеце мора да се за пола сата припреми за полазак. Најстарије дијете имало је осам година, а најмлађе четири. Ово последње умрло је исте ноћи од запаљења мозга. Било је случајева да су мушкарци или жене изненада умирали од великог страха"[83].

У извјештајима италијанске војске са терена евидентирани су и бројни напади, односно рушења вјерских објеката. Тако се детаљно описује рушење православне цркве у Бихаћу које је почело на Светог Вида и то по изричитом налогу локалног префекта Кватерника. Пошто је црква солидно грађена, било је потребно да се употријебе мине. Прије тога срушене су православне цркве у Бањалуци и Новој Градишки, а спаљене у Бастасима и Спасовини у Дрвару и двије у Србу и Доњем Лапцу (Суваја)[84].

Са правом се може рећи да су италијански војници ревносно записивали и својим командама редовно слали извјештаје о свему што су запажали и што се догађало на терену. Тако се, између осталог, наводи да су још од настанка фашистичке НДХ усташе немилосрдно пљачкале и уцјењивале богатије и виђеније грађане српске националности. Уз покоље и прогон то је, такође, био један од метода да се на простору Хрватске и БиХ потпуно униште православни Срби. Бројни су случајеви, у већини мјеста, да су поједини трговци били уцјењивани, најчешће смрћу, уколико не предају своју имовину до датог рока. Тако су продавице Срба конфисковане и опљачкане, а у најбољем случају номиновани су комесари. Послије отимачина и пљачки у Бихаћу некад веома богати Срби голи и боси су депоровани у Србију.

Илија Билбија, син Браје из Бихаћа био је одведен са сином Драгом у непознатом правцу, можда су убијени. О њиховој судбини прецитзније податке дао је Бранко Ј. Бокан. Међутим, према извјештају италијанске војске цијела имовина Илије Билбије, од око 10 милиона динара, конфискована је. Његова супруга са двоје дјеце, од 13 и 11 година, избачена је из Бихаћа. Жени је прво било наређено да им преда три милиона динара, а док не донесу тражену суму, дјеца ће бити таоци. Када је несрећна жена и

---

[83] [83] Ревија 92, "Крвави биланс независне Хрватске", Београд, новембар 1991

[84] Исто

мајка запитала гдје да нађе толику суму, усташе су одговориле: "Знамо да имаш кућу у Београду; продај је и дај нам новац"[85].

Интересантно је да су се у италијанским војним изјвештајима налазила и политичка запажања послије окупације Југославије у априлу 1941. Године. Тако се, поред осталог, цитира говор Павелићевог министра др Миле Будак, који је на једном банкету у Госпићу рекао:

"Један дио Срба биће убијен, један други дио ће се преселити изван граница, а остатак ћемо да преведемо у католичку вјеру и помијешаћемо их са хрватским живљем". На састанку у Крижевцима 6. јула 1941, исти Будак је рекао." Хрватска држава је кршћанска. Али, она је и исламска, гдје год наш народ проповједа исламску религију. Ово изјављујем да би се знало да смо ми држава са двије религије, католичком и исламском. Наши противници, комунисти и Срби нападају на религију зато што знају да када би она била уништена могли би од нас да раде шта желе"[86].

---

[85] Ревија 92, "Крвави биланс независне Хрватске", Београд, новембар 1991

[86] Исто.

ПРИЛОГ

ФЕЉТОН ОБЈАВЉЕН У ЛИСТУ "КРАЈИНА" ПОВОДОМ 50. ГОДИШЊИЦЕ УСТАШКОГ ГЕНОЦИДА НА ГАРАВИЦАМА КОД БИХАЋА, ОД 25. ОКТОБРА ДО 22. НОВЕМБРА 1991. ГОДИНЕ[87]

Аутор: Сребренка БУДИМИР

У првом од пет наставака поменутог фељтона у регионалном листу "Крајина" Сребренка Будимир под насловом "Ступица за недужне" наводи да је спорно питање колико је људи убијено на Гаравцима, али због кратке времена и недостатка докумената, пошто су усташе сваки траг уништиле, у многим архивама грађа из тог периода још није систематизована, а понегдје је и недоступна.

"Наша намјера је да овај проблем расвијетлимо и зато ово износимо пред суд јавности да нам помогне да би се многе релевантне чињенице везане за овај проблем освијетлиле.

Једно је неоспорно: Гаравица су, по масовности геноцида који је извршен за релативно кратко вријеме (јули-септембар 1941.) у самом врху злочина који се одиграо у НДХ. Масовни погром Срба започео је великим хапшењем 19. и 20. јула. када су почели доводити сељаке у двориште злогласног затвора Куле".

Свједочење Мирка Турића - затвореника бихаћке Куле:

"У затвору је престао уобичајени, односно прописани живот и рад. Нема саслушања, ни шетњи. ни пошиљки. Као да је све то одједанпут постало беспредметно или, у најмању руку, нешто трећеразредно за овај затворски круг: он је напречац примио изглед неког касарнског круга у којем се у склопу опште мобилизације под хитно, из дана у дан, окупљају стотине и слотине војних обвезника са села. који са собом носе разне торбе. најчешће вунене с везом, такозване шаренице, али и зембиље и ранце, па и кофере картонске и дрвене и у њима шта је ко могао или стигао да понесе од преоблачила, пешкира, марамица, чарапа, шалова, чаршава, дека, дувана, цигарета, круха, лука, сира, сланине, меса, пита, воћа.

Сваки дан до овог старог затворског здања. усташе углавном камионима догоне групе од 300 до 700 сељака, убацују их у затворски круг, све два и два везана узицом, жицом или ланцем, за по једну руку (десна

---

[87] "Крајина", Бихаћ, број 1549, 1550, 1551, 1552 и 1553 (25.10, 01.11, 08.11, 15.11 и 22.11. 1991)

рука лијевога за лијеву руку деснога), а друга рука носи пртљаг, или га придржава ако је на леђима.

Како људи улазе у колони простих или двојних редова, тако их група усташа размјешта да сједну на земљу. Они на челу сједају под саме зидине којима је затвор ограђен, па слиједећи одмах до њих, и тако редом, да би на што мањем простору стало што више људи и да би остала слободна кружна стаза, јер ће на њој усташке крвопије изводити свој монструозни пир.

Усташе, одмах или након кратке станке, од сироте раје одузимају сав шаролики багаж. с којим је сваки домаћин од своје куће понио и некакву наду да се, упркос свим слутњама и страховањима, ипак неће најгоре десити. Безвољно одлажући или срдито бацајући те ствари, проклете у њиховој варљивости, јер су у њима увијек биле повезане различите велике и мале, најчешће тричаве наде, без којих се није могло и без којих се, ишчезлих прије него честито душу згрију, на крају морало, ови невини, наивни, обманули, гоњени, испрепадани, очајни, гњевни, изморени, отупјели, толико различити и толико исти људи као да су хтјели да покажу да су свјесни да, ето, остајући без ствари, коначно, неопозиво остају без наде.

Скупљајући их по селима, усташе су им говориле: "Идете на присилни рад, с државном дозволом понесите све што вам треба"! А сада пред овом гадном, црном затворском кућерином одједном бива јасно да је тај позив најобичнија усташка кљуса. ступица која води право у погибију.

А када и гдје, то није било јасно. Ти крвопијци нису тајили ко су, шта су, за чим иду! А како да ти буде јасно, побогу брате, да држава има рачуна да затре толике праве-здраве људе? Па, сви су они дошли на позив државе, јер они мисле они су увјерени да се без ње, државе, проклетнице, не може и да се она мора слушати, па чија била да била!

Од тих питања долазиле су и мука и утјеха у исто вријеме. Али за њих, за та питања, није било времена - њих су прекинули, прегазили којих петнаестак-двадесетак батинаша који су, по правилу, без претходног одабирања, онако насумице, штапом, кундаком, пендреком, корбачем, ланцем, чекићем, клијештима и другим средствима, већ према личним склоностима и припремама, тукли и газили масу везаних сељака што су сједили сагнутих глава, ћутке. Тек овдје-ондје отео би се риједак уздах и покоји пригушен звук који се, ваљда од стида пред толиким бројем страдалника, није огласио као крик, као узвик страха пред тим ужасом од бесмисленог, лудачког насиља". (Мирко Турић: "Од фашистичке окупације до бихаћке куле 1941. Зборник "Подгрмеч у НОБ-у. књига I . страна 190. и 191).

Прва масовна убиства започела су 24. и 25. јула 1941. године и то су били похапшени Срби из Грмуше, Бркића, Спахића. Језера и других села.

Ноћу између 23. и 24. јула усташе су ушле у село Грмушу. Биле су то херцеговачке усташе предвођене домаћим усташама. Ишли су од куће до куће, похапсили све мушко становништво и довели пред цркву. При хапшењу рекли су људима да обуку најбоље одијело Потом су старије

мушкарце вратили кућама, а младе задржали. Што је све давало утисак безазлености. Тада је ухапшено око 200 људи, одведено их је око 80, а остали пуштени кућама.

Међутим, наредне ноћи, 24. на 25. јуни поново хапсе и оне људе који су претходне ноћи пуштени кућама и спроводе их према жељезничкој станици Цазин-Србљани. Да не би побјегли по тројицу су везали жицом.

Када су дошли у Србљане увелико је био дан. Ту су сачекали камионе и по тројицу онако везаних жицом убацивали у возила.

Прва три-четири камиона била су пуна похапшених Срба из Грмуше, а у остале су убацили похапшене људе у међувремену доведене из Осредака, Врела и Градине.

Колона од око 15 камиона упутила се у правцу Бихаћа. У Бихаћ су стигли по највећој жеги и ту остали да чекају на сунцу које је немилосрдно пржило. Били су гладни, а највише жедни. Док су тако везани беспомоћно чекали, прилазиле су камионима групе грађана у намјери да им пруже помоћ, али су их усташе уз псовке отјерали.

Чекајући, људи су разговарали каква их судбина чека. Преовладало је мишљење да их усташе воде на кулук. Само мањи број је претпостављао да их воде на рад у Њемачку. Нико није могао да претпостави да су им то задњи сати у животу.

Камиони су из Бихаћа пут Гаравице кренули око 20 часова. Ту на Гаравицама остали су да чекају ноћ ужаса, ноћ клања, ноћ убијања.

Људи су сишли са камионима и доведени до вододерина. Ту су им скидали одјећу и наге ударали маљем у потиљак и сљепоочницу. Људи су падали, канали су се пунили мртвим тијелима.

Из тог пакла један се човјек спасао. Био је то Раде Вукашиновић - сељак из Грмуше. Ево његове ауторизоване изјаве: "Искористио сам тренутак када сам скинут са камиона и одвезан. Побјегао сам у ноћ према Бихаћу. Када сам покушао да препливам Уну наишао сам на конобара Мустафу званог "Рус који ме је онаког нагог повео кући. Плашио сам се "Турчина" јер сам већ изгубио вјеру у људе.

Мустафина жена донијела ми је одјећу. завојем превила руку, исјечену ножем, тањир јагњећег печења. хљеб и воду.

У међувремену у кућу је ушао један усташа. Питао је Мустафу одакле непознати Влах у његовој кући. Мустафа је дао неко објашњење, али мене страх није напуштао.

Премда сам био захвалан Мустафи нисам био сигуран да ћу остати жив. Мустафа је узео пушку и повео ме на сигурније мјесто, рекавши да немам чега да се плашим, јер је спреман да ме брани. Довео ме је до неких кућа на крају града гдје није било усташа.

Испред села Виница налетио сам на још једног Муслимана који је био на стражи. Питао ме је да ли сам то побјегао од усташа и на мој потврђени

одговор пустио ме је да идем даље. Пошао сам према селу и кући стигао 26. јуна."

Атмосфера страха, забринутости, опште несигурности, захватила је све, нарочито послије доласка у Бихаћ злогласне Херцеговачке усташке бојне са шест сатнија под командом пуковника Ивана Херенчића. Током јула хапшења су вршена по свим селима око Бихаћа.

У село Притока усташе су ушле у пратњи наоружаних цивила. Похапшене Србе смјестијли су у цркву, затворили врата и поставили стражу. Послије тога су отишли у гостионицу Ђуре Коруге и лумповали.

Негдје пред подне дошли су камиони из Бихаћа и усташе су из цркве почеле изводити људе повезане жицом. Тог момента, настао је стравичан призор. Селом се разлијегао јаук жена и дјеце, говеда су рикала, пси завијали. Тај заглушујући јаук људског бола и животињског инстинкта трајао је цијело вријеме док су људе утоварали у камионе. А они, мушкарци, мирно су се пењали и говорили да ће се вратити, јер иду само на "присилни рад". Тај "присилни рад" завршен је на Гаравицама.

Из Личког Петровог Села на Гаравицама и на Уљевитим барама убијено је 508 Срба.

У недјељу 27. јула 1941. године усташе су зашле по свим селима и засеоцима општине Личко Петрово Село и по некаквим списковима покупиле и дотјерале у центар Личког Петровог Села 250 радно способних мушкараца. Предвече истог дана су их поново прозвали по списковима и затворили у канцеларије, ходнике и подруме општинске зграде. Око зграде оставили су наоружане жандаре и усташе.

Позиву усташа одазвали су се сви позвани јер им је речено да иду на двомјесечни рад у Њемачку". Људи су повјеровали, јер су сматрали да се власти треба покоравати.

Сутрадан, 28. јула ујутро, сви похапшени су истјерани из општинске зграде, повезани жицом и уз јаку усташку пратњу камионима одвезени у Бихаћ и затворени у подрумске зграде куће бихаћког трговца Илије Билбије. У тим подрумима провели су цио дан, мучени и малтретирани, без воде и хране. Када је пао мрак одвезли су их камионима до Гаравица и ту стријељали.

Овог пута са стратишта је побјегао Раде Бубало, подофицир бивше Југословенске војске. Ево његове изјаве:

"27. јула, усташе су нас покупиие и дотјерале у Личко Петрово Село, говорећи нам да идемо на двомјесечни рад у Њемачку. Ја, као и остали позвани људи из наше општине, одазвао сам се позиву, сматрајући да збиља идемо на рад, слично ономе раду на Плитвичким језерима почетком јула. Преноћили смо у општинским просторијама, а сутрадан, 28. јула ујутро, повезали су нас два по два жицом, укрцали у камионе и одвезли у Бихаћ, гдје су нас затворили у врло тијесне подруме зграде трговца Илије Билибије. Ту смо провели цијели дан без хране и воде, уз ужасно малтретирање. Тукли су нас свим и свачим, иживљали се на нашим

патњама. Ја сам био везан са мојим комшијом Миланом Бубалом "Рогининим". У току дана покушао сам се ослободити жице на руци, што ми је успјело, али сам из опрезности поново вратио руку у жицу. Шапатом сам то рекао Милану и позвао га да бјежимо чим се за то укаже повољна прилика. Милан ми је тешком муком одговорио да он не може бјежати, јер се лоше осјећао послије усташког батинања."

"По мраку усташе су нас, групу и по групу, одвозиле камионима у правцу Гаравица. Кад је возило скренуло са цесте у њиве, због оптерећености није могло доћи до ископаних ровова. Тада су усташе наредиле да силазимо четири по четири. Чим су сишла четворица, одмах су одведена до ровова и била стријељана. Кад је дошао ред на слиједећу четворицу. међу којима сам био и ја. И тек тада сам уочио да нас од камиона до рова воде кроз шпалир усташа. Тог момента сам извукао руку из жице, бацио се улијево кроз усташе и свом снагом потрчао у правцу ријеке Клокот, препливао је, дочепао се поља, а потом и планине Пљешевице". (Милош Пузић: "Да се не понови", Титова Кореница 1985 страна 69).

Усташе су 29. јула поново хапсиле људе и истог дана одвезли их камионима на Бихаћ. У току дана били су затворени у привредним зградама у дворишту Јураја Микуљана У тим просторијама и дворишту ухапшеници су током дана били изложени страховитом мучењу. Кад се смркло људи су у мањим групама одвођени до већ ископаних ровова на Гаравицама и ту постријељани на истом мјесту гдје су претходне ноћи стријељана 204 њихова суграђанина.

Овом приликом са стријељања је побјегао 20-годишњи младић Мирко Влаисављевић из села Жељава.

О бјекству и судбини Мирковој говори Петар Сладић, позадински радник НОБ-а:

"Мирко је био веома бистар и сналажљив, висок и снажан сеоски момак. Са групом људи из нашег села 29. јула отјеран је на стријељање. Приликом стријељања на Гаравицама задобио је пет рана, ниједна није била смртоносна, бар тог момента. Мирко је пао међу стријељане другове притајио се. све док усташе нису завршиле свој крвави задатак и удаљиле се са стратишта. Кад су усташе отишле Мирко се извукао из гомиле мртвих и измрцварених другова и користећи ноћ успио некако преко поља стићи до своје тетке по мајци у Жељави. Тетка је одмах обавијестила Миркову мајку. Мирко је укратко испричао шта се све десило са њим и осталим људима који су одведени. Молио их је и преклињао да му помогну на било који начин, али да о томе, ни по коју цијену не дознају усташе. Несрећна мајка и тетка онако шокиране усташким терором последњих дана, нарочито када су видјеле Мирка и његових пет рана, поцијепаног крвавог и изнемоглог, нису се знале снаћи на најбољи начиин. Изабрале су најцрње и за Мирка погибељно рјешење. Обратиле су се за помоћ комшијама, домаћим жељавачким усташама. Усташе су се изненадиле да је нека од жртава могла побјећи са стријељања, али су се брзо снашле и схватиле да би жив Мирко могао бити свједок њихових злочина на Гаравицама. Одмах

су наредили да нико од припадника српске националности не смије излазити из кућа и да се одмах на свим српским кућама у широј околини затворе врата и прозори. Запрежним колима дошле су усташе-комшије, Изаија Рукавина и Силвестар Рукавина, звани Чајка, по злу познате жељавачке усташе. Утоварили су Мирка на кола и отјерале у правцу Бањевца. Даља Миркова судбина остала је тајна. Негдје су га усташе убиле, а гдје, то није познато" (Исто, страна 56. и 57).

Постије извршених масовних стријељања, мјесец август је био релативно миран. Жене и дјецу усташе још нису дирале, а одрасли мушкарци, који су имали среће да преживе, скривали су се.

О судбини недужних људи народ је дознао од жртава које су успјеле побјећи са стратишта. хвалисавих усташа, који су лумповали по кафанама, муслиманских породица са Изачића и на друге начине.

Да би на неки начин похватале и побиле преостале одрасле мушкарце усташе спроводе нови злочин над српским народом овог краја - селидбу.

У уторак 2. септембра 1941. године у рану зору, стигло је у Личко Петрово Село из Бихаћа, на камионима, око 80 до зуба наоружаних бихаћких усташа. као појачање домаћим усташама и жандармима, ради протјеривања српских породица петросељске општине. Заједно са домаћим усташама. врло брзо су опколили села Личко Петрово Село, Ново Село, Жељаву, Заклопачу и Лисину. На доминирајуће тачке, узвишења и раскрснице, поставили су аутоматска оружја и осматраче, а кроз села упутили јаче патроле на челу са усташким повјереницима првацима ових села. Народ је био изненађен и уплашен, тешко долазећи себи, не знајући шта се све ту догађа тако рано, све док нису чули усташко наређење: "Што прије се спремите, селите за Србију. Са собом можете понијети потребну обућу, одјећу, храну за два дана, све остало оставите".

Усташе су се бахато понашале као какви побједници на бојном пољу. Чули су се, ту и тамо, појединачни пуцњи, вика и галама. Обрачунавали су се на лицу мјеста са онима који нису могли (стари и болесни) или нису хтјели да изврше њихова наређења. Пуцали су и викали и за онима који су бјежали у правцу шуме или поља, јер нису хтјели да селе за Србију".

Све је то још више унијело страх и пометњу у народ, али се ипак морао брзо прикупити на одређена мјеста која су усташе одредиле.

Када се народ прикупио, породицама је наређено да се на једну страну издвоје сви мушкарци старији од 12 година, а на другу страну жене и дјеца. Када је почело одвајање, тада је већини одраслих било јасно да од "селидбе за Србију" нема ништа и да је то још једна успјела усташка лаж и превара. Настао је прави пакао и пометња. Жене и мајке су плакале, јаукале, дјеца врискала. Поједине мајке су под сукње скривале одраслију мушку дјецу, друге су молиле и преклињале усташе да им заштите мушку дјецу.

Плакале су и ридале сестре за браћом, жене за мужевима, мајке за синовима. Очеви су се са сузама одвајали од својих најмилијих. Био је то невиђен пакао, трагедија народа. Сваки растанак са породицом и родним

крајем био је тежак и онда када се знало да ће се кад-тад вратити, али овакав растанак, знали су, био је посљедњи, трагичан и неописиво болан.

Мањи број жена и дјеце утоварен је у камионе, док су већину усташе сврстале у колону и под оружаном пратњом отјерале пјешице цестом Личко Петрово Село - Бањевац - Заваље - Скочај - Дреновача, гдје су их прихватили устаници. Око 150 одраслих мушкараца утоварили су на камионе и одвезли на Гаравице, гдје су истог дана сви постријељани. У овој групи мушкараца било је дјечака од 12 до 15 година старости и људи старијих од 70 година, глувих. слијепих и немоћних. Из ове групе нико није успио побјећи у току превожења, нити са губилишта на Гаравицама.

Усташе су у физичким ликвидацијама комбиновале изравно довођење колона Срба из Лике и Кордуна с привођењем затвореника из бихаћке Куле и других затвора.

При овим ликвидацијама усташе су користиле и Роме "чергаре", који су у току љета наишли кроз Бихаћ. Њихова дужност је била да копају ровове, свлаче одијела са жртава, узимају новац и драгоцјености. Има индиција да је та група Рома по обављеном задатку такође стријељана.

Велики жупан Велике жупе Крбава и Псат - Љубомир Кватерник главни је организатор тог страховитог геноцида над српским становништвом. О томе свједочи један документ који су партизани приликом борби за ослобођење Бихаћа, новембра 1942. године, нашли код заробљеног усташког војника крај Острошца.

На документу је био печат "Усташа - Хрватски ослободилачки покрет".

Логор Бихаћ. Налог за Војника Раму Малкоча да има све Влахе, били сумљиви или не, поубијати. То имаде извршити јер данас сам добио налог од Великог жупана да се побију сви од 16-100 година. И Влахиње које су сумљиве.

Који вам дођу до руку не пушћајте, видите шта се ради. За дом спремни!

Усташки логорник (потпис нечитак) (Владимир Дедијер, "Дневник 1941 -1944", Ријека, 1981, страна 361.)

Сада се поставља питање зашто је усташки геноцид достигао толике размјере баш у Бихаћу. Претпоставке наводе да је планирано да се централни дио НДХ (западна Босанска крајина, Лика и Кордун) "очисте од Срба" па су зато започели са Бихаћем у који су послали најокорјелије усташе.

Бања Лука, по усташким комбинацијама, требало је да буде главни град НДХ, а у Босанској крајини је живио највећи дио српског становништва, па пошто су усташе хтјеле етнички чисту читаву Хрватску, геноцид је управо овдје доживио највеће размјере.

Према првим процјенама, још у току рата, само у љето 1941. Године, у Бихаћу и његовој околини убијено је 12.000 Срба.

Љубомир Кватерник је смијењен са дужности Великог жупана жупе Крбава и Псат 11. септембра 1941. године. У Загреб је отишао са делегацијом Бишћана која је затражила пријем код Павелића. У Бихаћ се више није враћао. На његово мјесто постављен је Јосип Баришић, дотадашњи Велики жупан Велике жупе Билогора са сједиштем у Бјеловару.

"Ако желите да помогнете свом народу, онда немојте ништа да сакријете од његове историје" - стара је народна мудрност.

Ове године навршава се 50 година како су усташе извршиле највећи злочин над недужним слановништвом на Гаравицама код Бихаћа. Гаравице представљају једно од највећих масовних усташких стратишла у тзв. НДХ и једно од највећих у Европи у другом свјетском рату.

На широком баровитом простору између ријеке Уне и ријечице Клокота усташе су крајем јула и почетком августа 1941. из ноћи у ноћ убијали српско становништво из Босне. Кордуна, Лике и Баније. На овом стратишту убијен је и мањи број припадника других нација укључујући Јевреје и Роме.

Масовно стратиште носи једно име. али географски обухвата Гаравице, Карађорђево Село (некада Брезовица, а сада Каменица) и Церавце. На замљишту. претежно власништву добровољаца из првог свјетског рата. које су усташе одузеле од Срба, налазиле су се природне јаруге и канали различите дужине и дубине. Последњих дана јула и првих дана августа ове јаруге су постале масовне гробнице. Послије злочина оне су поравнате.

На овом мјесту 27. јула 1949. године постављен је скромни споменик - касније уклоњен и постављен поред Капетанове куле.

Будући да је цијели простор архитектонски и грађевински обликован као јединствена меморијална спомен-цјелина, по пројекту архитекте Богдана Богдановића из Београда на брдашцу које доминира цијелим простором у 1981. постављена је и група великих умјетничких споменскулптура из камена ..бихацита".

У подножју брда на улазу у Спомен-парк у 1986. години подигнут је споменик жртвама усташких злочина, рад Владе Херљевића, обликован од велике камене громаде и плоче с текстом. На плочи је написано да споменик подижу збратимљени народ Лике, Кордуна и Босанске крајине.

Спомен цјелина је постављена и остављена. Пада у заборав. Ријетки су посјетиоци. Овдје нема хероја. Митове о херојима причају, наравно. неки други људи. Овдје су обични људи, али без имена. Овдје нема мјеста на које би мајке, супруге, синови, унуци дошли, поклоили се сјенкама мртвих, запалили свијећу за покој душе, поставили цвијет.

На Гаравицама су побијени људи који су имали име, презиме, годину и мјесто рођења. Тачан број жртава није утврђен. Да би се исправила неправда учињена према невиним жртвама, архитекта Богдан Богдановић понудиће ново идејно рјешење у меморијалном комплексу гдје ће бити исписана имена жртава, изложене сачуване фотографије, предмети. Са траке ће се чути глас преживјелог свједока.

Да би се могла одати дужна почаст невино страдалим људима, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета" и Општински одбор СУБНОР-а Бихаћ покренули су акцију сакупљања и утврђивања имена и броја жртава једне од највећих масовних гробница у Другом свјетском рату - ГАРАВИЦА. Допринос акцији је и фељтон "Крајине" са именима 1.500 жртава са бихаћког подручја.

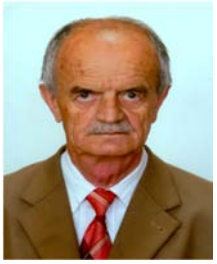

Мр БОРО ХАЈДУКОВИЋ

БИХАЋ - УСТАШКИ ЗВЈЕРИЊАК ЗА СРБЕ И ЈЕВРЕЈЕ

ГАРАВИЦЕ, УЉЕВИТЕ БАРЕ, ЗАВАЉСКА ЈАМА И ЈОШ БЕЗБРОЈ ГУБИЛИШТА У ОКОЛИНИ БИХАЋА НА КОЈИМА СУ СРБИ И ЈЕВРЕЈИ ЛИШАВАНИ ЖИВОТА НА НАЈМОНСТРУОЗНИЈИ И НАЈЗВЈЕРСКИ НАЧИН ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ.

Неопростив је гријех злочинска страдања народа препустити забораву. Бројни стручњаци користе изреку: "Злочин је заборавити злочин”.

Злочин какав и колики је извршен 1941. године над Србима Бихаћа и околине, ријетко историја свијета биљежи. Срби су на најмонструзније начине лишавани живота. Разлог за то је био једини само зато што су Срби.

Стратишта су бројна, поред Гаравица, Уљевитих бара, Завељске (Делића) пећине, Срби су убијани у сваком селу и засеоку. Нажалост, стратишта су без обиљежја и нерегистрована.

Несносна туга и жалост!!!

Гаравице су једно од највећих стратишта Другог свјетског рата у овоме дијелу свијета. Подаци о страдању Срба и Јевреја на Гаравицама пронађени су код усташког рojника кога су партизани заробили приликом првог ослобађања Бихаћа новембра 1942.године. Такође је својевремено било објављено да је код једног њемачког официра, који је такође био заробљен од стране партизанских јединица, пронађен писани извјештај у којем се наводи да је на Гаравицама побијено 12 000 Срба и Јевреја.

Остало је још сасвим мало живих свједока. А кад и њих нестане са овога свијета – све пада у мрачни заборав.

Тражимо да се прикупе сви потребни подаци и информације за сва губилишта и стратишта, да се прописно евидентирају у свим савременим средствима информисања, која се користе данас. Да се стратишта и губилишта обиљеже на одговарајући достојан начин за невине жртве.

Ако ми то не урадимо, а морамо, пронаћи стручне људе да то ураде, пронаћи још живе свједоке, осигурати сва потребна средства и обавити посао на достојанствен и одговарајући начин, на нас ће се сручити неопростиви гријех.

Историја бихаћких Срба, посматрано кроз вишевјековну историју, била је кобна, погубна, трагична, тужна, биједна и жалосна. Страдања, покољи и примјена најцрњих и најсвирепијих метода уништавања и затирања од стране наших вјековних непријатеља, имали су за темељни циљ да Срба нестане са ових простора.

Пођемо ли од времена отоманско-турских освајања Српских земаља, историја нам говори да је Бихаћ освојен 1592. године, да је тада у њему живјело око пет хиљада житеља. Османлије су половину од укупног броја лишили живота, методама клања, набијања на колац, спаљивања и другим звјерским начинима. Око осам стотина малољетне дјеце су покупили, одвели у Турску, превели на ислам и од њих произвели познате јањичаре.

Оно мало Срба што је успјело да преживи подвргнуто је свим облицима турског зулума (тортуре), најтежа и најпогубнија обавеза је била – данак у крви којег су Срби, поред свих отпора и буна које су дизали, морали измиривати.

Вијекови су протицали али страдања Срба нису престајала.

Пристигла тако и 1941. година, окупација Прве Југославије од стране Хитлерове Њемачке и њених савезника. Створена је Независна држава Хрватска. У састав ове злогласне творевине ушла је цијела Босна и Херцеговина, све до ријеке Дрине.

Године 1939. статистички подаци говоре да су у Бихаћком становништву Срби били заступљени са 53%. Други податак каже да 24. јула 1941. године у Бихаћу није било нити једне српске душе, осим неколицине биједника, осуђених на смрт без суда, који су боравли у тврђави - Капетановој кули и чекали да их воде на страшно губилиште Гаравице или неко друго, а стратишта на подручју Бихаћа било је заиста много, да их лише живота на најсвирепији и најмонструознији начин.

Остало је запамћено, па и записано, да је цеста од Капетанове куле – центар града, па до стратишта Гаравица, дужине око два километра, била крвава, преливено крвљу Срба.

Из наведеног се види да за бихаћке Србе није вриједила ни наредба власти монструозне НДХ, а по идеји Миле Будака, која је гласила: Све Србе са подручја НДХ истријебити и то по методи – једну трећину поубијати, другу трећину протјерати а трећу трећину покатоличити. На подручју Бихаћа Срби су поубијани уз примјену најмонструознијих метода.

Усташки мото је био – ***СРБИН ИМА ВРИЈЕДНОСТ САМО КАД ЈЕ МРТАВ***.

У Бихаћу су први страдању подвргнути најугледнији Срби, који су покупљени од стране усташке војске у којој су били заступљени Хрвати

католици и муслимани. Кад су ликвидирали најпознатије похапшене Србе, усташе су кренуле да хапсе, одводе и на најзвјерскији начин лишавају живота бихаћке Јевреје.

Према грунтовним (катастарским) књигама, које су утемељили Аустријанци кад су 1878. године преокупирали Босну и Херцеговину отевши је војном силом од Турске, некретнине у центру града, не мала површина, припадале су преко 80% Србима, а остало су посједовале имућне јеврејске породице.

Поглавник монструозне НДХ Анте Павелић одабрао најкрволочнијег усташу, припадника такође звјерски крволочне породице Кватерник, Љубомира Кватерника и поставио га за великог жупана Бихаћа.

За овога злочинца Хитлеров повјереник за Независну Државу Хрватску генерал Глез Хорстенау користио је израз "нарочито крволочан брат”.

Кватерник је у Бихаћ дошао половином јуна 1941. године, свечано је дочекан, а обраћајући се присутнима, рекао је да на подручју којим он управља нема мјеста за Србе и Жидове. Његова наредба је реализована у потпуности. Од дана доласка Кватерника за наредних нешто више од мјесец дана Бихаћ је остао без Срба. И не само Бихаћ, него су Срби страдали и у околним селима: Притока, Лохово, Лоховска Брда, Липа, Дубовско, Жељава, Горјевац, Дољани, Хргар, Грабеж, Врело, Осредак, Врста, Злопољац, Личко Петрово Село, Небљуси и сва остала насеља, села и засеоци, ближа или удаљенија од Бихаћа.

Крволочне усташке звијери сакупљали су Србе у групе, одводили их и примјењујући најзвјерскије методе лишавали их живота. Групе људи, жена, дјеце затварали су у куће, цркве, штале, појате и живе спаљивали. Младе жене и дјевојке силовали су наочиглед њихових родитеља, супруга и дјеце, а затим их лишавали живота.

У љето 1941. године, кад је Бихаћ остао без Срба, на градским улицама и по бихаћким кафанама орила се пјесма – "Неста крста са три прса...”

Не постоји ниједно село или насеље у ближој или даљој околини Бихаћа у којем су живјели Срби да није постало губилиште за њих. Поред усташке активности сакуљања и одвођења у Бихаћ и затварање у Капетановој кули такође су вршили ликвидације Срба и у мјестима у којима су живјели.

Мали број бихаћких Срба успио је добити пропуснице, уз велике своте новца, злата и других вриједности, да се одсели у Србију.

Њемачке власти у Србији спријечиле су усељавање Срба у Србију из других крајева.

У том најцрњем мрачном и најтрагичнијем времену по бихаћке Србе, који су били прогањани, клани и убијани на сваком мјесту и кораку, било је људи који су радили на помагању и спашавању. Најистакнутији помагачи

Србима, наравно колико су били у могућности, били су припадници породица Липовача, Реџића, Галића, Ибрахимпашића и још неких.

Свим силама и не бирајући средства, усташе су затирали бихаћке Србе и без трага затирали све што би доказивало и потврђивало да су они ту живјели. Српска православна црква највећа и најљепша у овом крају, изграђена на српској земљи, у самом центру Бихаћа, порушена је током љета 1941. године. Од њеног материјала дограђена је католичка црква која и данас постоји. Послије рата, на мјесту гдје је постојала Српска православна црква саграђена је зграда у којој су смјештене административне службе.

Након завршетка Другог свјетског рата нису предузимане мјере да се починици злочина над Србима и Јеврејима примјерено казне. Да се извши адекватно евидентирање извршених злочина и попишу жртве, да се мјеста злочина обиљеже заслуженим и одговарајућим обиљежјима. У интересу мира и помирења међу народима, како су то тадашње власти појашњавале, народ је морао ћутати и ништа не предузимати.

На нашу црну жалост, страдања невиног народа изведеног на најсвирепији и најмонструознији начин прекривено је заборавом.

Према информацији Тањуга, која је недавно објављена у средствима информисања, у Бихаћу је прије посљедњег рата живјело између шеснаест и седамнаест хиљада Срба. Данас их у Бихаћу живи свега триста осамдесет. Зар овај податак не говори довољно јасно колико је историја и реалност бихаћких Срба по њих кобна и сурова.

Проф. др ВЛАДИМИР ЛУКИЋ,

предсједник Извршног одбора Удружења "Јасеновац - Доња Градина"

САМО ИСТИНА СПРЕЧАВА НОВЕ ЗЛОЧИНЕ

Хвала лијепо, и дозволите ми да поздравим све присутне. Посебно да поздравим све оне који су дали своје прилоге, написали своја свједочења и желим да нагласим изузетан напор одбора на челу са господином Бранком Вукадиновићем, који су обавили велики посао и дали значајан допринос да се, након готово 70 година појави Први округли сто о Гаравицама, гдје још увијек имамо различита мишљења, је ли то још увијек 12.000, 14.000 односно до 18.000 побијених Срба Јевреја и Рома. Прије неколико година, срели смо се са једним проблемом, дискутујући о Јасеновцу и Доњој Градини. Примијетили смо да многи људи, па чак и они који би по неком свом статусу требало да знају о другим стратиштима, не знају за Шушњар, не знају за Гаравице, не знају за Мехинно стање, да не говорим о Козицама, Шурманцима, Величанима, Капавицама и другим јамама и све оно што иде до Корита у Херцеговини, о крвавој Дрини о крвавој Уни, многи врло мало знају а неки мисле да би требало прогласити Саву и Дрину стратиштима српског и јеврејског народа. Кад смо до тога дошли,обавио сам разговор са једним бројем Сањана и добили пуну подршку од највећег броја људи, а од једног броја смо добили одговор, отприлике, шта ће вам то сада? Штовише и неки интелектуалци, а имате и ви у Бихаћу тога, то ћу вам мало касније рећи. Па смо упитали: "Добро господо, ако не буду сански интелектуалци написали и казали то што се десило, хоће ли то грмечке дрвосјече казати?"

А чега се ти, колега, плашиш? У пензији, у сред Београда живиш. А треба да кажеш о страдању својих родитеља. Нажалост , и ви Бишћани имате сличну ситуацију.

Ми смо урадили оно што смо урадили, и ево и сад првога августа идемо на други Округли сто. Ја сам размишљао, вјерујте, читаво вријеме кад сте ви о овоме расправљали, кад ћете ви ићи на други округли сто. А рећи ћу вам зашто! Када смо објавили тај зборник на српском и енглеском језику, ево професора који сједи са моје десне стране, мој пријатељ, послао ми је сљедеће запажање и мислим да ћу тачно цитирати: "Овај Зборник који

сте написали о страдалима на Шушњару већи је споменик жртвама Шушњара него да сте дали направити било какав камени споменик."

Ја тврдим, она књига која стоји тамо пред господином Бранком, Бранко јесам ли је барем 70% прочитао, мислим да јесам (потврдан је одговор) она је сигурно, сутра кад је објавите на српском и енглеском језику, а ми уз удружења Јасеновац - Доња Градина узимамо на себе обавезу да ћемо је с нашим материјалима послати у свијет, српски текст ћемо ставити на сајт Удружења, а енглески текст на сајт Међународне комисије.

Сигурно да ћемо тада, то ужасно страдање отворити свијету, да може да види шта се то у Гаравицама, и не само у Гравицама, десило. А то што нам се десило да након 70 година радимо на том, то не треба да нас чуди. Није се то десило само на том мјесту. Десило се и на другим. Али, како се вама могло десити да сте морали овај округли сто одржавати под покровитељством Савеза бораца којем се много захваљујем. А ниједна ваша организација из Бихаћа није преузела на себе да она буде покровитељ.

Пошто знам доста тих ствари, да их прескочим, али се побрините и почните већ сутра са припрема за други округли сто "Гаравице 1941" којим би требало ићи на двије године, да покупите исказе и свједочанства свих оних који још могу казати, који још могу издиктирати и које још можете снимити, преписати, забиљежити, јер, молим вас, те генерације иду и нећете имати много времена да вам стоје на располагању.

Треба труда, сигурно да треба. Без тога неће ићи.

На мој наговор, један наш Сањанин ми је покупио 4 изјаве, а ниједна није већа од двије странице. Има их и по једна страница. Али, оне су "ужасне" за читати. Била би грехота према страдалима да се то негдје не објави. А Бихаћ и Гравице, гдје сам био 1954. године као средњошколац? Још сам тада видио Гравице и чуо прве податке и увијек сам се чудио и како то, кога год упитам о Гаравицама свако зна мало или готово нимало.

И сви ови који су дали своје прилоге, сви који могу дати, искористите послије овога. Многима ће се пробудити савјест да су они први који су дужни према својим најрођенијима, а да не кажем према комшијама, према познаницима, да дају своје изјаве, знам да су многи и изван бивше Југославије али ипак се може добити податак уз труд, добру организацију и тако даље. Зато предлажем да се Зборник "Гаравице 1941". гдје је извршен злочин и то геноцид, злочин геноцида назове правим именом.

Ја се овде данас ипак морам на посебан начин легитимисати.

Мом оцу 1941. године убили су сестру, њеног мужа њеног сина и одвели снаху у другом стању. Породила се у затвору. Његов ратни друг, кад су дигли устанак у Кљевцима, односно у Дабру, што ви сви знате, зауставио је санке, стао пред њих и каже: ево тога злочинца жене и петоро - шесторо дијеце, освети се! Он је тога човјека пушком отјерао, тог свог другара, готово га хтио убити и пустио да та жена и дјеца оду у Сански Мост. Ја сам слушао свађу између мог оца и стрица, очевог млађег брата, не могу да кажем даље.

Ја ћу као студент једном приликом питати свог оца, шта је то, о черму се ту радило? Он ме је погледао доста строгим погледом, па ми је ракао: "Јадан је човјек, јадан је војник који се свети над женама и дјецом."

Овај поглед и ријечи сам запамтио за читав живот.

Ово што кажем, говорим због тога, јер сам ја многе Хрвате, многе муслимане и друге у овом рату извукао из тешке ситације да не кажем спасио.

Због тога говорим, нема опроста, Боже сачувај, коме опростити, зликовцима опростити, а заборавити, не пада ми на памет. А то не значи да би оно се ми требали светити. Светити се ономе ко је невин, ономе ко није учествовао у злочину, то не долази у обзир. То не долази, јер сам то и доказао. Према томе, ја морам казати мојим добрим пријатељима, онај ко је направио Гравице, онај ко је направио Шушњар, да не говорим даље о стратиштима, о којима сви знају, нема опроста.

Али, не смијемо заборавити. Ако заборавимо, то ће нам се вратити. Зато вас молим, они који нас уђуткују, који кажу: остатвте то, ја се морам вратити итд. Стојим на становишту да нам ти раде на томе да продужимо још 70 година ћутања, па да тек тада неко говори о Гаравицама. Уколико се ова књига, у што не сумњам, одштампа на српском и енглеском језику, послаћемо је по читавом свијету, а што је врло важно, послати је и по читавој бившој Југославији, на одређене адресе и мислим да ће то сигурно бити штиво којем ће се многи клањати, тешко га читати, али ћете сви ви сигурно вјеровати да сте се одужили на најбољи могући начин свим онима који тамо леже. И зато позивам све оне који су мало заобилазили и говорили "нек мене нема тамо", а нек ме има тамо, нек се љути на мене, нека каже шта год хоће, али злочин се не може прећуткивати, злочин се не може опраштати. Злочин се не може заборавити.

Истина о злочину и злочинцима је једина права препрека да се он не понови

Морам још нешто да вам кажем.

На мене јуришају већ десет година да мало спојимо, ова удружења, Други свјетски рат и овај рат и тако даље.

Ма не, то ни случајно.

Не може се упоређивати онај рат са овим ратом. Онај број жртава са овим бројем жртава, они злочини, на какав су начин вршени.

Ја вјерујем да овдје мало људи зна за Мехино стање гдје је око четири и по хиљаде људи поклано стојећи. Није убијано.

Другим ријечима, поздрављам све оне који су написали, све оне који су говорили, све оне који нису говорили а имају шта да кажу, имају шта да напишу, нека и напишу, а вас, господо, који сте довели до овога молим, истрајте да тај Зборник угледа свјетлост дана у онаковој форми о каквој смо разговарали.

Хвала вам лијепа!

II

ДИСКУСИЈА

МИЛАН ДАШИЋ

ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНИХ СУСРЕТА

Надовезаћу се на оно што рече професор Лукић о стратиштима, али морам да кажем да велику улогу чине и одржани књижевни сусрети. Покојни Булајић је рекао: "Да није књижевника и ових књижевних сусрета, не би се знало ни за Шушњар".

Ми смо се увезали, а и премијер Додик је то рекао у Дубици, приликом једног нашег сусрета: "Увезујте велика српска стратишта", тако да је у Градини дошло до потписивања Повеље о братимљењу и трајању књижевних манифестација чиме се повезују велика српска стратишта Шумарице, Крагујеваца, Градина, да кажемо Јасеновац или Козарска Дубица, Козаре и Шушњара.

Сад сваке године, представници ових градова, књижевници и политичари, нађу се на овим стратиштима.

Једноставно, ти сусрети не дају да дође до заборава.

И издате књиге, управо са ова четири стратишта добила је наслов "Поетски помен".

У свему томе, доћи ће до даљег проширења сарадње ових стратишта. Ево, сад се спомиње и Вишеград, око 6.000 страдалих Срба, вјероватно ће доћи до разговора са Београдом, једноставно да се увежу та стратишта, да настају књиге и да не дође до заборава, као што је у конкретном случају са Гаравицама.

Проф. др МИЛЕНА РАКОВИЋ

ДА ЖРТВЕ НАЂУ ВЈЕЧНИ МИР

Поздрављам све присутне!

На себе ћу узети кривицу за све Српкиње за досадашњу ћутњу. Ми који смо наслиједили ову крваву трагедију, а ја сам један од потомака гаравичких жртвава , гдје је 24. јуна 1941. године, на Вратоломије, из наше куће осморо чељади заклано. Ћутим, можда због себе из због тога што нећу да се подсјећам, али ћу се надовезати на дискусију мог цијењеног пријатеља и професора Лукића.

У Јевањђељу по Матеју се каже : "Благословите оне који вас муче, опростите онима који вас гоне."Ја мислим да свака Српкиња која хоће да има свој идентитет, а ја га као Српкиња имам, настојаће да се злочин не заборави.

Седамдесет година је дуг период, али смо свједоци да у нама постоји истина о страдању на Гаравицама. Иако сам само рођена у Бихаћу, ја сам Бишћанка и проживљавам дубоко све што је везано за моје коријене. Предлажем да Одбор прерасте у Удружење .Организоваћемо удружење, организоваћемо донаторско вече, гдје ћемо позвати и нашег уваженог предсједника Додика, који се и јавно изјаснио да ће помоћи рад ових удружења. Гаравице теба достојанствено обиљежити, да страдалници и мученици нађу спокој својој души.

Познато нам је да и Европска конвенција налаже да сваки човјек има право на достојанствену сахрану.

А сад ћу вам испричати једну ружну анегдоту из свог професорског живота гдје сусрећем много студената, али се подсјетим и на оно што сам слушала од оца и мајке.

Један од кандидата је долазио из општине Бихаћ да брани магистарски рад и како сам му ја била ментор, видјевши моју књигу на чијој се насловници налази ријека Уна која мени значи, мој завичај, рекао ми је: "Професорице, откуд Уна на Вашој књизи?" "Зато што сам ја рођена у

Бихаћу."Изненађен, рече: "Мени су злочасти Срби убили сина, али сам ја смогао снагу и опростио." " Добро је да сте опростили, опраштати је људски" одговорила сам.

Радило се о одбрани рада гдје је кандидат имао велику трему и много сам му помогла ваљда и зато што долази из мог града.

На крају кандидат желећи да ми се на неки начин захвали ,мени поклања књигу са сликом града Бихаћа на којој се налази слика капетанове куле, "Ја хоћу да вас ова књига асоцира на Ваш град Бихаћ."

Кад се завршила одбрана, кад је прошао сав протокол, ја позовем кандидата и кажем му насамо: "Знате шта, колега, у тој кули која се налази на књизи је убијен мој дјед. То ме може само подсјећати на злочин који се у њој догодио."

На крају због емоција које су ме обузеле не могу више да говорим , желим само предложити да Гаравице остану оно што треба да остану како би те страдале душе и та невина дјеца која можда нису била ни крштена, добила свој идентитет и пронашла свој вјечни мир.

БРАНКО ЦВИЈЕТИЋАНИН

ОПОМЕНА И НАУК

Кажу, никад није касно, а ово је одговор на многа питања зашто нисмо прије одражали овако нешто посвећено Гаравицама. Тачно да је ријеч Гравице била табу тема у оној Југославији, зарад неког мира, братства, а није имао ни ко да каже истину, јер из рата су изашла дјечица, а за 90 % војно способних Срба са тих простора рат се завршио до септембра 1941. године на Гаравицама.

Ми смо можда најнесрећнија генерација, јер мало ко од нас је доживио заштиту у дједу, мало ко од нас је могао од дједа слушати о православљу, обичајима, о истини из њихове младости.

А ми, занесени доктрином братства и јединства, нисмо нашли времена да и оно мало прича из оног времена запишемо.

Ја се сјећам прича своје мајке кад су их увече затворили у у кућу Боже Узелца у Рипчу, чуо се јаук. Вучен Радаковић препознао је глас свог комшије и питао га шта му је, а он је одговорио да су исјекли и у ране натрпали соли.

Ујутро су одвојили жене и дјецу, а све мушкарце изнад 14 година задржали и послали на вјечни пут на Гаравице.

Истина је да су то урадиле комшије које су до јуче долазиле код жртава на ракију и кафу, кумовали једни другима, да би кум онда урадио оно што је урадио. Треба рећи и другу истину да је било кумова који су знали проћи кроз Лохово и рећи људима да је довољно отићи у шуму изнад куће да би се сачувала глава.

Али није их нико слушао, под геслом да власт никад није убијала свој народ.

А испоставило се да је тадашњој власти под окривљем НДХ био једини циљ да се ријеши православља.

Кад данас посматрамо и правимо ретроспективу тих догађаја, прво што можемо закључити јестда су нам Гаравице, нажалост, велика опомена и наук мојим и будућим генерацијама.

ДРАГО МАНДИЋ

РУГАЊЕ ИСТИНИ

Прво желим да вас искрено поздравим и искажем своју велику захвалност Одбору и свим другим људима који су на овом важном питању радили и говорили, јер од данас се мени све више отварају очи кад размишљам о тим догађајима.

Много вам хвала!

Не знам шта бих прије рекао, а имао бих много тога рећи, али ћу се ипак опредијелити за нешто што мени личи помало на ругање истини, што ме можда и највише у задње вријеме боли, а знамо сви да је истина само једна.

То што ме боли, тренутно се догађа у Бихаћу, непосредно уз стратиште, на мјесту злочина, како га ви назвасте, у близини Гаравица.

А на што мислим?

Управо преко пута спомен обиљежја Гаравице гдје је на најсвирепи начин убијено више од 12.000 Срба, актуелна власт је у пројектној документацији у регулационом плану града Бихаћа једну улицу назвала улицом Сребреничких страдалника као да на тој земљи и том мјесту нису сахрањени Срби. У то се можете лако увјерити.

Не бих желио да ме неко погрешно разумије. Никада нисам имао нити имам ишта против било којих и било чијих жртава, али назив улице, онако као сам рекао, на мјесту гдје лежи преко 12.000 невиних Срба, наводи ме на размишљање да се то ипак ради са њима знаним циљем.

Као што су и сви моји претходници рекли, па и задњи говорник, и ја би рекао да смо се ми овога ипак помало касно сјетили. А ми смо овде преостали потомци једног несрећног народа. Несталог народа из западне Крајинне, из Хрватске.

У том контексту морам овде да кажем да је прије 200 година у Хрватској према званичним подацима живјело пола православаца а пола католика.

Претходници су говорили о броју Срба до 1941. године у Бихаћу. Као податак до којег се вјероватно може доћи јест да су Бихаћ и Кладуша имали на десетине хиљада Срба прије другог свјетског рата, а ја о томе ништа нисам знао све до 1993. године, када ми је случајно дошла у руке једна књига, "Град Бихаћ 1941-1945. година" ,мислим да се тако зове.

Главни рецензент те књиге је Хамдија Поздерац. По тим подацима, колико се сјећам у Цазину је живјело 15.000, у Кладуши 10.000 Срба, срез Бихаћ је био већински српски, а ја до 1993. године, као млади професор нисам знао да је толики број људи српске националности живио у тим градовима западне Крајине, прије Другог свјетског рата.

У тој књизи је наведен и број да је у цазинској крајини побијено око 30.000 Срба. Ту се мисли и на Гаравице.

Књига је врло драгоцјена и може послужити као веома добра документациона основа за утврђивање истине која се годинама из мени познатих и непознатих разлога скривала.

На подручју бивше Југославије Гаравице су биле четврто стратиште, али о томе се ћутало, и управо због те ћутње и ја се осјећам дјелимично одговорним.

Да кажем још нешто што говори о животу нас Срба у овим крајевима, односно у Босни и Херцеговини.

Чак и њемачки Верманхт је у својим војним картама писао Српске земље. Питамо се, гдје су данас те српске земље. Те српске замље сваким даном се све више смањују и нестају. Значи, у задњих 50 година, 50% српских земаља је нестало.

Ја нисам шовиниста, нити сам кад био, нити ћу икад бити, али сам Србин, припадам српском народу, и на то сам поносан, као што може и треба да буде поносан сваки човјек што припада било којем народу. Ја волим свој народ и зато треба све да урадимо да свијет сазна, након дужег времена ћутње и скривања истине, за свирепо страдање, нестанак и колокауст српског народа.

У вези с тим, бићу слободан да предложим да Влада РС у наредном периоду одреди дан сјећања на све жртве геноцида из Другог свјетског рата. Мислим на све жртве, и на Јасеновац, на Градину, Гаравице, Шушњар и сва остала стратишта на којима је свирепо страдао српски народ.

То је прави холокауст српског народа. Једино су слично мучени Јевреји и Роми. Ту инцијативу морамо покренути и на њој морамо истрајати. Ове неће бити облик, нити би требало да буде нити ја тако мислим, да вријеђамо друге, већ облик одавања заслужног помена и највећег облика пијетета према невиним цивилним жртвама које скончаше по безданима, јендецима и барама и откривања истине која се дуже година скривала.

Хвала Вам још једном!

РАЈКО МИЉЕВИЋ

БЕЗ МЛАДИХ ЉУДИ НЕЋЕТЕ УСПЈЕШНО ЗАВРШИТИ ПОСАО

Ја сам секретар Удружења "Бијели Поток" Бања Лука. Неки од присутних упознати су са нашим Удружењем. Ми смо младо удружење, настало на Видовдан прошле године. Истражујемо и трудимо се да објелоданимо све податке које се односе на злочин који се десио на Васкрес 1942. године у мјесту Бијели Поток. За оне који не знају, налази се на мјесту изнад Зеленог Вира на путу Бања Лука - Челинац. Ради се о малом броју жртава у односу на овај број у Гаравицама. До удружења смо дошли, да кажем, више случајно него намјерно. Зато што је господин који је скоро инвалидно лице подигао 2002 године спомен обиљежје за 50 и нешто, нећу намјерно да говорим број жртава зато што су на том малом стратишту помјешали бројеви они који су страдали од усташке руке и они који су страдали у неким другим случајевима, борбама и идеологијама. Ми смо подржавали господина који се зове Бранко Маринковић, данас би био гост али није могао доћи. Једна мала група људи је помогла човјеку да свој дјечачки сан испуни и причу коју му ни рођени отац није говорио, да су његова браћа и сестре побијени на тој локацији, али је чуо то од своје стрине и као дијете упамтио ту причу. Захваљујући тој причи и његовим напорима, 2002. године подигнуто је спомен обиљежје и скоро се већ угасило обиљежје и годишњи парастос до прије две године, кад је рекао да више нема никога да обиђе то мјесто. Понудио је свој вапај у једној од основних школа. Ја сам се укључио и подржао га јер у мојим мислима је још свјеже сјећање моје баке која је говорила о злочину у мојим Јелашиновцима.

Жао ми је што овдје нема младих људи.

Ја сам чини ми е овдје најмалађи међу вама. Али сам човјек који припада једном званичном удружењу, удружењу "Бијели Поток" Бања Лука. Надам се да се енергија која је у мени и мојим сарадницима неће угасити и да ћемо завршити тај пројекат наведен и у Статуту, гдје све активности које треба да се ураде да се Бијели Поток објелодани и да се та истина доведе до краја. И онда смо рекли шта све треба да урадимо. Један од тих задатака је

био упознавање свих званичних институција и организација које се баве тим питањима , од Удружења Јасеновац - Градина, до будућег удружења "Гаравице" Бихаћ. Као младо удружење ми смо почели озбиљно да радимо.

Ја бих волио да овдје сада причам људима који имају званично удружење , званични статут и да у том статуту је наведено све оно штоје потребно да истина о Гаравицама добије свој коначни облик. Значи, од сарадње са свим институцијама , попипса жртва, јединственог спомен музеја. Све оно што би требало да тај статут садржи. Наше удружење то све има у свом Статуту.

Вило бих да сва стратишта добију своја званична удружења, која ће се бринути о њима.

Колико је ту напора потребно да се једно мало стратиште са 50 и нешто жртава издигне до ниво истраживања. Вјерујете, потребан је огромни напор. Само док смо путну комуникацију довели од Црног Вира и до спомен обиљежја, било је потребно је око 30 докумената.

Мало стратиште, а огромни напор. Једно стратиште попут Гаравица захтјевало би десетине пута више. Моја сугестија јесте да формирате званично удружење и укључите огроман број младих људи. Без малдих људи, нећете успјешно завршити посао.

Када млади људи сазнају о злочинима, они ће то памтити. Драгоцијена су искуства оних који су већ прошли кроз "сито и решето", посебно проф. Лукића.

Волио бих да меморијални центар Градина буде центар свих снага које ће пропагирати истину о Другом свјетском рату. Посао пред нама у том погледу је заиста огроман. Заборав велик, а младих људи заинтересираних за ову тему је мало.

Ја Вам нудим сваку врсту помоћи нашег малог удружења.

Хвала вам!

ЈОВАН БАБИЋ

ЗНА СЕ КО ЈЕ ЗЛОЧИНАЦ

Зашто господин Миљевић тражи да се објелодани истина о Бијелом потоку, кад се зна да сам ја то учинио прије. Не знам колико, седам, осам година, објављено је у "Репортеру", а затим је објављено у мојој књизи "Спомен храм у Дракулићу", да су у Бијелом Потоку убијена 54 Србина. Уз то, кад већ говорим, онда би било вриједно да се спомене да, нажалост, на спомен обиљежју у Бијелом Потоку, на споменику, пише "жртава фашистичког терора". Молим вас, тај споменик је направљен прије неколико

година, али опет је неко успио да поврати из прошлости тај еуфемични појам "жртве фашистичког терора", иако се зна, како сам то и у књизи навео, да нису никакве жртве фашистичког терора него су то жртве усташког терора. Ја мислим да сам навео и поименично, колико сам могао утврдити, имена и презимена усташа који су извршили покољ. Дакле, господине Миљевићу, регистроване су и објелодањене жртве Бијелог Потока и није то тако као што ви говорите, па сам морао да се јавим, да се истина чује.

Хвала вам!

НЕБОЈША КУШТРИНОВИЋ

НАЈВАЖНИЈИ ПОСАО ТЕК СЛИЈЕДИ

Хвала вам.

Послије Миљевићеве дискусије желим да кажем, да је ова група људи годинама радила на томе да доживимо ово што данас доживљавамо. Наравно, Миљевићеву, дискусију сматрам добронамјерном критиком. Није посебно битно како се организатор зове, да ли је то удружење да ли је то одбор. У свему овоме, ми смо поносни што је Борачка организација РС прихватила нашу инцијативу да нам буде покровитељ и на нама је који смо овај скуп организовали, да се захвалимо свима и људима који су нам помогли као што су Жељко Ковачевић, Владо Лукић и други. Можда и посебну обавезу имамо да се захвалимо и еминентним личностима које су нам стигле из Београда, из Лондона, и да кажемо да смо покренули замајац точак, а добро знамо шта нас још очекује. До сада је урађено много. Најважнији посао тек слиједи. Ово што смо данас покренули, обавеза је свих нас потомака. У то не сумњам. Ја већ имам троје унучади. Моја унучад већ знају за Гаравице и ову активност коју смо започели и која слиједи уз помоћ људи који нам помажу успјешно ћемо завршити.

Данас смо у овом прелијепом амбијенту "Електрокрајине". Сутра ћемо не знам гдје бити. Убијеђен сам да ће људи препознати нашу жељу и циљ нашег скупа.

Још једном се највише захваљујем еминентнима, јер њихов ауторитет ће нам помоћи да врата која смо само одшкринули отворимо до краја. Закључци са овог скупа ће нам помоћи да сутра између осталог, имамао и капелицу на Гаравицама и списак жртава по имену и презимену. Да знамо и да се зна ко је страдао на Гаравицама, и нашу обавезу доведемо до краја.

МР ЉИЉАНА ОРЕШКОВИЋ,

члан Одбора за његовање традиција и очување спомен подручја жртава усташког терора "Гаравице 1941 Бихаћ"

ЗАДАЦИ ПОТОМАКА И ПОШТОВАЛАЦА

У име чланова Одбора за његовање традиција и очување спомен подручја жртава усташког злочина у Другом свјетском рату Гаравице 1941. и ја Вас искрено поздрављам, желим вам да се угодно осјећате и захваљујем на вашем одзиву, рефератима и лијепим ријечима којима сте нам се обратили и наравно, вашем огромном доприносу овом значајном питању.

Иако расељени из Бихаћа, чланови Одбора и сви који су рођени у Бихаћу или су потомци жртава, гаравичке жртве никад неће заборавити и не само жртве већ и стравичан злочин који се десио, а о којем се мало говори и мало зна, иако се ради о једном од највећих стратишта у Другом свјетском рату.

А о тме сте ви данас својим рефератима и ријечима говорили и, нажалост потврдили сурову истину и свирепи злочин који се догодио на Гаравицама и, нажалост, у граду на најљепшој ријеци.

Стравичан број жртава од 12.000 говори сам за себе и зато смо ми њихови потомци и поштоваоци, дужни да им бранимо достојанство довијека тако што ћемо их стално спомињати и одавати им дужни пијетет.

Иако је истина о овом стратишту неуништива, чланови Одбора желе да се истина чује и да се пренесе на младе људе који треба да приме предање о страдању и да га даље преносе на млађе генерације, како се злочин никад не би заборавио.

Циљ Одбора, од свог настанка 2008. године био је да скупља архивску грађу, документе, свједочења преживјелих свједока, организује округли сто на којем ће се по први пут проговорити јавно о страшном злочину који су починиле усташе над цивилним становништвуом само зато што су били Срби, Јевреји или Роми.

А, ево данас то успјешно чинимо.

Након одржаног Округлог стола, Одбор ће сачинити и објавити Зборник под насловом "Гаравице 1941. – мјесто злочина".

(У Зборнику ће се наћи саопштења, свједочења и документи са закључцима са одржаног Округлог стола на српском и енглеском језику. Посједујемо 12 снимљених и написаних свједочења свједока који о злочину својих најмилијих свједоче на потресан начин.)

Надаље, циљ Одбора је да се сачини и цјеловит Програм који ће дефинисати даљње активности на већ постојећем Спомен подручју које се налази на Гаравицама. А то ће углавном подразумјевати уређење, очување и заштиту масовних гаревичких гробница у свим аспектима као постојећег спомен обиљежја, са предузимањем конкретних активности, наравно са институцијама БиХ, Републике Српске, Федерације БиХ и грађанима града Бихаћа око дефинисања и уређења стратишта Гаравице онаквог како оно то и јесте, а то значи стратиште невиних Срба, Јевреја и Рома.

Жеља и настојање нам је да се одговарајућим споменицима обиљеже и друга стратишта којих на подручју Бихаћа има 40.

Пошто су на Гаравицама страдала три народа: Срби, Јевреји и Роми захтијеваћемо и учинити све да се поставе одговарајући симболи: крст, Давидова звјезда и застава са грбом, кругом а не знакови који би имали било какво идеолошко обиљежје.

Одбор ће настојати да сваке године у мјесецу августу одржи парастос страдалим жртвама на Спомен подручју Гаравице.

Поред већ наведеног Одбор ће настојати да се изврши стварни попис жртава које су скончале на Гаравицама, и тај списак сравни са постојећим списком који је сачињен након пописа из 1964. године. Уколико буде разлика, између стварног списка жртава и списка из пописа из 1964 године (а има индиција да у списку из 1964 нема свих жртава евидентираних по појединим селима) сачињићемо додатни попис и по већ постојећем обрасцу их доставити Музеју геноцида у Београду, који ће постојећи списак допунити по методологији из 1964. године.

Такође, велика обавеза Одбора је да изнађе могућност обиљежавања и заштите земних остатака настрадалих како их ријека Клокот не би односила, јер је познато да гробнице нису адекватно заштићене.

А нисмо сигурни да су све гробнице прописно обиљежене.

На самом Спомен подручју треба приступити изградњи мањег вјерског објекта; капеле како би се могли обављати вјерски обреди: српски, јеврејски и ромски.

У циљу његовања традиције и успомене на убијене жртве, Одбор ће успоставити сарадњу са осталим установама које брину о заштити других спомен обиљежја из Другог свјетског рата, а међу њима посебно са Доњом Градином, Шушњаром, Шумарицама у Крагујевцу и другима.

Подстицаћемо писање и објављивање научних, историјскографских, публицистичких и књижевних дјела о Гаравицама, те развити праксу да се

сваке треће године одржи Округли сто о Гаравицама како би се прикупило више историјскографске и документарне грађе и сјећања живих свједока гаравичког злочина.

III

ЗАКЉУЧЦИ

СВЈЕТЛАНА ОПАЧИЋ,

студент Правног факултета у Бањалуци

(прочитала приједлог закључака)

З А К Љ У Ч Ц И
Првог округлог стола "ГАРАВИЦЕ 1941.", одржаног 5.5.2010. године у Бањалуци

На округлом столу "Гаравице 1941" Бихаћ, који је 05.05.2010. године у Бањалуци организовао Одбор за његовање традиције и очување спомен подручја жртава фашистичког терора у Другом свјетском рату "Гаравице 1941." Бихаћ са сједиштем у Бањалуци, под покровитељством Борачке организације РС, у чијем је раду учествовало више историчара, друштвених и научних радника, истакнутих бораца НОР-а, преживјелих страдалника, књижевника, новинара и других на коме је поднесено неколико реферата, саопштења, изјава преживјелих свједока и страдалника уз констатацију да су Гаравице једно од највећих стратишта у Другом свјетском рату на подручју бивше Југославије, на којима је под окриљем и у сарадњи са фашистичким освајачима, усташка творевина НДХ извршила злочин геноцида над православним Србима, Јеврејима и Ромима, над немоћним старцима, женама и дјецом, само зато што припадају другој вјери и другој нацији – једногласно су усвојени слиједећи

З а к љ у ч ц и:

1. Објавити са закључцима са Округлог стола "Гаравице 1941." Бихаћ на српском и енглеском језику.
2. Размотрити могућност и сачинити цјеловит програм који ће дефинисати уређење, очување и заштиту масовних гробница у свим аспектима.
3. Формирати научно-стручни одбор и потребан број комисија и наставити проучавање злочина геноцида и холокауста у Бихаћу у свим његовим аспектима.

4. Радити на очувању и заштити стратишта Гаравице као постојећег спомен обиљежја, гдје су страдали невини само зато што су припадали другој нацији и вјери, Срби, Јевреји и Роми.

5. Сваке године у мјесецу августу одржати парастос на спомен подручју Гаравице, невино страдалим жртвама.

6. Предузети конкретне активности да заједно са органима БиХ и ФБиХ, институцијама и грађанима Бихаћа, дефинишемо и уредимо стратиште Гаравице онако како он заиста и јест, а то значи као страдалиште невиних Срба, Јевреја и Рома и одржавати као и сва остала спомен обиљежја.

7. Такође треба обиљежити и сва друга стратишта у мјестима гдје се догодио злочин геноцида, обиљежити одговарајућим споменицима, а којих на подручју Бихаћа има око 40 на којима су убијани Срби, Јевреји и Роми, како би се сачувала успомена на невино страдале од усташкофашистичког терора.

8. Пошто су на Гаравицама страдали припадници три народа, српског, јеврејског и ромског, захтјевати и учинити да се поставе симболи крст, Давидова звијезда и ромска застава са грбом, кругом, а не знакове који би имали било какво идеолошко обиљежје.

9. Извршити стварни попис жртава, сравнити са списком из пописа из 1964. године, а за не евидентиране жртве попунити одговарајући упитник који се налази у прилогу списка и по уходаној процедури доставити Музеју геноцида у Београду.

10. Овај посао почети што прије као би се дошло до приближно тачног броја страдалих Срба, Јевреја и Рома, по њиховим именима и презименима, који су скончали на Гаравицама.

С обзиром на то да је на Гаравицама убијано невино становништво са подручја Велике župe Крбава и Псат и са подрчја других срезова, Коренице, Слуња, Дрвара и Петровца, срезова која нису били у саставу велике župe Крбава и Псат, у сарадњи са Музејом геноцида из Београда доћи и до спискова из тих срезова, извршити њихову анализу и поређење са стварним бројем убијених, што би нам омогућило да дођемо до стварног списка побијених на Гравицама.

11. Изнаћи могућност заштите земних остатака настрадалих да их поплава не односи у ријеку Клокот, и приступити изградњи мањег вјерског објекта (капеле) у коме би се могли обављати вјерски обреди (православни, јеврејски и ромски).

12. Успоставити сарадњу с установама које брину о заштити других спомен обиљежја која чувају успомене на невине жртве српског, јеврејског и ромског народа, Доња Градина, Шушњар, Шумарице - Крагујевац, Музеј жртава геноцида Београд, Јад Вашем Јерусалем те другим институцијама и удржењима која имају исте и сличне програме.

13. Подстицати писање и објављивање научних, историографских, публицистчких и књижевних дјела о Гаравицама.

14. Настојати развити праксу да се сваке треће године одржи округли сто о Гаравицама, да би се прикупило што више историографске и документарне грађе и сјећања живих свједока злочина геноцида, којим бипопунили странице првог рукописа Зборника и потпуна истина о томе отишла у свијет.

Дискусија послије закључака

Академик проф. др Србољуб Живановић

НИСУ САМО УСТАШЕ УБИЈАЛЕ

Није Хрватска држава била само усташка творевина. Ја бих молио да се тај термин изостави у оном делу усташка творевина НДХ. Било је усташа у Хрватској и то доста, али је било и домобрана и грађана,католичких свештеника и часних сетара, свега и свачега. НДХ је настала као део једнога стања које се дуже времена креирало на тим просторима. Према томе, ја бих јако волео ако би сви ми у својим изјавама , писању обележјима споменика и тд. изоставили термине као нацисти, јер нациста у Хрватској никада није било, нацисти су били само у Србији која је била под окупацијом, фашиста није било у Хрватској, они су били у Италији а овде смо имали оно што Немци називају, или како ми кажемо, у Немачкој су били Немци а у Хрватској су били Хрвати. Према томе, немојмо мешати термине, немојмо бар ми бити ти који ће потпомагати теорије оних који нису наши пријатељи, тако да испадне да су само некакве усташе убијале. Није. Убијали су и сељаци и грађани и занатлије и интелектуалци и што је јако страшно и што ја стално понављам и свештеници.

Према томе, молом вас, изаоставите "усташка творевина", само без те две речи.

Ово је сасвим леп скуп закључака.

Хавала!

Жељко Ковачевић,

директор "Електрокрајине"

ОБНАВЉАЊЕ ЦРКВЕ У ПРИТОЦИ

Надам се и посебно ми је задовољство ако сте се пријатно осјећали данас овдје у "Електрокрајини".

Ако смо допринјели само једним дјелом да овај скуп допринесе да се истина о Гаравицама прошири у јавности, то ће сигурно представљати велику ствар и за запослене у "Електрокрајини".

Истог тренутка смо прихватили када сте затражили да будемо домаћини , ни једног тренутка се нисмо двоумили и надам се да сте се пријатно осјећали овдје у "Електрокрајини".

Позвао бих све да наставимо дружење у нашем ресторану. Желим да и наших 400 радника зна да је одржан овако један еминентан скуп.

С обзиром на то да овдје има доста људи и из Притоке, скоро се сви познајемо, а посебно они из Притоке, па желим да изнесем једну информацију која је везана за Гаравице. Желим да вас информишем да смо ми завршили пројекат реконструкције цркве у Притоци, односно Храма св. апостола Петра и Павла. Пројектна документација је завршена, предата за добијање урбанистичке и грађевинске сагласности и ових дана очекујемо урбанистичку и грађевинску дозволу, па да наставимо са реконструкцијом цркве, која је и својеврстан споменик страдања српског живља у Гаравицама јер су из Притоке, по свим свједочењима, вођени Срби на клање у Гаравице.

Владика Хризостом предвидио је да се сваког Петровдана обавља помен настрадалим у новосаграђеном храму у Притоци, као помен жртвама у Гаравицама.

Битно ми је било да данас видите и пројекат и да знате у којој је фази завршетак. Планирамо до Петровдана да покријемо цркву и да се на Петровдан окупи српски народ и још једном се види и подсјети на заједнички живот на том простору.

Желим да вам се захвалим што сте данас били гости "Електрокрајине" и посебно ми је задовољство што сам и ја био на извјестан начин учесник оваквог једног догађаја од кога мени да кажем срце затитра, јер ви знате да су мојој мајци Милки на Гаравицама и ја а да не кажем , моја мајка Милка коју сви знате, а којој су на Гаравицама четири брата и оца заклали.

Хвала вам још једном!

ЗАВРШНА РИЈЕЧ НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ

Бранко Вукадиновић,

Предсједник Одбора за његовање традиција и очување спомен подручја жртава фашистичког терора "Гаравице 1941 Бихаћ"

ЗАШТИТИТИ ЗЕМНЕ ОСТАТКЕ, НАЧИНИТИ СПИСКОВЕ

Поштоване даме и господо учесници округлог стола, не знам шта рећи послије ових реферата које сте изнијели и лијепих ријечи којима сте нам се обратили, осим да Вам се заиста свима искрено захвалим. Све ово што је данас написано и овдје речено, увјеравам вас у име људи који се баве овим послом, мада ми је веома неугодно да кажем послом, да ће све то наћи мјесто у књизи коју ћемо највјероватније звати Зборник докумената, сјећања и свједочења, наравно, врло брзо, с обзиром на то да сам данас чуо да су многи рекли да ће помоћи штапање, а биће одштампана на српском и енглеском језику и уз помоћ проф. др Владимира Лукића и подјељена свим релевантним факторима, односно на дестинације гдје то буде потребно.

Морам још нешто да кажем.

Све ваше сугестије, а било је мало и примједби, али добронамјерних које се углавном односе на недостатак једног облика организације у виду Удружења, које би се самостално бавило овим поново кажем да нерадо говорим послом.

Ми Бишћани, након потписа Дејтонског споразума, расули смо се по читавом свијету, а мислим да нас је највећи број дошао у Бању Луку. У Бихаћу смо оставили много тога, и имовину и све, али има нешто што смо најтеже оставили, а то су гробља, а у окврy тога и Гаравице, велики подземни град.

Тога смо од првог дана доласка у Бању Луку били свјесни и о томе причали. Наравно, закључивали смо увијек да ту треба нешто чинити, из више разлога, али и због тога да нам вриједи мријети. Поставили смо себи питање: били ове генерације да нешто у том погледу не учине могле умријети, а знамо да се мријети мора, али није свејдно како мријети. Јер мријети се може само на два начина. Лакше и теже. У том конктесту одлучили смо да ту нешто урадимо.

У вези с тим, а с обзиром на то да смо имали и становитих објективних околности, па и субјективних слабости, које да би смо отклонили, губили би сво вријеме, па сам ја имао срећу као један међу неколико нас једнаких

Бишћана да се састанем са проф. др Владимиром Лукићем, и послије разговора са њим више није било упитно, хоћемо ли кренути у овај посао.

Радили смо овако из више разлога. Прво, видимо да вријеме не ради за нас. Вријеме одмиче, ми старимо, архивска грађа полако нестаје, очевици догађаја и злочина, као људи у годимама умиру, а нешто се значајније по овом питању морамо урадити.

Кренули смо, договорили се да нам је приоритетан задатак, да скупљамо архивску грађу, снимамо преживјеле свједоке и све активности које ће нас довести до жељеног циља.

Ту смо доста успјели. Онолико колико смо могли.

Међутим, овај огроман посао који смо до данас урадили само је мали дио посла у укупним активностима које планирамо да урадимо у вези с тим..

Прво ћемо кориштењем струке и средства да сачинимо цјеловит програм на активности око Гравица.

Тај програм би се по мом мишљењу требало да заснива на два основна принципа: прво шта урадити са гробицама, односно земним остацима и прихватање нових активности које би требале да преуреде већ постојеће спомен подручје у тако да оно реално свједочи а не да свако ко на Гаравице дође не зна ни гдје је ни шта се ту збило.

Посебно, је проблем број жртава. Каже се: " процијењује се на око 12.000 а то изазвива сумњу.

Мора се прићи попису жртава.

Добром организацијом и вољом и напорним радом би могли доћи до потпуних спискова.

IV

СВАКО ЗЛО НЕКО ПРЕЖИВИ ДА БИ ИСПРИЧАО ИСТИНУ

АУТЕНТИЧНА СВЈЕДОЧЕЊА

СТОЈА ЈЕЊИЋ - НОВАКОВИЋ

(село Горијевац код Бихаћа)

НЕМОЈ ЏАФО МОЛИМ ТЕ КО ДРАГОГА БОГА

Те злокобне 1941. године, кад је почео рат, имала сам осам година. Добро се, баш као данас, нажалост, сјећам догађаја кад су усташе, дошле у мој Горијевац.

Још и данас су ми остали у сјећању стравични призори, када сам видјела мртве у локвама крви чланове моје породице. Када су усташе изненада преузеле власт и завеле страховладу у наше село се увукао велики страх. Комшије су се почели тајно састајати и већ тада се слутило да предстоји велико зло. Говорило се како ће усташе побити све Србе, али многи у то нису вјеровали. Нису чак вјеровали ни онда кад су усташе из Горијевца ухапсиле око 12 најугледнијих људи, међу којима је био и мој отац Ђурађ Новаковић. Прича је било разних. Да су убијени, да су отишли на рад у Њемачку, а неки су се тјешили ријечима да су можда нешто скривили и да ће послије испитивања бити пуштени. Нажалост, није дуго потрајало, кад се јавно почело причати да се они више никада неће вратити, јер су сви убијени на Гравицама.

Сјећам се да моја мајка свему томе није баш много вјеровала у те приче. Није губила вјеру и надала се да ће се отац вратити кући. У то вријеме кроз Горијевац пролазили су домобрани, али нас нису дирали, већ су нам поједини од њих у повјерењу савјетовали да би се понекад требало склонити у шуму и сакрити мало жита и остале хране.

Тек сад, кад се сјетим тога, буде ми јасно да су нам ти домобрани хтјели рећи, бјежте народе у шуму јер су они сигурно знали за крваве намјере усташа.

Обзиром да је моја мајка у све то сумњала, често је мене и сестру Душанку која је имала 10 година, не знам из којих разлога знала послати куму Лази Радаковића, јер је кумова кућа била ближе шуме, а она, дјед и баба, четири моје сестре и млађи брат који је имао тек 15 дана остајали су у нашој кући. Моја племенита мајка сигурно је слутила какво се зло припрема и шта се може догодити па је процијенила: ако се већ мора мријети нек било неко остане да свједочи.

Тако смо једног дана одлучили да напустимо Горијевац и одемо у село Дољани, гје је било безбјединије. Куће су у Дољанима биле ближе шуми па су усташе заобилазиле таква села. Наше куће и скоро сва домаћинства на Горијевцу, осим кућа Ковачевића су биле близу пута који је водио из Бихаћа према Петровцу. Гледале смо скоро свакодневно да су тим путем ишли усташки камиони према Бихаћу. Камиони су били препуни српских сељака које су усташе покупиле по околним селима и возили према Бихаћу. У почетку нисмо знали куд их воде и зашто их воде. Так касније све се знало. Причало се да су сви ти људи убијени на Гаравицама код Бихаћа.

Кад смо оно кренули према Дољанима и били у пола шуме, срели смо неке људе који су нам рекли да не треба тако једноставно напуштати кућу, јер жене и дјеца нису ником ништа скривили, а која је то власт да убија свој народ. И тако се ми са пола пута вратимо својој кући.

Кад смо одустали од Дољана, једног дана се нађем код ујака у Дубовску.

То село је наслоњено на Горијевац и повезано путем. Били смо на водоводу у центру Дубовска, одакле смо се снабдијевали водом. Владала је несношљива врућина. Кад одједном примјетимо да иде велика група људи. Било их је 37. Повезани су жицом један за другога, а крај њих иде један човјек, усташа са пушком. Стали су на тренутак код водовода. Заробљени Срби су почели да траже воде. Једна од жена која је била на водоводу узела је канту и хтјела је да их напоји, али је усташа пушком оборио канту, рекавши да им јебе мајку Српску да њима неће требати ништа осим траве коју ће пасти до Рипча. Кад је та група предвођена тим једним усташом отишла, чула сам да су то били Срби из Села Клишевића а онај усташа што их је спроводио био је Џафер Ибрахимпашић из Рипча, звани Џафо.

Моја мајка је поново мене и сестру Душанку послала код кумова. И тако је то трајало неколико дана.

Једног дана зачуше се пушке у доњем Горијевцу. Кад смо излетили у двориште видјели смо велики облак дима и да горе куће. Само што смо се окренуле, видимо да запаљене куће и иза наших леђа, од шуме. Знале смо да су усташе опколиле Горијевац. Кум и кума одједном трком напуштише кућу и побјегоше у шуму. Нас двије остадосмо збуњене, не знајући ни куда ни гдје. Одлучимо да кренемо према нашој кући. И ако нисмо ништа знале и предосјећале, одлучиле смо ја и сестра да идемо иза плота да нас не примијете. Кад смо наишли на куће Љубичића, јер оне су биле прве кад се иде нашој кући, наишле смо на врло чудну и неразумну слику. Видимо да је

неколико усташа окружило арман (мјесто гдје се врше жито), окренули бајонете пушака према средини армана на којем се види велики дим и ватра и чује страшан јаук мале дјеце и Љубичића цура. Дјеца су викала не дај ме мама а цуре не дај ме тата. Примјетила сам да се неко одвоји од оне гомиле и ватре на којој су горјели али би тад налетили на усташку бајонету, да би је са убодом у тијело поново вратили назад у ватру. Сјећам се да смо нас двије ја и моја сестра Душанка само избезумљено чучнуле крај плота и све то нијемо гледале. Мислим да су Љубичиће усташе полиле бензином и на њих бацили сламе које је на арману било доста јер је прошла вршидба жита. Вјерујем да су и запалили живе, евентуално некога уболи бајонетом ко би покушао да бјежи из тог ватреног пакла. Кад се ватра боље разгорила и јауци утишали примјетили смо да усташе стављају пушке на леђа и опасавају се са реденицима и видимо спремају се да иду.

Кад су усташе отишле, приђемо арману и имамо шта да видимо. Све гори. Набацано једно преко другога. Само се понеки дио тјела несретница могао разазнати, онај кога још није захватила ватра.

Мислим да их је ту било преко четрнаесторо. Само жене и дјеца.

Нас двије мало брже кренемо према нашој кући.

Кад смо били близу наше куће, чујемо како мајка кука, моли и виче: "Немој Џафо молим те ко драгога бога" и језиве крикове мојих сестара. Стајале смо испод пута који је био опасан великом живицом. Видимо да куће горе. Ја сам у незнању неколико пута покушала да потрчим према кући у помоћ мајци и сестрама, али ми сестра Душанка није допустила. Она је била старија двије године од мене, па је можда била свјеснија шта се догађа. Причала ми је да ми је стиснула уста да не вичем и не плачем, али ја се тога не сјећам.

Кад се мало смирило, приђемо кући и видимо стравичну слику. И код моје куће исто као код кућа Љубчића. Све мртво. Набацано једно преко друго. Само што су више крвави а мање црни од несретних Љубичића поред којих смо малоприје прошли. Ту у дворишту наше куће, на једном мјесту су у крви лежали моја мајка Мара, баба Сока и сестре Боја, Јованка, Мика и Даница мали брат, беба од 15 дана. Са мојима је убијена и Боја Љубичић која се у то вријеме затекла у нашој кући. Видимо да је малом брату нож забоден у грло.

Тако смо, од велике породице остале само ја и сестра Душанка. Све је побијено. Оца Ђурђа, као што сам рекла су отјерале усташе раније и убиле на Гаравицама, а дједа Вида усташе су ухватиле у селу Притоци, кад је ишао из Бихаћа. Причало се да су га свега испребијали прије него су га бацили у камион.

Стајале смо покрај својих мртвих све до касно у ноћ, не знајући ништа. Мислиле смо да ће се они свакога часа пробудити.

Док смо тако укочене стајале поред својих мртвих, видимо и чујемо да се пљачка оно што се могло наћи у кући и око кућа, а посебно гони стока.

Један усташа покупио неколико крава, гони их и виче, "ајде џабуља ајде, џабуља".

Ту смо биле, све док нису наишли неки Горијевчани и одвели нас у шуму и сколонили нас у Јадовик. Гдје смо дуго били. Кући се није смјело.

Мајку и остале смо сахранили тек након осам дана. Није се смјело ићи, јер су се усташе и наредних дана појављивале на Горијевцу, а наша кућа је била веома близу пута. Највише су ишли са камионима пуних Срба које су возили према Гаравицама. Сви моји су сахрањени у једну раку без сандука. Оне куће које су биле мало даље од пута, ти несретници су сахрањени одмах други дан, али бојажљиво.

Кад већ причам, рекла би и ово, али нека ми драги Бог опрости ако гријешим.

Ја и данас мислим да је моју мајку и остале моје заклао усташа Џафер Ибрахимпашић, из Рипча, звани Џафо, Онај исти Џафо који је кроз Дубовско протјерао свезане Клишевићане.

Данас ми је једнако жао, исто ко и мојих, што тај Џафо није доживио заслужену казну, већ је послије рата цијело вријеме слободно живио у Сарајеву. Био је изгледа подмукли пас. Првих година рата био усташа и кољач, а касније вјероватно пришао партизанима, па га је можда зато неко штитио. Послије рата је често долазио у Рипач, али се мало задржавао. Ја сам га неколико пута видјела. Али, шта ћу. У то бријеме ниси смио нити си имао било коме рећи и свједочити о злочинима и злочинцима.

Морало се ћутати, а штаћеш друго.

Није лако о свему томе причати.

Још сам доста тога дана пуно чула и видјела, али ми се не да о томе говорити. Само би рекла "спомињало се, не поновило се".

Не дај драги Боже...

Даринка Дариа Дракулић

ГАРАВИЦЕ

Вријеме јаме закопало

некад се о њима знало

сад поглед све прелеће

о страдању ријеч неће

Воштанице нема свијеће.

Гаравице, Гаравице

Крваво ти чедно лице

Горе кости страдалнице

Надлијећу их црне ‘тице

Гаравице, Гаравице

Из збирке пјесама *"Личка душа",* Даринке Дарие Дракулић, рођене у Бихаћу 1981. године. Одрасла је у Личком Петровом Селу, гдје је живјела до "Олује" 1995. године.

На Гаравицама су јој убијени прадјед, дјед и дједов рођени брат. Свирепа убиства Срба из Личког Петровог Села на Гаравицама, била су јој инспирација за ову пјесму.

Тренутно живи у Београду.

БОЈА ПИЛИПОВИЋ - МАТИЈЕВИЋ

(село Рајновци, код Бихаћа)

НА ЂУЛИ СУ ПОБИЛИ ЈЕДНУ ГРУПУ А ДРУГУ НА БАРАМА КОД ПАЂАНА

Рођена сам у селу Рајновци 1929. године, тако да сам 1941. године имала 12 година,. Добро се сјећам свих догађаја у мом родном селу Рајновци, Орашцу и засеоцима. Посебно у засеоку Лончић.

Те 1941. године, нажалост, догодиле су се најстрашније ствари које су ми се урезале дубоко у памћење и не могу их се ослободити и не вјерујем да ћу их заборавити све до своје сммрти.

Знам да је у нашем засеоку Лончић убијено 41, а из цијелог села и нешто из околних преко 100 невиних душа. Једном послије рата пописали смо све невине жртве усташког покоља, међу којима је поред људи било доста жена и дјеце. Све смо могли да видимо јер смо тих дана чували благо на ливадама поред кућа заједно са комшијама.

Тих дана кроз наш заселак пролазили су људи из села за које су нам рекли да су усташе, а међу њима су били Алија Башић, Мушета звани Џаџа и неки Рамо Глумац. Није прошло дуго времена, када су те исте усташе почеле да одводе људе из села. Првог су одвели Давида Милојевић, који је био кнез Лончића, тј. први човјек. Послије њега су одвели Јову Кужета и Бикана Кресоја.

Једну ноћ су из села покупили Јанка и Милу Пилиповића и још неке људе. Тукли их, везали за узице и држали у једном подруму цијелу ноћ. Касније су их одвели у Боричевац, гдје су бачени у злогласну Боричевачку јаму, гдје је уморено много невиних Срба. Чула сам да је један човјек са Очијева остао жив, па је касније извучен од стране устаника. Причао је да у јами, поред људи има много убијених дјеце и жена.

Добо се сјећам да су на Илиндан 1941. године кроз село ишла три младића, муслимана из Орашца. Ишли су од куће до куће и говорили људима да сви дођу код Илије Кресоје да им се треба нешто важно саопштити. На заказано мјесто отишли су отац Никола, његов брат Мирко, Илија Кошут, Мирко Кошут, Илија Војиновић, Миле Војиновић, Милош Кужет, Милан Кужет са сином Томом, те Бикан, Јован, Миле, Ђурађ, Раде Кресоје и други. Позвани су људи из засеока Калуђерице. Мислим да су се одазвали сви Бабићи, Пилиповићи, Миланџићи, Илићи и друди. Из Росуља су одвели сина и оца.

Када су се окупили Рецо Шабег им је рекао да сви иду у Орашку школу. У школи су их повезали и рекли им да их воде у Њемачку на принудни рад. Међу заробљеним је био и један инвалид, рекао је да он не може радити, а

они су му одговорили да ће чувати гуске. Након тога су им саопштили да из школе иду до Ђуле пјешке. Ту ће их сачекати камиони из Бихаћа и одвести на воз. Међутим, од принодног рада није било ништа јер су већ на Ђули побили једну групу а другу на барама код Пађана. Прво су их натјерали да себи ископају рупе.

Тукли су их кољем, вилама, сјкирама. Нема чиме нису. Један човјек из Росуља је преживио па је све испричао шта се на барама догодило. Он се дуго крио у кукурузима, а ране му је видала снаха. Чула сам да је тај човјек погинуо у партизанима на Очијеву.

Касније су дошли по Милу и Драгана, моја два брата. По њих је дошао Џаџа, Алија Башић, Рамо Глумац. Тада су одвели Милу Шкрбу, супругу Саве Дрљаче и Илију Стојсављевића.

Претходно је Миле усјекао дрва и носи мајци Стани. Ознојио се и брише се крпом, кад усташе долазе и кажу му да треба да иде. Драган закла јање и дере. Кажу усташе, Миле иде с нама. А Драган каже, идем и ја са Милом. Са усташама је био и Јанко Вуцеља, наш ујак, мамин рођени брат. Усташе су узеле узицу са краве и везале Милу и Драгана. Мама Стана је кукала.

Звали су нас да бјежимо на Пркосе, јер је то село било при шуми па усташе у њега нису смјеле тако сигурно залазити. То нам је говорио Јанко. Други дан Јанко из Лужина поново зове мајку Стану да бјежимо на Пркосе. И ми кренемо. Кад смо дошли у гредар према Пркосима, наишли смо на страже Срба који су имали сјекире и рогуље.

Након неколико дана Јанко тражи мајку Стану и каже јој да се врати у село јер је он из школе извукао Милу и Драгана. Ми смо се вратили и код куће нашли Милу и Драгана. Имали су бијеле марамице преко руке, као знак предаје. Личке капе су им бацили.

Након неколико дана ујак Јанко нам је поручио да бјежимо уз страну према Пркосима, да усташе пале Рајновце и да иду према нашим кућама. Заједно са мајком ми дјеца смо потјерали благо уз страну, али усташе су већ пришле, примјетиле нас и почели да пуцају по нама. Благо се разбјежало а ми смо побјегли у шуму.

У шуми смо били неколико дана, а потом се мајка поново вратила кући. Обзиром да су Миле и Драган знали и видјели шта се дешава са одведеним људима отишли су на Пркосе. Наша кућа је била запаљена па смо отишли код Стане Ристић, јер њена кућа није била запаљена. Касније је поново дошао Џаџа са усташама и питали мајку гдје су јој синови. Дошли су поново да их одведу. Она је рекла да не зна. Тукли су је пушкама по леђима.

И касније су усташе долазиле у село, одводили мајку, тукли је, питали за синове и наговарали је да их зове да се врате кући. Једног дана су дошле усташе и рекле да сви идемо у Кулен Вакуф. Сјећам се да је Мика Кресоја свом сину обукла хаљину јер је био већ велик, јер су усташе убијале све

мушкарце. У Вакуфу смо провели једно вријеме у школи спавајући на подовима. Нисмо ништа јели.

У септембру су устаници ослободили Рајновце и тако смо се вратили у село које је било потпуно спаљено и уништено, па смо почели да обнављамо куће. Мајка Стана је умрла 1943. године од посљедица рана и задобијених убоја које су јој нанијели усташе тражећи синове.

ДУШАНКА КУЖЕТ

САН

Сањам, онај укочен поглед
сатанску бајонету
лобање пољем посијане
руке воштане.

Видим Ћеле-кулу, Нишаву,
вјечног чувара на Чегру.
У диму тамјана миро поче тећи,
свјетлост из хумке на мејдан Претечи.

Видим истину, затрпану у лажи,
знаног крвника на утртој стази
збуњен народ црвене тепихе стере,
вјековна воденица црно мливо меље.

Видим, Србе гоне испод дуге.
Сијева! Грми! Двоглава неман се пробуди.
Блатном чизмом српство гази прегази Уну, Клокот...
Гаравице у ропцу, крвави потоп.

Ноћ. Дан. Ноћ. У бесконачност.
Не јењава бијесног накота пировање
крвави крампови, маљеви, каме...
Видим, мученике на гаревичком пољу
... непокопане.

Тишине просуте, мук мукли...
Петнаест хиљада мајки у болу се скамени.
Сјатила се пљева врана
занијемиле, не дирају свете мошти
милују травке, скупљају расуте кости.

Сањам утихло псето на ланцу
спаљен и коријен,
колоне камиона дахћу на рипачком кланцу.
Голобраду браћу, звјерски мучену,
кундацима у бездан гурају.

Чујем јеку страве до неба, плач заметка,
пјесма сватова јеца, фруле нарицаљке,
хук сове, шиштање поскока,
крик чуђења, хајке.
Видим као на јави, моћног и немоћног,
злотворе неумољене.
Правда пада на тјеме.
Сан. Сан ми буди црне успомене.

СТЕВАН (ВУЧЕН) ГАЋЕША

(село Мало Заложје, код Бихаћа)

ОВАЈ ЗЛОЧИН ЈЕ ЗАОБИШАО САМО ЈЕДНУ ДЈЕВОЈЧИЦУ

Налазио сам се на служењу Војске Краљевине Југославије када ме је затекло "расуло". Имао сам у војсци старјешину Хрвата код којег сам био посилни. Он је био много информисан о томе шта ће се десити, па је одлучио да са породицом оде у Енглеску. Позвао је и мене и рекао да ће у Југославији бити крвав рат великих размјера. Ја сам му се захвалио и рекао да не могу јер имам жену и два сина Милу и Бранка, мајку, браћу и сестре.

(Синови су изгоријели живи у ватри у кући Николе Гаћаше на Привору. Један је имао три а други само годину дана).

Из војске сам отпуштен неколико дана прије Васкреса. Кући сам се упутио са неколико колега са нашег краја међу којима су били Ковачевић из Малог Радића и Абдијановић из Брековице и други. У Босанском Новом, Њемачка војска одваја цивиле од војника, а затим, на једном овећем терену одваја Србе на једну а Хрвате и Муслимане на другу страну.

Абдијановић није хтио да се одвоји од мене. Србе је, и Абдијановић са нама, стрпало у чекаоницу на жељезничкој станици. Ту нас је затворило са стражарем Њемцем на вратима. Није дуго прошло кад улазе два жељезничара од којих је био један познаник Муслиман из Рибића код Бихаћа. Кад ме примјетио зачуђено упита; "Од куда ти овдје несретниче". Ја му кажем све како је било а он ми каже: "Сналази се како знаш и умијеш, овдје имаш само овог стражара, њега макни, а када изађеш из вагона не иди на мост јер су тамо њемачка гнијезда већ низ пругу према Приједору, до Благаја, пређи мост за пјешаке, избјегавај села, посебно муслиманска и сретно ти до куће. Ако то не урадиш, у року од два сата ће вас укрцати у транспорт и идете у Аушвиц".

Било ми је све јасно. Смрт је и тако и тако. Упознао сам колеге и договорили да морамо уклонити стражара на сљедећи начин: Да сви што ближе приђу стражару, а да ја мимиком од њега тражим да изађем мокрити и да онда сви нагрнемо ван. Стражар ме је одбио и показао у ћошак. Ја сам му онда мимиком показао да морам вршити велику нужду. Стражар је поново руком показао на мене и на ћошак и рекао шаис-шаис. Нисам знао шта то значи и ако сам претпостављао. Неко је знао и превео да смо говна и ја и оно што испада. То ме је наљутило, али када сам се прибрао рекао сам свима шта ћу урадити и ко хоће да бјежи, нека бјежи. Пришао сам Њемцу и на брзину га рукама ухватио за прса, десном ногом избио му ноге, срушио га у ћошак, отворио врата на њега и повикао "замном". Многи су кренули према Благају.

Када смо прешли пјешачки-висећи мост, ту смо се нас тројица, Ковачевић, Абдијановић и ја одвојили од осталих и други дан сретно стигли својим кућама. Успут смо наилазило на многе препреке, али што је најважније успјели смо побјећи.

Злокобне 1941. године скоро сви Срби су страдали у засеоцима Привор, Колиста и Хендовац. У потпуно чистом српском засеоку Привор, прије рата је живјело 65 становника у девет кућа. То су породице Гаћаша, Трбулин, Пјевац, Радаковић, Дизија, Латковић, Родић и Крљић. У првој половини 1941. године, тачније у априлу, почело је малтретирање виђенијих људи, а нешто касније одвођење у село Заложје гдје су звјерски мучени, клани и убијани. Тако су поред многих других завршили Пејо Латковић и његов син Тодор. Један број људи је скончао живот на највећем стратишту српског народа на Гаравицама у Бихаћу.

У кући Николе Гаћаше спаљене су живе 33 душе и то жена и дјевојчица, момчића и дјеце. Спаљено је Гаћаша 18, Трбулина три, Пјевац један, Радаковић четири, Крљић један и Латковић шест чланова. Од 65 становника овај невиђени масакар је игром случаја преживјело само њих троје. Оваз звјерски злочин починиле су усташе из села Винице, Велико Заложје и Чекрлије на челу са усташким ројником Јусуфом Диздарићем.

У засеоку Колиста прије рата живјело је 18 становника српске националности у неколико кућа. У питању су породице Радић, Узелац и Драгосавац. Сво становништво је ликвидирано на бруталан начин. Претходно су на разноразне начине сви мучени, а жене и дјевојке су силоване. Усташе су их одводиле својим кућама и тамо силовале. У тим злочинима предњачио је Омер Хусеиновић, који је послије силовања, мрцварења и иживљавања жртве ликвидирао клањем. Овај злочин је заобишао само једну дјевојчицу која је била у посјети родбини у Притоци. Када се враћала кући, сусрела је једну жену која јој је рекла да не иде кући јер су сви ликвидирани па ће то учинити и са њом.

У засеоку Хендовац прије рата је живјело преко 90 становника српске националности у 15-так кућа. Ту су живјеле породице Јанковић, Радић, Шашић, Крљић, Ковачевић, Цигановић, као и још неке чијих се презимена не могу сјетити.

И овдје су усташе на преварантски и њима познати начин "одводили људе на присилни рад", а ти људи су завршавали на Гаравицама. Оно што је остало људи, хватали су их, одводили у муслиманско село Велико Заложје и свирепо их мучили, одсјецањем ушију, носа, вадили очи, тукли, мрцварили и на крају крампом или неким другим тупим предметом убијали.

Познато је да су у кући Јанковића у једном дану живе спалили 53 душе, што жена, дјевојчица, дјечака и дјеце, стим што су претходно силовали жене и дјевојчице, а затим живе бацали у ватру. Овај масакр је игром случаја избјегло петоро чељади.

Све је ово било овако и много ми смета што многи нису нити желе да причају како би се сазнала права истина о тим масовним страдањима Срба у Бихаћу. Без обзира што је прошло скоро шест деценија од тог страшног злочина још већи је злочин не рећи праву истину о томе како су страделе ни криве ни дужне многе жртве на Гаравицама и другим стратиштима током злогласне НДХ.

МИРКО ГРУБОР

ГАРАВИЦЕ 41

Србин,
Раб Божији,
Осуђује се:
да не постоји
у својој постојбини!

Осуда:
Безумних умова,
Усташа,
Гаравице,
Четрдесет прве
Господњег љета.

Авет усташа
Гради подземни град,
Алат:
Нож, маљ...
Рок завршетка:
Што прије, до истребљења,
У јаме
Српска тијела.

Трака смрти, клизи,
Што не чини нож,
Маљ завршава,
Од смрти до спровода,
Само трен,
До раке корак.
Фабрика смрти меље,
На рате
Нестаје православље.

Усташа звијер,
Из утробе мајке,
Бљеском ножа,
Мрачи свјетлост дана
У јами се утапа
Недозрело млијеко и крв,
Мртва мајка
Грли нерођеног сина.

Очи ваде,
Поглавнику на дар,
Пијани пир, вампира,
Крвави лижу нож,
Као гладни пси
Залогај крваре сласти:
Заклан је српски син.

Опрости животињо:
То чини човјек.

Смрт свеприсутна
Опело уз крик,
Самртник сам себи чита.

Леден смијех
Лажног брата,
Дванаест хиљада
Над ископаном раком,
Чека.
Крикни, правдо, ако те има!

А, црвена герила,
Закопа усташки срам,
Да се не зна:
Да на српској земљи
Подземни град има.

Дванаест хиљада,
Дванаест хиљада
Умуклих крикова
Дванаест хиљада срца,
Кују једну ријеч
Што васкрсну:
Брате, Србине
Не дај забораву
Гаравице.

ДАНЕ (СТЕВАН) ГАВРИЛОВИЋ

(село Бањевац, код Бихаћа)

АКО УВАТИТЕ СРПСКО ДИЈЕТЕ ОД КИЛЕ, ОДМА` КОЉИТЕ, ЈА НАРЕЂУЈЕМ

Свега се сјећам као да је било јуче. Моја два брата и отац отишли су косити сјено. Дошли су касно кући и таман сјели да вечерајуу. Нисам сигуран да су и руке прали колико су били уморни. Цјели дан су косили, и кажу само да нам је лећи. То је било око половине седмог мјесеца 1941. године. Знам да се `шеница већ била оврла. Кад одједном иде њих пет усташа уз сокак. Прађоше кући, а два прођоше за кућу, јер су они знали да свака српска кућа има двоја врата, јер су несретници пуно пута научени памети. Стално им се нешто дешавало. Сва четворица су комшије. Сви су хрвати и међу њима један наредник који се звао Мујо. Било их је, чини ми се шест. Кад одједном зову: јеси ли у кући Стеване?, и питају: јеси ли вечера`? Морамо ићи. "Куда ићи?", пита мој отац Стеван, а он рече идете на присилни рад. Ми се сви скуписмо, свега се сјећам, чак и вечере, био је кромпир, пасуљ и куруза и киселог млијека доста. Идемо завикаше. Чакајте људи виче мој отац, нисам се ни об`о, а они завикаше `ајмо, `ајмо, немамо ми времена. Како изагнаше моје тако и стрица Марка, јер је његова кућа била одма` до нас, стрица Јовицу, његовог оца Милу, и тако редом. Село је било измјешано, биле су наше куће, па онда њихове, хрватске. Нажалост, сви су људи били код куће јер ђе ће друго?!

Ишћерало их је из свега, из жандара, и из војске, из свега и сви су били код куће. Ту су их скупили и повели. Нису их везали. Кад су одмакли мој отац зове и каже нек ми сутра Милка пошаље чарапе или нешто, како ћу међу људе бос без чарапа, зове мој отац мало подаље. Неке жене плачу, а неке не плачу јер се ишло већ два пут на присилни рад. Једном су ишли

рушити српску цркву у Бихаћ, а једном у Плитвице неки хотел. Били су неколико дана и вратили се.

Ујутро рано ме мати буди и виче дижи се и носи ћаћи и стрцу ево дашла Франка, она је Хрватица за Србином . Има седморо дјеце. У њеног мужа су усташе испалиле седам метака, а он је стајао одусправ. Није пао. И ја пођем. У торбу су ставили уштипака и чарапе и још можда нешто. И ја полетим тамо куд су синоћ отишли, школи кад тамо, њих нема. Кажу отишли су они малопријe. Они су били у школи. Чим су увече дошли у школу, усташе су их повезале дава по два и упутили се према Завољу. Али ми рекоше нијесу далеко и ја почнем да летим за њима. Ја сам њих стигао тачно ту ђеће их побити. На Вучијаку. Таман се они почели обарати низ једну странчицу и ја видим повезани два по два има их једно 150, а њих усташа има око осам до десет.

Ја трчим и видим да онај наредик иде поред њих и вози се на бициклу. Кад виђе мене упита ме куд ти мали трчиш? Ја рече да носим оцу торбу, а он ме упита шта имаш у торби. А ја кажем чарапе, а он одговори, а што ће му чарапе и маше главом тај Мујо. Он је вјероватно мислио побићемо их врага ће му тад чарапе. Виђе ја у колони ћаћу. Био је неђе на средини колоне и завика `амо долази, `амо долази. И ја к њему. Он ме упита шта то носиш, ја му кажем, а он рече шта ће ми то, какви колачићи, а затим ми рече: Дане, реци Милки да је новчаник за рогом и само њу слушајте, немојте матер ко њу. Питам ђе је стриц, а он је био у другом реду. Кажем ја њему шта носим, а он попаде ону торбу и баци је.

Ја кренем кући назад, кад наиђем тамо на њихових пет - шест жена, плачу брате суза сузу стиже. Мени завикаше оди амо мајко, оди амо. Ваљда су видјели камионе у којима су били Срби које су усташе покупили из Петровог села. Мислиле су ако виде малога, мали ће казати, па ће га убити, па `оће мене да склоне за крузану. И тако је и било. И мене једна њихова жена пита, вели, знаш ти ићи старом цестом, ја кажем знам, а оне рекоше иди туда али кад год наиђе камион ти се сакри. Не иди кроз Бањевац и крај се. И ја тако и направим. Кренем ја кући и дођем. Таман требало говеда гонити на пашу.

Дошло жена одсвукуда, све брате плачу. То сада нису само наше жене. Они су двадесет села покупили. Петрова села, Жељаве, Арапов до, Језерце, Чавник. Бугар и Рујницу и она друга села која не припадају овом платову они су то прије покупили. Иде ноћ. Има пуно жена. Кажу, нећемо ићи кући спаваћемо под орасом . Ту је била и нека баба Јекица. Отјерали су јој шест синова, чојека и свекра. Она мени дође и нека родица. И дочекају дан под орасом. Било је око сто жена.

Кад је свануло ево ти једне Хрватице, наша комшиница. Мати од једног усташе, неког Колара. И она нама каже: друге моје, немојте ме одати, господ бог вам дао, што јест што није, ваши су људи сви побијени. Онај наш пас доша` јутрос сав крвав, па псину псује и отац и мати. Молите се ви лијепо богу за ове остале, за ове веће мало. Водите их у шуму и молите се богу да их бог сачува. А та баба Јека каже, а што ти то рече Анка, је ли их

побило. Вели јест, а Јекица ће, а јебем ти бога, доведи ми бога, ја ћу дигинти кикљу и тога бога ћу ја запишати. То је тако било и зато кажу неки не вјерују у бога. А тој су баби Јеки тад побили шесторицу синова, мужа и свекра.

Касније смо ми бјежали. На Бугару је побило све. Чим усташе наиђу, он нас дијецу ухвате за ухо и дигну. Мене су дизали десет пута и учиним им се мален. Ја сам 10 пута треба` бити стрељан. Ти наши нису убијени на Гаравицама, већ на Завољу. Ту има јама коју зову Голубњача. Ту су побацали Србе из три села. Бањевца, Мељенца, и из Лохова. Ту је бачено преко девет стотина. Ја и Мане Лакић смо послије рата фарбали тај споменик, а ја сам разбио плочу на тој јами. Говоре не смијеш то радити. Рупа је била пуна. Онда у ту јами више нису бацали јер није могло стати. Касније су све возили на Гаравице. На Гаравицама су три мјеста по три шамца-гробице и на још једном мјесту доље код Бубала Ђуре и код Микуљана. Побили их у Микуљановој шупи. Нису их водили ни на Гаравице. Одма` су их преко пута Микуљанових кућа закопали.

900 и још неколко удовица је остало у Петровом селу. Само удовица. За три дана.

Сви су Хрвати знали шта ће бити и шта се ради, само нијесу сви учествовали. Оно што јест јест, треба рећи. Један је река`, ја нећу тући своје комшије па ви радите шта год хоћете. Упирали пушке у њега. Зет његов Ловре упиро пушку. Он каже губо једна уби. Како`ш ти убити Дацу кад смо сто варћака куруза његових појели. Како како? А његов брат Илија каже ја јесам брате убија`, ја сам их баца унутра, пребира` и узма новчанике. Можда сам и твоје бацио, али вели, нијесам јер Мићан је река` да ће их он побити. А у Јовицу су шест пута пуцали (муж оне хрватице са шесторо дјеце), седми пут је пао. Тукли су у срце, па су се вели били препали као да је то нешто од бога.

Кад су водили те људе на убијање, за њима је ишло пуно њихове омладине (хрватске) и пјевали – "...а јој власи репати данас ће те крепати, тешко оној лопати која ће вас копати, тешко оној руци која ће вас вући...". Један усташа је испалио два метка да отјера ту њихову омладину.

Кад су их почели тући ту на Вучјаку, побјегну њих четири.

Побјегне неки Репац, откине се. Био је са Мељеновца. Био је лугар. Живио је дуго, али није волио никако о томе да прича. А наш један из нашег села, неки Бошкан, једини у оца и матере побијегне и побијегне скроз у Жегар (Жегар је чисто хрватско село). Ку`ће јадник доље?! Ал`, шта ћеш?! Он се само смео и бјежао. Стигну га усташе у Жегару и убију га, нашли смо његов гроб. Само га мало зачепркало под неком окуком. Тако је тај наш несретни крај завршио. Па послије је увијек долазило и тукло, само тукло. Нису сви тукли. Четри-пет њих је било најгорих. Бићан неки, Колар се презива, затим Дујо Уремовић, Антина Јурковић, тај је убио жену и троје дјеце и бацио у јаму у нашем селу, неку Симу, муж јој био надлугар. Побило

брате све. Људи су били преварени. Нико није побијег`о. Људи су могли побијећи да су хтјели. Вјеровали су да их неће убити. А шта би друго.

Нас тројица, ја, Мане Лакић и Милан Зорић, смо отворили јаму послије рата. Милан виче немој Дане одговараћемо, а ја кажем па поново ћемо је забетонирати. Није био ни деб`о бетон,. Ја сам га разбио мацолом, и куком се могло извући све из јаме. На пола метера. То се све знало а намјерно се крило. То су лопови били... било је ту и нешто споменика и нешто је писало. Не знам ни шта је писало.

Опет кажем, најгори су били Мићо, Дујо и Антина. Колар Мићо, Уремовић Дујо, Ловре Лулић се презивао. Тај Ловре је полудио у Загребу и умро. А Мићо је сад, скоро умро у Америци. Нема двије три године. А Антину су убили наши, некако га ухватили. Било је њих још али су били блажи. Био је и неки Милош усташа. Имао је српско име, био је усташа, али каже да није тука`.

Послије тога свега било је вема тешко. Нама нису дали ићи у млин. Нема брашна. Ми само кували варицу.

А највећег усташе, коњача, жена била је мало тумпава. Мало шашава. Била добра мојом матером и једном вели: пошаљи ти свога Дану самном у Бихаћ и нек понесе много масла, нек` не носи мљети курузе. Па кад ми продамо масло, ми ћемо купити брашна. Мати једва дочекала. Тако је и било. Пођем ја са њом. Масло наше добро. Навалле оне муслиманке и за трен смо ми то распродали.

Кад иде једно туре малешно са неким бубњем. Туче по бубњу и виче, чујте и почујте говориће Кватерник...па поново и тако неколико пута. Сви на збор морате доћи. Никуд не можете ићи док Кватерник буде говорио. Кад то оно на Јусића балкону, гдје је нова тржница, па био балконић на оној жутој згради. Кад стварно изиђе Кватерник, нема прста, с њим Перишић и са Скочаја онај Шимић.

И са` ће он; "браћо Хрвати и Муслимани, ми смо од једнога народа, ми смо један народ само нас је вјера мало раздвојила, ви знадете да се католичка црква може помести и одма` у њој можеш клањати, а тако џамија, само је пометеш, а њева /српска/ се триста метара мора копати у земљу."

Ја гледам и слушам. Има` сам ја око 14 година. Не смијем да се никуда макнем.

А затим каже, а знате шта сад има ново, они су се дигли на устанак.

А тада се дига устанак горе неђе код Петровца.

И сачекали и убили Вебера. Али туку ко вуци из шуме. Што не изиђу на бојно поље, а не ко вуци из шуме.

И зато вам ја данас кажем, ако уватите српско дијете од киле, одма` га кољите, ја наређујем. Никога се не бојте. А забрањено им је ући и Србима и Циганима и псима у град.

Кад ја то чу, а ја има` 20-30 кила, скочим ја и напустим бабу. Само сам прескака` ограде. Избијем на Гаравице. Куд год кренеш ње`во село. Прескочим Клокот, окружим врело, кад горе ме сачекају моји јарани Хрвати, па нема нег` заклати. Заједно ишли у школу. Њих има десет. Завале ме узму капу, била са ресама. Сву је избоду. Жа` мени капе више него мене. Међу њима је било и једно туре, Рецо неки. Био је најгори и хоће да ме ушкопи. Ја некако побјегнем.

А неки је Нино јако лоше проша. Нино је био са Плитвица, али је дошао код нас и крио се. Чују госпићке усташе и покупе га. И многе друге. Они су њих одагнали у Госпић јер смо ми припадали Госпићу. Успут су их гадно мучили. Све им бркове почупали. Питали су их за оружје, а Нино каже да зна гдје има оружја. Они из Госпића са Нином дођу код нас. Он их доведе у усташке куће. Госпићке усташе нису знале да су то хрватске куће и почеле да туку чељад. Жене су викале да оне нису српкиње, али ове госпићке усташе нису вјеровале и настављале су да туку. Јер је село било мјешано. Кад су они утврдили да се ради о усташким кућама почели су Нину тући и водити према камионима. Близу је био неки велик и опасан подзид и он скочи са њега. Доље је била `шеница. Док су усташе репетирале пушке, он из `шенице скочи на брину. Они туку, али џаба. Он је бјежа` и они за њим. Он одмиче. Дође до неки` Јазовачких јама и у њима се сакрије. Они прелете скроз до Клокота. Он преноћи у јами и ујутро дође кући Дане Бубала. Ту је био у штали осам дана. Дође једна муслиманка, они јој се повјере и уз њену помоћ га стрпају у буре од вина и пошаљу за Книн. Путов`о је осам дана. У Книну је био ошамућен. Он се звао Пухар Никола. И још је жив. Живи у Београду.

Нас су штитили устаници и сви су их звали четници. Сва 41. година су били четници. Да њих није било, нико од Срба не би оно у почетку преживио. Све би нас побило.

Што се тиче српске цркве у Бихаћу, црква Светог Саве. Она је била у центру града. Гдје је сад општина, ту је била наша црква. Преко пута је била гимназија. Била је лијепа, два торња и фреске јако лијепе. Цркву су срушили Срби присилним радом и камен однијели на Присику-близо Уне. Кад је њихова црква бомбардована 1943, онда су је доградили нашим каменом. Нашу су присилним радом срушили до темеља одма` 41 године.

А што се тиче дућана, у Бихаћу су 32 дућана била српска. Само је био један муслимански. Мујице Гајића је био један, продавала се коза. Хрватска су била два млина и један хотел. Шимића млин. Они су држали и још шустерске и ајмарске радње. Обје пекаре су биле српске. Тако да је град био сав српски. То су били Ристићи, Козомаре, Билбије, Добриловићи, Вукосављевићи, Мандићи, Вукобратовићи, Студени, Росандићи, Новаковићи и други. Све те људе су са породицама најпрве побили и бацили их у завољску јаму. Побили их узели им паре, а убили су и доста Јевреја. Они су били најбогатији. Двојица су остала живи. Један је пуковник у Београду, а овај други је радио на централи.

Неки Мирко је побијегао са Гаравица и дошао сав избоден пред кућу бабе Јеке. Сав у крви. Презивао се Лакић. Баба Јека му је била тетка. Неко је наишао и видио га у курузима. Баба Јека оде куму Илији Ходаку, усташи ,да пита како би му помогли да га спасе. Она није знала јадница. Кум јави другом усташи, дођу по њега, ставе у сељачка кола и убили га у мом селу и бацили у јаму.

О свему овоме би вам могао причати данима....

ДУШАНКА КУЖЕТ

КРСТ СРБИНОВ

У низу вијекова, Србинова судбина
К`о шарен ћилим кад тужна ткаља сатка
У стотине боја, са црним оквиром
Истина тиња усред шаренила
Црна поља проткана најљепшим сафиром.

Босиљак мирише са отете земље
Опет Србин тешки крст преноси
Удише пољевину свога завичаја
Коју вјетар с олујом са запада носи.

Душом плачном неистине гута
У хладно сунце с очајем погледа,
Рукама тражи анђеле праведне
Шапћући истину, јер молит` се не зна.

Широм нашега божури цвјетају,
Душман их исти вијековима сије
Често се питам, док палим свијећу,
Кад правде нема, зашто бога није?

Црна удовица своју мрежу плете
Жртва ће бити ко се са њом блуди,
У бијелој палачи биће обешчашћен
Свако ко се пауком од те врсте љуби.

ДУШКО КЕЊАЛО

(село Притока, код Бихаћа)

КОМШИЈА, ВАМА ХРАНЕ ВИШЕ НЕЋЕ ТРЕБАТИ

Догодило се то у јулу 1941. године. Рано у јутро, мислим да није могло бити око четири сата, кад зачујем како комшија Мато Колић, зове мога оца. Са Матом је био Мушица Мушо Пашић, оба су из сусједног села Голубића. Са њима је био још један усташа Хрват, којем је било име Душан. Видио сам да у дворишту разговарају. Ја сам у међувремену поново заспао, јер у том тренутку нисам осјетио нити предвидио ништа опасно. Кад сам се сутрадан пробудио, видим да нема оца. Кажем мајци да су рано ујутро дошле усташе и да нема оца. Кад се ту одједном нађе и наша комшинца Ружица, која рече да није добро, јер кога усташе одведу тај се више кући не враћа.

Одлучим да одем поподне у село Орљане које је било удаљено око два километра од Притоке. Село је било муслиманско а ми смо са Ремићима који су живјели у Орљанима били доста добри. Желио сам да их питам знају ли шта је са тим људима, јер су то јутро са мојим оцем, одвели 12 најугледнијих људи из Притоке.

Ремић ми тада рече нимало охрабрујућу вијест да ће све Србе мушкарце покупити и ликвидирати, а да ће остале протјерати ван земље. На крају ме упозори да то никоме не говрим јер ми то неће нико вјеровати а и он би могао имати неприлика. Кад сам дошао кући све сам испричао само баки Стоји и на томе се завршило.

Послије неколико дана поново долазе усташе, Мушица, Мате Колић и још њих неколико из Голубића. Тог дана редом покупише све мушкарце

преко 18 година и дотјераше их у црквено двориште и затворише их у цркву. Били су у цркви тамо до поподне док нису дошли камиони из Бихаћа. Усташе су заробљене из цркве укрцали на камионе и одвели око 130 људи према Бихаћу, а село Притока остаде без иједног мушкарца старијег од 18 година.

Ту ноћ у Притоци није нико спавао. Цијелу ноћ у Бихаћу су се чули митраљези. То нам није било драго, али нико није вјеровао или није смио да вјерује да ти митраљези убијају наше Приточане.

Од свих Приточана који су били затворени у цркви једино се спасио Којо Ђерић, који се попео и сакрио у звонику гдје га усташе нису примјетиле.

Ја сам у то вријеме био ученик другог разреда гмназије и важио сам за доброг ђака. Једног дана дошао професор Крутко, кажу да је био Бјелорус и каже нам да је проглашена НДХ и више дјеца српско-православне нације не могу бити ђаци ове гимназије док не промјену вјеру. Још је рекао да онај ко хоће да промјени вјеру може и даље бити ђак гимназије. Био сам у разреду у којем су биле све дјевојке и шест-седам мушкараца. То су била претежно дјеца из града и нас неколико са села. Потом је професор упитао ко ће да промијене вјеру. Јави се само неки Миле Дивијак из Грабежа, који је становао у Притоци и ја који смо рекли да не можемо напустити православље. Професор је пришао Мили, заврнуо му ухо тако да је Миле одмах пао на клупу, а мене је само ошамарио и тако је завршено моје школовање у бихаћкој гимназији.

Око 20 усташа су, послије одвођења мушкараца, поново дошле у Притоку, мислим, након мјесец дана и нареде да се сви спремимо и да идемо за стару Србију. Након те усташке наредбе све се село поново сакупило и формирала се дуга колона са товарима. Тако читаво село крене према Петровцу. На Дубовску скренемо према Кулен Вакфу.

Кад смо пролазили кроз српско село Горијевац, то је село одмах изнад Рипча, које је био пола српско пола муслиманско, видјели смо страховите призоре. Село је било спаљено, а огроман број лешева налазио се на згаришћима и око згаришта, по двориштима, вођњацима, поред пута... Само дан раније усташе су поклале све мјештане Горјевца, а њихова имања опљачкали и спалили.

У Кулен Вакуфу смо преноћили на мјестима гдје се ко затекао, на колима крај кола, свагдје. Кад је ујутро свануло, усташе наредише да се жене и дјеца спреме и понесу онолоко колико могу понијети у рукама а све друго остаје. Пријем баби и она ми каже да кикљу и блузу обучем, да изгледам као женско. Тако и урадим. Бака Ђуја је стигла у Кулен Вакуф са другом колоном, јер је колона између Дубовска и Кулен Вакуфа била прекинута. Напали су устаници, које смо у то вријеме звали четници. Четници нису могли ослободити сву колону и баба Ђуја је преноћила на Дубовску и у Кулен Вакуф је стигла наредног дана.

На тој пијаци, кад смо се раздвојили, остало је око 30 младих мушкараца и пар дједова. Усташе су их задржале.

Ту је био и један Селимовић, усташа из Голубића, којег сам познавао. Приђем му и упитам имали што од јела, а он ми онако љутито одговори да нама храна више неће требати јер ћемо сви бити поклани. Колона жена и дјеце је морала напустити Кулен Вакуф, и тако се ја, са том кикљом и блузом и баком Ђујом извучем из Кулен Вакуфа, дођемо у Мартин Брод, а затим се нађем у Дољанима код једне породице.

Након извјесног времена, устаници, које смо звали четници ослободе Кулен Вакуф. И ја дођем у Кулен Вакуф да видим шта се тамо дешава, има ли живих од оних младића што су остали на пијаци кад су нас раздвојили. Дођем на пијацу, тамо гдје су нас затворили кад су нас довели из Притоке и видим, да нема никаквих трагова ни кола. Случајно наиђем на једног човјека, који ми је рекао да су сви мушкарци побијени. Ако хоћеш да нешто видиш, рекао ми је, да прошетам до млина, који је био удаљен око километар. Одем до млина и наиђем на велику хрпу људских одсјечених глава . Нисам их бројао јер ми је то било страшно језиво. То су били они наши младићи који су иза нас остали.

Било је часних муслимана и Хрвата који су упозоравали и говорили истину шта ће се десити са људима који су похапшени а и Србима у опште. Посебно смо упозоравани од стране Хаџабдића Мехе и његовог брата Ибрице. Али се у то није вјеровало. Свак је некако мислио да није ништа крив и није тако нешто очекивао од својих комшија.

Све ове злочине нису починиле Швабе, ни Талијани, ни било какви страни војници. То су све биле наше комшије с којима смо живјели и сви се међусобно добро познавали. Рецимо, и тај Мате Колић, Мушица Пашић је важио као кућни пријатељ многих Приточана. Ја сам са Мујиним сином ишао у школу.

СЛАВКО МИЛИНКОВИЋ

ГАРАВИЦЕ

Дванаест хиљада огрезну у крви

и гробове своје за опомену даде,

ал` залуд вапај, пониженост,

срам,

јер сваки остаде напуштен

и сам.

Одавно коров над њима се виј е

зар нема никог?!

зар му стало није?!

Зар они нису ни младицу дали?

Па зар су им и гробови

у неповрат пали?!

МИЛАН И МИЛКА СЕКУЛИЋ:

(село Злопољац, код Бихаћа)

ЉУДИ СУ САМИ СЕБИ КОПАЛИ РАКЕ

Милан (Владе) Секулић (1931) и Милка Секулић (1933), рођена Куга, брачни пар из села Злопољац код Бихаћа свједочили су по покољима српских цивила које су усташе побиле у Злопољцу.

У Мујичином гају, који се налази изнад Злопољца у селу Мајдан - Турија их је највише убијено. Звјерски је уморено девет младића и то по два Гојчина из Јанковца, Матијевића, Почуча и Поповића, као и Стакин брат Ђуро Радаковић. Такође, убијене су три жене Мика Тишма, затим Јела, мајка Миле Оуке и мајка Петра Радаковића. Сви су побијени у том гају.

Једног дана у прољеће дошао тамо Драган Почуча, звани Гаго, заједно са једним усташом. Ухвате најбоље јагње из тора и Гаго га дигао и ставио иза врата и однио.

Дражо и други похапшени момци су пекли јагње за усташе и сами себи копали раку, прије него су их усташе поклале. Главни у хапшењу наших младића је био Хусо Бегов. Он потиче из рода Халилагића. Заједно са њим су били Алија, Миралем и још многи из Турије и Мајдана.

Иначе, Мујичин гај се налази изнад Злопољца у селу Мајдан -Турија.

Мој дјед је био кнез. Сјећам се кад су дошле усташе и питали дједа гдје су му синови. Он им је одговорио да је Илија отишао у млин а Владе да купи лијекове. Уствари, обојица су се одавно сакрили у шуму. Ту је био усташа Селимовић, али му не знам име. Иначе, све усташе биле су углавном из Турије.

Изненада једног дана, у љето 1941. године, дођоше усташе у наше село и одмах су почели да редом купе све људе, а потом их одвели на Гаравице. Само нису отјерали Ђуђу. Међу заробљеним били су Мића, Стева, Лука и Гојко. Послије су дошли и побили породицу Стеве Кајтеза. Убили су му мајку, сестру, жену и двоје дјеце. А затим их бацили у кречану поред куће.

Њих је побио неки усташа Уђанов. Кад смо се вратили 1942. године, кад је Бихаћ ослобођен, он их је извадио из кречане.

Чудили смо се како је губитак комплетне породице могао издражти. То су биле језиве слике..

Кад су усташе покупиле људе у Злопољцу и повели их на стријељање, мој отац и још неколико људи успјели су да побјегну из колоне и да се тако спасе од усташке каме. Душан и Божо су спас потражили тако што су препливали Уну, а покојни Тале - Никола Радаковић легне под брину држећи се рукама и тако се спаси. Ђуру ухвате, а мој покојни отац није смио у Уну да га не убију већ успије да побјегне.

Кад је бјежао прошао је поред муслимана Шеина из Хукића. Усташе су га питале да ли је путем прошао Владе а он им је одговорио да није никог примијетио.

Отац се заклео да усташама неће жив у шаке. Нажалост, одвели су и Ђуру Кугу и још много мјештана.

Једног дана видио сам како само двојица усташа воде преко осамдесет заробљених људи. Све су побили истог дана на Гаравицама, а неке навече у Микуљновим шталама. Само из Поповића убили су девет, а Почуча пет чланова породице. Најприје су отјерали Луку и најстаријег члана Почуча чијег се имена овог тренутка не могу сјетити. Њега су убили на Привору, према Грабежу. Наши људи се у то вријеме нису нису много бојали, па нису ни бјежали. Сматрали су да им се не може ништа десити јер никоме нису ништа скривили. Говорили су да власт не туче своје људе и да иду на присилан рад. Нажалост, наивност их је коштала живота иако су могли утећи. Кад те усташе ухвате и свежу све је готово. Многи су сами себи копали раке, али ни тада нису помишљали на бјежање уздајући се у да ће их неко у последњем тренутку спасити. А усташе поред њих пеку јагње и оштре ножеве.

Мој стриц Илија је имао два сина. Покрстили су их и превели у католичкој цркви код Капетанове куле. Још су се неки покрстили. Срби су наставили да се окупљају иако им је савјетовано да бјеже. На томе је највише радио Илија Секулић.

Једном се договарао са Луком Почучем да се скину даске и сруши Јапунџића мост, кад усташе буду водиле Србе са Врсте. Међутим нико од Срба није дошао да се сруши мост како усташе не би могле доћи у село, одакле су свакодневно одводили мјештане. Зато је Илија Секулић покушао сам да сруши мост, али није могао. Баш у то вријеме са Врсте је одведено 13 кола пуних људи које су водиле само тројица усташа. Нико од заробљених није био везан сво док то усташе нису урадиле када су их дотјерали у Микуљанову шталу код Гаравица.

Причао ми је Нино Мандић са Гаравица да усташе прво свежу оног првог а онда штрик провучу између руку све и једног, а свима су руке свезане жицом и онда затегну тај штрик на оном најзадњем тако да их могу гонити. Ако један повуче, онда тај што повуче мора повући све и једног у

колони. Те Србе са Врсте су усташе дотјерале у Микуљанову шталу која је била близу Гаравица. Чуди ме како је избјегао Смиљанић из Бугара.

Ми смо као дјеца из прикрајка све то посматрали.

Покојни стриц Душан је био рањен у војсци Краљевине Југославије, али је побјегао са стратишта. Кад је он као инвалид могао побјећи, могли су и многи други, али нису. Сви су сахрањени на барама гдје је био подигнут први мали споменик на Гаравицама.

Злопољац је пар километара од Гаравица. Људи су сами копали и затрпавали раке. Све се знало али су људи опет ишли као да су знали да се нема куда. Године 1942. су партизани ушли у Бихаћ, а 1944. усташе убију Милу Кајтеза у његовој кући. То су били Аптовића синови. И ако сјећања на блиједе ташко се у једном трену сјетити и испричати сва зла и покоље које су усташе починиле на Гаравицама и осталим стратиштима на подручју Бихаћа.

ВЛАДИМИР ВУКИЋ

СВЈЕТЛОСТ

Ископаћу ти то твоје око
свјетлости,
то твоје сунчано око дана,
да не видиш свјетлости,
да не потамниш зору,
да не зацрниш ноћ,
да нам не отмеш звијезде и мјесец,
да нам даш да се опет рађамо,
да се опет порађамо из мајчине употребе,
да опет гледамо, дишемо и волимо...

Ископаћу ти то твоје око дана
свјетлости,
да не гледаш крв жртве
и крвави пир побједника,
да не видиш ватру у очима
док се друге очи гасе!
Да не видиш захукталу крв
и како се дубље дише
у част опстанка,
у част живота...

О свјетлости,
поново се породи из мрака
кад ноћ не буде прекопана рововима,
кад очи не буду ископане ножевима,
кад љубав не буде убијена мржњом
и кад се опет појаве птице
и људи.

А сад спавај свјетлости
док не дође нови дан,
а ја ћу те пробудити
ако моје око преживи ноћ
или ако мој пријатељ
не узме нож!

Јер, свјетлости,
човјек је још само комад глине,
блата и пепела,
и не зна да пепелу припада.
А сад спавај, о СВЈЕТЛОСТИ!

МАРА СЕКУЛИЋ - ЛАКИЋ

(село Каменица близу Гаревица, код Бихаћа)

ВИДЈЕЛИ СМО КРВ КАКО ТЕЧЕ ИЗ ОНИХ РАКА И СЛИЈЕВА СЕ У КЛОКОТ

У љето 1941. године усташе су дошле у нашу кућу у селу Каменицу близу Гаревице код Бихаћа. Биле су то хрватске и муслиманске усташе, а познат ми је био један којг су звали Даут. Заробили су мене, оца, бабу, тетку Латинку и два близнаца Милу и Мирка. Одвели су нас у Бихаћ на аеродром и тамо су нас држали читав дан док нису довели још много заробљених српских цивила. Међу ухапшеним било је и Јевреја.

Одатле су нас укрцали у камионе и одвезли до Кулен Вакуфа, гдје смо занећили. Са нама није било људи осим мог оца, који је био рањен. Имао је њемачке исправе и није желио да бјежи.

Док смо живили на Каменици, село које је близу Гаравица, сву ноћ смо слушали како штекће митраљез на Гаревицама. Тамо су стално тукли.

Нас заробљене су касније из Кулен Вакуфа респоредили у Крњеушу, а Јевреје су издвојили и некуд одвели, тако да ни данас не знам гдје су и како завршили.

Мој отац је убијен у мају 1941. у Крњевуши. Убили су га хравтске усташе, а касније је тетка препознала очев кожни капут на једном усташи из Краља. Неким чудом испод усташког ножа и покоља на Гаравицама успјели су да побјегну Ђоко Шевић из Бугара и Пејо. Јови су отсјекли руку али је и приликом бијега са стратишта донио и своју отсјечену руку.

Тек када је 1942. године Бихаћ ослобођен, вратили смо се кући у Каменицу. На Гаравицама смо затекли језиве слике. Видјели смо крв како тече из оних рака и слијевала се у Клокот иако је прошло поприлично времена од покоља и убистава. Прави потоци крви били су на равном, гдје је касније подигнут први споменик, а не овај други који се налази на оном брду.

БОРО ХАЈДУКОВИЋ

ТУГА ТУЖНИХ ГАРАВИЦА

Петнаест хиљада српских душа
Претужним небом изнад Гаравица лебди
Петнаест хиљада звјездица свјетлуца
Гаравице испод мрачног неба
И још давно помрачелог Сунца
Гаравице мрачне и крваве
Туга туга
Само туга неизмјерно дуга
Ко год крене
Ко год пође
Ко год стигне
Ко год дође на гаравичко поље
На крв мртвих Срба крочи стане и погази
Нема стазе нема пута који није крвав
Петнаест хиљада недужних
Безгрешних Срба
Маљевима, кољем, ножевима и сјекирама
У рукама најкрволочнијих звјери
Лишавани су Срби живота данонoћно
Тога мрачног и суровог љета
Они моле
Њихове душе желе и траже
Да их наш заборав заобиђе
Само то одавно
И данас од нас траже
Вјечна им слава и спокој.

БОЖО (ТОДОРА) СЕКУЛИЋ

(село Злопољац, код Бихаћа)

ЂУРО РАДАКОВИЋ ЈЕ ОТИШАО КУЋИ ДА ОБУЧЕ НОВО САМОТНО ОДИЈЕЛО И ДОЂЕ САМ УСТАШАМА

У љето 1941. године настрадале су многе српске породице из села Злопољца код Бихаћа од стране усташа, а потпуно су затрте породице Стеве Кајтеза, Матијевићи, Почучи и Радаковићи.

Чланови породице Стеве Кајтеза побијена је у Злопољцу испред куће, а потом су њихова тијела бачена у кречану. Усташе су на звјерски начин заклале стару мајку Ђују, њену снаху и троје малољетне дјеце. Заклали би и Душанку, али је она отишла код тетке Боје и захваљујући томе избјегла је стравичну судбину.

Кад се ослободило пронашао их је Стево.

Њих је побио усташа Јусо Бегов, Горетић. А био је кум те породице. Како се тачно презивао незнам, а знам само да се звао Бегов. Родом је са Мајдана. Јусина кућа је била удаљена од Кајтаза свега 1.000 метара.

У селу Мајдану према Турији има мјесто које се зове Мујичин гај.

Ту је побијено 16 младића који нису имали више од 16 година. Не могу да се сјетим имена, а знао сам им свима имена. Заборавио сам. Ти младићи су били из породице Матијевићи, Почучи, Поповићи и Радаковићи. Њих су одвели и заклали усташе муслимани.

Кад су усташе једног дана купиле људе по селу, Ђуро Радаковић је отишао кући да обуче саматно одијело и понесе своју торбу и дође сам усташама.

Сјећам се, зову усташе Ђуру, а он виче, ајте ви ја ћу доћи попријеко, само да обучем ново семетно одијело. Сјећам се да га је звао усташа Салко.

Он је предводио усташе а био је преставник усташке власти. Кад су звали Ђуру, баба Јанковца плаче и виче, не иди, а он каже, отишли сви моји одох и ја. Стигао их на оном мјесту гдје су усташе скупљале људе. Стрпали су их највјероватније у камион и отјерали их у Микуљанову шталу а кад се смркло све су их побили на Гаравицама.

Мој стриц и ја смо избјегли на Очијево.

Ту су нас ухватиле Швабе. Испитивали су нас, а потом повели на стрељање. Они побјегну. Пуцали су на њих и кугла му је прошла кроз гуњ и ухо.

Убиле су усташе пуно душа у Злопољцу. Убиле су мајку Остоје Грбића. То су биле усташе из Турије. Миле Оуке мати је убијена у Мујичином гају. Било је правих муслимана који су упозоравали шта се спрема. Али Срби нису вјеровали јер су говорили да немају чега да се боје јер ништа нису криви. Једном, кад су усташе наишле, мјештанин Нено је био код куће и сакрије се у кацу. Наиђе усташа Миралим и вели, дођите овамо ево четњака у каци. И одведе га. И никад се није више вратио.

Стриц послао моју мајку код Јове Деснице с молбом да сакрије његовог сина. Он то није прихватио јер није вјеровао да усташе убијају. Касније су их убили и узели им све доларе које је он днио из Америке одакле се пред рат вратио.

Ђоко Шевић из Бугара и Пејо су побјегли са Гаравица. Човјеку који је био са њим везан су осјекли руку и кад је он побјегао донио је собом руку тог човјека.

МИЛКА БРДАР

(село Лохово, код Бихаћа)

У ДВОРИШТУ ЈЕДНЕ СПАЉЕНЕ КУЋЕ, КОЈА ЈЕ БИЛА ПОРЕД ЦЕСТЕ ВИДЈЕЛА САМ МЛАДУ ЖЕНУ ЗАКЛАНУ, А ПОРЕД ЊЕ, У КОЛИЈЕВЦИ СЕ ВИДИ МАЛО ДИЈЕТЕ

Било је љето 1941. године. Једно јутро дошле су усташе из Рипча у моје село Рачић, покупили сву чељад: жене, дјецу, старце и све живо што су затекли у селу. Постројили су нас у колону и наредили да идемо поред пруге за Рипач. Поред нас су се распоредиле усташе са пушкама на готовс. Обзиром да је у нама била присутна нека велика слутња у овим већ тешким усташким временима, ја и моја сестра стричевка смо се договориле кад дођемо до Керапишта који је водио поред Уне да скочимо у Уну и да се угушимо. Нашу намјеру је примјетио један усташа, пришао нам и рекао да нећемо у воду јер смо још младе. Тај усташа је био из Рипча. Имена му се не сјећам. Кад смо стигли у Рипач у жандармерију, моја мађеха Боја, звана Дебела познавала је жандара Перу и одмах му се обратила да јој помогне. Он је узео за руку и на то њено само рекао да кад наиђе први камион да ће бити укрцана. Дошли су камиони и ми смо одмах са мојом мађехом ушли у први камион. Била је велика гужва. Видјела сам да је неко покушавао и да искочи из камиона. Ја сам скакала по комиону и викала "јој мајко моја, јој брате мој једини гдје си сад". Ја сам имала јединог брата, који је био млађи од мене и он је остао у гају изнад куће чувајући краве. Мислила сам да је рањен. Кад су нас укрцали у камионе, из Рипча смо кренули камионима према Горијевцу.

На рипачком Кланцу су нас пребацили у дрги камион.

Кад смо прешли рипачки Кланац и ушли у Горијевац наишли смо на језиву слику коју никада нећу моћи заборавити. Мислим да је претходни дан у Горијевцу био велики покољ. Ту, на почетку Горијевца, у дворишту једне спаљене куће која је била поред пута, видјела сам младу жену закла-

ну, а поред ње у колијевци се види мало дијете. Нисам сигурна да је живо, а прије ће бити да је мртво. Само су се видјеле попаљене куће и осјетио се задах паљевине. У цијелом Горијевцу. Кад смо стигли до Дубовска, чекало нас је пуно народа. У Дубовску су нас истоварили из камиона и пјешке смо кренули према Кулен Вакуфу. Идући тако путем, а видјевши и оне слике на Горијевцу, ја и мађеха и сестра стричевка смо се поново договориле да кад уђемо у гушћу шуму да побјегнемо према Љуточу. То је поново примјетио један усташа, јер је видио да се нешто договарамо, пришао нам са пушком у руци, говорећи нам "нећете, нећете, немој да би ко покушао бјежати, биће одмах убијен". И тако дођемо у Кулен Вакуф. Тамо смо затекли много народа. Ја сам с неколико баба ушла у неку малу просторију. Не прође много времена, кад на врата уђоше три усташа. Носе пушке, неке штапове и карабитну лампу. Одмах нас упиташе "народе гдје су вам људи" а моја тета одговара: "први таљ је отишао на прислни рад, други таљ је у бездану, а трећи, не знамо ни ми". "А гдје су вам четници" поново упиташе, а моја тета им поново одговори да има четника не би нас овде довели". "А ко пуца на нас кад нема четника. Они су у шуми, око себе скривају гранама, изгледају као грм, и оно грм уби". Ми им опет кажемо да има четника не би нас овде довели. А он поново каже, видите ли ви ону шуму горе. Ми смо њу морали сасјећи, јер четници навече савију млади буквић па као из праћке баце бомбу право нама за софру и све нас побију.

Сутрдан су нас дотјерали на сточну пијацу која је била ограђена трњем. На пијаци је било много народа. Кад одједном иде једно Туренце, свезало пушку неком канафом, објесило је о раме, а она га туче по петама и вели нам: "Видите ли ви прико ону њиву. Оно смо ми морали све покосити и грмове сасјећи, јер четник се маскира као грм и из грма пуца по нама баш када смо за софром. Па морамо узбуну. Зато ћемо вас све побити. Што не побијемо скапаће од глади".

У том тренутку наиђе један домобран и одједном наредише да излазимо из пијаце. Пуштали су само жене и малу дјецу а мушкарце и старије од десет година одвајају на страну. Међу нама је био један глувонијеми младић. Увијек се држао мајци за сукњу. И њега одвојише. Он поче да се противи, а мајка поче да преклиње усташе да ге не воде јер је глувонијем и не зна ништа. Усташе се на то нису обазирале већ су младића довели међу остале мушкарце. Касније смо у Вакуфу сазнале да је тамо остало 60 мушкараца.

У пратњи усташа кренули смо преко моста. Поједине жене су мало већу и крупнију мушку дјецу преоблачиле у женске сукње и тако их спасиле од покоља који је касније услиједио. Ми смо дошле до Мартин Брода гје смо били неколико дана, када су нам рекли да можемо ићи тамо гдје ко има своје родбине.

Ми кренемо за Лапац. Ту смо чули да су сви људи и дјеца која су остала у Вакуфу побијени и закопани под орасом а било их је 60.

Поново нас је потјерало 1943. године. Тада смо отишли на Шатор планину на светог Саву, а вратили смо се кући на светог Ђурђа. На Шатор пла-

нини смо јели коњску изнутрицу. Бар да га је било довољно. Кад смо се вратили са Шатора нисам имала никога. Отац је био у ропству. Ја сам се тад удала за Никицу Брдара који је имао 16 година. Живио је са своја два млађа брата. Оца су му отјерали и убили на Гравицама. Старији брат погинуо у партизанима, а мајка је за сином умрла.

Почели смо заједнички живот од ничега, а 1944. године усташе нас поново из Лохова истјераше на Лоховска брда са намјером да нас побију у Скочају. Дође усташа на коњу и вели народе, од сутра, жива душа да се не нађе у Лохову. Рекао је да можемо ићи гдје хоћемо у Бихаћ, Голубић, Соколац или пријеко партизанима, али жива душа да се не смије наћи у Лохову. Ми смо отишли а они су све опљачкали и отјерали. Тога дана су ухватили седам људи из Лохова и Рачића. Из Лохова су тада ухватили Спасу и Бикана Зорића. Све су их побили.

Анђа Зорић, кад је послије овога ишла на Брда, (Лоховска брда) на једном мјесту, на земљи је угледала како из земље вири комад капута. Препознала је капут Проке Зорића, сина Стеве Зорића из Лохова. Вратила се кући и све то испричала. Покупило се нас више и кренемо на Брда. Кад смо откопали мало на оном мјесту гдје је Анђа нашла капут, наишли смо на гробове људи који су ту убијени и закопани. Ископали смо их и сахранили у гробље Газ у Лохову. Било их је много, али се не сјећам броја. Тамо се сада налази велики споменик јер су сви сахрањени у једну гробницу

.

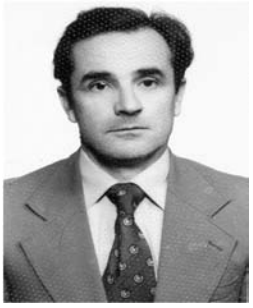

ЂУРАЂ СТОИСАВЉЕВИЋ

(село Горијевац, код Бихаћа)

НАЗВАО ИМ ЈЕ "ДОБРО ВЕЧЕ", АЛИ С ЊИХОВЕ СТРАНЕ ГЛАСА НИЈЕ БИЛО

Имао сам десет година. Завршио сам други разред основне школе. Довољно одрастао да се сјећам свих догађаја у том времену. Освануо је лијеп, топао и сунчан дан, 29. август 1941. године. Сестра Боја и ја, истјерали смо краве на пашу у такозвани наручак. Око 10 часова вратили смо краве са паше. Били смо весели. У кући се тога дана спремао бољи ручак, а мати се спремала да иде у госте у село Дољани код своје браће. Мислим да је био и неки православни празник. Дјед Раде је ужурбано из куће износио кукурузе и још неке ствари и негдје их скривао, јер нова времена су на то упозоравала.

Одједном из Грбића комшилука неко донесе вијест да гори Доњи Горијевац (куће Стоисављевића-Глишића). Ја и сестра смо одмах потрчали да видимо шта се дешава. Заиста смо се са великом чуђењем увјерили да куће стварно горе. Не прође много времена кад од цесте снажно запуца. Сестра и ја смо трчећи дошли кући. У дворишту наше куће смо затекли доста уплашеног народа. Међу њима је била и попадија Милева Тинтор са своје двоје дјеце. (Милева Тинтор је била супруга попа Илије Тинтора који је масакриран у бихаћкој кули и звјерски убијен на Гаравицама)

Она је изгледа била свјесна ситуације, бар свјеснија од свих осталих, па је позвала мене и сестру да с њом бјежимо у шуму. Ни сами незнајући како донесешмо такву одлуку, необазирући се кренули смо са попадијом преко шуме. Обзиром да је шума имала доста пропланака, често пута смо се бојажљиво окретали према селу и могли видјети да куће све више горе, међу којима је била и наша кућа.

Пуцњава се чула непрестано. Око 17 часова стигли смо у село Хргар, засеок Велебит. У Велебиту је живјела тетка Боја Пјевић. У Ввелебит је стигло још много свијета. Углавном жена и дјеце, јер су у Хргару и Велебиту

тражили спас, обзиром да је ово село било даље од комуникација, ближе дубокој шуми па усташе нису тако сигурно у њега навраћале. Било је доста и теже рањених а санитета није било никаква. Ситација је била више него грозна, јер се само могла чити кукњава, јаук и плач. Неко је саопштио мени и сестри да су моја мајка и сестра Видосава убијене. Ми смо се расплакали, али нисми ни вјеровали да је та вијест тачна.

У Велебит је стигао и мој дјед Раде. Избјегао је покољ. Он није ништа хтио да таји, већ нам је рекао истину о судбини моје мајке и сестре.

Дјед Раде ми је испричао да је он, видјевши шта се дешава побјегао у шуму, један до два километра од куће. Док је био иза заклона, до њега је дотрчала Душанка Тинтор, кћерка попа Илије тинтора који је у јулу мјесецу на безуман начин скончао на Гаравицама. Душанка је у то вријеме имала 18 година и живи је свједок убитства моје мајке и сестре.

Душанка је испричала мени и моме дједу Ради, да су се она, моја мајка Стоја и сестра Видосава, кад су наишле усташе склониле у подрум нове куће која је била озидана од камена. У подруму је био и дрвени свињац за малу прасад. Изненада је један усташа отворио врата. У том тренутку моја мајка Стоја је изишла ван а сњом је изишла и моја сестра Видосава држећи се за маккину сукњу јер је имала само 4 године. Кад су Стоја и Видосава изишле из подрума, усташа је затворио подрумска врата, рекавши своме куму усташи да у подруму нема никога. Ја сам била у свињцу и није ме примјетио. Чула сам да је усташа са вањске стране закључао врата.

Пришла сам вратима и чула разговор усташе и Стоје.Стоја је спомињала писмо које је добила од свога оца који је био у ропству у Њемачкој. Усташа је по мом мишљењу није ни слушао већ се на њу дерао говорећи јој да ћути. Одједном се чула пушка, након чега је моја сестра Видосава језиво крикнула, а затим почела да зове бабу. Након тога се чуо и други пуцањ. Послије другог пуцња, гласа од мале Видосаве више није било. Вирећи кроз подрумска врата видјела сам да Стоју и Видосаву, крваве и израњаване, јер ми се чинило да су још биле живе, усташе убациле у стару кућу-брвнару, потом су кућу запалили. Ја сам се уплашила да ће запалити и подрум, сјетим се отвора кроз који се убацивало коњима сијено, отворим поклопац, искочим и побјегнем у шуму.

Навече, око 9 часова, дјед раде се привукао до кућа које су још горјеле. Ниже наше куће, код једне шумице рекао ми је на Велебиту, примјетио је неколико особа како леже. Није вјеровао у сурову истини и мислио је да су живи, јер гдје ће друго и бити кад куће више нема. Назвао им је "добро вече", али сњихове стране гласа није било. Кад је пришао ближе закључио је да су сви мртви.

Пар метара од тог призора примјетио је мало дијете на грудима мртве мајке. Било је гладно и тражило млијека. Око те мајке је било још четворо дијеце која су била мртва. Ту мајку је препознао дјед Раде. То је била Стоја Грбић, супруга Стеве Грбића, наша комшиница.

У обиласку згаришта дјед се нађе са братом Божом. Заједно крену да траже матер и сестру. Међу мртвима их није било. Кад су се приближили старој кући која је још догоријевала, примјетили су да на њеном огњишту има неки предмет који до краја још није догорио. Кад је дјед Раде разгрнуо ватру, открио је да је тај недогоријели предмет остатак тијела моје мајке.

Моја мајка је у то вријеме имала бебу од 6 мјесеци. Сина Стеву. Пред долазак усташа га је изнијела у љуљи у једну шумицу која је била испод наше куће. У ту се шумицу склонило и дио народа. Усташе су их примјетиле и све побиле. Малог Стеву нису успјеле открити. Дјед Раде га је те ноћи донио на Велебит. Непосредно по доласку дједа Раде, на Велебит је пристигла и Душанка Тинтор, која нам је тада све ово испричала шта се десило са мојом сестром и мајком.

Други дан, ја и мој дјед Раде смо пажљиво и бојажљиво са Хргара дошли у Горијевац, на згариште који се није могао препознати. Ни сличан оном Горијевцу којег сам јуче оставио.

О призорима које сам затекао по двориштима кућа, баштама и воћњацима не могу ни овога пута причати.

Покопали смо остатке тијела моје сестре Видосаве и мајке Стоје. Скупљање костију моје мајке и сестре ће ми до вјека остати у сјећању. При најпажљивијем руковању сњима кад смо их скупљали претварале су се у прах. Све то скупа никао и никада до сада нисам могао да схватим.

Схватио сам, кад сам у школи учио састав костију и неорганске материје. Док је наставник то објашњавао, ја сам га заносно слушао, а размишљао о својој мајци Стоји и сестри Видосави.

Истог дана Горјевчани су сахранили све своје мртве. Готово су сви породично укопани у једну гробницу без сандука. Највећи број је сахрањен у рупе одакле је вађен пијесак. Тога дана у Горијевцу је убијено 72-оје душа. Неке породице су у потпуности нестале.

Мој мали брат је умро за 12 дана. Вјероватно због слабе хране и нехигијенских услова.

V

ГДЈЕ, КАД И КАКО ЈЕ БИЛО?

ГДЈЕ СЕ ДОГОДИО ЗЛОЧИН?

Гаравице – мјесто туге и злочина у географском смислу су простор који се налази на периферији Бихаћа, удаљен свега два и по километра од центра града, а које обухвата Гаравице, Карађорђево Село (некад Брезовица, а данас Каменица) и Церавац.

На земљишту, тада претежно у власништву добровољаца из Првог свјетског рата, налазиле су се природне ливаде, јаруге и канали различите дужине и дубине. Ове јаруге и канали постали су масовне гробнице – стратиште углавном српског и у мањој мјери јеврејског и ромског народа, почетком Другог свјетског рата, посебно посљедњих дана јула и почетком августа 1941. године.

Тешко је повјеровати да се тако нешто догоди у од давнина лијепом граду Бихићу, који је смјештен на ријеци Уни.

По народном приповиједању, Бихаћ сагради кћерка неког велможе, која се звала Бика.

Хрватски љетописац фратар Иван Томашић каже да је Бихаћ постао 1205. године, а могао би бити и пуно старији...

"Народ је увијек тражио начина за заједнички живот,... да Бихаћ поново обнови своју стару славу и опет стече оно часно мјесто које му припада од старине и по добру и по гласу...ријечима и пјесмом..."[1]

" Географски положај је учинио да кроз вијекове подручје Босанске Крајине у чијем саставу се налази и Бихаћ буде у центру историјских збивања етничких група и народа на овим мердијанима Балкана.

Турска царевина је током 15. и 16. вијека заузела Босну и овладала Босанском Крајином...

Када је Турска царевина изгубила територије западно од Босанске Крајине, овај простор је током 18. И 19. вјека (до 1878 године) био граничноподручје Турске према Аустроугарској монархији. Од 1878. године је Аустроугарска четрдесет година владала Босном, па и Крајином. Све до 1918. године, а од тада до данашњих дана, Босанска Крајина је у саставу Југославије, изузев у периоду 1941-1945. године, када је одлуком окупатора , нацистичке Њемачке и фашистичке Италије, ушла у састав усташке Независне Државе Хрватске.

Према познатим документима, прије свега пописима становништва из турских и аустроугарских времена, Босна и Херцеговина па и Босанска Крајина је стољећима била насељена претежно Србима.

---

[1] Извор: Бихаћ и Бихаћка Крајина, Радослав Лопашић, Загреб 1890, страна 16

Срби су били бројнији све до 1941. године.[2]

Пописом становништва, за Бихаћ се не могу дати прецизни подаци , из основног разлога, што се пописом становништва у разним периодима радило о различитим пописним јединицама, односно, била је разлика у административним подјелама у различитим периодима.

Попис становништва БиХ по турским изворима (1865. године), вршио се по Санџацима, гдје је Санџак Бихаћ имао 9 нахија: (Бихаћ, Крупа, Нови, Дубица, са Козарцем и Костајницом, Ивањска или Цазин, Приједор, Стари Мајдан, Кључ, Петровац);

По овом попису Православни су чинили 46,3 %, Католици 22,7 %, Муслимани 30,4 %, Јевреји 0,6 %. *

Попис становништва из Аустроугарског времена (1895), попис се вршио по окрузима, гдје је округ Бихаћ имао 6 котара.

По овом попису Православни су чинили 42,9%, Католици 21,3 %, Мухамеданци 35,0% и остали 0,8 %*

Попис становништва, по попису из 1921. године, којег је вршила Краљевина СХС, вршен је по Окрузима гдје је Округ Бихаћ имао 6 срезова.

По овом попису Православци чине 43,9 %, Католици 23,5 %, Муслимани 31,1 % и остали 1,5 %*

Попис становништва којег је вршила Краљевина Југославија 1931. године, вршен је по бановинама. Бихаћ је пописан у Врбаској бановини која је имала 23 среза.

По овом попису Православни су чинили 44,2 %, Католици 23,6%, Муслимани 30,9% и остали 1,3 %*

Илустрације ради, даћемо попис становништва БиХ из 1910. године којег је вршила Аустроугарска:

825.418 православних (43,49 %)

612.137 муслимана (32,25 %)

434.061 римокатолика (22,87 %)

11.868 Јевреја (0,62 %)

14.560 осталих (0,77 %)[3]

К о т а р Бихаћ, који је по попису становништва од 31.03.1931 године имао:

---

[2] Бранко Ј. Бокан, Геноцид над Србима Босанске Краине 1941- 1945, стр 11

[3] Република Српска, простор, становништво, ресурси, 1995 година, Душко Јакшић, страна 33,36,38, 41 и 44

Укупно 39.309 становника, а од тога

- Срба 17.178 (43,70%)
- Муслимана 13.926 (35,43%)
- Хрвата 7.999 (20,35%)[4]

Геноцид извршен над Србима од стране усташа, уз помоћ окупатора нацистичке Њемачке промјенио је природни однос становништва на овом подручју.

Зулум и терор над Србима траје од давних времена и много година...

Турци су над Србима у Босанској Крајини вјековима спроводили страховит терор, који се врло често претварао у тешки геноцид."[5]

Описујући бројне примјере мучења кметова, православних Срба у Босни и Херцеговини, енглески путописац Артур Ј. Еванс, 1875. године констатује:

"Страхујући од двоструке невоље, социјалне и религијске, хришћански кмет или ратар је у горем положају него што су били многи робови у оно тамно доба средњег вијека и потпуно зависни од милости муслиманског велепосједника, баш као и роб".[6]

Доласком Аустроугарске монархије, положај Срба се побољшао, али се о неком побољшању само може говорити од 1921. године, када је Краљевина СХС извршила аграрну реформу,... и када је изгубљена економска моћ и власт над Србима, својим дотадашњим кметовима.

Доласком усташке власти, проглашењем НДХ 10. априла 1941. године, дошло је до стравичног, ванразумног, понижавајућег, свирепог и чудовишног масовног убијања Срба на подручју Бихаћа.[7]

Али, само зато што су Срби и Јевреји.

Према многобројним казивањима преживјелих у тим стравичним покољима, објављеним у посљератним књигама, види се да су усташе говориле Србима;

"Убијамо вас зато што сте Срби", "Овдје нема више мјеста за Србина" ... а и муслиманске усташе су 1941. године говорили; "Доста је било Вашег!",

---

[4] Здравко Диздар, Бихаћ у новијој историји 1918-1945, Том 2, страна 12

[5] Бранко Ј. Бокан, Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941-1945, страна 11, 13, 70

[6] Исто

[7] Исто

заборављајући да је тог "доста" било тек 23 године, колико је постојала тадашња Југославија, наспрам 400 година турске окупације и владавине.[8]

Формирање усташке власти у Бихаћу

"Након што су нацистичка Њемачка и фашистичка Италија априла 1941. године окупирале и раскомадале Краљевину Југославију, створиле су квислиншку творевину Независну Државу Хрватску... (10. Априла 1941 године).

На чело фашистичке творевине НДХ, дошли су поред католичких хрватских усташа и бројни муслимани, са цјелокупним вођством Југосла венске муслиманске организације."[9]

"Проглас Славка Кватерника у поподневним сатима 10. априла затекао је Виктора Гутића у Бихаћу у штабу тек образоване Унске дивизије, а у Бихаћ је дошао 1. априла 1941. године. Виктор Гутић је одмах приступио организовању усташке власти у Бихаћу, поставивши адвоката Ивана Бунића, за усташког логорника , а за његове сураднике и савјетнике др. Османа Куленовића и Мурата Ибрахимпашића, који су истог дана издали плакат о проглашењу НДХ с позивом "Муслиманима и Католицима" Бихаћке Крајине да се наредбама усташке владе покоравају, а адвоката Вицка Драчевца за которског предстојника...

По наређењу стожерника Гутића послије његовог повратка из Загреба, на цијелом подручју територије надлежности Усташког стожера у Бањалуци, усташки логорници и которски предстојници, односно усташки повјереници, гдје нови которски предстојници нису постављени, крајем априла или почетком маја предузели су превентивна хапшења по 10-12 најугледнијих Срба на подручју сваке општине, под изговором спријечавања отпора њемачкој оружаној сили...

Таоци у Бихаћу ухапшени су 26. априла (Јово Балабан, лугар П. Прица, капетан Ракочевић, Бранко и Жарко Сучевић, учитељ Симо Срдић, Лука Станаревић, Ђорђе и Петар Шевић, парох Вукашин Вукашиновић, жанд. наредник Тишма и капетан Милорад Шукаловић).

Два дана касније настављена су хапшења по селима...

У то вријеме усташким властима је нарочито било стало да се пронађе Петар Куштриновић, али њега није било у Бихаћу...

---

[8] Исто

[9] Извор; Бранко Ј Бокан; Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941-1945, страна 5

Прва масовна хапшења била су 12. јуна уочи римокатоличког вјерског празника Антунова... у част Анте Падованског, Анте Старчевића и Анте Павелића, који је прослављан и у граду Бихаћу. ..

Хапсило се под изговором да Власи 13. јуна не направе испад притив хрватске државе или народа. Тада су ухапшени Милош-Мишо и Војо Пјевач и група омладинаца. На сеоском подручју ухапшено је око 450 Срба. Већина је доведена у зтворско двориште Бихаћке Куле, а други су смјештени у импровизоване затворе (школске зграде, подруме , магазе).

Највећи затворски простор била је Кула са Бригадом, званично затвор Судбеног стола. Осим помоћних затвора у граду било их је и у околини. Један такав помоћни затвор постала је и бивша трговина Ђорђа и Јована Узелца у Рипчу, из кога су затворенике доводили у Кулу или послије 23. јула упућивали на разна губилишта...

Мада ће до прогона и убијања српског становништва доћи тек пошто Љубомир Кватерник преузме дужност великог жупана, прва убиства извршена су много раније, крајем априла 1941. године ...

Поручник Химзо Бишћевић, који је дошао у Бихаћ, убрзо по капитулацији војске Краљевине Југославије, највјероватније са Сисачком сатнијом "босанско херцеговачког дијела" и смјестио се у бивши логор 55. пјешадијског пука у Жегару, убио је 20. априла , без икаквог повода и разлога шофера Дизију Раду, који се вратио из Београда, а иначе родом био из Мељеновца код Бихаћа и земљорадника Петра Бојића и Буду Делића из Ружице, такођер у непосредној близини Бихаћа, и закопао у ђубриште у кругу логора...

Трећег јуна 1941. године именован је за великог жупана "Велике жупе Крбава и Псат" Љубомир Кватерник, родом из Вучинић-Села код Врбовског и рођени брат Милутина Кватерника и Славка Кватерника министра оружаних снага Независне Државе Хрватске и стриц Еугена Диде Кватерника, усташког министра унутрашњих послова, који су спадали међу највеће усташке функционере, а истовремено и најкрволочније организаторе физичког истребљења српског народа у НДХ...

За Славка Кватерника, који је у јуну 1941. године, у разговору с Харолдом Турнером, начелником Управног штаба команданта Србије, изјавио да "Србин за њега представља вриједност тек онда када је мртав" и који је домобранским генералима писао да је усташки "план тврда одлука да истрјебе Србе", Њемачки генерал у Загребу Глез-Хорстенау наводи у једном свом извјештају да је "о Српском питању у Хрватској говорио тако радикалним тоном, да сам му на крају његовог говора, који је личио на бљување ватре, примјетио: "Драги мој Славко, сретан сам што ћеш бар мене оставити у животу"...

Ето усташа таквог формата и стаквом полеђином, био је постављен за великог жупана у Бихаћу...

Наредио је усташком официру Енверу Капетановићу да побије похапшене Србе.

Наређење је извршено исте ноћи...

Увече 17. јуна из Куле је одвезено око 20 Срба у непознатом правцу. Групу су спроводила осморица усташа под командом усташког поручника Енвера Капетановића.

Мирко - Миркец Голубовић је тада неким у повјерењу рекао да је камион затвореника из Куле у ноћи 17/18 јуна први транспорт на смрт осуђених....

Сљедећи камион са 17 Срба из бихаћке Куле одвезен је у току ноћи 18/19 јуна, такође у непознатом правцу као и наредни сљедећих дана. Овај пут у пратњи су били Енвер Капетановић, Мирко Голубовић и Анте Вицковић с групом усташа. Касније се говорило да су ти Срби убијени у Рисовачкој греди, шуми код села Рисовца.

Трећи камион са 42 затвореника отпремљен је ноћу 19/20. јуна. И за ову групу дато је образложење да су упућени на рад у Њемачку...

Наредна група затвореника из Куле одвезена је у ноћи 21/22 јуна... Све је указивало да се групе Срба систематски шаљу на ликвидацију и да усташе не одустају од својих планова.

Један од његових првих аката био је проглас од 20 јуна 1941. године, који је означио почетак усташке "хрватизације" Бихаћке крајине...

У прогласу од 20. јуна, под пријетњом строге редарствене казне, Кватерник је свим "Власима" односно Србима, забранио улазак и задржавање у граду и околини до удаљености од 15 км. Долазак у град био је дозвољен само онима који су званичним позивом доказивали да су од усташке власти позвани.

Овај Кватерников проглас није оставио никакву сумњу у његове намјере и све оно што ће се сручити на Бишћане и народ околних села, јер су у кругу радиуса 15 км око Бихаћа лежала села .., у којима је живјело претежно српско становништво...

По наређењу Кватерника требало је приступити рушењу свих православни цркава на подручју Велике župe Крбава и Псат, а прва на реду била је она у Бихаћу. Њено рушење је започело 28. јуна и довршено наредног дана, али су додатни радови након минирања настављени и даље. У радовима су учествовали присилно доведени Срби из Голубића, Горјевца, Лохова , Притоке, Рачића, Заложја и других села... Већина ових људи касније је ухапшена и убијена.

Рушењу цркве отворено се супроставио Абдулах Ибрахимпашић, који је због положаја и личног ауторитета то могао. Кватерник је запријетио његовим хапшењем, али се на овакав корак није одлучио због 50 његових присталица... По кватерниковој наредби тесани камен од православне црк-

ве употријебљен је за надоградњу звоника римокатоличке цркве у непосредној близини, а други дио за подзид у Жегару...

Убрзо је дошло до масовног хапшења и убијања Срба...

Српски омладинци похапшени су 12 јуна... Поред омладинаца, 22. јуна су похапшени су још неки угледни Срби... а 23. јуна навече похапшени су су и неки угледни Жидови као "јамци" да ће Жидовска опћина (вјерска) предати усташким властима 25 кг злата и 100 кг сребра. Пошто су сакупили нешто злата и сребра и предали усташама, ови су петнаестак дана касније пребацили у Босански Петровац...

Масовно хапшење Срба у Бихићу извршено је ноћу 23/24 јуна. Све ухапшене довели су у Жегарску алеју на ногометно игралиште БАСК-а. Око 1200 Срба и Јевреја из Бихића са око 24 италијанска војна камиона пребачено је у правцу Кулен Вакуфа и даље."

25. јуна 1941. године у Бихићу није било нити једног Србина на слободи. Ако их је било, били су у затвору у Капетановој кули и врло брзо убијени на Гаравицама...

Нико није наслућивао да ће услиједити десетак дана најстравичнијег масовног геноцида у овом крају. Свирепа убитства ватреним и хладним оружјем, а и тупим предметима разних врста на неколико великих и много малих стратишта у току једне седмице однијело је око десет хиљада људских живота, претежно одраслих мушкараца, али и жена и нејаке дјеце. Убијања су настављена и у току августа, а и касније...

Све је ово био рад Љубомира Кватернка који се "састојао у клању и убијању православаца и пљачки њихове имовине"

"Сам је изјавио у Слуњу да их је поубијао преко десет тисућа".

У припремама и организацији ових злочина лично су судјеловали Хилмија и Мехмед Алтић (Кулен Вакуф), Идриз и Илијас Делић (Бихаћ), Мехмед Арнаутовић, Владо Бунић (Бихаћ), Химзо Бишћевић, Петар Дујмовић Мандушин (Заваље), Јаков Џал (Бихаћ), Иван Фрковић (Госпић), Мирко-Миркец Голубовић (Бихаћ), Хусеинбег Ибрахимпашић (Бихаћ), Томо Јанковић (Краље), Фрањо Јеркић (Добреница), Звонимир Јелић, Енвер Капетановић, Ловро Лутвић (Лоховска брда), Ивица и Стипо Мажар (Бихаћ), Мирко Матијевић (Врточе), Илија и Фрањо Млинарић Најо (Скочај), Ахмет Мујић Ахметаш (Рипач), Хусеин Надаревић (Брековица), Анте-Тоне Павелић (Госпић), хоџа Мехулић (Прекоуње), Давид Прша (Бихаћ), Мехмед Сахаџић (Рипач), Зденко Секанина (Бихаћ), Петар Шимић Шимиша (Скочај), Јусуф Пашагић (најкрволочнији кољач

Фрањо Шимић (Скочај), Стјепан Шимић, Максимилијан Шмит, Јосан Томичић (Крњевуша), Анте и Никола Вицковић (Бихаћ), и други...[10]

Љубомир Кватерник је обавио крвави чин масовног убијања Срба и Жидова чиме је распиривао мржњу између Срба с једне и Муслимана и Хрвата с друге стране....

Он је 11. септембра премјештен у Загреб.

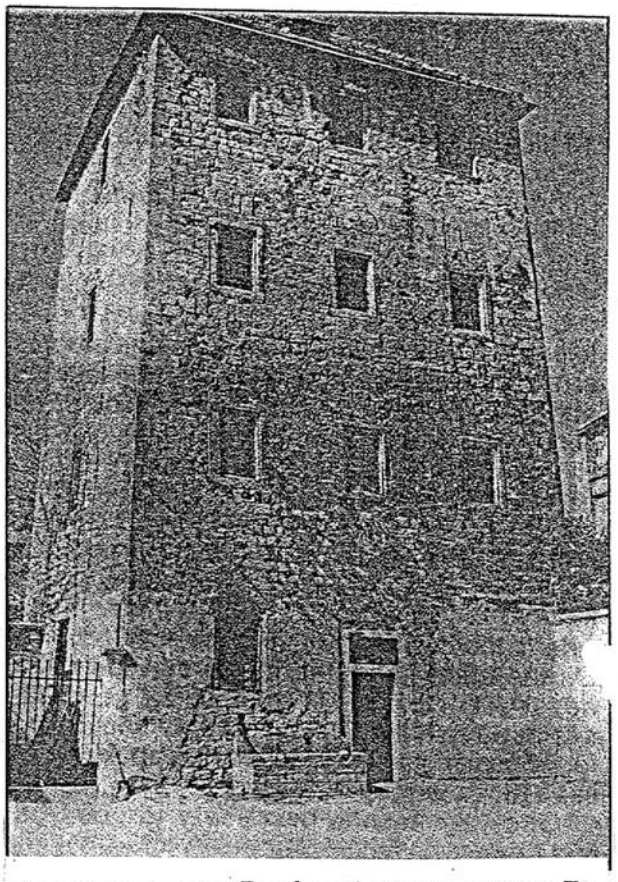

Капетанова кула у Бихаћу, стравично мучилиште Срба

Captain's Tower in Bihać, the scene of horrific torture of Serbian people

[10] Славко Одић, Раднички покрет у Бихаћу и околини (1918-1941), Бихаћ у новијој историји (1918-1945) Том 1, страна 106, 107, 119,120, 121, 122 и 275 и Милан Вукмановић; Усташки злочини на подручју Бихаћа у љето 1941 године, Бихаћ у новијој историји (1918-1941) Том 2, страна 103, 104, 105, 106, 115, 116 и 117

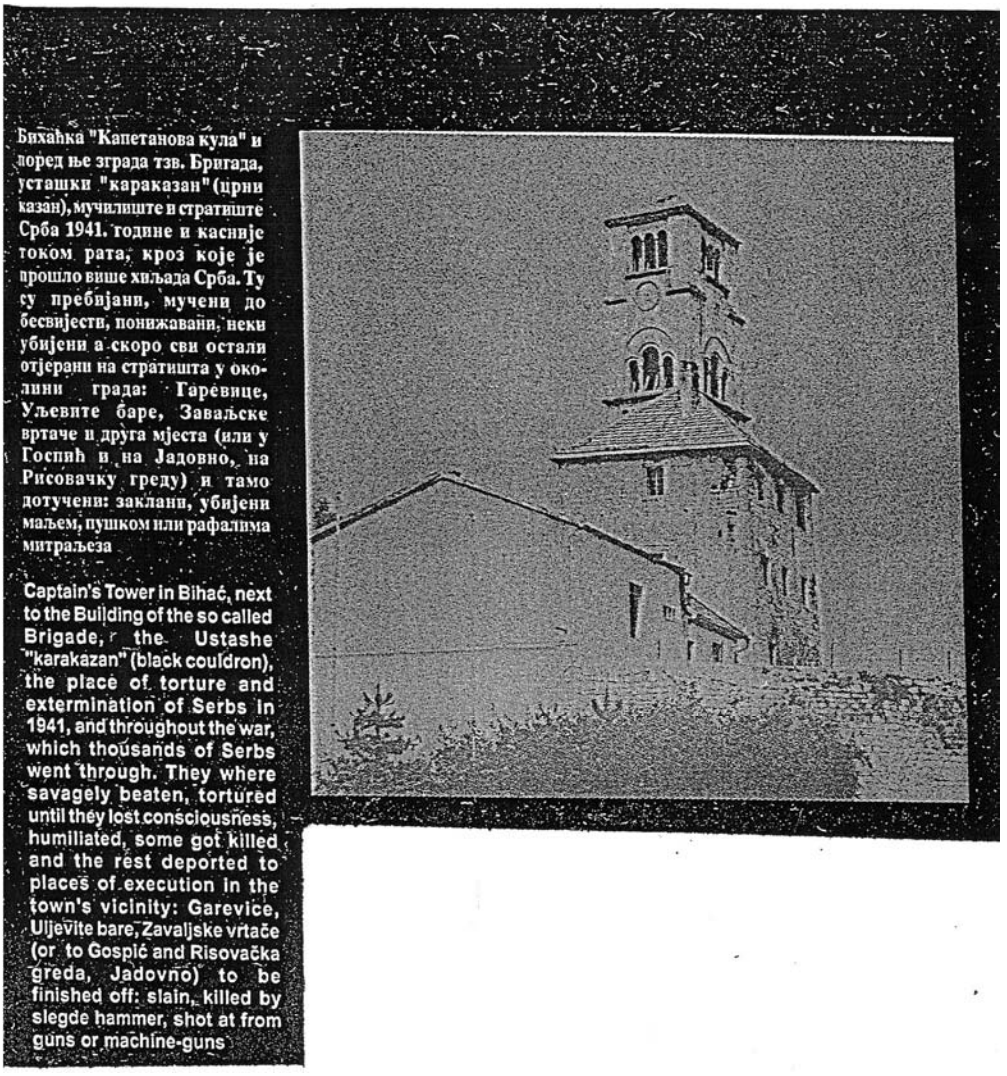

Бихаћка "Капетанова кула" и поред ње зграда тзв. Бригада, усташки "караказан" (црни казан), мучилиште и стратиште Срба 1941. године и касније током рата, кроз које је прошло више хиљада Срба. Ту су пребијани, мучени до бесвијести, понижавани, неки убијени а скоро сви остали отјерани на стратишта у околини града: Гаревице, Уљевите баре, Завељске вртаче и друга мјеста (или у Госпић и на Јадовно, на Рисовачку греду) и тамо дотучени: заклани, убијени маљем, пушком или рафалима митраљеза

Captain's Tower in Bihać, next to the Building of the so called Brigade, r the Ustashe "karakazan" (black couldron), the place of torture and extermination of Serbs in 1941, and throughout the war, which thousands of Serbs went through. They where savagely beaten, tortured until they lost consciousness, humiliated, some got killed and the rest deported to places of execution in the town's vicinity: Garevice, Uljevite bare, Zavaljske vrtače (or to Gospić and Risovačka greda, Jadovno) to be finished off: slain, killed by siegde hammer, shot at from guns or machine-guns

Карактеристике злочина у бихаћком срезу

"По много чему усташки терор над Србима бихаћког среза био је знатно тежи него у сусједним срезовима, јер је започет најранije и најдуже трајао, те је у том покољу страдао велики број Срба.

Томе је, нема сумње, знатно допринјела чињеница да су се на простору овог среза нашли најекстремнији усташки функционери: Љубомир Кватерник, бивши усташки емигрант, Стјепан Виндакијевић, као усташки

оружнички бојник, Енвер Капетановић, у чину усташког поручника и многи други...

Бихаћ је у љето 1941. године био подвргнут фашистичком терору којег, по размјери и силини, нарочито послије напада нацистичке Њемачке на Совјетски Савез и отпочињање усташког геноцида над Србима и Јеврејима, није био ни у једном јужнославенском или балканском граду. Геноциду је претходио егзодус Срба и Јевреја из Бихаћа и њихово присилно исељавање у Кулен Вакуф и Босански Петровац.

Овим изгоном били су, уз ријетке изузетке обухваћени сви грађани српске и јеврејске народности, и они су из својих домова могли понијети само неке од личних ствари, али не више него заприма ручни пртљаг, најчешће торбицу или некакав завежљај...

...Према хвалисању самих усташа, тог крвавог љета 1941. Године, само у Бихаћу ињеговој ближој околини, с подручја Велике župe Крбава и Псат и неких дијелова Лике и Кордуна , убијено је 12.000 Срба.

У свом извјештају...Оперативни штаб народноослободилачких и добровољачких одреда за Босанску Крајину (НОП и ДВ) од 4. новембра 1942. године, о почињеним усташким злочинима, између осталог пише: "У Бихаћу и околини побијено је 12.000 до 15.000 СРба"[11]

... Усташе су у Бихаћу само на Гаравицама и Уљевитим барама, према налазу стручњака који су одмах послије ослобођења, 1945. радили по налогу Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, убили око 12.000 Срба, а то је више него што су Нијемци, уз помоћ љотићеваца стрељали у Крагујевцу и Краљеву заједно."[12]

Своје намјере највиши усташки функционери које нису крили:

А намјера је била:

"Један дио Срба ћемо побити, други раселити а остале превести на католичку вјеру и тако претворити у Хрвате..." изјавио је крајем јула 1941 године у Госпићу др Миле Будак.[13]

Љубомир Кватерник, усташки велики жупан у Бихаћу, није био задовољан планом да се трећина Срба убије, већ је издао наредбу коју преносим онако како је то потчињенима пренио:

---

[11] Бранко J. Бокан, Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941 – 1945, стр.22,23,24

[12] Мирко Турић; Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, стр. 470

[13] Извор; Бранко J. Бокан , Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941 – 1945, страна 7, 14, 15 и 22 (Узето из Фердо Чулиновић: Окупаторска подјела Југославије стр. 348

"НАЛОГ

за ројника Раму Малкоча да има све влахе (погрдно муслиманско име за све Србе у Босни Херцеговини-прим ББ), били сумњиви или не, поубијати. То имаде извршити јер данас сам добио налог од великог жупана да се побију сви од 16-100 година. И Влахиње које су сумњиве.

Који вам дођу под руку не пушћајте. Видите шта се ради.

За дом спремни!

Усташки логорник "[14]

Малтретирања, понижавања, пљачкања, мучења и хапшења Срба почела су од првог дана настанка усташке Независне државе Хрватске, 10. априла 194. године. Терор усташа над Србима био је из дана у дан, а убрзо из часа у час све тежи, шири и несноснији. Прво су на удару били угледни Срби, познати адвокати, љекари, просветни радници, свештеници, сељаци-домаћини, сви они који су у очима усташке власти били потенцијални опасни противници.

---

[14] Бранко J. Бокан, страна 14 и 15 (Узето из Владимир Дедијер: Дневник, први дио изд. Државни Завод Југославије, Београд 1945 стр. 337).

СВЕ МУКЕ СВИЈЕТА

Забрана кретања

20. јуна 1941. године, усташки велики жупан жупе Крбава и Псат, са сједиштем у Бихаћу, објавио је проглас сљедеће садржине:

"ЗАБРАЊУЈЕМ

свим Власима тзв. Србима, сваки приступ и задржавање у граду Бишћу и његовој околини до удаљености 15 (петнаест) км.

Власи моћи ће доћи у Бишће само једино на позив власти и то уз предочење позива. Према томе неће смијети долазити ни на недјељне ни на годишње сајмове у Бишће и његову околину.

У случају позива властима, моћи ће се Власи да задрже у Бишћу и његовој околини само тако дуго, колико је потребно да сврше посао ради којег их власт позива и само на мјесту, гдје су властима ради уредног посла потребни. Свако друго понашање , тј. Задржавање дуже него је властима потребно биће строго кажњено.

Редарствени органи као и сви органи јавне сигурности пазит ће да се ова одредба строго извршава."

Овај проглас усташког великог жупана, који је већ тог и наредног дана излијепљен у Бихаћу и његовој околини, најављивао је све зло које ће се у данима који су слиједили сручити на Србе у Бихаћу и околним селима. У том кругу, на удаљености до 15 км од Бихаћа, има више од 20 села у којима је у огромној већини, а у многим и искључиво, било српско становништво.

[1]

Да овај проглас, односно наредба није само био декларативног карактера говори и сљедеће:

"Послије одласка Јосипа Кнопа из Бихаћа прва нова строга наредба против Срба била је повјерљива окружница великог жупана од 12. јула коју је потписао његов замјеник поджупан Салих Хаџиалић, достављена свим которским уредима и Градском поглаварству у Бихаћу: " Опажено је у послиједње вријеме, да и поред забране из мог прогласа од 20. Липња 1941. прес број 20/41 Власи т.зв. Срби долазе и без позива власти у град Бишће па што више, да их неки уреди пуштају у своје уредовнице и у записнике примају њихове молбе и жалбе. Овакво стање не може и не смије да се трпи, па вас позивам, да издате извршним органима строге налоге, да неп-

---

[1] Бранко Ј. Бокан, Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941-1945, страна 17 (Узето, Архив Музеја АВНОЈ-а и Поуња, Бихаћ)

ропуштају своју дужност надзора и спријечавања Влаха у долажењу у Бишће те у колико би који неовлаштено дошао у Бишће да не пропусте провести против њему казнени поступак. Упозорите исто тако подређене уредовнике и друге службенике, да ће бити позвани на строгу одговорност у случају да не би водили рачуна о уводно наведеном прогласу и ако би радили или чинили што у протимби с истим прогласом-"[2]

---

[2] Бихаћ у новијој историји 1918-1945 Том 2 , страна 114

ПЉАЧКА, ИСЕЉАВАЊЕ - ПРОТЈЕРИВАЊЕ СРБА ИЗ БИХАЋА

24. јуна 1941. године, усташе су из Бихаћа протјерале све Србе и Јевреје, дозволивши да понесу само личне ствари и по 500 динара, а све остало су одузеле: куће, станове, радње, кућне ствари, драгоцијености, вишак новца и др. Око 1.200 људи, жена и дјеце је талијанским камионима пребачено преко Доњег Лапца и Кулен - Вакуфа у Босански Петровац.

Исељавање Срба вршено је по Окружници број 1 са упутствима како да се изврши "расељавање" Државног равнатељства за понову, у којој поред осталог пише:

... Расељавање Срба мора се спровести на безобзиран начин.... Хапшења и интернација се врши ноћу и дању - без предаха. Ухапшеник је дужан да се спреми најдуже за 30 минута... Гдје год је могуће хапсити читаве породице."[1]

А о исељавању Срба из Бихаћа Историчар Милан Вукмановић пише:

"Уред за исељавање у Бихаћу формално је постојао, али је све припремио и спровео усташки логор по налозима великог жупана. Очигледно је Љубомир Кватерник раније био обавјештен о мјерама које се припремају против Срба у НДХ, било преко Славка или нећака Еугена Диде Кватерника у Загребу, било преко Озрена Кватерника, равнатеља Усташког редарственог равнатељства за подручје Усташког стожера у Бањалуци, те је одлучио да 24. јуна све Србе и Јевреје протјера из Бихаћа.На основу раније Гутићеве наредбе већ су били исељени сви Срби и Црногорци рођени ван подручла НДХ. Брзина и начин извођења цијеле акције указују да се о протјеривању изненада одлучило. У току ноћи извршене су припреме и у раним јутарњим сатима 24. јуна свим српским и јеврејским породицама наређено је да се у року 30 минута спреме за полазак. Речено им је да понесу најнужније личне ствари , новац и драгоцијености. Један дио је одведен на ногометно игралиште СК "Јединство" на Лукама, а већина на игралиште БАСК-а. Премда се поступало коректно, ту и тамо било је одступања. Супруга предсједника Окружног суда Милана Војновића тражила је заштиту италијанског пуковника из непосредног сусједства, али се овај није хтио мјешати...

...На игралишту се записнички предавао сав новац изнад 500 динара и све драгоцијености...

---

[1] Извор: Бранко Ј. Бокан; Геноцид над Србима Босанске Крајине 1941-1945, страна 17, (узето из Славко Одић; Раднички покрет Бихаћа, Зборник : Подгрмеч у НОБ Књига прва страна 99 и 100)

Италијанским војним камионима Срби и Јевреји су одвезени у Кулен-Вакуф, гдје су их раздвојили. Јевреји су задржани у Кулен-Вакуфу, а Срби су око 19 сати , осим једне мање групе упућени према манастиру Рмањ, гдје су након два дана задржавања , претежно на отвореном простору враћени у Кулен вакуф. Истог дана упућени су за Босански Петровац...

("Тамо су многи нашли смрт у масовном покољу. Само је неколицини, и то богатијих пошло за руком да се пребаце у Србију" Хусреф Реџић. Подгрмеч у НОБ страна 119).

("Тих дана усташе су побиле све Србе из Бихаћа који су били у Бос. Петровцу и Србе Петровчане..." Мориц Ј. Леви, Бихаћ у новијој историји 1918 – 1945 том 1 страна 338)

Бихаћ је био први и једини град у Босни и Херцеговини и у тзв. НДХ из кога су насилно исељени сви Срби, изузев оних који су били у затвору у Кули. Кватерник је истовремено организовао и исељавање и јеврејског становништва, али тада према њему још није почео примјењивати мјере истребљења....[2]

---

[2] Милан Вукмановић, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2 , страна 109, 110 и 112

Veliki Župan Velike Župe Krbave i Psata.

PROGLAS!

U svrhu sačuvanja hrvatskog narodnog značaja grada Bišća i njegove bliže okoline, te u svrhu trajnog osiguranja istog značaja

ZABRANJUJEM

svim Vlasima t. zv. Srbima svaki pristup i zadržavanje u gradu Bišću i njegovoj okolini do udaljenosti od 15 (petnaest) Km.

Vlasi moći će doći u Bišće samo i jedino na poziv vlasti i to uz predočenje poziva. Prema tome ne će smjeti dolaziti ni na nedjeljne ni na godišnje sajmove u Bišće i njegovu okolinu.

U slučaju poziva po vlastima, moći će se Vlasi da zadrže u Bišću i njegovoj okolini samo tako dugo, koliko je potrebno da svrše posao, radi kojeg ih vlast poziva i samo na mjestu, gdje su vlastima radi uredovnog posla potrebni. Svako drugo ponašanje t. j. zadržavanje duže nego je vlastima potrebno biti će strogo kažnjeno.

Redarstveni organi kao i svi organi javne sigurnosti paziti će da se ova odredba strogo izvršava.

U Bišću, 20. lipnja 1941. god.

Bucat

VELIKI ŽUPAN
VELIKE ŽUPE KRBAVE I PSATA:
LJUBOMIR KVATERNIK, v. r.

ГАРАВИЦЕ

УСТАШКИ ОБРАЗАЦ ЗА ГЕНОЦИД

Масовни злочини на Гаравицама

Гаравице на периферији Бихаћа, свега два километра од средишта града и око 15 км од Личког Петровог села на путу за Плитвичка језера, представља једно од највећих масовних усташких стратишта у тзв. Независној Држави Хрватској, а и једно од највећих у Европи u другом свјетском рату. На широком баровитом простору између ријеке Уне и ријечице Клокота, у народу познатом као Уљевите или Муљевите баре, усташе су крајем јула и у почетку августа 1941. из ноћи у ноћ убијали српско становништво из Босне, Лике, Кордуна и Баније, а нарочито из општина Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Цазин, Доњи Лапац, Слуњ, Титова Кореница и Велика Кладуша. На овом стратишту убијен је и мањи број припадника других нација, укључујући Јевреје и Роме. Према званичној евиденцији на овом простору је убијено преко 12.000 људи. Масовно стратиште носи једно име, али географски обухвата Гаравице, Карађорђево село (некада Брезовица, а данас Каменица) и Церавце. На земљишту претежно у власништву добровољаца из првог свјетског рата, које су усташе одузеле од Срба, налазиле су се природне јаруге и канали различите дужине и дубине. Последњих дана јула и првих дана августа ове јаруге су постале масовне гробнице. Послије злочина оне су поравнате.

На овом мјесту 27. јула 1949. постављен је скромни споменик. На плочи постављеној 27. јула 1949. био је текст: "Народ среза и града Бихаћа подиже овај споменик као трајну успомену на 12.000 невино и звјерски убијених Срба од стране усташких зликоваца у времену од јуна 1941. год. до октобра 1941. године. Нека је слава и трајна успомена невиним палим жртвама".

Будући да је цијели простор архитектонски и грађевински обликован као јединствена меморијална спомен цјелина, по пројекту архитекте Богдана Богдановића на брдашцу које доминира цијелим простором у 1981. постављена је група великих умјетничких спомен скулптура из камена бихацита.

На подножју брдашца постављен је камени споменични блок са плочом, рад Владе Херљевића. На плочи је текст: "На подручју спомен парка Гаравице лежи дванаест хиљада жртава с подручја Босанског Петровца, Цазина, Слуња, Босанске Крупе, Велике Кладуше, Титове Кореницe, Доњег Лапца и Бихаћа које су на овом мјесту звјерски побиле усташе од јуна 1941.

до новембра 1941. године". У потпису стоји да споменик подижу збратимљени народи Лике, Кордуна и Босанске крајине 1986. године.

Масовна убиства у Гаравицама започела су 23. јула и настављена наредних десетак дана, искључиво у току ноћи. Жртве су доводили из бихаћке куле и других затвора али већину изравно из Изачића, Клокота, Вркашића, Бијелог Брда, Бугара, Грабежа, Грмуше, Клишевића, Притоке, Бос. Дољана, Дубовског, Липе, Лохова, Врсте, Теочака и других села. Скоро да и није било српског села из кога неко није доведен. Најмасовнија убиства била су у ноћи 27/28. јула и наредне ноћи, када су ликвидације трајале до зоре. Послије сваког од ових ноћних злочина, усташе су насилно доводили становнике подручних села да врше покапање. Канале су пунили лешевима, посипали живим кречом и шприцали водом. Била је то једина дезинфекција, након које је слиједило посипање слоја земље дебљине 40-50 цм. Уколико је због високе температуре и лоше изведене изолације од земље почео да се осјећа смрад , површине су посипане текућим хемијским средствима и досипана нова земља. На мјестима гдје је до задаха долазило, због усирене крви скидан је површински слој и та мјеста посипана измрвљеним кречом.

Из Личког Петровог Села у Гаравицама је убијено 508 Срба. Усташе су претходно припремиле спискове за наводни добровољни рад и по њима вршили хапшења, одлучујући се за мушкарце изнад 1, а негдје и изнад 12 година. Тако су 27. јула у Личком Петровом Селу и засеоцима ухапсили 250 мушкараца. Увече су их прозвали и затворили у канцеларије, ходнике и подруме општинског поглаварства. Свима је најављено да ће бити упућени на двомјесечни рад у Њемачку. Ухапшеници су претпостављали да их намјеравају слати на осмодневни присилни рад на Плитвичка језера, како се прије догодило. Сутрадан су 204 затвореника упућена у Бихаћ и смјештена у подрум трговине Илије Билбије. Увече су их одвели на ликвидацију у Гаравице. Из цијеле групе успио је побјећи само Раде Бубало. Услиједила су нова хапшења. Из групе од око 200 ухапшених са ширег подручја Петровог Села издвојено је 155 и камионима одвезено према Бихаћу. Међутим, задржали су их на простору Гаравица. Све су позатварали у привредне зграде у дворишту Јураја Микуљана у близини Гаравица и увече по групама везане одводили на ликвидацију. Успио је побјећи Мирко Влаисављевић из Жељаве, али само на кратко.

У лову на људе усташе су најчешће примјењивале препаде. Једног дана у таквој хајци ухапсили су 150 Срба из Личког Петровог Села, Новог Села, Жељаве, Заклопаче и Лисине. Исте ноћи са сељацима са ширег подручја Личког Петровог села усташе су довеле из бихаћке Куле и убиле комунисте Наду Беоковић, Стану Сучевић и Брацу Кавезона. Усташе су у физичким ликвидацијама комбиновале изравно довођење колона Срба из Лике и Кордуна с привођењем затвореника из бихаћке Куле и других затвора. Кватерник је тако рећи затворе скоро резервисао за ухапшенике из Босанске крајине, од којих су неки дуже мучени прије довођења на губилиште.

Примитивно затрпавање масовних гробница на три велика стратишта позната под заједничким именом Гаравице било је због близине града опа-

сно извориште могућих епидемија, било преко кукаца као преносника или загађивања воде рјечице Клокота, која је кориштена за пиће и напајање стоке. Опасност од заразе била је веома реална, јер се све дешавало у топлим љетним мјесецима. По налогу Велике жупе образована је санитарна комисија са задатком да испита стање масовних гробница на подручју Гаравица и предложи мјере непосредне заштите.

Након прегледа цијелог стратишта сачињен је у Дому народног здравља у Бихаћу 6. августа 1941. записник, који су потписали чланови комисије др. Петар Дојчански, љекар и равнатељ Дома народног здравља Исмет Шарић, тајник Велике жупе Крбава и Псат, Иван Јанковић, Звонимир Милковић и Душан Тичиновић, здравствени радници. Комисија је дала опис и своје мишљење за свако појединачно стратиште. Прво је описано стратиште у Карађорђевом селу (данас село Каменица) с назнаком да је од главног пута удаљено само десет метара. Двије влике гробнице направљене су од ранијих канала, једног дужине 62 а другог 30 метара. На основу казивања свједока Стипе Јерковића из Краља (у записнику наведено из Бакшаиша, пр. М.В.), који је учествовао у закопавању мртвих, санитарна комисија је утврдила да су лешеви убијених прекривени слојем земље дебљине 40 цм, а претходно посути кречом. Комисија је констатовала да се осјећа мирис карбола, али да се још не осјећа неугодан задах распадања.

Друго стратиште на овом простору било је под хумкама код ријеке Клокота на јужној страни. Ту су такође била два канала, један дужине 190 а други 26 метара, такође претворен у стратиште. Комисија је утврдила да су жртве у овим каналима посути кречом, а потом и овдје засуте земљом дебљине 40 цм. На канале је накнадно досипана земља. И поред тога на појединим мјестима осјећао се задах, "а на крају дужег јарка лежи у локвама воде помијешана крв". Рјечица Клокот је од ових канала била удаљена 100-200 метара, а њена вода се користила за пиће. За ово стратиште дата је комисијска оцјена: "На појединим мјестима се купе ројеви муха, а посебно на оним мјестима у чијој се околини осјећа задах".

Треће стратиште било је у Церавцима, иза кућа Бубала, удаљено од цесте око 50 метара. И на овом стратишту била су два канала, један дужине 56 а други 15 метара. Комисија је поклонила вјеру казивањима да је над мртвима засут слој земље дебљине пола метра, а негдје и 70 цм. За ово стратиште дато је стручно мишљење: "Исти су засути са кречом и тај рад изгледа најбољи па ипак се осјећа задах у мањој мјери."

Комисија не крају оцијенила да су сви канали слабо покривени земљом, посебно у Карађорђевом Селу. Јаркови код потока Клокота су на подводном терену у "близини ријеке чија се вода употребљава за пиће", те је постојала могућност загађења. Комисија је предложила да се стратишта у Карађорђевом Селу заспу земљом дебљине једног метра. Осим насипања некадашњих канала, код рјечице Клокота предложена је и асанација цијелог терена. Послије насипања новог слоја земље предложено је и ново посипање живим кречом.

У записнику је наведено да су на стратиштима на самој површини присутни и остаци лобања: "Крај тих јарака налазе се појединачно комади лобањских костију, који су чисто бијели". Ови налази указују да се убијало и тупим предметима. Тако је комисија обавила свој посао не упуштајући се у давање приједлога да се постојећи терени на подручју Гаравица не користе за масовне гробнице. Такав приједлог од ове комисије се могао очекивати.

Масовни злочини на подручју Бихаћа нису се могли сакрити иако се убијало по ноћи и у крашким јамама у забаченим и пустим предјелима. О њима су сазнале и партизанске команде. Оперативни штаб за Босанску крајину у извјештају Врховном штабу НОП и ДВ Југославије о борбама за Бихаћ од 4. новембра 1942. наводи да је Пета КНОУ бригада код Острошца заробила и убила усташког бојника код кога је пронађен налог о клању Срба у том крају. Налог је издао велики жупан Љубомир Кватерник преко усташког логорника. Оперативни штаб је доставио Врховном штабу овај налог са двије фотографије уз оцјену: "У Бихаћу и околини побијено је 12.000 – 15.000 Срба". [1]

---

[1] Милан Вукмановић, Усташки злочини на подручју Бихаћа у љето 1941, Бихаћ у новијој историји 1918-1945 Том 2, страна 117,118,119,120 и 121

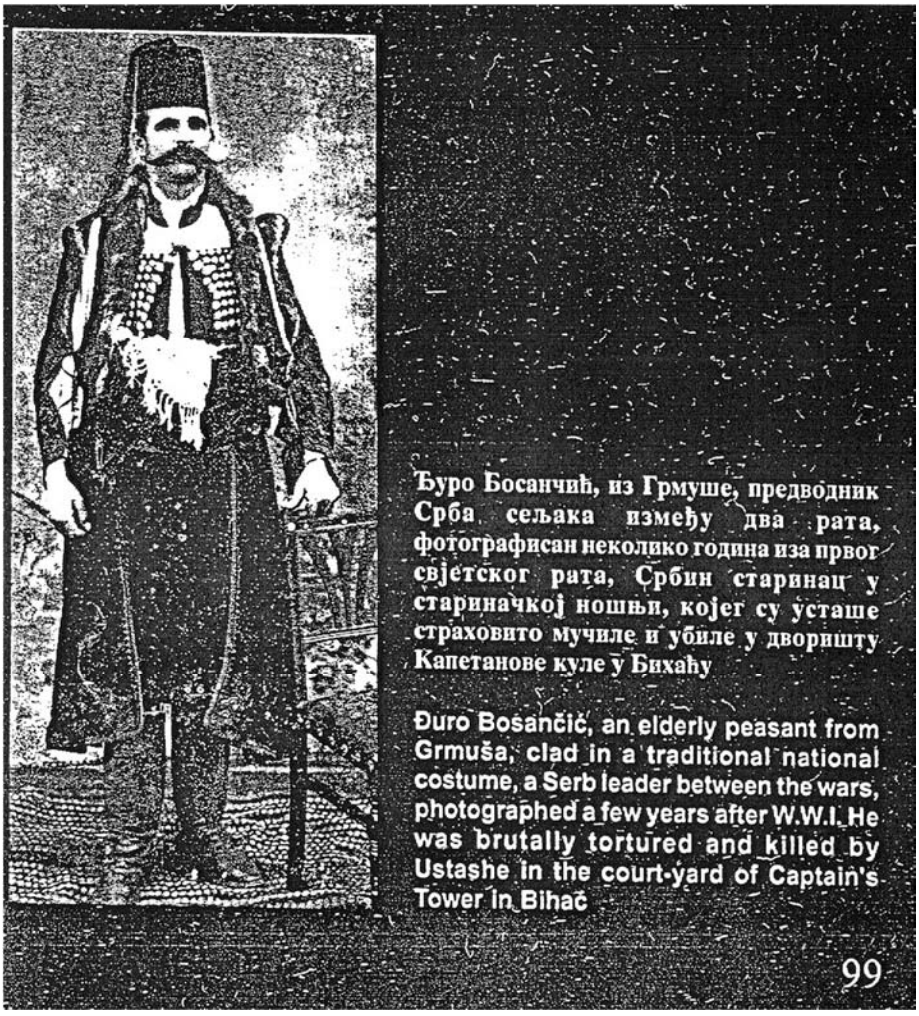

Неко није био задовољан квалитетом обављеног живота

"Ваљда је већ 5. августа, оним путем прошао неки о д л и ч н и к НДХ па је ваљда застао да се диви дјелу усташког ума. Није био, изгледа задовољан послом. Није могао бити задовољан обимом послова јер урије има за још десет пута по онолико јендека а има и Срба горе по селима Грмеча и Пљешивице којима би их напунили. Поготову, није био задовољан ни квалитетом урадка јер је гушио напријатан задах, јер су се ројеви муха купили око јендека, јер се крв циједила из гробница дугим на стотине метара и сакупљала у локве и најављивала "ПОТОКЕ" које је поглавник Павелић најављивао својим програмом, јер су лобање биле свуда око јендека. Љут на

усташе који у велику нереду оставише велико радилиште наложио је, рекло би се строго, да се радилиште доведе у ред и трагови уклоне.

У току ноћи 5/6 августа формирана је комисија у саставу: др. Петар Дојчански, равнатељ дома здравља, Исмет Танић (или слично), тајник жупе, и кандидати медицине (можда студенти медицине): Милковић Звонимир, Јанковић Иван, и Тићановић Душан. Комисија се у цик зоре 6. августа запутила према Гаравицама и радила вјерно.У том им је свесрдно помагао извјесни Стипе Јерковић из Бакшаиша, који је помагао и онима који су затрпавали усмрћене несретнике."[2]

Комисија је сачинила Записник који се налази на сљедеће три стране:

---

[2] Никица Пилиповић, "Гаравице 1941" страна 162

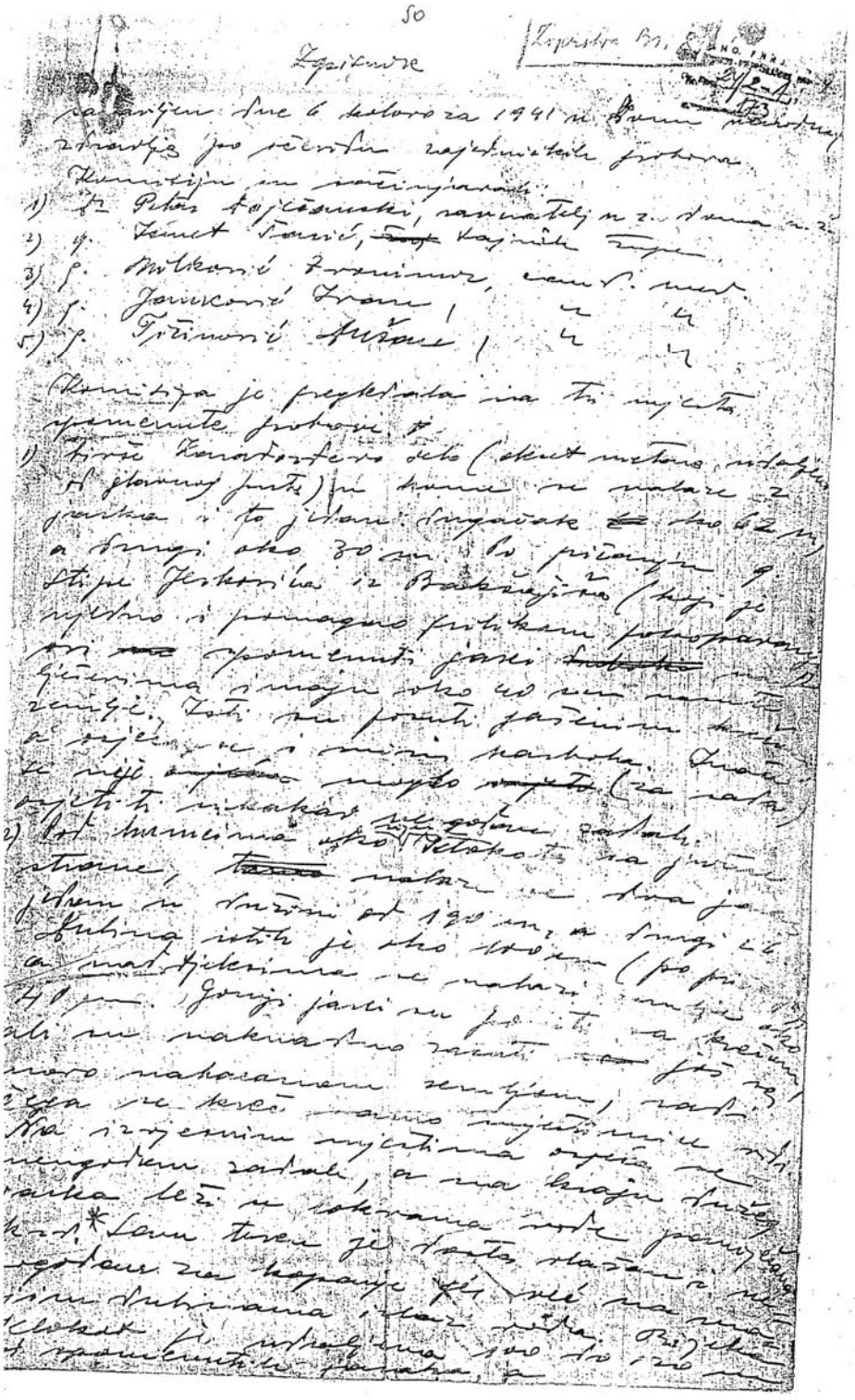

50

Zapisnik

Zapisnik Br. [illegible]

24/2-A

173

Zavarljen dne 6 kolovoza 1941 u Domu narodnog zdravlja po očevidu zajedničkih grobova.

Komisiju su sačinjavali:

1) Dr. Petar Dojčanski, savnatelj u z. doma u z.
2) g. Ismet Šarić, ~~[illegible]~~ kajnik župe
3) g. Milković Zvonimir, cand. med.
4) g. Janković Ivan, " "
5) g. Tičinović Mušan, " "

Komisija je pregledala na tri mjesta spomenute grobove:

1) Tirše Karadorđevo selo (okrut metara udaljeno od glavnog puta) u kome se nalaze 2 jarka i to jedan drugačak ~~[illegible]~~ oko 62 m, a drugi oko 30 m. Po pričanju g. Stipe Jeskovića iz Bakšajiva (koji je njedno i pomagao prilikom pokopavanja) ovi ~~[illegible]~~ spomenuti jarci ~~[illegible]~~ lješevima i maju oko 40 cm nasuti zemlje. Isti su pozuti pašenim kreč a osjeć se i mirni karbola. Inače se nije ~~[illegible]~~ moglo ~~[illegible]~~ (za sada) osjetiti nikakav ne gotovo zadah.

2) Pod Humcima oko [illegible] Petokoto na južne strane, ~~[illegible]~~ nalaze se dva jarka jedan u dužini od 190 cm, a drugi 26 m. Dubina istih je oko 100 cm (po pri[illegible] a nad Djeksima se nalazi [illegible] 40 cm. Gornji jarci su pozuti [illegible] ali su naknadno zasuti ~~[illegible]~~ [illegible] novo nabacanom zemljom, [illegible] [illegible] se kreč [illegible] mjestimice [illegible] Na izvjesnim mjestima osjeća se [illegible] zadah, a na kraju dužeg jarka leži u lokvama vode pomijeć [illegible] *Sam teren je dosta olažan i [illegible] za kopanje [illegible] na [illegible] dubinama [illegible] Bijeka [illegible] spomenutih jarka, a

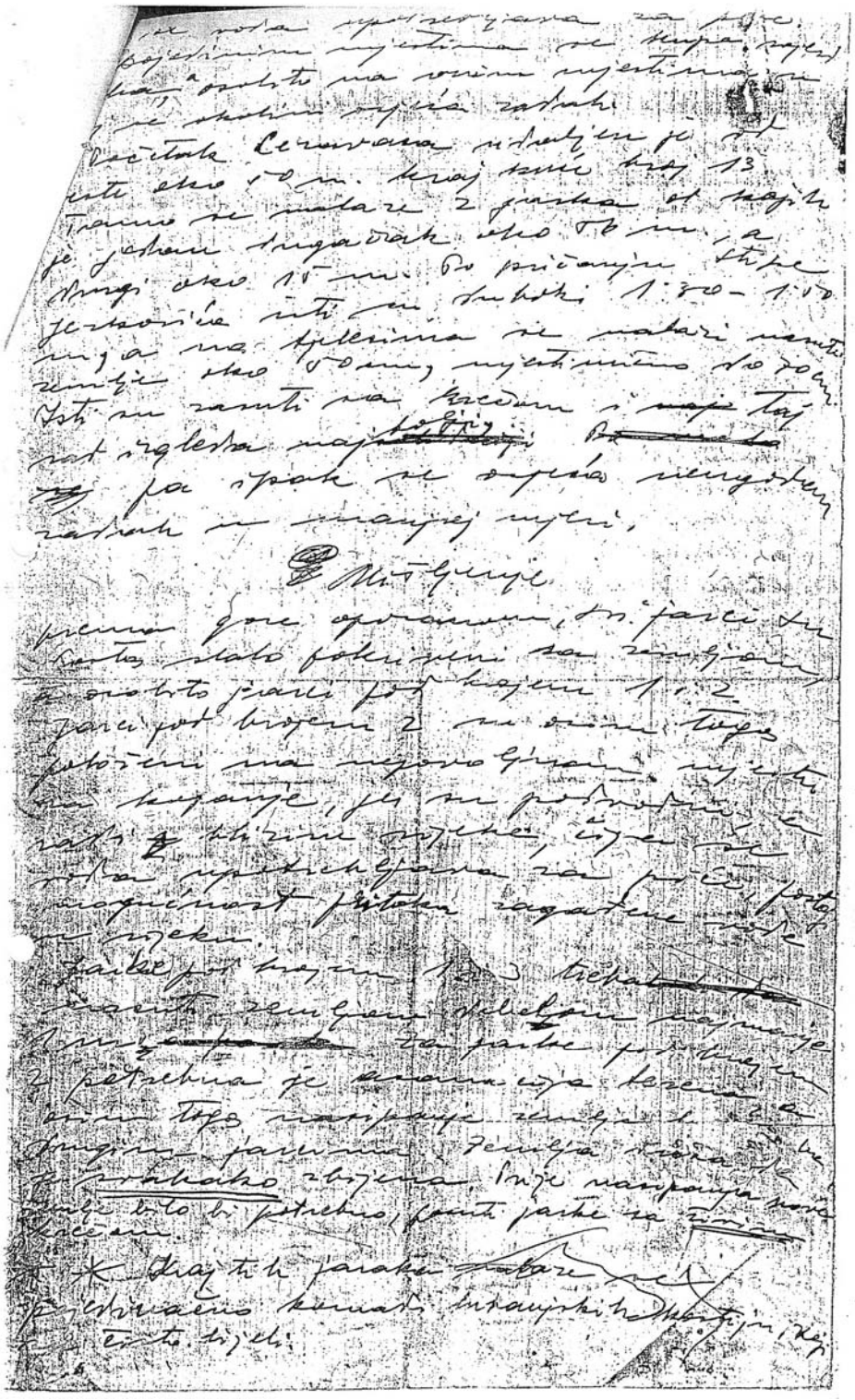

se voda upotrebljava za piće.
Pojedinim mjestima se kupa, najviše
ka, osobito na ovim mjestima u
je okolini osjeća zadah.
Početak Cerovaca udaljen je od
este oko 50 m. kraj kuće broj 13.
Tamo se nalaze 2 jarka od kojih
je jedan dugačak oko 50 m., a
drugi oko 15 m. Po pričanju stipe
Jerkovića isti su duboki 1.30 – 1.50
m, a na tjelesima se nalazi nasuti
zemlje oko 50 cm, mjestimično do 30 cm.
Isti su zasuti na krečom i ~~naj~~ taj
sad izgleda najbolji. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ pa ipak se osjeća neugodan
zadah u manjej mjeri.

Mišljenje

prema gore opisanom, dvi jarci su
Sosta slabo pokriveni sa zemljom
a osobito jarci pod brojem 1 i 2.
Jarci pod brojem 2 su osim toga
položeni na nepovoljnom mjestu
za kopanje, jer su podvodni, a
radi blizine rijeke, čija se
voda upotrebljava za piće, postoji
mogućnost pritoka zagađene vode
u rijeku.
Jarke pod brojem 1 i 3 treba
nasuti zemljom debelom najmanje
1 m. ~~[illegible]~~ Za jarke pod brojem
2 potrebna je asanacija tezena
osim toga nasipanje zemlje i za
drugim jarcima. Zemlja dosada
je svakako zbijena. Prije nasipanja nove
zemlje bilo bi potrebno, pomoći jarke sa živim
krečom.
* Kraj tih jaraka nalaze se
pojedinačno komadi lubanjskih kostiju, koji
čisto bijeli.

Z A C N I K

Sastavljen dne 6kolovoza 1941 u domu narodnog zdravlja po očevidu ...ničkih grobova.

Komisiju su sačinjavali

...r. Petar Dojećanski, ravnatelj u z. doma N.Z.

...g. Ismet ...avić, Pajnik župe.

...g. Milković Zvonimir, Cand. Med.

...g. Janković Ivan " "

5/ g. Tićinović Dušan " "

24/2-3
173

Komisija je pregledala na tri mjesta spomenute grobove.

1/ Bivše Karadjordjevo selo/ 10 metara udaljeno od glavnog puta / ukome se nalaze 2 jarka i to jedan dugačak oko 62m., a drugi oko 30m. Po pričanju g. Stipe Jerkovića iz Bakšajiša /koji je ujedno i pomagao prilikom pokopavanja / svi spomenuti jarci nad lješovima imaju oko 40 cm. nasute zemlje. Isti su posuti gašenim krečom a osjeća se i miris karbola. Inače se nije moglo / za sada / osjetiti nikakav neugodan zadah.

2/ Pod humcima oko rijeke klokota sa južne strane, nalaze se dva jarka jedan u dužini od 190 m. ,a drugi 26m.. Dubina istih je oko 100cm./po pričanju /, a nad tjelesima se nalazi zemlje oko 40cm.. Gornji jarci su posuti sa krečom, ali su naknadno zasuti još sa novo nabacanom zemljom, radi čega se kreč samo mjestimice vidi. Na izvjesnim mjestima osjeća se neugodan zadah a na kraju dužeg jarka leži u lokvama vode pomiješana krv.* Sam teren je dosta vlažan i nepogodan za kopanje jer već na manjim dubinama izlazi voda. Rijeka ~~[illegible]~~ Klokat je udaljena 100-120m. od spomenutih jaraka, a ista se voda upotrebljava za piće. Na pojedinim mjestima se kupe rojevi* muha, a osobito na onim mjestima u čijoj se okolini osjeća zadah.

**3/ Početak Ceravaca udaljen je od ceste oko 50 m. kraj kuće broj 13. tamo se nalaze 2jarka od kojih je jedan dugačak oko56 m., a drugi oko 15m.. Po pričanju Stipe Jerkovića isti su duboki 1.30-150 m., ana tjelesima se nalazi nasute zemlje oko 50cm., mjestimično do 70cm. Isti su zasuti sa krečom i taj rad izgleda naj bolji pa ipak se osjeća neugodan zadah u manjoj mjeri.

M I L J E N J E

Prema gore opisanom, svi jarci su dosta slabo pokriveni sa zemljom, a osobito jarci pod brojem 1 i 2.

Jarci pod brojem 2 su osim toga položeni na nepovoljnom mjestu za kopanje, jer su podvodni, a radi blizine rijeke, čija se voda upotrebljava, za piće, postoji mogućnost pritoka zagadjenje vode u rijeku.

Jarke pod brojem 1 i 3 treba nasuti zemljom debelom najmanje 1m. Za jarke pod brojem dva potrebna je asanacija terena, a osim toga nasipanje zemlje kao i na drugim jarcima. Zemlja treba da je svakako zbijena. Prije nasipanja nove zemlje bilo bi potrebno, posuti jarke sa živim krečom. Nečitak potpis

** Kraj tih jaraka nalaze se pojedinačno komadi lubanjskih kostiju, koji su čisto bjeli.

Друга масовна и остала стратишта

У току љета 1941. мушкарци из села Бањевца одведени су у Кулу у Бихаћу. Каснијесупретежно убијани у Делића Јами у Завељу. Усамомселу, иначе смјештеном на висоравни, налази се стратиште Пећина пред којом су усташе убиле 12 жена и дјеце."

Шума Дебељача између Сокоца, Скочаја и Бихаћа усташама је служила као помоћно стратиште. У току љета 1941. према званичној евиденцији, ту је убијено 68 лица. Према казивањима број убијених је вишеструко већи.

У шуми крај села Дубоско, између Горјевца и Липе на путу Бихаћ – Бос. Петровац, усташе су убиле 11 жена и дјеце.

У селу Горјевцу, удаљеном 12 км од Бихаћа, усташе су вршиле злочине у неколико наврата. Прво су 23. јуна одвеле за таоце 12 угледнијих мјештана, а 25. августа још девет. Нико од талаца није се вратио. Сви су убијени на неком од многих стратишта. Масовни злочин усташе су извршиле 29. августа, када је око 150 усташа опколило село, похватало и побило 63 мјештанина, претежно старих људи, жена и дјеце. Послије злочина запаљене су 103 куће; остале су само оне удаљеније испод Јадовика, али су касније и оне попаљене. Нови злочин био је у селу у јесен 1941. када су усташе убиле 15 жена и дјеце.

Једно од великих стратишта на личкој страни била је Боричевачка јама, односно јама Јасиковача, између Боричевца и Бубња. Прва групна убијања у Јасиковачи била су 2. и 3. јула. До почетка устанка из Небљуса и Цепаћуше убијено је око 80 лица. УсташеизБорићевца о убијеним су ширили вијести да су упућени у Србију. За убијања се дознало тек кад је из јаме успјела жива изаћи Дара Шкорић. Усташесу 8. јулаупутилепозив Србима да се окупе ради пресељења у Србију, да понесу боља одијела, храну за један дан, новац и драгоцјености. Истог дана убијени су у јами Јасиковача. Помоћни усташки одред извршио је 2. јула злочин и запалио личка села Осредак и Бубањ. У Осретку је убијено 24, а у Бубњу 60 лица. Мртве и рањене усташе су бацили у провалију код Бубња. Свиовизлочинина ширем простору догађали су се до 2. августа, када су устаници освојили Боричевац. Усташе коњачи су побјегли и више се нису враћали, али су повели и оне који у злочинима нису судјеловали. Према процјенама, у јами Јасиковача убијено је преко 1.000 лица.

На подручју Хргара била су три стратишта. Намјесту Јанкина њива убијено је 40 стараца, жена и дјеце. Стратиште Бабина драга је из 1942. када су усташе убиле 19 жена и дјеце. У засеоку Велебит убијено је 83 лица разног пола и узраста.

У селу Калати налази се неколико стратишта. У љето 1941. усташе из Кулен Вакуфа и Борићеваца предвођене злогласним Миром Матијевићем убиле су 161 мјештанина. У Инџића гају, у самом селу, истог љета убиле су 11 жена и дјеце. Мјесто тешких злочина постала је и кућа Миле Грбића, у

коју су усташе затворили 30 жена и дјеце и потом кућу запалили. Стратиште је постала и Рајићева долина, гдје су усташе побиле 15 жана и дјеце. Усташе су убијале у кућама и испред кућа, гдје су кога затекле.

У љето 1941. у Кулен Вакуфу усташе су убијале и своје жртве сахрањивале на три мјеста: једно је било изнад извора Островице, код старе православне цркве, друго у граду, ниже од жељезничке станице и треће на мочварном терену између ријеке Уне и мјеста гдје се данас налази текстилна фабрика. Према процјенама, у Кулен Вакуфу је убијено око 950 Срба. У организовању ових злочина истакао се Мирослав Матијевић, син гостионичара Јосе Матијевића из Врточа. Он је у акцијама убијања предводио групе локалних усташа и оних који су се прикључили из разних села, обично усташки рojеви од по 8-10 усташа. Матијевић је био усташки таборник. За организациону изградњу усташа био је задужен Томислав Иваниш, коме је за подршку упућена једна мања јединица усташке војнице под командом Младена Шњарића.

Међу многим стратиштима на подручју Бихаћа једно се налази и у селу Лохову. Ријеч је о стратишту Двослап на коме је убијено десет жена и дјеце. Мјештани Лохова убијани су на разним стратиштима највише у Гаравицама. Прве таоце усташе су ухапсиле 20. јула и запријетиле мјештанима да ће бити најстроже кажњени ако буду напустили домаћинства и не извршавају обавезе о присилном раду. Неколико дана касније ухапсиле су све становнике овог села. Да би одагнале зле слутње и могући отпор, пушачима су дијелиле кутије цигарета. Тада је из Лохова на Гаравице одведено 113 мушкараца и седам жена. На ликвидацију је одведена и група Лоховљана затворена у бихаћкој Кули. У току јула у Гаравицама је убијено из Лохова 120 Лоховских Брда 26, Добренице 22 и Сокоца четири лица. У масовном хапшењу жена и дјеце 29. августа село је опустјело. Лоховљане су одвели у Кулен Вакуф, прву колону запрежним возилима и пјешке, а другу камионима. У Кулен Вакуфу су издвојени сви дјечаци старији од 12 година и наредног дана поубијани.

У црквеном дворишту православне цркве у Притоци убијено је 18 лица српске националности из збјега народа у току непријатељске офанзиве. Црквено двориште је било мјесто појединачних убијања и у љето 1941. искључиво становника из околних села. Усташе су мјесну цркву претвориле у привремени подручни затвор за прикупљање ухапшених Срба прије одвођења на губилиште. Прво су ту доведени и затворени мушкарци из Лохова, а касније, камионима и из других села. По све ухапшене дошли су камиони из Бихаћа. Исте ноћи сви су убијени у Гаравицама. Становници Притоке скоро у цјелини су побијени у најстравичнијој геноцидној ноћи 27/28. јула. Све је започело у суботу 26. јула. Усташе предвођене Матом Колићем и Мујицом Пашићем званим Мушица ухапсиле су у раним јутарњим сатима 12 Срба из Притоке и заселака Баре и Плоче, а петорицу из заселака Бијело Брдо и Дангубе, наводно као таоце. Запријетиле су да ће и таоци и сви остали сносити посљедице уколико неко напусти кућу. Био је то усташки маневар док се прикупе и с већим снагама похватају све становнике, који нешто тако нису могли ни наслутити. У недељу 27. јула у току ноћи

су похапшени преостали становници према раније припремљеном списку. Ухапшене су затворили у православну цркву, гдје су задржани до 11 сати, када је седам камиона одвезло мушкарце према Бихаћу. Женама је речено да их одводе на рад у Њемачку. Сви су исте ноћи 27/28. јула убијени на неком од канала Гаравица. Њима су прикључени таоци одведени претходног дана. Тада је из Притоке одведено и убијено преко 150 мушкараца. У исто вријеме усташе су одводиле људе из осталих села ширег подручја. Поново су дошле у село у ноћи 29/30 августа, када су похапсиле све становнике углавном старце, жене и дјецу. Изјутра 30. августа одвели су их преко Горјевца, поред стравичних призора смрти и паљевине, у Кулен Вакуф, гдје је издвојена и побијена група дјечака изнад 12 година, а и млађи јаче физичке грађе. У Притоци су убијена 402 мјештанина, поименично више него што је дато у званичној процјени.

Веће стратиште је и у селу Рајновци, на мјесту Баре, на коме су усташе у љето 1941. убиле око 100 стараца, жена и дјеце.

У дијелу Бихаћа званом Рибићка главица, код села Рибића, усташе су убиле 16 жена и дјеце.

У Рипчу званично постоје два стратишта – једно звано Забаре са 66 и Чаире са 27 жртава, али се вјерује да је број убијених вишеструко већи због више групних убијања и довођења Срба из Клишевића, Липе, Лохова, Бијелог Брда, Рачића и Тихотине, а неколико и из Горјевца. Злочини у Забарама започели су 25. јула убијањем 32 сељака из Клишевића. Група је била ухапшена претходног дана и затворена у згради Основне школе у Буковцу, између Клишевића и Ћукова. Ту су их везали и одвели у Ћукове, а потом у Рипач. Стратиште Забаре удаљено је од Рипча највише 200 метара. Добило је име по томе што се налази иза бара и ливада. За стратиште је искоришћена природна удолина настала дејством воде, дужине око 50, а дубине око три метра. На ово Губилиште доведена је и већа група сељака из Бијелог Брда. Један од најкрволочнијих извршилаца убиства на овом мјесту и на губилишту Баре био је Салко Мујић из Рипча, усташа кољач. Веће стратиште било је на њиви званој Барица уз хргарски пут на рубу села. Међу убијеним на овом мјесту био је и Ђуђа Милисављевић – Глишић, кога су усташе везаног за камион вукле од Горјевца до Рипча. Организатори ових убистава били су усташки таборник Анте Павелић Тоно и командир оружничке станице Иван Фрковић, обојица родом са подручја Госпића.

Злочини на стратиштима у Рипчу личили су на ликвидације у Гаравицама због коришћења природних вододерина и канала. Разлика је била у томе што су канали у Рипчу били краћи и плићи. Због тога су претходно мјестимично проширивани и продубљивани. Ископана земља касније је коришћена за насипање масовних гробница. Руководилац ових радова на стратишту био је Мухарем звани Тубаљ, онај исти који је 1928. године убио Тривуна Шеву. Овдје је убијено 50 Срба. Неки су раније проширивали ове гробнице.

На стратишту Сплавак у селу Велики Скочај у љето 1941. усташе су убиле 137 жена и дјеце, претежно из Лоховских Брда. У Грбића млину на

Скочајском потоку, по наговору неких усташа, њемачки војници су убили групу Хрвата, жену и четворо дјеце Јакова Прше, предсједника Мјесног НОО, и секретара Дејановића. Послије злочина млин је запаљен. У насељима и терору у љето 1941. истицала се група "дивљих" усташа из Великог и Малог Скочаја, Међудражја и Заваља, које су злослутно пријетиле чак и бившим школским колегама из Мељинаца. С њима су својевремено похађале основну школу у Скочају и пријатељевале, али се у свијести тих људи нешто догодило што је сасвим помрачило морална начела и осјећања пријатељства. Међу овим усташама нарочито се истицао Иван Живковић звани Шпенглер из Скочаја, познат као злочинац и на ширем бихаћком подручју. У вријеме хапшења Срба 27. јула усташе су говориле да Србе воде на принудан рад у Госпић. Међутим свих 83 мјештанина вођено је на губилиште. Најпознатије усташе из Скочаја били су Петар Шимић и његов отац Фрањо, усташки таборник у Скочају, а поред њих Миле Баричевић звани Јамбић.

Између Винице и Грабежа, али ближе Виници, налази се стратиште Привор, на коме су усташе крајe 1941. убиле 32 жене и дјетета разног узраста.

Међу највећим стратиштима на подручју Бихаћа су она у шуми Осој и селу Врста. Крајем јула усташе су изненада опколиле Врсту и започеле с хапшењем свих становника. Групу од око 40 жена и дјеце утјерале су у један подрум и све побиле. Потом су у овај простор утјерале свиње и оставиле их да се хране људским месом. Изнакажена и више нераспознатљива тијела извађена су и сахрањена тек послије почетка устанка. Из породице Божичковића ту је убијено 14 чланова, затим из породице Форкапица, Студена, Влаисављевића и других. Остали мјештани ухапшени овог стравичног дана 26. и 27. јула, одведени су на Гаравице, гдје је тада убијено преко 100 сељака из Врсте.

У густој храстовој шуми Осој на око 13 км од Бихаћа, између села Врсте, Изачића, Гате и Турије (у овом селу био је тајно сахрањен Алија Алијагић, истакнута личност омладинског комунистичког покрета), усташе су неколико дубоких јаруга искористиле за масовне гробнице. Осој је било пусто ненастањено подручје куда је пролазио само колски пут између Врсте и Изачића. На том подручју било је много дивљих свиња. Дубоке јаруге усташе су искористиле за мјеста злочина, на којим је убијано српско становништво из Бугара, Чавкића, Гате, Јанковца, Јасике, Врела, Злопољца и других села према Цазину. Скоро све жртве на ових неколико стратишта у јаругама шуме Осој били су претежно мушкарци с подручја Цазина, Велике Кладуше и Кордуна. Губилишта у Осоју спадају у највећа на подручју Бихаћа и Босанске крајине. Премда се званично тврди да је ту убијено око 800 лица, незванично се износи број од преко хиљаду. Сигурно је да су убијани одрасли, жене и дјеца.

Прве усташке жртве из села Заложаја били су они које су усташе раније одвеле у бихаћку Кулу. Цијела група ухапшених крајем јула одведена је на стратиште Гаравице. Као и у другим селима на ширем подручју, у августу усташе опкољавају Заложје и хапсе све без обзира на пол и узраст. Многи су успјели побјећи, а дио и сакрити се. Групу од 50 жена и дјеце усташе су довеле у кућу Стеве Јанковића у Малом Заложју. Кундацима у главу враћале су све који су покушавали изаћи. Уз помоћ сламе и сијена кућа је претворена у буктињу, у

којој је нашло смрт 49 жена и дјеце од оних у повоју до школског узраста. Успјела је побјећи само Дева Радић.

На подручју Заваља на око 5 км од Бихаћа према планини Пљешивици и Лици званично се води само једно велико стратиште познато као Делића јама а раније као Делића пећина или Делића гротло. Као и на неким другим мјестима и овдје постоје незабиљежена већа губилишта. Од два стратишта једно је од села удаљено око 500 метара према Бихаћу, а друго око три километра на запад према Бањевцу и око 600 метара од пута, познатије као Перанића драга. И овдје је крашка јама, чија је највећа предност била у прикривености. Ова јама послужила је злочинцу Јосипу Бујановићу, познатомпо надимку поп Јоле, да од јавности сакрије убиства групе Јевреја за чију смрт се није смјело знати. Камионима су довезени њихови лешеви, које су присилно мобилисани сељаци запрешним колима превезли и убацили у јаму. Цијела акција је обављана тајно. Вјероватно је то била једна од група Јевреја које су усташе псљедњих дана јула пребацивале из Госпића у подручне импровизиране затворе у околини, у вријеме кад су се у толерантнијем односу покушавали домоћи њиховог богатства. Изгледа да ова група Јевреја није за усташе била више занимљива, јер су све рекли и дали што се од њих тражило. Пошто се могло чути за њихову судбину, због других Јевреја све је обављено тајно и даље у босни. То је иначе, била често примјењивана усташка тактика. За овај злочин дознало се због учешћа сељака у превожењу мртваца, али су на овом мјесту било могући и злочини у непримјетном довођењу колона предвиђених за колективна уморства. Овакви злочини неће се моћи утврдити. Претпоставкама људи с тог подручја може се и не мора вјеровати.

Делића јама је познато усташко стратиште из јулских дана 1941. Према званичној евиденцији Општинског одбора СУБНОР-а Бихаћ у овај крашки понор крајем јула и почетком августа убачене су 884 жртве усташких злочина, претежно Срба из Лике. Међутим, постоје и друге процјене са знатно већим цифрама, али оне нису званичне и не могу се користити, као ни претпоставке о броју Срба из појединих села. За ову крашку јаму знало се од давнина, јер су је сељаци користили за убацивање угинуле стоке, нарочито послије сточних епидемија. У самом врху гротло је било широко три до четири метра у промјеру, али се доље ширило до непознате дубине.

Ова јама је масовна гробница од 27. јула и даље. Све је почело масовним хапшењем мјештана села Мељиновац у раним јутарњим сатима 27. јула, које је извела група усташа из Бихаћа с мјесним усташама из Скочаја и Заваља. Група од око 40 усташа издвојила је 85 сељака и око 9 сати повела у Скочај. У згради школе одузели су им новац и вриједне предмете (прстење, сатове и друго). Нико није ни слутио зло јер су међу мјесним усташама били познаници и школске колеге.

Повезали су их по четири и шест у групи и довели у тврђаву у Завељу. У тврђави се налазила станица такозване ризничке страже, односно бивши финанси. У тврђаву је доведено и седам српских породица из Међудражја и једна из Заваља, као и ухапшени мушкарци из Бањевца и Жељаве – свих укупно око 200. Ту је образована заједничка колона. Везани су по двоје, а потом у групе по шест. У пратњи усташа колона је прво пошла према Бањевцу, али је скренула за Заваље. Кад су дошли до Делића јаме, пољским путем око 500 метара сјеверозападно од тврђаве, колони је наређено да направи круг око гро-

тла, посједа и одмори се до доласка слиједеће групе. У пратњи је било око 60 усташа. Оне су се повукле да би на колону отвориле ватру из пушака и пушкомитраљеза. Покушало је да бјежи 14 људи, што је због начина међусобног везања изгледало немогућно. Ипак су петорица успјели да побјегну. Истог дана 27. јула, усташе су довеле још четири групе. Према истраживањима Вучена Репца, који је из прве групе избјегао смрт, на овом мјесту су убијена 894 лица. За поједина села знају се имена и тачан број. Из Мељинаца, Лоховских Брда, Међудражја, Бањевца, Врсте и Жељаве убијено је 864 лица. Убијања су трајала неколико дана. Из Жељаве и Бањевца 29. јула је убијено 45, али тада нико није успио да побјегне. Међу организаторима покоља у Делића јами били су Идриз Делић, усташа из Бихаћа и Алија Ахмет, Мехмед, Мујо и Салко Мујић из Рипча. Због великог броја убијених и могућности избијања епидемије, послије ових злочина усташе су наредиле да се гротло овог стратишта зазида.

У многим селима убијане су цијеле породице – од тек рођених беба до стараца и старица. Групе "дивљих" усташа из такозваних помоћних усташких одреда крстариле су на подручју Босне, Лике и Кордуна судјелујући у злочинима у разним мјестима. Цијеле породице су убијене у Бањевцу, Добеници, Голубићу, Изачићу, Јанковцу, Рипчу, Сокоцу, Врсти, Заложју и Злопољцу, тако рећи свуда. У патолошким иживљавањима поједине усташе су се кладиле да ли гравидна жена треба да роди "Влашче или Влахињу" провјеравајући претпоставке убиствима мајке и нерођеног дјетета.

У разматрању садржаја геноцида немогуће је раздвојити личко од босанског подручја и обратно. Из Босне су усташе одводиле Србе на стратишта у Лици, а Личане на разна мјеста у Босанској Крајини.

Из неких села становници су убијани на више стратишта у различито вријеме. Број је тешко утврдити. Тако су у љето 1941 године на примјер, из Бугара, Чавкића и Гате усташе убиле 1.075 лица, али тај број није прецизан, јер међу убијеним је један дио с подручја Цазина и Слуња.

Усташки поредак са свим тоталитарним садржајима дао је могућност за испољавање свих личних настраности и болесних стања појединачне и друштвене свијести...".[3]

---

[3] Милан Вукмановић, Усташки злочини на подручју Бихаћа у љето 1941, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, стране 121 - 131

Највећа стратишта са подручја Велике župe Крбава и Псат у љето 1941. године

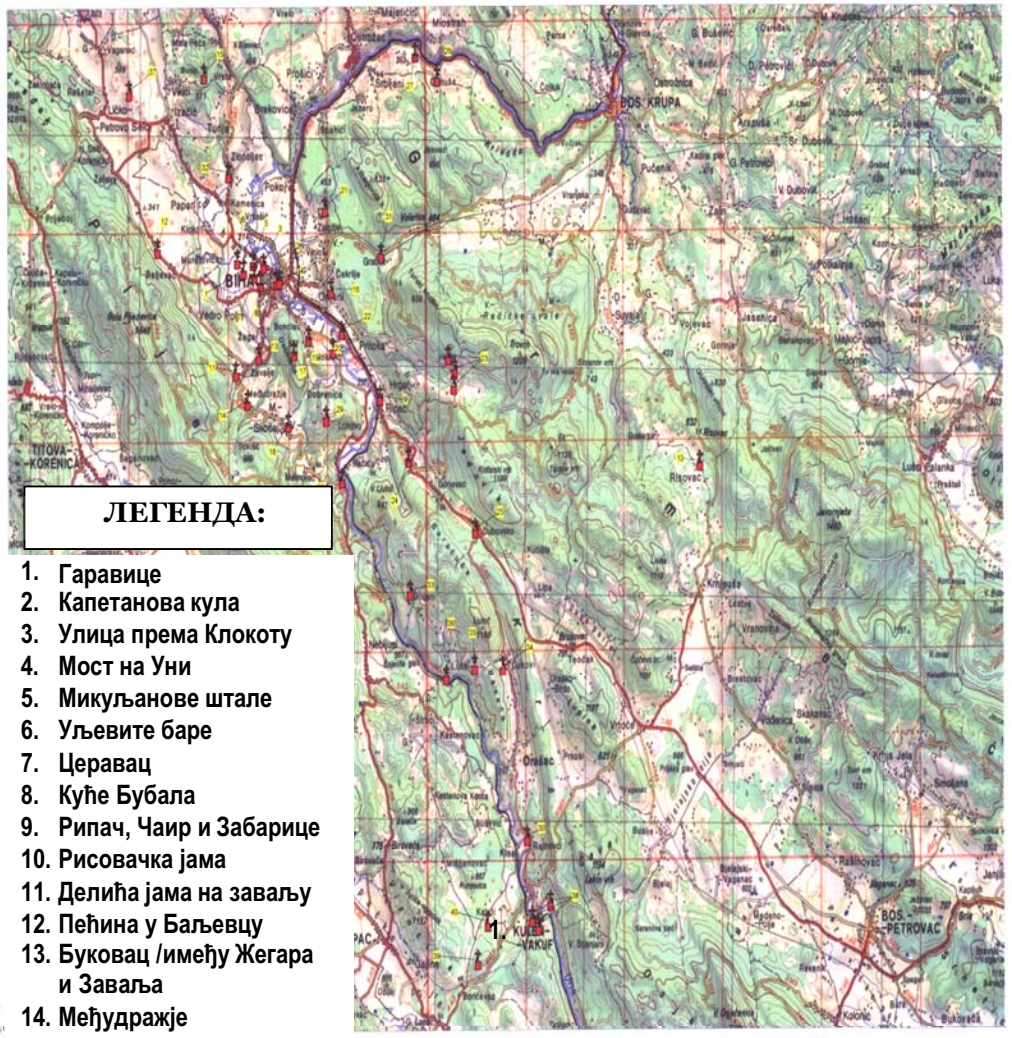

ЛЕГЕНДА:

1. Гаравице
2. Капетанова кула
3. Улица према Клокоту
4. Мост на Уни
5. Микуљанове штале
6. Уљевите баре
7. Церавац
8. Куће Бубала
9. Рипач, Чаир и Забарице
10. Рисовачка јама
11. Делића јама на завађу
12. Пећина у Бањевцу
13. Буковац /имеђу Жегара и Завађа
14. Међудражје
15. Осоје – шума код Врсте
16. Рибићка главица
17. Дебељача
18. Сплавак
19. Соколац
20. Голубић
21. Српско Мало Заложје
22. Притока
23. Хргар,- Бабина греда, Јанкова њива и Велебит
24. Горијевац
25. Дубовско
26. Грмуша
27. Брина испод Грмуше
28. Лохово-Двослап
29. Лоховска Брда
30. Рајновци- Баре Јасиковача
31. Грабеж
32. Злопољац
33. Босанскои Доњани
34. Ћукови
35. Клишевић
36. Штрбачки бук
37. Бугар
38. Кулен Вакуф
39. Калати
40. Боричевац, јама

15. VII 1941. године у ноћи похапшено је око 100 виђенијих Срба који су одведени и поубијани на отоку Пагу или у Госпићу – Јадовну. Сјећам се да су међу њима били: Симо Илишевић, Васо Цвијановић, Трбојевић, Перо Хрваћанин, Раде Ковачевић, Павао Сучевић и Илија Билбија. Ујутро истога дана покупљене су жене, дјеца и нешто мушкараца, укупно око 1 000 особа и спроведени од капетана Вебера до Кулен Вакуфа. Рачунам да је од тих могло заглавити 885, као и нека друга лица, која су ухапшена 5. VII, побијена су мјесец дана касније у Гаравици. Те ноћи када су побијени, дошао је поджупан Хаџиалић Сали аутом под моју кућу да идем до Кватерника.

Чула се пуцњава од Гаравице, а он ми је рекао да су четници извршили напад и да дођем ради одбране града. Ја сам то одбио.

Доцније када сам био интерниран, чуо сам од Алића, благајника у Великој župи, да су имали намјеру да ме измијешају са Србима и убију ме. Сутрадан сам отишао код великог župana и код њега нашао Виндакијевића, Цала и Шимића Перу. Кватерник им је казао: Дакле, дјецо, ноћас их је 400 под ледином, а сада наставите и убите све од 18 – 60 година. Ја сам због тога протестовао а уједно сам тражио да ми се уважи оставка.

После овога су се заредала убиства сваког дана, што је трајало пет-шест дана. Цијеним да је за ово вријеме поубијано 7-8 хиљада Срба из Бихаћа и околних срезова (Крупа, Цазин и др.). Жена је поубијано око 15 а за дјецу нисам чуо.

Тада је било затворено и око 70 Муслимана и Хрвата под сумњом да су комунисти. Ја сам неколико пута интервенисао, а тек кад сам потписао гаранцију да нећу побјећи, пуштени су.

Октобра 1941. године смијењен је Кватерник на моју интервенцију. То је било послије пада Кулен Вакуфа. Тада је ишла једна депутација, коју је предводио Хусеинбег Ибрахимпашић, а били су још и Садик Ефендија, Рибић Ивица, Аливојводић, Мухамед Зјакић, Живко Перковић, Кадић из Крупе, Хуснибег Ћоровић из Цазина укупно око 30, ишли су наводно због наоружања Бихаћа и спашавања мухаџира, а стварно ради обуставе суспензије Кватерника. За ово посљедње знао је наводно сами Ибрахимпашић, који је настојао да Кватерник остане, да би „могао завршити започети рад“.

Кватерник је отишао из Бихаћа са три камиона робе, а на мјесто њега дошао је Јосип Баришић. Делегацију пратио је у Загреб поджупан Хаџиалић. Кватерник је већ отишао а у Бихаћу је остао само шеф župског редарства др. Звонко Кренедић, који је хтио да ме ухапси и затвори сматрајући да би могао дигнути побуну.

Иницијативу за ову делегацију дао је сам Кватерник, а организирао је поджупан.

Нови župан Баришић знам да је једанпут ухапсио око 80 лица међу којима се сјећам да је био Уршулски бивши мухтар Мехметага, наводно да се ноћу пуцало, док су пуцали као и сваке ноћи војници. У затвору су задржани 9 до 15 дана и пуштени су појединачно. Баришић је остао до ослобођења Бихаћа 1943. године, када је отишао у Загреб.

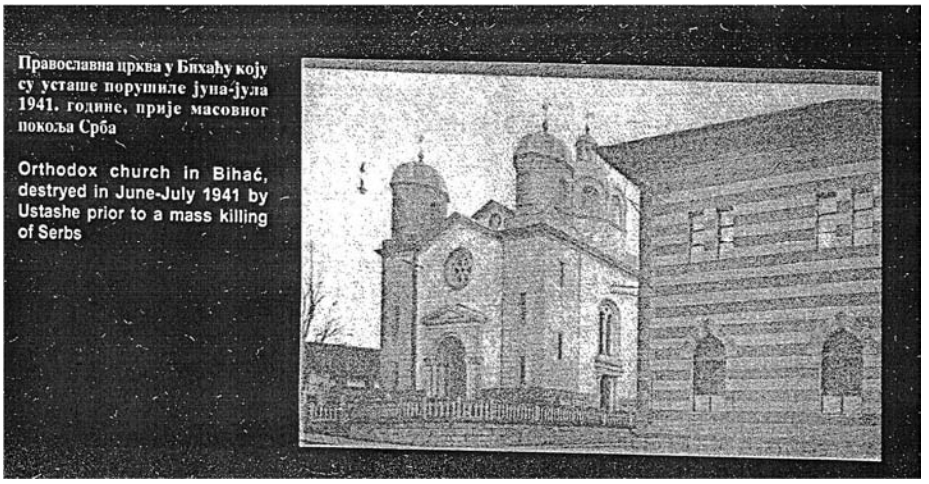

Православна црква у Бихаћу коју су усташе порушиле јуна-јула 1941. године, прије масовног покоља Срба

Orthodox church in Bihać, destryed in June-July 1941 by Ustashe prior to a mass killing of Serbs

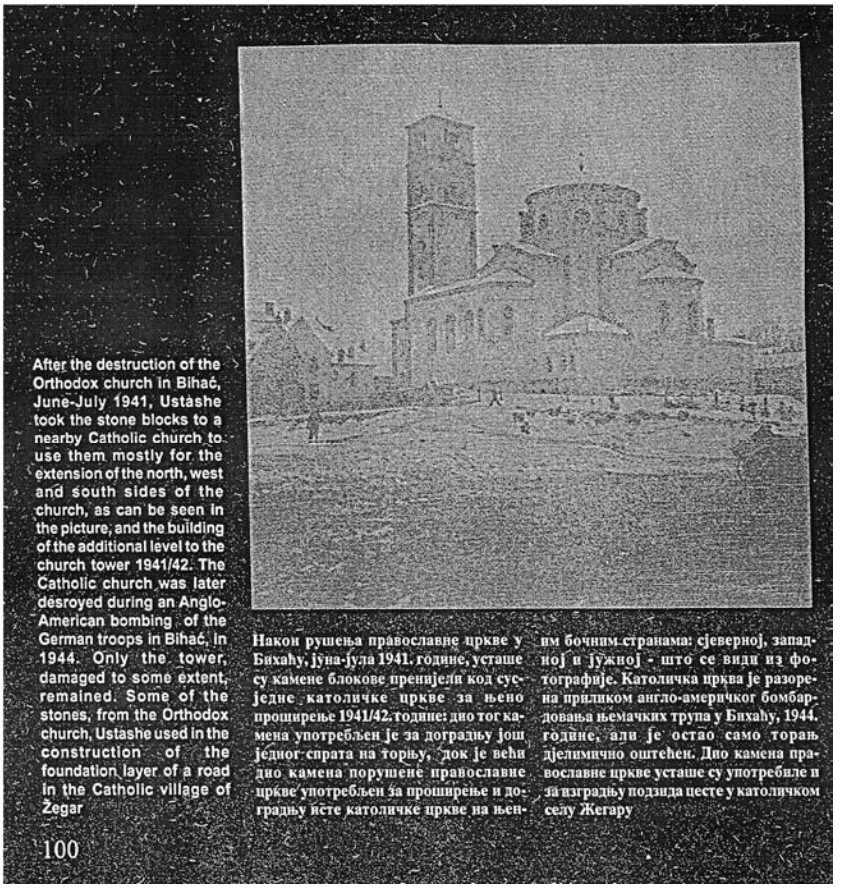

After the destruction of the Orthodox church in Bihać, June-July 1941, Ustashe took the stone blocks to a nearby Catholic church to use them mostly for the extension of the north, west and south sides of the church, as can be seen in the picture, and the building of the additional level to the church tower 1941/42. The Catholic church was later desroyed during an Anglo-American bombing of the German troops in Bihać, in 1944. Only the tower, damaged to some extent, remained. Some of the stones, from the Orthodox church, Ustashe used in the construction of the foundation layer of a road in the Catholic village of Žegar

Након рушења православне цркве у Бихаћу, јуна-јула 1941. године, усташе су камене блокове пренијели код сусједне католичке цркве за њено проширење 1941/42. године; дио тог камена употребљен је за доградњу још једног спрата на торњу, док је већи дио камена порушене православне цркве употребљен за проширење и доградњу исте католичке цркве на њеним бочним странама: сјеверној, западној и јужној - што се види из фотографије. Католичка црква је разорена приликом англо-америчког бомбардовања њемачких трупа у Бихаћу, 1944. године, али је остао само торањ дјелимично оштећен. Дио камена православне цркве усташе су употребиле и за изградњу подзида цесте у католичком селу Жегару

ДА СЕ САЗНА ИСТИНА..., РЕКЛИ СУ И НАПИСАЛИ. ...

ДАНОН ДР ЈАКОВ

JEVREJSKA OPŠTINA BIHAĆ

Nema pouzdanih istorijskih podataka o vremenu dolaska Jevreja u Bihać, ali se iz raspoložive baze arhivskih podataka za Bosansku Krajinu, te zapisa o Jevrejima Bihaća, koje su dali i sačinili dr Samuel Pinto i Moritz J. Levi, može reći da je njihov dolazak u mali bosanski gradić na obali Une praktično uslijedio u vrijeme Otomanskog carstva, na prelazu iz 18. u 19. vijek, a iz pravca Dubrovačke republike i Dalmacije, slijedeći razvoj trgovačkih puteva koji su, kao žile kucavice, udahnule novi život gradu i omogućavale njegov užurbani razvoj iz kasabe i šehera u modernu varoš. Prelazak centra Bosanskog pašaluka u Banjaluku Luku 1581. predstavljao je dodatni momenat koji je indirektno, u vojnostrateškom pogledu, znatno ojačao pozicije Bihaća u smislu privrednog razvoja, što je vremenom, uz popratnu migraciju iz sela u varoš i povećan broja stanovništva, mijenjalo karakter grada. Navodi se podatak da su prvi Jevreji koji su došli u Bihać bili trgovaci-torbari i putujući zanatski majstori, koji su pružali usluge po okolnim selima, što je, opet, bilo uvjetovano slabom mrežom puteva u doba Osmanlija, o čemu i govori podatak da je na kraju turske vladavine svega oko 5% kopnene putne mreže bilo osposobljeno za kolski saobraćaj. Pojava Jevreja u Bihaću ipak je vezana za zadnju dekadu turske vladavine u Bosni, dakle nešto prije austrijske okupacije i Berlinskog kongresa 1878. godine, kada se u njemu nalaze jevrejske familije isključivo sefardskog porijekla, koje su u Bihać došle iz Banje Luke i Sarajeva, i tradicionalno bile u krvnom srodstvu.

U austrougarskom periodu u Bosni i Hercegovini dolazi do velike brojčane eksplozije aškenaza (zbog nadirućeg antisemitizma koji se javlja u evropskim zemljama), ponajviše iz pravca Austrije, Njemačke i Ugarske, a samim tim i njihove pojave u malom Bihaću. Nakon dolaska Austro-Ugarske izvršena je i uspostava pisane dokumentacije u svim oblastima društvenog života. U Bihaćkom okrugu, u koji ulaze male varošice Bos. Krupa, Bos. Petrovac, Cazin, Drvar, Kulen Vakuf, Ključ, Sanski Most i Stari Majdan, u periodu od 1879. do 1910. priraštaj gradskog stanovništva je gotovo 100%, tako da broj građana Bihaća sa 3.097 stanovnika 1879. raste na 6.201 stanovnika 1910.

Iz sljedeće tabele je jasno vidljivo to povećanje jevrejske populacije, koje u periodu 1879–1910. iznosi 129% ili 93 člana:

Grad	1879.	1885.	1895.	1910.	1941.	Stradalo	2009.
Bihać	72	134	128	165	168	85%	0

Navodi se i podatak da su se četiri stalno naseljene porodice aškenaskog porijekla, čije su starješine bili ljekari, sudije i državni službenici, nakon izvjesnog vremena provedenog u provinciji preselile u veća mjesta Banju Luku i Sarajevo. U Bihaću je 1910. živjelo 128 sefarda i 37 aškenaza. Iste godine u Bihaćkom okrugu živjelo je 206 sefarda i 69 aškenaza, od kojih je 203 govorilo maternji jezik.

Vremenom je broj Jevreja u Bihaću rastao, ali, kako to tvrdi dr S. Pinto, nikada nije prešao cifru od 150 članova, pripadnika 37 porodica, a bilo je i pet samaca. To je, konačno, broj Jevreja koji su živjeli u Bihaću 1940. godine, odnosno uoči Drugog svjetskog rata. Aškenazi su u Bihaću bili u manjini, i bez obzira na sve otpore i netrpeljivosti u odnosima između sefarda i aškenaza, domaćih i stranih Jevreja, prisutne u većim gradovima BiH, toga naprosto u Bihaću nije bilo i oni su se mirno uključili u rad sefardske jevrejske opštine, koja je, po prilici, osnovana između 1903. i 1904. Sastajanja i službe su se odvijale u kućnom ambijentu. Tek 1906. godine, na inicijativu rabina Avrama Atijasa, podignuta je sinagoga, koja je iste godine i osvećena. Tom prilikom, u pratnji svojih rabina, bilo je prisutno mnogo Jevreja iz Banje Luke, Sanskog Mosta, Sarajeva i Travnika. Osvećenju su prisustvovali i znamenitiji predstavnici svih jevrejskih opština iz okruženja, kao i predstavnici gradske opštine, te državnih i vojnih vlasti iz mjesta.

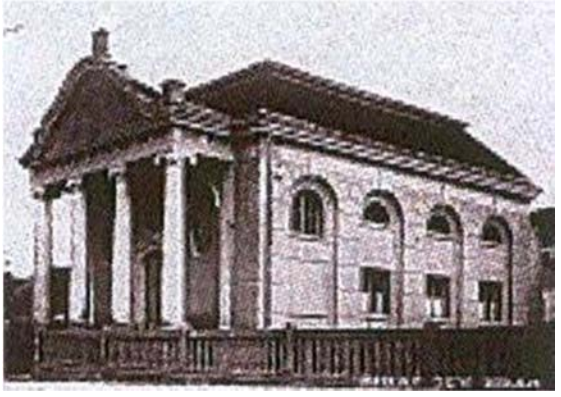

Sinagoga u Bihaću, podignuta 1906, a razorena 1941/42. od ustaša

Oko samog templa je podignuta masivna kamena ograda. Predvorje i krov tog nadasve lijepog hrama držala su četiri dorska stuba. Do hrama je vodilo stepenište sa 10 stepenika. Po ulazu u hram, sa lijeve i desne strane, bile su stepenice za galeriju, mjesta određena za žene, dok je parter, sa klupama, bio određen za mušku čeljad. Oltarski dio je bio polukružnog oblika, u pročelju sa udubljenjem za Aron(h)a kodeš, dok je nešto ispred njega bio oltar sa tevom od rezbarenog javorovog drveta. Strop iznad oltara je bio sferičan i obojen u plavo, boju neba, po kojem su prosute zvijezde zlatne boje. Hram je bio namjenski pravljen, funkcionalan, akustičan i sa puno svjetla. (Moric J. Levi)

Kao prvi rabin u Bihaću se spominje Davičo Perera, koji se kratko zadržao u gradu. Naslijedio ga je rabin Benjamin Alhalel zvani Binjo, dok je treći i posljednji rabin bio Avram Juda Atijas. Navodi se da je došao u mladosti i da je sa puno poleta i snage vršio svoju službu. Po prirodi lijep i sa lijepim glasom, bio je miljenik društva. Njega su voljeli ne samo njegovi vjernici i opštinari nego i svi

građani, bez obzira na vjeru i stalež. Predavao je vjeronauku u osnovnim školama i gimnaziji.

Jevreji Bihaća su uglavnom bili sitni trgovci i zanatlije: obućari, limari, instalateri, opančari, sajdžije, brijači i kožari, koji su živjeli od svoga rada i dosta skromno. Bilo je tu i sirotinje koju je zbrinjavala opština, zatim jedna medicinska sestra, jedna apotekarska laborantica, jedan tapetar, jedan geometar, nekoliko ljekara, sudija, učiteljica, veterinar, profesor i knjigovođe.

Meldar

(preuzeto sa www.elmundo.sefarad.eu **)**

Osim nekoliko državnih osnovnih škola, u gradu je radio i jedan kloster za žensku djecu. Trgovačka škola, iz čijih su redova mahom iznjedreni prvi činovnici i knjigovođe, ukinuta je još 1912. i zamijenjena klasičnom osmogodišnjom gimnazijom. Nakon uvođenja komunalnog školovanja, a uzevši u obzir ukupan broj stanovništva, jevrejska djeca po obrazovanosti ubrzo izbijaju na prvo mjesto. Gotovo da nije bilo jevrejske porodice čija djeca nisu pohađala gimnaziju. Prema pričanju Rifke Levi, rođene Bišćanke, pri sinagogi je radio meldar u kojem su muška djeca učila kvadratno pismo alef-bet. Čitala se Biblija i molitve na hebrejskom, bez prevoda sa judeo-espanjola, tako da djeca nisu razumjela tekst koji su čitala. Pisanje i računanje nije se učilo, već je to bila briga oca. Ženska djeca su osnovna znanja o vjeri dobijala u porodici.

Nakon uvođenja komunalnog školovanja vjeronauk se predavao u državnim školama. Dužnost vjeroučitelja jevrejske djece obavljao je rabin Juda Atijas. Djeca koja praktično nisu mogla završiti gimnaziju izučavala su zanate.

Jevreji su živjeli u gotovo svim dijelovima grada i uopšte nije bilo ulične getoizacije, tako da su se stari Jevreji mahom izjašnjavali kao Bišćani. Poznate bihaćke jevrejske porodice po brojnosti, specifičnosti, učešću i ulozi u NOP-u su: Alhalel, Kavezon, Atijas, Abinun, Levi, Baruh, Pinto, Maestro i Altarac.

Živjeli su u drvenim kućama (bondruk, šindra), sa klasičnim bosanskim namještajem, niskim stolovima i stolicama, sećijama i dolapima. Uglavnom su se bavili trgovinom i zanatima. To su bili limarski i obućarski zanat, koji se tradicionalno vezuju za Jevreje. Radnje su imali u čaršiji i na Otoci.

Porodice Kavezon i Atijas su u Golubiću imale pilane, ovce i voćnjake. Spominje se da je Jako Atijas već 1930. bio vlasnik pilane u Golubiću. Držali su prodavnice mješovite robe (životne namirnice, razne vrste tekstila i kože) koja se karavanima dovozila iz Banje Luke. Promijenjeni uslovi privređivanja i prodor inostranog kapitala, koji je kroz državna ulaganja investiran u eksploataciju prirodnog bogatstva, dovode do daljnjeg prosperiteta kraja i proširenja obima trgovine koja prelazi lokalne granice banjolučke čaršije i dopire do Senja, Beča, Trsta i Pešte. Fridman otvara tapetarsku radnju, a Altarci razvijaju trgovinu kožom i opančarsku radionicu. Prvi svjetski rat 1914. odveo je mnoge jevrejske

mladiće u rat i istovremeno zakočio razvoj privrednih tokova u Bihaću, što je dovelo do pojave siromaštva koje nije zaobišlo ni pojedine jevrejske porodice. Ono je postalo izraženije tek nakon svršetka rata, kada se u strahu od istog osjetila želja da se što više mladih školuje. Veliku ulogu u daljnjoj naobrazbi i školovanju mladih odigrala je "La Benevolencija", koja je djelovala na cijelom području Bosne i Hercegovine. Stipendije su omogućile da osam studenata, mahom iz Bihaća, uspješno završe studije.

U predvečerje Drugog svjetskog rata u Bihaću je živjelo168 Jevreja. Prve njemačke jedinice došle su u Bihać 13. a italijanske 17. aprila 1941. Vlast su držale ustaše. Zabranjeno je javno čitanje Tore, a sinagoga je opljačkana, razorena i uništena. U jevrejske radnje su postavljeni povjerenici, dok su vlasnici radnji postavljeni kao besplatna radna snaga. Svi Jevreji koji su bili u državnoj službi otpušteni su bez prava na mirovinu. Jevreji su se morali registrovati i nositi žutu traku. Uz pomoć njemačkih i italijanskih fašističkih vojnih snaga, ustaške vlasti nacističke tvorevine NDH, a pod okriljem Svete stolice, odmah su počele sa pljačkom, pokrštavanjem i fizičkom likvidacijom Jevreja, Srba, Roma i svih onih koji su bili suprotstavljeni režimu vladajuće klike, bez obzira na njihovu boju kože, vjersku i nacionalnu pripadnost. Ustaški režim došao je na vlast uz veliku pomoć lokalnih svećenika katoličke crkve, koji se javljaju u ulozi glavnih organizatora lokalne ustaške vlasti i kao dušebrižnici. Za velikog župana postavljen je Ljubomir Kvaternik, za ustaškog stožernika Pero Šimić iz Zavolja, a za predsjednika Kotarskog suda Jakov Džal, pravnik iz Bihaća.

Prvi su na udaru bili Jevreji. Pero Šimić, student iz Skočaja, sada ustaški stožernik, naređuje Jevrejima da u roku od 6 sati prikupe 25 kg zlata i 100 kg srebra, što je bila klasična igra kontribucije jer su poslije toga su uslijedila hapšenja i pljačke jevrejske imovine. Hram je naprosto opljačkan. Iz njega su odneseni srebrni svijećnjaci, nakit za Toru, čak i zastori i predati ustaškom logorniku. U jevrejske kuće upadaju prvo Nijemci a potom i ustaše i besramno pljačkaju, bez naloga i priznanica. Pohapšeni su i sprovedeni u zatvor Kotarskog ureda gotovo svi ugledni bihaćki Jevreji: rabin Avram Atijas, sudija Okružnog suda dr Emil Levi i njegov sin, student Rikard–Kiko, pravnik Moco Kaveson, Rudi Rehniker, sitni trgovci Jakov Kaveson, Jakov Baruh i Levi Moric, geometar Haim Farhi, namještenik Tivara" Albert–Miko Atijas.

Uhapšeni su i zatim zvjerski poubijani komunisti, među kojima i Salamon Braco Kaveson i David Atijas. Već 22. juna 1941. bivaju pohapšeni gotovo svi Jevreji Bihaća i otjerani u logor u s. Bukovača kod Bosanskog Petrovca. Iste noći ušao je u zatvor ustaški natporučnik Enver Kapetanović sa pratnjom i odmah, do iznemoglosti, ne gledajući na njihovu dob, pristupio zvjerskom batinanju jevrejskih zatvorenika.[109] Uslovi u logoru su bili jako teški. Logorska zgrada nije imala nužnika, pa se nužda obavljala u prostoriji u kojoj se i spavalo. Zavladala je strašna psihoza. Danju su se kopali rovovi oko pomoćnog aerodroma u Bosanskom Petrovcu, a noću su se ustaše bestijalno iživljavale nad svim zatvorenicama. Izvlačili su ih van, silovali, a onda polumrtve vraćali u logor. Ustaše

---

[109] Radno sposobni Jevreji, koji su evakuisani u Bosanski Petrovac, a odatle u Prijedor, navodno su upućeni na prisilan rad, dok su im porodice ostale u Cazinskom kotaru.

su u propagandne svrhe, da bi javnost i Crveni krst uvjerili u tobožnje dobre uslove života u logoru, fotografisali manje grupe zatvorenika kako svakodnevno obavljaju higijenske mjere kupanja i pranja, dok su djeca tjerana da se igraju, kako bi se prikazala lažna slika njihove bezbrižnosti u logoru. Nakon izvjesnog vremena ustaše su pokupile sve Jevreje iz Bihaća i sproveli ih u Kulen Vakuf, potom u Bosanski Petrovac i, konačno, u Prijedor. Kotarski predstojnik u Bihaću dao je Jevrejima dozvolu da mogu ići gdje god žele. Oni su većinom otišli tamo gdje su imali rodbinu i poznanike, no većina ih je, ipak, ostala u Prijedoru. Jevreji koji su otišli u Cazin i Bosanski Petrovac ubrzo su vraćeni u Bihać, a zatim su svi pobijeni u selu Žegar nadomak Bihaća.

Maja 1942. godine, nakon oslobođenja Prijedora, mladi stupaju u redove NOP-a i kreću u zbjegovima put planina Kozare i Grmeča. Jevreji koji su bili prinuđeni da nakon povlačenja partizana ostanu u Prijedoru, mahom su preko Banje Luke odvedeni u logore Stara Gradiška i Jasenovac ili su na licu mjesta bili ubijeni (vojni logor Žegar kraj Bihaća). Kao što vidimo, u trenutku istine, na tankoj liniji između života i smrti, Jevreji Bihaća se priključuju Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP), jedinom koji je pružao nadu u život i nedosanjan cionistički san. Tom pokretu su pristupili:

Abinun Avrama Moric, inženjer agronomije iz Bihaća, rođen je 1910. Otac mu je prije rata držao na pijaci malu radnju sa sitničarskom robom. Poljoprivredni fakultet je završio u Zagrebu. Sa cijelom porodicom je 24. juna 1941. protjeran iz Bihaća i zatočen u logoru u s. Bukovača, odakle je premješten u Bos. Petrovac, a potom u Prijedor. Nakon dobijanja propusnice iz Prijedora odlazi u Cazin, odakle 1942. stupa u partizane kao intendant u pozadinskim jedinicama. Poginuo je veoma rano, u žestokim borbama kod Ključa 1943. u toku IV neprijateljske ofanzive.

Atijas Azriela Cevi, pravnik, još kao gimnazijalac je postao član KPJ. Uhapšen je 1932. Isljeđivali su ga zloglasni beogradski policajci Kosmajac i Vučković. U procesu pred Sudom za zaštitu države, koji je 1932. vođen u Beogradu protiv 26 komunista, sa Oskarom Davičom na čelu, bio je jedan od devetoro koji su oslobođeni optužbe. Stalno se kretao u krugovima napredne studentske omladine, zbog čega je u više navrata hapšen. Nakon rata priznato mu je pravo učesnika NOB-e te je poslije rata obavljao dužnosti javnog tužioca u Bihaću i u Sarajevu, dužnost javnog tužioca BiH i člana Savjeta Republike. Nosilac je više odlikovanja. Umro je u Sarajevu 1982.

Atijas Cevija Sarina–Sajka udata Herlinger, učiteljica, prebjegla je u Zonu I, a potom internirana u logor Rab. Po oslobođenju logora 1943. stupa u NOV-u kao bolničarka u Primorsko-goranskoj brigadi. Jedno vrijeme je radila kao učiteljica u Brodu na Moravici, a nakon rata se preselila u Sarajevo.

Atijas Azriela David, student elektrotehnike iz Bihaća, u NOP je stupio još kao učenik gimnazije, u kojoj je bio član odbora SKOJ-a. Uhapšen je jula 1941. zajedno sa svojom porodicom, zatočen u logoru u s. Bukovača, a odatle je sproveden u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Kada je kotarski predstojnik dao Jevrejima propusnice za odlazak u drugi grad, zajedno sa majkom i dvije sestre otišao je u Sanski Most, gdje su imali rodbinu. Kad su uhapšeni Jevreji Sanskog Mosta uhapšena je i njegova porodica i sprovedena u Jasenovac, gdje je i stradao početkom 1945.

Atijas Regina, radnica iz Bihaća, u NOV je stupila novembra 1943. Obavljala je dužnost apotekarskog referenta u Podgrmečkom odredu, a zatim je radila u bolnici V korpusa.

Dr Atijas Regina, ljekar iz Bihaća, rođena 1903, u NOV je stupila 1945. Obavljala je dužnost ljekara u Vojnoj bolnici u Tuzli.

Atijas Cevija Sadik, limar iz Bihaća, rođen 1922, u NOV je stupio maja 1942. Poginuo je juna iste godine kao borac Krajiškog odreda u toku neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Atijas Azriela Salamon–Moni, mehaničar, već početkom 1941. stupio je u NOV. Bio je komandant 8. krajiške čete. Nosilac je Partizanske spomenice 1941.

Kavezon Jakov, trgovac iz Bihaća, svu robu iz svoje radnje poklonio je partizanima, nakon čega su ga ustaše septembra 1941. uputile u logor Jasenovac, gdje je ubijen.

Kavezon Salamona Mošo u NOP je stupio odmah po izbijanju ustanka. Poginuo je maja 1944. u toku desanta na Drvar.

Kavezon Jakova Leon–Braco, Monijev brat, student, sa cijelom porodicom je protjeran u logor u s. Bukovača, a odatle u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Iz Prijedora je otišao za Cazin, a septembra 1942. stupio je u Podgrmečki odred. Nakon ranjavanja je upućen u Italiju na liječenje. Nakon oporavka se vratio u jedinicu. Poginuo je kao komandir čete Prve proleterske brigade na Sremskom frontu.

Kavezon Arona Mosko, pravnik, potiče iz trgovačke porodice iz Bihaća. Robu iz svoje radnje je poklonio partizanima, zbog čega je 24. juna 1941, poslije mučenja i torture, sa ostalim Jevrejima Bihaća zatočen u logor u s. Bukovača, odakle je prebačen u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Iz Prijedora je otišao u Dalmaciju i interniran na Rab. Po oslobođenju Raba, septembra 1943, stupio je u NOV. Poslije rata se vratio u Bihać, gdje je obavljao dužnost javnog tužioca u Bihaću. Istu dužnost obavljao je i u Sarajevu.

Kavezon Jakova Salamon Moni iz Bihaća je od ustaša odveden u Bos. Petrovac, a potom u Prijedor, odakle odlazi u Cazin i krajem 1942. stupa u NOV. Nakon ranjavanja je ostao invalid, ali je nastavio da radi u bolnici u Pogrmeču. Poslije rata je diplomirao na Elektrotehničkom fakultetu u Zagrebu.

Kavezon Levi Jakoba Regina je zajedno sa svim bihaćkim Jevrejima juna 1941. protjerana u s. Bukovača, a odatle u Bosanski Petrovac, pa u Prijedor. Potom je otišla u Cazin kod svog brata dr Isidora Levija, odakle je avgusta 1942. stupila u pozadinske jedinice NOV. Radila je kao bolničarka u Bolnici br. 1 u Podgrmeču. Sa sobom je vodila svoju devetogodišnju sestričnu Leicu Kaveson, čiji su roditelji ubijeni u Jasenovcu, a oba brata bili u partizanima. Leica je umrla od iscrpljenosti, a Regina je poginula 1943. na Sutjesci u toku V neprijateljske ofanzive.[110]

Kavezon Arona Salamon studirao je medicinu u Beogradu, a nakon kapitulacije Jugoslavije vratio se u Bihać, organizovao akcije sakupljanja oružja i

---

[110] Iskaz Klare Levi, koja je u toku V ofanzive u koloni Glavne bolnice Vrhovnog štaba srela Reginu, koja joj je to ispričala.

organizovao partizanske snage. Ustaše su provalile njegov ilegalni rad i uhapsile ga, a potom sprovele u Jasenovac, gdje je nakon mučenja zvjerski ubijen.

Kavezon Jakova Salamon–Moni, učenik, stupio je u NOV septembra 1942. kao pozadinac u krajiškim partizanskim jedinicama.

Ledić Menahem Albin, je po dolasku hrvatskih ustaša u Bihać prebjegao u Zonu I – Split, odakle se 1943. priključio partizanskim jedinicama. Početkom 1944. otišao je u Italiju radi liječenja.

Levi Avrama Albert je još kao učenik 1941. stupio u redove krajiških partizanskih jedinica.

Levi Juse Albert–Albi, krojač iz Bihaća, postao je 1943. borac krajiških brigada.

Levi Jakoba Erna–Drenka, bolničarka iz Bihaća, stupila je u NOV 1941, a poginula u neprijateljskom naletu 1943.

Dr Levi Jakoba Isidor je od strane ustaša raspoređen u ekipu za suzbijanje endemskog sifilisa u Cazinu, a odatle je već 1942. otišao kao sanitetlija u redove krajiških partizana. Kasnije je prebačen u Italiju (Kvasni) kao rukovodilac rekonvalescentnog i invalidskog centra NOVJ. Nosilac je Partizanske spomenice 1941.

Levi Jakoba Moriz, geometar iz Bihaća, u NOV je stupio 1942. Obavljao je dužnost oficira KOS u IV krajiškoj diviziji.

Levi Emila Oto je kao student u Beogradu postao član SKOJ-a. Osnivač je i organizator skojevske i partijske ćelije u Bihaću. U NOV je stupio odmah po dizanju ustanka. Po nekim navodima, vršio je dužnost političkog komesara Kolubarskog bataljona. Uz pomoć četnika je provaljen i uhapšen od Gestapoa krajem 1941. Nakon višednevnog mučenja je strijeljan u Jajincima.

Levi Musafija Palomba, domaćica iz Bihaća, uhapšena je 24. juna 1941. i sprovedena u logor u s. Bukovača, a odatle u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Nakon dobijanja propusnice sa mužem Moricom Levijem i kćerkom Rifkom odlazi u Cazin, a početkom 1942. stupa u NOV kao pozadinac. Poginula je 1943.

Levi Cevia Regina, domaćica iz Bihaća, stupila je 1942. u sanitetsku jedinicu V krajiškog korpusa.

Levi Jakova Regina, domaćica iz Bihaća, novembra 1942. stupila u redove NOV kao bolničarka Bolnice br. 1 u Podgrmeču i Centralne bolnice Vrhovnog štaba. Poginula je početkom jula 1943. na Sutjesci u toku V neprijateljske ofanzive.

Levi Jozefa Rifka, krojačica iz Bihaća, stupila je 1942. u NOV, gdje je bila krojačica u Bolnici br. 1 u Podgrmeču. Ubijena je 1943. od četnika.

Levi Emila Rihard–Kiko, još kao gimnazijalac se uključio u ilegalni rad i postao član SKOJ-a. Juna 1941. provaljen je od ustaša i odveden u logor Lepoglava, gdje je i ubijen.

Polak Baruh Gracija, domaćica iz Bihaća, prije rata udata za zubnog ljekara dr Baruha, nakon 24. juna 1941. sa ostalim bihaćkim Jevrejima protjerana je u logor u s. Bukovača, a odatle u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Maja 1942. sa svojim mužem Stjepanom Polakom stupa u NOV i radi kao bolničarka u podrgrmečkoj bolnici. Poginula jw 1943. u IV neprijateljskoj ofanzivi. Njen muž dr

Polak je radio u Centralnoj bolnici u Podgrmeču. Obolio je od tifusa pjegavca i umro krajem 1942.

Fahri Hajim, trgovački pomoćnik iz Bihaća, star 35 godina, uhapšen je 23. juna 1941. god i prema ustaljenoj šemi protjeran u s. Bukovača, a odatle u Bos. Petrovac, pa u Prijedor. Iz Prijedora je pobjegao u Dalmaciju, te su ga Talijani internirali na Rab. Nakon oslobođenja Raba 1943. stupio je u partizanske redove. Nakon oslobođenja se iselio u Izrael.

Maestro Jude Gracija, medicinska sestra, u NOV je stupila januara 1942. i radila kao bolničarka u bolnici u Podgrmeču, a kasnije u centralnoj bolnici. Nakon ranjavanja je oboljela od pjegavca i zarobljena od Nijemaca. Sprovedena je u logor Kula – Stara Gradiška, gdje je nakon mučenja ubijena 1943.

Maestro Jude Lenka, studentkinja pedagogije u Zagrebu, članica SKOJ-a od 1934, od strane Suda za zaštitu države osuđena je na 18 mjeseci robije. Po izlasku sa robije, 1940. se ponovno uključila u ilegalni rad. Uspjela je da izbjegne hapšenje i da se skloni u Derventu, a 1941. je stupila u redove Valjevskog partizanskog odreda.

Izvjestan broj lica jevrejskog porijekla boravio je na prostoru Bihaća uoči i za vrijeme rata u funkciji organizatora antifašističkog pokreta i nosilaca naprednih ideja, a jedan broj Jevreja je od ustaša prisilno upućen na rad u sastavu ekipa za suzbijanje endemskog sifilisa.

Oskar Davičo, rođen 1909. u Šapcu, profesor gimnazije u Beogradu, Šibeniku i Bihaću, prekaljeni borac za ravnopravnost i antifašista par exelans, protjeran je za vrijeme stare Jugoslavije. Nakon kapitulacije Jugoslavije vraća se u službu kao profesor gimnazije u Bihaću, gdje je organizovao partijski rad i osnovao partijsku ćeliju.

Dr **Herlinger Drago**, ljekar iz Siska, specijalizovao je hirurgiju 1914. u Beču. Nakona uspostavljanja ustaške vlasti raspoređen je na rad u ekipu za suzbijanje endemskog sifilisa. U NOV je stupio 1942. Radio je u hirurškoj ekipi bolnice u Podgrmeču. Umro je 1943. od posljedica rana zadobijenih u toku neprijateljske ofanzive na Sutjesci.

Herlinger-Švarc Julijusa Gizela–Giza, supruga dr Herlingera, zajedno sa mužem i sinom Brankom upućena je iz Siska u Bihać u sastav ekipe za suzbijanje endemskog sifilisa. Stupila je u NOV kao bolničarka. Poginula je 1943. na Vučevu, a sin Branko na Sutjesci u toku V neprijateljske ofanzive.

Levi Klarica, supruga dr Isidora Levija, rođena u Zvorniku 1911, zajedno sa svojim mužem sudjelovala je u NOR-u od novembra 1942. kao pripadnica sanitetskih jedinica.

Prema navodima Morica Levija, petorica Jevreja iz Bihaća bili su u ratnom zarobljeništvu i to:

Atijas Jude Majer, poslovođa prodavnice obuće "Bata" u Cazinu. Iz zarobljeništva se vratio u Konjic.

Dr Baruh David, stomatolog, iz njemačkog zarobljeništva se vratio u Sarajevo, gdje je jedno vrijeme bio direktor Zubno-tehničke škole.

Alhalel Sante Benjamin–Binjo iz zarobljeništva se vratio u Bihać.

Levi Jakoba Jozef bio je u zarobljeništvu u Austriji (Špital), gdje je i ubijen.

Maestro Jude Moric, veterinar, vratio se iz zarobljeništva u Berzen-Belgenu.

SPISAK JEVREJA BIHAĆA STRADALIH U HOLOKAUSTU 1941–1945.

(prema zavičajnosti)

Većina bihaćkih Jevreja je protjerana iz Bihaća 24. juna 1941. na potezu s. Bukovača–Bosanski Petrovac–Prijedor. Nakon što su dobili propusnice, njihovi putevi i sudbine išli su u različitim pravcima.

Avram Abinun, trgovac iz Bihaća, imao je sedmočlanu porodicu i to: suprugu **Sarinu**, kćeri **Bukicu**, **Mazaltu**, **Renatu** i **Lunu** i sina **Morica**. Cijela porodica je uhapšena i iz Prijedora transportovana za Banju Luku. Avram je sa grupom banjolučkih Jevreja premješten u koncentracioni logor Gospić – Jadovno, gdje je i ubijen. Ženski članovi porodice su 28. jula 1941, zajedno sa banjalučkim Jevrejkama i djecom, prebačene u Staru Gradišku, gdje su i skončale. Sin Moric je stupio u NOV, gdje je i poginuo.

Porodica **Alhalel Sante Jakoba** (45), obućara, iz Bihaća, brojala je pet članova i to: supruga **Rifka** (1902), krojačica, sinovi **Isak**, **Avram** i **Šandor**, učenici. Kompletna porodica nakon pređenog puta s. Bukovača – Bos. Petrovac – Prijedor je prebačena u Banju Luku. Muški članovi porodice, otac i sinovi, zajedno sa banjolučkim Jevrejima, transportovani su u logor Gospić – Jadovno, gdje su ubijeni, dok je majka Rifka prebačena u logor Stara Gradiška i tamo ubijena. Postoje nepotvrđeni podaci da je Ahalel Jakob, kao obućar, premješten u Jasenovac i da je tamo radio sve do 22. aprila 1945.[111]

Porodica **Altarac Leona**, časovničara, imala je četiri člana i to: supruga **Berta**, kći **Solčika** i sin **Albi** (14), učenik. Otac i sin su iz Banje Luke od hrvatskih ustaša, zajedno sa ostalim banjolučkim Jevrejima, jula 1941. transportovani u logor Gospić – Jadovno, gdje su skončali. Supruga Berta i mala Solčika su zatočene u logor Stara Gradiška.

---

[111] Jevrejski istorijski muzej Beograd, k. 314, 52/1942.

Atijas Avram, rođen 1885. u Bihaću, rabiner, i njegova supruga **Sara**, zajedno sa ostalim Jevrejima protjerani su iz Bihaća 24. juna 1941. u s. Bukovača, odatle u Bosanski Petrovac, a nakon toga u Prijedor. Avram je sa suprugom otišao kod kćeri u Olovo, odakle je, zajedno sa ostalim Jevrejima, transportovan u logor u Jasenovac.

Porodica **Atijasa Cevija Avrama** (55), trgovca iz Bihaća, brojala je sedam članova i to: supruga **Sara** (r. 1912), majka **Rahela** (76), sestre **Mazalta–Mica** (r. 1908), službenica, i **Regina** (r. 1917), brat **Majer** (r. 1914) i sin **Cevi**. Cijela porodica je iz Prijedora izbjegla kod rodbine u Hrvatsku (Kutina, Osijek), gdje su pohapšeni od ustaša i sprovedeni u logor Jasenovac.

Porodica **Atijasa Cevija Sadika–Sade** (1901), brata Avramovog, limara, brojala je tri člana i to: supruga **Sara** i kći **Rifkica**. Porodica je iz Prijedora izbjegla na Kozaru maja 1942. Navodno su stradali prilikom neprijateljske ofanzive na Kozaru jula 1942.[112]

Atijas Cevija Samuel, brat Avrama, Sade i Majera, rođen 1903. u Bihaću, trgovac, imao je suprugu **Bukicu** i kći **Sarinu** (dijete). Nakon dolaska u Prijedor gubi im se trag. Nisu se vratili iz rata.

Porodica **Atijasa Azriela**, koji je umro prije rata, imala je šest članova i to: supruga **Sarina** (1885), kćeri **Rahela** (23 godine) i **Simha** (1917) i sinovi **David**, student elektrotehike, **Cevi**, pravnik i **Moni**, mehaničar. Sva tri sina su učesnici NOR-a i preživjeli su rat. Majka i kćeri su nakon protjerivanja iz Bihaća internirane u logoru u s. Bukovača, odatle u Bosanski Petrovac, pa u Prijedor. Iz Prijedora su otišle rodbini u Sanski Most. Zajedno sa ostalim sanskim Jevrejkama upućene su u logor Stara Gradiška, odakle se nisu vratile.

Porodica **Atijas Jake**, koji je umro prije rata, brojala je pet članova: supruga **Simha** (1880), kćeri **Mazalta** (1908) i **Erna** (1912) i sinovi **Avram** (1910) i **Cevi** (1906). Izuzev Avrama–Mike, koji je iz Prijedora otišao za Cazin, a odatle pod muslimanskim imenom prebjegao u Dalmaciju, i koji je poslije rata živio u Zagrebu, cijela porodica je žrtva fašističkog terora.

Atijas Rahela (djev. Gorjevac) iz Bihaća, stara 67 godina, stradala je u logoru Stara Gradiška, dok je njena kći izbjegla hapšenje u Prijedoru i preživjela rat kao apotekarka.

Porodica **Baruh Jozefa Jakova**, trgovca iz Bihaća, brojala je pet članova i to: supruga **Sida,** kći **Suzika** (14) i sinovi **Salamon** i **Jozef**. Cijela porodica je transportovana za Prijedor. Sida je sa djecom otišla kod rodbine u Zenicu, odakle je, zajedno sa zeničkim Jevrejima internirana u logor Stara Gradiška. Jakov je prebjegao za Dalmaciju, a potom u Italiju, gdje dočekao kraj rata.

Porodica **Fahri Hajima**, koji je umro prije rata, imala je tri člana i to: supruga **Sarina** i djeca **Avram** (3) i **Simha** (5). Iz Prijedora su odvedeni u logor Stara Gradiška, odakle se nisu vratili.

---

[112] Jevrejski istorijski muzej, mikrofilm, br. 103

Porodica **Fridman Morica**, koji je umro prije rata, imala je dva člana i to: supruga **Beti (**67) i kći **Malvina.** Obje su odvedene u logor Stara Gradiška, odakle se nisu vratile.

Više porodica Kavezon bile su familijarno blisko povezane.

Porodica pokojnog **Kavezon Arona** imala je pet članova: udova **Rifka**, sestra **Sterka**, kći **Bukica** i sinovi **Mosko** i **Salamon**. Rifka je sa sinom Moskom prebjegla u Dalmaciju. Poslije rata je živjela u Sarajevu. Kći Bukica i tetka Sterka stradale su u logoru Stara Gradiška, a Salamon u Jasenovcu.

Porodica **Kavezon S. Jakoba**, trgovca, imala je sedam članova i to: majka **Lea** (67), supruga **Gracija**, kći **Leica**, sinovi **Salamon i Leon** i tetka **Regina**. Nakon protjerivanja iz Bihaća otišli su u Cazin. Jakob i Gracija su odvedeni u vojni logor Žegar kod Bihaća i tamo ubijeni. Majka Lea je sa unucima otišla u partizane i 1942. umrla u Podgrmeču, dok su njeni unuci preživjeli rat. Tetka Regina je kao bolničarka poginula na Sutjesci 1943,[113] dok je Leica 1942. umrla od iscrpljenosti.

Porodica **Kavezon S. Moše**, brata Jakobovog, trgovca, imala je tri člana i to: supruga **Rifka** i kći **Lunčika**. Mošo je otišao u partizane i poginuo 1944. prilikom desanta na Drvar, dok su mu supruga i kći internirane u logor Stara Gradiška, odakle se nisu vratile.

Velika bihaćka porodica **Levi** imala je rodbinske veze na cijelom prostoru BiH.

Porodica **Levi Jerohama Avrama**, trgovca u Bihaću, imala je pet članova i to: supruga **Erna**, kći **Rifka** i sinovi **Mento** i **Samuel**. Osim Mente, koji je po zbjegovima na Kozari dočekao oslobođenje, cijela porodica je stradala u logoru Jasenovac.

Porodica dr **Levi Emila** (1887) brojala je pet članova i to: supruga **Frida**, punica **Marija** i sinovi **Oto** i **Rihard–Kiko**. Emil, Frida i Marija su iz Prijedora sprovedeni u logor Jasenovac – Stara Gradiška, odakle se nisu vratili. Oto i Kiko su još kao studenti u Beogradu postali članovi KPJ. Stradali su u Jajincima i Lepoglavi.

Porodica **Levi Moše Hajima** (52), trgovca iz Bihaća, brojala je pet članova i to: supruga **Luna**, kći **Rifka**, sin **Moric** i tetka **Hanika**. Cijela rodbina je iz Prijedora otišla rodbini u Brezu, odakle je, zajedno sa Jevrejima iz Breze, sprovedena u logor Jasenovac.

Porodica **Levi Jakoba Jozefa** imala je četiri člana i to: supruga **Irena**, kći **Nina** i sin **Jakob**, oboje učenici. Jozef je stradao u zarobljeništvu u logoru Špital (Austrija), dok su mu supruga i djeca ubijeni u logoru Žegar kraj Bihaća.

Porodica **Levi Jakoba Morica**, geometra, imala je četiri člana i to: majka **Rifka**, supruga **Palomba** i kći **Rifkica**. Cijela porodica je nakon Prijedora i Ca-

---

[113] Jevrejski istorijski muzej Beograd, mikrofilm, br. 102

zina, zajedno sa Moricovim bratom dr Isidorom Levijem, otišla u partizane. Stradali su u ratnom vihoru. (v. raniji tekst)

Dr **Levi Jakoba Isidor** i žena mu **Klarica** su iz Cazina prešli na oslobođenu teritoriju, u partizane gdje su radili u sanitetu. (v. raniji tekst)

Porodica **Levi Jozefa Juse** (55), trgovca, brojala je četiri člana i to: supruga **Rifka** i sinovi **Albi** i **Isak**. Juso, Rifka i Isak su iz Prijedora odvedeni za Banja Luku, a potom u Jasenovac (Ciglana), odakle se nisu vratili.[114] Albi je stupio u NOV 1943.

Porodica **Levi Moše Jakoba** (45), trgovca iz Bihaća, brata Hajimovog, brojala je pet članova i to: supruga **Sofija**, sin **Salamon** i kćerke **Luna** i **Rifka**, svi troje učenici. Cijela porodica je sa Jakobovim bratom Hajimom otišla za Brezu, a odatle u logor Jasenovac – Stara Gradiška, odakle se nisu vratili.

Porodica **Levi Šabetaja Jude (Merkuš**), trgovca iz Bihaća, imala je sedam članova i to: majka **Stela**, supruga **Luna**, kćeri **Zlata** i **Erna** te sinovi **Šabetaj** i **Moric**. Osim Erne, koja je skončala od ustaške ruke u Cazinu, cijela porodica je stradala u vojnom logoru Žegar kraj Bihaća.

Levi udova Dave Bukica i njena kći **Stela** stradale su u ratnom vihoru.

Porodica **Maestro Mordehaja Jude** (57), trgovca iz Bihaća, imala je osam članova i to: supruga **Blanka**, sestra **Rena**, kćeri **Lenka**, **Gracija** i **Margita** i sinovi **Moric** i **Miko**. Osim Margite, koja je stradala u Birkenau, i sina Morica, koji je preživio rat, cijela porodica je tragično stradala u logoru Jasenovac.

Papo Moše Jozef (44), službenik iz Bihaća, njegova supruga Rifka i sin Moric su iz Prijedora odvedeni u Banju Luku, odatle su sa ostalim banjolučkim Jevrejima transportovani u logor Jasenovac, odakle se nisu vratili.

Papo Moric, njegova supruga **Regina** i sin **Cevi** su iz Prijedora transportovani za Banju Luku, a odatle u logor Jadovno – Gospić.

Papo Salamon, prof. likovnog vaspitanja iz Bihaća i njegova supruga **Lina** su iz Prijedora protjerani za Banju Luku, a potom u logor Jasenovac.

Pinto Hajima Jozef–Ćućo i njegova supruga **Blanka** su iz Prijedora otišli u Cazin, odakle su ih ustaše internirale u vojni logor Žegar kraj Bihaća i tamo ubile.

Pinto Hajima Jakov, brat Jozefov, poginuo je početkom rata u aprilu 1941.

Porodica **Rechnitzer Rudolfa**, rođenog 1889. u Bihaću, trgovca, brojala je četiri i to: majka **Oda** (80), supruga **Eva** i kći **Lea**, učenica. Rudi je 23. juna 1941. zatvoren u Bihaću, a potom je prebačen u logor za Jevreje u Bos. Petrovcu. Odatle je cijela porodica, zajedno sa ostalim Jevrejima Bihaća, upućena od hrvatskih ustaša u Prijedor. Nakon oslobođenja Prijedora maja 1942. porodica

---

[114] Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 34/8, 1942.

izlazi na oslobođenu teritoriju Podgrmeča. Rudi i njegova majka Oda umrli su na oslobođenoj teritoriji od tifusa, dok su supruga Eva i kći Lea u zbjegovima na oslobođenoj teritoriji dočekale oslobođenje.

Porodica **Rechnitzer Žige** imala je tri člana i to: majka **Cecilija** (1885), udova **Ida** i sin **Leopold** (1920). Cijela porodica je iz Prijedora od strane hrvatskih ustaša odvedena u logor Stara Gradiška – Jasenovac, odakle se nije vratila.[115]

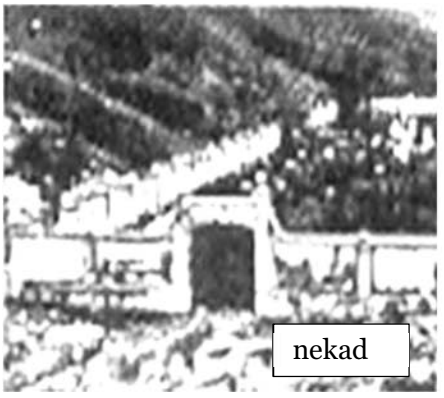

Staro jevrejsko groblje Bet Olam u Bihaću

Napušteno jevrejsko groblje **Beth Olam** u bihaćkom naselju Nova četvrt staro je preko 200 godina. Zahvaljujući akciji Gabriela Granatsteina, poručnika kanadske vojske u sastavu SFOR-a, koji je inače i sam Jevrej, te mještana naselja, predvođenih Salkom Rekanovićem, predsjednikom Mjesne zajednice Jezero–Privilica, možda će ovo groblje u bliskoj budućnosti doživjeti svoju rekonstrukciju. Inicijativa za obnovu jevrejskog groblja potekla je od mještana, koji su se obratili kanadskim vojnicima, s ciljem da prikupe novac za sanaciju dotrajalog groblja. Akciju prikupljanja novca za obnovu starog groblja pokrenuo je Gabriel Granatstain.

Inicijalna sredstva su prikupljena od strane porodice Granatstein iz Montreala, dok je sa gradonačelnikom Lipovačom postignut dogovor da se iz opštinske kase izdvoje dodatna sredstva, kako bi se u bliskoj budućnosti izvršila rekonstrukcija jevrejskog groblja u Bihaću, kojem će biti vraćen izgled iz 1942, tj. onaj koji imao prije nego što ga je devastirao hrvatski ustaški režim.

U ovaj spisak uvršćeni su Jevreji koji su bili zavičajni u Bihaću, te se može konstatovati da je ukupan broj žrtava fašističkog terora 117, s tim što je u koncentra

[115] Jevrejski istorijski muzej, mikrofilm, br. 20

cionim logorima ubijeno 110 lica, dok je sedmoro preživjelo rat. Ako se u obzir uzmu i lica jevrejskog porijekla koja su se po izbijanju rata, poslom ili iz drugih razloga, zatekli u Bihaću, stanje izgleda ovako: od ukupno 168 Jevreja Bihaća rat ih je preživjelo 25, a poginulo 143, od kojih su neki poginuli u NOB-i, a drugi su pobijeni u logorima. Danas u Bihaću nema više nijednog Jevreja. Ustaše su porušile lijepu sinagogu, grobljansku ogradu razvalili, porušili spomenike. Holokaust je preživjelo svega 25 Jevreja Bihaća, što znači da je 85% članstva predratne Jevrejske opštine Bihać stradalo u ratnom vihoru, koji je izbrisao tragove jevrejskog identiteta na ovim prostorima.

Sastavio i pripremio

Pred. Jevrejske opštine B. Luka
Danon Dr. Jakov

B. Luka 15.02 10

НИКИЦА ПИЛИПОВИЋ

У ПЛАНИНИ 1941. – ГОЛА

Био је 28. јули и понедељак, а година 1941. И била је усташка Независна држава Хрватска. И било је бити или не бити. Благо је прије свитања отпремљено на пашњаке подаље од цеста. Сунце је припекло чим је изашло иза Осјеченице. Понеко је одлазио на присојне њиве неби ли пронашао приспјели клас жита а понеко да набере самоникла биља да би се тушила глад. Вода је мјерена напршњацима јер су бунари били пресушили а врела под шапом усташа. Слух је држан на цестама да би пратио усташке накане а погледом су пребирани сокаци како не би изненадило ни шуљање. О онима које отјераше усташе на "присилни рад" нијесу стизали гласи. Црне слутње су се ројиле и попут авети ваљале се по селима испод планине.

Од ручања доба камиони, пуни усташа, ткали су петровачком цестом Око попасна доба авијон је прелетио наш буџак и замакао за Осјеченицу. Онда су се огласиле експлозије онамо гдје је Дрвар. Било је јасно да је неком догорило до ноката.

Пред залазак сунца пристигло је из Петровца неколико камиона натоварених усташама. Онда се у чаршији чула необична гужва и галама прошарана понеким пуцњем. Наше куће су ондје близу чаршије али заклоњене Пољиним гајем, па су људи из Чигрија дошли неби ли што дознали. У оно предвечерје било нас је у нашој авлији петнаестак. Бринула нас је гуњгула усташа у чаршији. Ако славе, рачунали смо, не ваља јер су негдје починили зло.Ако су у паници, ако су негдје надрљали опет не ваља јер већ ноћас могу кренути у освету. Одлука је, чини се, била већ донешена и свако је притезао опанке не говорећи шта смјера.

До оног 28. јула и оног жарког понедељка усташе нијесу ућерале ниједног Врточанина. О разлозима усташког оклијевања нагађало се и све се сводило на то да се чекао повратак Јосе Матијевића Заворња из Загреба гдје је видао ране и гдје су му ампутирали ногу. Јесу усташе убиле седамнестогодишњег Божу Сурлу Седмака. Сметнуо несретник с ума да није упутно ни примицати се цести а камоли ходати по њој и то га је одвело равно у смрт. У оној свеопштој оскудици у круву, његов брат Раде је прокријумчарио меч кукуруза одоздо испод планине па Божо кренуо у Кулен Вакуф да их самеље. И кад је већ био на домак млина а кад је пролазио поред биртије Мире Рње Матијевића, Рњо га је примјетио и послао своја два крвника да га пресретну. И пресрели су Божу Рњини чакијаши и мучили га све док му нијесу истиснули душу из тијела. Рњо их је наградио са Божиним коњима и колима. Да, и мечом Божиних куруза. Рњо је био најпознатији зликовац нашег краја. Рођен је и одрастао у мом Врточу а вјештину клања науковао над јамама и јендецима.

Голу сјечу измислила је љута невоља. Наши давни преци су дотјерани шибом несретлука у ове крајеве које су онда прекривале стеће шуме, па да би опстали, наши ђедови су крчили шуме и земљу претварали у оранице и кошанице. То су звали "гола сјеча", све одреда и све до коријена.

У усташкој Независној држави отпочела је ГОЛА СЈЕЧА НАРОДА. Мушкарце су прикупљали у сабиралишта и одгонили на убијалишта а народ убијали аметимице гдје би кога затекли. Доље код Лапца , у Бубњу убише десетак цура док су окопавале кукурузе. А док су се усташе бавиле голом сјечом Поглавник Павелић и Надбискуп Степинац су сањали прапостојбину Персију из времена Дарија Првог и мозгали како да одонда прибаве расплодни материјал без натруха и засаде на "гољетима" испод планина.

Нама су добрано прије оног 28. јулаусташенајавилеГОЛУ СЈЕЧУ.Сутрадан по Огњеној Марији косили смо у Доловима, онамо према Дугопољу. Косе су нам цијели јулски дуги дан мотале ребра, луће Огњене Марије циједиле су влагу из тијела, глад Петрова поста грчила је желудац а прије и изнад свега брига. И не било каква брига већ брига за голи живот, за опстанак.

Сунце се већ било стуштило према Љуточу кад је одонуд од Липе наишао Никола Чардаклић. Био је нујан и забринут. И прије него смо се поздравили рекао је да се манемо узалудна посла и идемо смишљати гдје тражити глави мјста. Онда је испричао како иза њега пристиже непрегледна колона народа, углавном жене и дјеца, и да причају да су усташе одвеле мушкарце на некакве радове, иметак им отели а њих истјерали на цесту са завежљајима у рукама и с дјецом у нарамцима.

С косидбом је било готово тога дана. Опрали смо и обрисали косе, пролили из тобалица преосталу воду па сјели да уз помоћ цигара сачекамо ту колону несрећника. Ја сам отишао онамо одакле се види Дугопоље све до Шљивовца, како би провјерио Николино казивање. Призор је био стравичан. Први прогнаници већ су се примицали Штрпчевој кући а из Шљивовца је куљало попут мрава које путеви воде у само њима знана одредишта. А гдје је зачеље нисам смио ни нагађати. Можда на Кланцу? Сачекали смо их стојећи и посматрали их у муку, каоубунилу.Трагедијане доживљена. Хиљаде жена и дјеце у колони на прашњавој цести, са стотинак километара у ногама, преваљеним по припеци Огњене Марије све од Плитвица и све без хране и воде. Усташке патроле су их пратиле до наврх Кланца а онда их запутиле овамо баш као што сам ја и моји другови говедари одбијали говеда од обрадиве земље, преко Ћалића Гаја, Медака и Мале греде и запућивали онамо Мисијама.

УМОБОЛНИЦИ ГРАДЕ ДРЖАВУ

Хиљаде беспомоћних несретника, житеља прелијепих Плитвица, бауљало је оног кобног дана прашњавом цестом уз Кланац и слијевало се на петровачку висораван која се већ клупчила од глади и страха. Велики

жупан жупе Крбава и Псат а још већи зликовац, Љубо Кватерник Рампа, истјерао их је из домова и запутио овамо, надајући се да ће поскапати заједно са Петровчанима и Дрварчанима. Жупан Рампа био је терориста који се данас не би постидео ни Бин Ладена па је и дјеловао по терористичким нормама. Он је одлуке, каква је и ова по којој Личани бише изгнани из кућа и одагнани из завичаја, смишљао у миру жупанијског здања и саопштавао шапатом, на ухо, како не би било трагова. Ово је , међутим, био други велики изгон Срба и Жидова из оног краја. Прије овог масивног изгона прогнани су становници Бихаћа и из села око Бихаћа.

Податак о изгону Бишћана оставио нам је извјесни потпуковник Видас, који је заповједао 4. Оружничком пуковнијом у Сарајеву. Овај потпуковник је наслутио да ће невоља и погибељ толиког свијета изазвати побуну коју ће онда он морати смиривати, па је обавјестио Заповједништво оружништва у Загребу овако:

24. Липња т.г. Велики жупан жупе Псат и Крбаве наредио је УСМЕНО (Н.П.) да се има иселити живаљ грко-источне и жидовске вјере из Бихаћа изузев странаца и мјешовитих бракова Хрвата. Рок за спремање пучанства дат је ЈЕДАН САТ (Н.П.) а исељено пучанство је собом могло понијети 500 динара а новац и драгоцијености које су претресом код њих нађени сем горње суме одузети су. Куће, ствари и стока исељених људи посебна повјеренства пописују.

Зборник докумената и података о НОР-у Том 4 књига 1. Стр. 523.

Није велики Жупан Кватерник смислио ово зло. Глава жупана Кватерника није била штелована за идеје, па ни овакво зло. Глава жупана Кватерника била је за практичне радове над безданима и јендецима а алати маљ и чакија. Усташки покрет је настао на идеји истребљења Срба и Жидова и од тога је живио у емиграцији оних десетак година.

У нормална времена кад се инсан распамети, кад му се поремети у души и глави, онда га смјесте у установе у којима се врата притварају ланцима, прозори обезбјеђују решеткама и облаче им кошуље с подужим рукавима.

У превратним временима умоболници заскачу нормалан свијет, узимају дизгине власти па по лудачким нормама заводе свеопшти терор и безакоње. То се догодило и нама у рано прољеће 1941. године. Док смо се у чуду питали како нам држава пропаде за колико би длан о длан и док су нам још ландрљале у ушима тенковске гусјенице, усташе су огласиле да су створиле своју, усташку, државу. А ми ? Они то само препадају – мудровали смо. Позадуго смо ми мислили да они само препадају, па и онда кад су почели одводити људе "на присилни рад" и све док и сами нјесмо дошли на ред.

А није било препадање. Усташе су од настанка објављивали своје планове како не би послије било нјесмо знали.

Идејни творац усташа др. Павелић, покренуо је лист УСТАША и у првом броју (фебруар 1932.) објавио програмске норме усташа у којима каже:

Нож, револвер, бомба и паклени строј... то су звона која ће навјестити освит зоре и ускрснуће независне државе Хрватске... Кад крв потече биће је на потоке. Капљице крви претвараће се у млазеве а ови у ријеке... Сваки усташа чека позив па да се баци на непријатеља па да коље и сатире...

Павелић својим усташама гура у шаке нож, свеједно да ли је ханџар или двосјекла кама, да ли је чакија или криви коричњак, битно је да коље и боде, најбитније је да крв шишти и крвника голица мераком. Није тешко замислити Павелића како у емигрантском подруму сања "чишћење простора" од Срба и њима сличних загађивача, како у подруму подрумске буђи тријеби и с чакијама и пакленим стројевима, како с мераком ћути шиштање млазева српске и жидовске крви и радује се све "од ува до ува"...

Поглавникове прве чакије Дидо Кватерник и Макс Лубурић нису ни часа часили. Они су одмах, чим су извукли из потаје припремљене алатке, кренули у "чишћење Срба и Жидова".

Први покољ, у виду показне вјежбе, организовао је и предводио Еуген Дидо Кватерник, Павелићева десна рука у злочинима. Он је с тридесетак усташа повратника из емиграције, већ под конац априла побио на стотине Срба и Жидова онамо код Грубишина Поља. Била је то показна вјежба како се "чисти терен" од загађивача.

Убрзо је стигла вијест о још крвавијем злочину. Стигли су гласи да се на Кордуну Срби побијени аметнице, да је убијен сваки Србин који је пао у шаке усташа.С причом о покољу стигла је и пјесма која је говорила да је "На Кордуну гроб до гроба тражи мајка сина свога". И док су нам кости још звецкале од страха и ужаса, стигли су гласи о још крвавијем покољу на Банији, у Глини и њеној околини. Онда је покољ стигао и под наше пенџере. Неколико дана по Видовдану стигле су застрашујуће вијести да су у Лици, доље поред Срба усташе убиле на кога су наишле. Убиле су и десетак цура на Бубњу док су окопавале кукурузе, што је стављено у пјесму која зове на освету.

Колибаша у овом покољу био је злогласни Макс Лубурић, о којем су гласи већ били стигли с Кордуна и Баније.За три дана колико је трајао Лубурићев покољ у Србу и у селима око Срба, убијено неколико стотина Срба, махом жена, дјеце и стараца. Убијани су камама и чакијама па је људска крв текла потоцима. Говорило се да је Лубурићу помогао и у покољу био бараба с њим Миро Рњица Матијевић.

У то вријеме тумач поглавникових жеља А. Лорковић изјављује:

Хрватска држава не може постојати ако у њој постоји 1.800.000 Срба а за леђима им снажна Српска држава. Па због тога ми и настојимо да нестане Срба из наших крајева.

Поглавник НДХ-а А. Павелић и његови доглавници и заглавници, имали су у злочинима поуздана партнера у цркви. Идеја истребљења Срба бихаћке долине и свих долина и висоравни НДХ, које су онда настањивали Срби, тињала је у полумраку Каптола, под мантијама надбискупа и бискупа, све док им није превршило. А превршило је нагло и чини се неочекивано. Заправо када су Београђани 27. марта 1941. године срушили краљеву владу и пакт који је она била склопила са Хитлером, надбискупу Степинцу било се смрачило пред очима па је у великој срџби у свој дневник о Србима-вјероломницима написао:

...Хрвати и Срби су два свијета (...) који се никада неће приближити осим чудом Божијим. Схизма је (Православље-отпадништво Н.П.) је највеће проклетство, скоро веће него протестантизам (...) Ту нема морала, нема начела, нема истине, нема правде, нема поштења....

Тако је, надбискуп А. Степинац, оцијенио и у свој дневник записао врлине Православаца, браће по Крсту, само зато што срушише пакт за којим тугује сада блажени А. Степинац.

А неки дан касније , оног часа кад је А. Павелић прогласио успоставу НДХ, А. Степинац хита да честита Павелићу па у Католичком листу, у поруци С НАДОМ У БОЉУ БУДУЋНОСТ он каже:

НДХ створена је божијом милошћу, мудрим и пожртвованим радом Поглавника и усташког покрета те вољом наших савезника. Од оснутка државе учинута су дјела која задивљују...

Хитао је А.Степинац да благосови НДХ и да постакне Диду и братију да се прихвате чакија како би "истријебили проклетство" на које указа узорити надбискуп, како би сутурисали 1.800.000 Срба да неби поганили чедно тло лијепе њихове.

Па да му Бог и опрости за наде Павелића али зар је мислио да ће му Бог опростити охрабривања злочинаца да наставе са злочинима започетим у Грубишином Пољу? Зато он охоло пише 22. маја 1941. Артуковићу овако:

Разумије се само по себи да ће свако одобрити настојање да у једној народној држави владају синови тога народа и ДА СЕ УКЛОНЕ сви штетни утјецаји који растачу народни организам.

Тако узорити надбискуп постиче "синове свога народа" Павелића, Лорковића, Кватерника и братију да "уклањају штетне елементе", које је он означио још 27. марта 1941. а рачуне пред Богом ће преузети он.

Кад су се усташе размахале и усмрћивале аметнице и кад је српска и жидовска "крв текла млазевима и сљевали се у потоке" као да се чувар Петрове Столице у НДХ забринуо и за свој тур па тражи алиби и пише 21. јула 1941. Поглавнику Павелићу овако:

Чујем с више страна ДА СЕ ТУ И ТАМО нечовјечно и окрутно поступа с неаријевцима пригодом депортирања у сабирне логоре а и у

самим тим логорима... предсугерише поглавнику да се предузму ПОЈЕДИНАЧНЕ СТВАРИ у смијеру ублажавања поступка.

Њему, надбискупу, дојављују с више страна "да су ТУ И ТАМО" (значи понегдје, значиђеђе, значи нићеђе), нечовјечно и окрутно поступа са народом друге вјере и нације па моли да се подузму ПОЈЕДИНАЧНЕ ствари, да се уради понешто како неко неби рекао да се не ради ништа, али да се посао не прекида већ наставља али блаже, топлије, њежније па упућује како.

Да се ухапшеницима омогући да ставе крува у торбу; да испуне обавезе према обитељи и држави; да их се не трпа у вагоне један преко другог; да се воагони не бломбирају ако се већ килитају; да обољеле прегледа љекар, да им се дозволи да шаљу и примају писма....

Заборави брижни надбискуп рећи да ухапшене треба да увесељава Мала Флорами а службу божију да им врши божији пастир њихове вјере. За свећеника и да му се опрости јер можда је мислио да им је доста фра. Мајсторовић-Филиповић, монструм у мантији.

И пошто је чувар Петрова троношца у Загребу овако "смјело" скресао Поглавнику у брк оно што је заслужио, папа Војкан га је промакнуо у блаженог па ће ускоро оставити троножац и стати Петру уз бок.

Какве су њежности по логорима исказивале усташе послије овако строго исказаног пријекора узоритог надбискупа, обавјештава нас генерал Глеза фон Хорстенау, Хитлеров високи изасланик у НДХ. Он је у пратњи усташких достојанственика обишао усташки логор у Сиску у новембру 1942. године и записао оно што је тамо затекао.

упутили смо се у логор који је био смјештен у једној фабрици. Ужасна слика. Мало мушкараца, много жена и дјеце слабо одјевене, којима је постеља била хладни камен. Голи костуриж ... И најстрашније: у једној просторији дуж зида, на ријетко набацаној слами... око педесеторо голе дијеце, дијелом већ мртве а дијелом на издисају...

А како је тек било у Јасеновцу ???

ВЕЛИКИ ЗЛОЧИНАЦ, ВЕЛИКИ ЖУПАН РАМПА

По оном налогу великог жупана Рампе кренуо је народ бихаћке долине 24. јуна прашњаваом цестом према пустим планинама Лике на скапавање а мушкарци су под назором усташа отпремљени пут Јадовна, на губилиште. Велики жупан је налаго шапатом, на уво. Добро је да је гос. Видас то записао јер имамо доказ о злочину. А злочин је велик какав треба да буде кад је чедо великог жупана, кад је дјело по злу запамћеног Љубе Кватерника с надимком Рампа, стрицем још већег злочинца Еугена Диде Кватерника....

Преживио је Велики жупан и велики злочинац онај велики рат и био смјештен у велики нацистички логор Матхаузен али су га Американци амнестирали свих гријеха јер је наводно опростио живот двојици рабина, двојици жидовских попова...

Ево и потврде да је он тријебио. Извјесни Иван Никшић био је високи усташки дужносник, па се цурикнуо кад је загустило и написао Споменицу о жупи Слуњској у којој каже за свог бившег колегу Великог жупана Љ. Кватерника и ово:

"Сав његов рад састојао се ...у клању и убијању православаца те пљачкању имовине. Сам је изјавио у Слуњу да их је побио преко десет тисућа"...

Љ.Кватерник, велики жупан жупе Крбава и Псат јесте био разметљивац и лажљивац али је у овом случају, рекао би, имао покриће. Он је са хордама крвожедних усташа усмртио у првим мјесецима НДХ прије једног више него једног мање од 10.000 недужних Краишника и Личана. Неколике хиљаде је отпремио пут Шаранове пећине на Јадовну, хиљаду а можда и неколике хиљаде је стрпао у јендеке на Гаравицама. Стотине а можда и хиљаде је потопио у вировима Уне а још их је више гурнуо у бездане Грмеча, Пљешивице, Осјеченице и других кршовитих падина. Аколико их је побијено по селима, по њивама и пољима то не може ни стати у разум. У нашем Врточу је по заповиједи великог жупана Љ. Кватерника, у циглих пет дана (29 јули 3. Август 1941) усмрћено 39еро чељади.

Није Велики жупан Кватерник био обичан монструм који је само убијао већ се трудио да убијање дигне на научни ниво, да изнађе ефикасан а економичан поступак убијања јер за усмртити 2.000.000 људи маљем и ханџарем треба и џелата и времена. У мјесту поред Бихаћа усташе су дотјерале сељаке а он, Велики жупан Кватерник је, свједочи њемачки генерал Глеза фон Хорстенау:

.... наредио да се построје све по десет, али један иза другог, па је на то својим усташама дао знак да опале по један пут, да би утврдио да ли де једним метком свих десет људи тако могу убити....

УСТАШЕ - сој и нарав

Независна држава Хрватска била је саздана на злочину. Поглавник и његови идеолози провели су оних десетак емигрантских година у сањарењу млазева и потока српске крви а кад је дошло вријеме крварења, схватили су да немају снага за тако замашан подхват... Да би направио државу "чистих простора", да би извео ГОЛУ СЈЕЧУ, требало је истријебити 1.800.000 Срба, онда онолико Жидова и Цигана, па богме подоста Хрвата и Муслимана чија национална свијест не плива у људској крви. Морао је Поглавник извршити г о л у с ј е ч у, какву су чинили моји преци на Грмечу тријебећи стећу планину да би прибавили кошанице, морао је истријебити 2.000.000 људских створења. А за преразати два милиона људских гркљана потребне су хиљаде врсних кољача попут оног Томе из Куле који рече: "Лако ти је клати. Заврнеш му главу преко кољена па кољи,"

Прве кољаче, прве рњце и гужвине, поглавник је регрутовао међу криминалцима по робијашницама а онда међу морално посрнулим ставио их на располагање Диди и Максу..

А кад се особа ништавних врлина, одбачена од породице и презрена од средине, заодије у униформу и окити револвером и камом онда се морају слутити и млазеви и потоци крви. Оваквих, међутим, није било доста ни за прориједу а камоли за голу сјечу па су позвани добровољци или драговољци да припомогну направити Независну државу Хрватску, државу своју по први пута од стољећа седмог а таквих је већ било. Ми који смо били намјењени за голу сјечу, нисмо видјели разлике међу њима. Претпоставити је да су драговољци били намјењени за трагаче и фатаче а они први за убијање и клање. Па ми ту нијесмо могли видјети разлику. Знали смо да ћемо бити убијени ако будемо ухваћени па смо се ослонили на бјежање. Мој стриц Пилип је тврдио да је најмудрији човијек свијета онај који је измислио бијежање.

ПОГЛЕД С ОНЕ СТРАНЕ

Кад је овамо под Грмеч стигла Независна држава Хрватска дошло је до тихе пометње међу нама. Они старији који су палили Аустроугарску царевину у којој су Хрвати били шуцкори и вељбабе, били они који су пријетили и кажњавали а Срби они који су варакањем и ситним Давидовско – штрбачким подвалама узвраћали, надајући се да ће опет бити онако. Можда и мекше јер умјесто вакмајстора Јелаче и шуцкора Млатића и Давића који су долазили из Лике, добили смо усташе, људе домаће, добили наше Бужоње, Матијевиће и Томичиће па не би требало бити велика белаја.

Памтиле су се и сасвим обрнуте приче које су подсјећале на преврат послије Првог рата кад су Срби славили и у слављу рушили касарну у којој су шуцкори мјерили норме прописане царским фераманима и упадали у дућане из којих су излазили погрбљени под теретом којег су упљачкали. Овамо у Крајини гдје је крај свјетова, гдје се сукобљавају народи, нације, религије и поимања, са сваким потресом, па и оним којег узрокује медвјед тресући крушке, људи се прихватају дегенека.

Када је Независна држава хрватска догурана на наше раскршће и завјешена на вржновит стожер у лику Николе Бужоње и његових усташа, знаним по именима и кућама из којих изиђоше, закићени пушкама и камама, било је бриге али не и страха. Страх се појавио тек кад је Рњо убио Божу Седмакова на улазу у Вакуф и кад је Гужвина отјерао Крњеушане на "присилни рад" да би по том нарастао са пристизањем прича о покољима онамо по Банији и Кордуну, поготово о г о л о ј с ј е ч и одмах онђе доље код Срба и Лапца. Изгон народа од Плитвица, Корјенице и из бихаћке долине натјерао је сваког разумна да одабере и припреми попутвину. А ми, мушкарци, по које ће дођи с налогом да идемо "на присилни рад", све рјеђе смо сазували опанке.

Манда Јуријевић из Крњевуше, сестра Миће Балена, запамћена по разборитости, причала је свом сину Јосипу Јуријевићу који се био прихватио плајваза да опише ондашње прилике у Крњевуши, како она памти она времена па каже:

онда су почели купити (Србе) да иду на рад у Лику. Покојник (Мандин супруг Дане Н.П.) каже врага ће они у Лици. Да се тамо има шта радити не би се (Личани- Н.П.) расули по читаву свијету. Људи неће бити добро, рекао је као за себе покојни Дане.

Мандина прича је искрена а слутња њеног покојника оправдана. Испричала је она сину Јосипу, скоро да сам сигуран, како је и зли Миро Матијевић Рњо насанкао и њена брата Јуру, али њен Јосип биљежи да је Јуре отишао у Загреб па тако избјегао цијеловиту причу. Знао сам Мандину браћу Мићу, Дану, Јуру и Марка. Јуре је био годину или двије старији али смо се дружили кад бих ја долазио из Београда.Он је радио у трговини брата Миће у Врточу. Јуре је био први усташа којег сам упознао изблиза и на његовој глави сам први пут видио капу чудна кроја а украшен са "U".

Из нашег дијела Крајине, крњеушки усташе су били најпакоснији што ни не чуди ако се зна да им је ројник, што значи старјешина, био Илија Павичић с надимком Гужвина а с погрдним именом Гиран у значењу смрад, твор. Побочник му је био Јосан Томичић посве другачијег физичког изгледа од Гужвине а по крволочности у длаку као он. Усташе које су чиниле "рој" у Крњевуши били су Перица Маријије Блажевице, Перица Каталинић, Катин, неки Матијевић који се брзо истакао у зулумљењу па је упућен у Јасеновац за "Максова месара" како га сада с пјесмом зову, па извјесни Јаковић (мали Јаков) и још извјеснији Иваниш и још отприлике толико других Крњеушана. Гужвина и Јосан преживјели су рат. Кад су устаници напали усташе у Крњеуши (09.09.1941.) њих двојица су били у Петровцу па тако преживјели гријехе, док је велик број безгрешног хрватског живља платио животима њихове гријехе. (Јосип Јуријевић, син оне Манде дао је 136 имена, од дјеце у коњевци до деведесетогодишњака).

Колико је Срба из општине Крњеуша страдало у Јадовном не зна се. Ја памтим петнаестак тих несретника па ћу им рећи имена. Али прије ћу рећи да су то најугледнији Срби Крњеуше оног времена, да су то: Адамовић Лука, Карановић Јовица, Никола, Саво и Бошко, Радишић Божан, имао је пуно пчела и модеран пчелњак и Радишић Никола, Родић Никола лугар, Качар Симо и Качар Гојко, Крчмар Миљо, Новаковић Петар, Атлагић Саво и Атлагић Милан, Черанић Никола гостионичар, Вучковић Лазука и Вучковић Ђуран и Половина Јово.Нико није направио попис па нагађања личе на спрдања. Момчило Карановић становник Челарева, син Јовице којег опремише усташе пут Јадовна, каже да је оних дана око 70 Крњеушана отјерано у Лику. Чини се мање.

Оних дана самртни страх је тресо становнике крњеушких села а уздаси и јецаји чули су се и онамо прко планине. Она Манда Јурјевић, рођена Бален, говори о ондашњим приликама у Крњеуши и каже:

- *Жене прате људе и плачу. Ми (Хрватице) се увукле у куће као покисле кује. ВРАТИЛИ СУ НАМ МИЛО ЗА ДРАГО (оп. н.п.).*

Зна ова мудра жена да је требало учинити нешто да се Гужвина и његови кољачи спријече у злочину, да је требало бар покушати спријечити убијање Срба како се не би догодило оно "мило за драго". Да је њен брат Мића у оно вријеме био у Крњеуши он не би као " покисли кучак" вирио кроз прозор, ја вјерујем. Он ме просто тјера да мислим тако јер кад је у априлу као резервиста Ј.В. пао у Њемачко ропство он је као Хрват имао право да га отпусте из ропства али је он то одбио. Рекао им је, причали су, да је он војник југославенске а не хрватске војске. Да је Мића био оних дана у Крњеуши, не би Гужвина, смрдљиви твор, постао господар смрти не би крњеушки Срби нако безглаво срљали на кланцу неби његов брат Јуре прислонио уз крвника Миру Матијевића а неби се ни Марко оглашавао попут пјетлића с усташким ојнијама. Неби онда било оних ни кољаша с друге стране или неби имали оправдања.

ГАРАВИЦЕ

Гаравице већ именом препадају и сјећају на тугу, као што Јадовно сјећа на јад и бол, Црно Језеро на црна догађања, а Рис-овачка јама на љуте звијери које кидишу на живот. Ваљда то није случајно. У документима НДХ нађох да су се Гаравице, или дио Гаравица звале Карађорђево па онда и оно КАРА асоцира на црнило, на туговање.

Гаравице су највеће стратиште у нашем дијелу Крајине. Велико је стратиште и Црно језеро повише Крупе, а надалеко се чуло и за Рисовачку пећину.

Гаравице се налазе поред цесте која води из Бихаћа према Личком Петровом Селу. Оне, Гаравице неби били запамћени баш по ничемо да није било Великог жупана Кватерника и његових усташа. Ето среће и ових села и народа бихаћке котлине да не постадоше познати ни по њима. Крајолик је прелијеп. Украшава га, а богме и оплемењује, поток Клокот. Онђе рађа све што се баци у земљу. И тако питом и тако лијеп крајолик усташе претворише у масовно убијалиште, у људску кланицу, па га се народ клони као кужног, као што се клони и Јадовна. На Гаравицама није било пећине па су копани јендеци и пуњени лешевима. Сабиралиште је било у бихаћкој Кули.

Поред свих зала која су се савила на нас оног прољећа највеће зло је био Велики жупан, Љубомир Кватерник Рампа. Велики жупан је окупио крдо зликоваца која је убијала са уживањем а плачкала халапљиво. Како су Рампа и његова руља то радили свједочи Иван Никшић, слуњски жупник и усташки повјереник (језа- Степинчев жупник а усташки повјереник) који записује да се у времену од 30. јула до 8. августа усташе у котару Слуњ убиле три до четири хиљаде Срба међу којима није било више од 200 способних за носити пушке.

Сав његов (Кватерников Н.П.) рад састојао се ... у клању и убијању православаца те пљачкању њихове имовине. Сам је изјавио у Слуњу да их је поубијао преко десет тисућа.

У броју усмрћена народа Велики жупан није лагао. Оних дана и оних мјесеци каме Рампиних усташа усмрћивале су Србе како би им пали шака. Најприје су их отпремили према Јадовном а онда су отворили своја радилишта по жупи Крбава и Псат, над којом је господарио жупан Рампа.

Сасвим је могуће да је по заповиједи Великог жупана Рампе убијено током љета 1941 "више од 10.000 Срба" Убили би они и десет пута по десет хиљада Срба да су им пали шака. У мом Врточу су у мјесдец дана усмртили педесет и осморо чељади. Уједномданусу одвели 28 људи и побили на Гаравицама.

Преживио је велики жупан Рампа онај рат и допао био ропства а онда су га Американци ослободили кривње јер је рекао да није убио два рабина, два јеврејска свештеника, који су му били доведени под нож. Није рекао чиме ти рабини откупише главе. Чудне релације. Два жидовска попа бише вреднија од "преко десет тисућа Срба".

КУЛА

Кула бихаћка саграђена је прије него су Турци овладали Босном како би била окосница отпора. А Турци је нијесу никад ни напали озбиљно. Било је чаркања у којима су летјеле главе. Пролазили су Турци поред Куле и с јужне и са сјеверне стране и продирали све до Словеније а њена посада је чекала и трошила гибиру коју јој је слала Аустроугарска царевина. И тек 1592 године, значи 203 године послије Косова, Турци су загосподарили Бихаћем и Кулом и то без борбе. Ваљда је доконлук био докоњао посади па понудила Турцима да им омогуће несметан одлазак а они ће њима за узврат оставити и Кулу и околину. Турци су, чини се, прихватили понуду али се нијесу, као и обично, држали договора. Међу посадом коју су Турци затекли у Кули био је и један Карановић, што ни не чуди кад се зна да Кула ни није права ако у њој нема Карана јал са ове јал са оне стране.

Бихаћка Кула је збрињавала грешникее Крајине и Лике гдје их је увијек било и на претек. Била је најгласовитија апсана између Зенице и Лепоглаве и свједочила је о мучењима свакојаких мучитеља од сејмена па преко шуцкора и жандара до усташа. Усташе су превазишле све предходнике. Владимир Дедијер је забиљежио још 1942. године свједочење Мухамеда Миџића, којег су усташе због нечег биле затвориле у Кулу па је био у прилици да изблиза гледа звјерства. Мухамед је изјавио:

....Најгору ствар сам гледао кад је Миро Матијевић одсјекао једном сељаку прво кажипрст и дао му да га једе. Кроз прозор сам видио како је сељак ставио свој одсјечени прст у уста. Послије му је одсјекао други прст. То је била вече уочи оног великог покоља-каже

Тако је усмрићивао усташки часник Миро, ми смо га звали Рњо, рођен и одрастао у мом Врточу. Усмрћивао је Рњица без журбе методично, почињући од прста. То је, чини се, било тек загријавање за велики покољ сутрадан о којем говори удни Мухо. О злочинима Мире Матијевића али због својих мука, група онда угледних Бошњака Бањалуке пише у Загреб (22 септембар 1941.) министрима Куленовићу и Бешлагићу како усташе Хрвати стављају фес на главу па одлазе у српска села и убијају људе па кажу:

...И у Кулен Вакуфу су то исто урадили и ту се је нарочито истакао Мирослав Матијевић УСТАША из Врточа. Ту је поклано око 950 хришћана (Срба оп. Н.П.) што је дало повода за освету четника.....

Колико је оних дана у Кули одсјечено прстију, шака, носева и пениса и колико је исчупано језика, мошница и ушију, колико је ископано очију а колико је поломљено костију, нормалан инсан не смије ни помислити.

Извјесни Миркец Голубовић из Бихаћа, студент, помаже да се то наслути. Његаје пријатељ, усташки сатник Капетановић, замолио да умјесто њега одведе један транспорт несрећника на Гаравице па побије о чему је хладнокрвно и разложно испричао у позну јесен 1942. ово:

*Једног дана ишао сам улицом према Кули, кад ме заустави Капетановић, усташки сатник и замолио ме да га замјеним, јер је заузет и одведем један транспорт на стрељање. У камиону се налазило око четрдесетак људи, испребијаних и измучених, набацаних један преко другог. Одвезли смо их на Клокот, притоку Уне. Ја сам хтио да људе прописно стрељамао, да их постројимао, па тек онда побијемо, али усташе навалили као дивљи и почели да кољу појединце и да их боду ножевима. Људи су јаукали и запомагали а усташе су дотуцале оне који су давали знаке живота а неке су так полуживе бацали у ископану раку...**

- *В. Дедијер: Нови прилог за биографију Ј.Б. Тита, књига 2., стр. 739*

Несретлук, рекло би се. Миркец, момак од реда, хтјео је да људски обави посао, хтјео је да "испребијане" људе построји и поравна па онда командује "плотуном пали", па да усташе саставе као један а постројени људи падну као љеса, одједном. Али усташе имају свој ред. Њиматонечинизадовољство јер траје кратко, јер је то далеко, онамо. Искусни крвници не хите кад усмрћују. Искусни крвници почињу усмрћивати одсјецањем прста и тјерајући власника да га гризе, они уживају у шиштању крви, мерак им је када држе жртву у руци па осјећају самртничке трзаје, кад ћуте ропац.

Какав ли је мерак преживљавао њихов Поглавник док је тек сањарио млазеве српске крви кјои се слијевају у потоке, док његове главосијече све то доживљавају у збиљи. Јусуф Пашагић, усташа из Бихаћа или његова предграђа, причао је иследнику након ослобођења Бихаћа 1942. године како је клао у бихаћкој Кули:

...Ја сам сваке ноћи клао 5 до 6 људи. Свега преко 200...

А његов компањон у послу, седамдесетогодишњи Томо Јанковић из Крана (могло би бити из Краља), истим приликом и истом исљеднику изјављује:

...Лако ти је клати. Заврнеш му главу преко кољена па кољи...

Било је онда лако клати јер се клало У ИМЕ ДРЖАВЕ, јер су људи у групама одлазили на позиве државе или су их усташе трагачи догонили камионима. А никог да каже бар немојте грехота је а камоли да им каже да ће одговарати за недјела, да ће се морати десити "МИЛО ЗА ДРАГО", како мудра Манда Јурјевић рече.

Нема тачних података о броју убијених на Гаравицама па кад устреба нагађа се...

А већ округле цифре буде сумњу у истинитост. Како да се крвници зауставе баш на 12.000 а не рецимо 12.712?. Спискови жртава су једини аргумент у озбиљну дивану. А спискова нема. Могла су се имена људи из бихаћке жупе и насеља која се ослањају на њу, а које усташе побише у љето 1941. записати педесет пута за они педесет година мира и сербезлука, уз 500 огољених ражњева. И још увијек би се могло то урадити ако би се разумјела истинска вриједност тог податка.

Мој пријатељ и друг из оног нашег нтифашистичког рата ВИКТОР КУЧАН, по чину генерал а по звању професор историје на високој школи у Београду, написао је величанствено дијело насловљено БОРЦИ СУТЈЕСКЕ. Дванест година је Виктор проналазио и прикупљао борце са Сутјеске и биљежио....(и урадио посао) за који је вјеровао да вриједи труда и регистровао ја 22.148 бораца који извојеваше побједу на Сутјесци....

А ми нијесмо успјели пописати сроднике, комшије, знанце, људе око нас...

Убијање на Гаравицама завешено је, чини се , прије трећег него четвртог августа 1941. године. Дан када је био "велики покољ" којег помиње чемерни Мухо, био је вјероватно трећи август, одмах сутрадан након што су се огласиле устаничке пушке. Побили су до онда који су им дошли на некакав њихов, усташки ред а кад су се огласиле устаничке пушке с Грмеча онда није било времена за никакав, па ни њихов, усташки ред. Онда је требало очистити Кулу, уништити све залихе и гледати главе мјеста. Онда се догодила ГОЛА СЈЕЧА.

Како су усмрћивале усташе на Гаравицама рече онај Миркец. Закољи, избоди, баци у рупу па и живе затрпај земљом. Нигдје података како су се жртве понашале. А њима, жртвама, чини се, било је стало да се тортура оконча, да буде крај мукама, свједно клањем чакијом или бодењем ханџарима, расплућивањем ашовом или черечењем крампом.

А како је изгледало стратиште Гаравица након свега, говори документ којег чува Војноисторијски институт у Београду а на којег сам набасао прије четрдесетак година. Чудно свједочење још чуднијих свједока.

Ваљда је већ 5 августа, оним путем прошао неки о д л и ч н и к НДХ па застао да се диви дијелу усташког ума. Није био, изгледа задовољан обављеним послом. Није могао бити задовољан обимом послова јер урије има за још десет пута по онолико дугих јендека а било је и Срба горе по селима око Грмеча и Пљешивице са којима би их напунили. Поготову није био задовољан квалитетом урадка јер је гушио непријатан задах, јер су се ројеви муха купили око јендека, јер се крв циједила из гробница дугим на стотине метара и сакупљала у локве и најављивала "ПОТОКЕ" које је поглавник Павелић зацртао својим програмом, јер су лобање биле свуда око јендека. Љут на усташе који у велику нереду оставише велико радилиште наложио је, рекло би се строго, да се радилиште доведе у ред и трагови уклоне.

У току ноћи 5 на 6 августа формирана је петочлана комисија у саставу: Др. Дојчански Петар, равнатељ дома народног здравља, Исмет Танић (или слично) тајник жупе и кандидати медицине: Милковић Звонимир, Јанковић Иван и Тићановић Душан (можда је још неко од њих у животу). Комисија се 6. августа у цик зоре упутила према Гаравицама и радила вриједно а на основу извјештаја који су написали рекло би се да су били задовољни са оним што су урадили. У идентификацији гробница помагао им је извјесни Стипе Јерковић из Бакшаиша који је помагао и онима који су укопавали несретнике. Утврдила је комисија да има 6 јаркова и све по два у пару. Један пар јаркова је у бившем селу Карађорђево, од којих је један јарак дуг 62 а други 30 метара. Лешеви су потрпани слојем земље дебљине 40 цм (рекао им сарадник Стипе). Јаркови су посути гашеним кречом а осјећа се, кажу, и мирис карбола. И никакав неугодан задах не осјећа се, кажу др. Дојчански и његови сарадници.

Други пар јаркова је, констатовали су, поред потока Клокот. Један јарак је дуг 190 а други 26 метара а дубоки су око 100 цм рекао им је Стипе. Преко насуте земље, посипан је креч. На појединим мјестима осјећа се непријатан задах. На крају дужег канала у локвама воде има и крви. (откуд сад локве воде на оној суши ?! Несмједоше или нехтједоше рећи ЛОКВЕ КРВИ). На појединим мјестима скупљају се ројеви муха, рекоше на крају.

Трећи пар јаркова налазио се на почетку Церовца, крај куће број 13, удаљен од цесте око 50 метара, прибиљежила је комисија. Један јарак је дугачак 56 а други тек 15 метара. Дубоки су, рекао је Стипе, од 1,30 до 1,50 метара.

Пошто је утврдила мјеста и димензије јаркова који постадоше гробнице несретника који падоше у голој сјечи, комисија предлаже шта треба урадити да би стратиште изгледало уљудно.

Потом су Др. Дојчански и његови кандидати за љекаре записали виђено и овјерили потписима а онда су се присјетили "детаља" па су у фус ноти додали.

- *Крај тих јарака налазе се појединачно комади костију, које су чисто бијеле.*

Колика ли би била штета да се комисија не присјети ове чињенице. Ко би иначе могао вјеровати да су џелати одсијецали главе и разбацивали око јаркова у које су похрањивали тијела носиоца ових глава. И зашто би губили вријеме одвајајући главе од тијела? Свако зашто, па било и усташко има своје зато.

Ово свједочење Комисије др. Дојчиновског говори сликовито о приликама на Гаравицама непосредно након "великог покоља". Он нам каже да је велики покољ на Гаравицама завршен прије 5. августа те тако несвјесно свједочи да покољ Срба није узрокован њиховом побуном већ таман обрнуто, да је побуна Срба-посљедица усташког терора...

Документ затим потврђује исказ оног Миркеца, па и приче које сам слушао кад смо ушли у Бихаћ концем новембра 1942. године. Оне јесени у Бихаћу ми је причала рођака мог друга Анте Рукавине да је слушала усташе како су се хвалисале причама о усмрћивању на Гаравицама., Одсјецали су, хвалили су се, главе несретницима па су тукли једну од другу, (туцање јаја о ускрсу), надмећући се чија ће трофеј ћиверица пући прва. Најтврђа глава је проглашена "Пеливан ћиверица" а губитник је плаћао пиће. Нијесам вјеровао у ово казивање све док нијесам видио свједочење комисије др. Дојчанског која каже како су око јаркова расути комади лобањских костију.

СПОМЕНИК

Негдашњи СУБ НОР и ондашња власт обиљежили су ово стратиште као су умјели. Дуго су се скањивали да би на концу отаљали тај посао. Ко жели провјерити нека оде онамо. И ја сам брзо по његову откривању навратио онамо и нисам био радостан. Имао сам утисак да је оно обељежје општег карактера који се може поставити на било које стратиште само да му се промијени неколико ријечи а Гаравице нијесу обично, нијесу било које стратиште, нијесу немушти крајпуташ. Гаравице су стратиште с којим се и онај гласовити злоковац, Љ. Кватерник, хвалисао као дијелом његове каријере. Он и његови извођачи радова, све до доктора Дојчанског, пројектовали су стратиште тако да буде шест ровова, шест дугих јендека, све по два у пару размакнути, па напуњени људским лешевима неодољиво сјећају на колоне људи који су се запутили негдје у недосеге, негдје у облаке, у снове.

Од кад ми је допао шака извјештај др. Дојчанског ја засађујем парк на Гаравицама и сањам да ће "мој парк" бити мјесто на које ће се долазити максуз, поред којег ће се застајати, мјесто шутње у помен онима који на правди бога изгубише животе у ВРИЈЕМЕ ГОЛЕ СЈЕЧЕ, даћаГаравице бити мјесто које ће помагати да се људски безум сагледа, мјесто подуке и мјесто завјета да се нешто слично никад не понови.

Кад сам оно први пут стао пред овај Споменик нисам га разумио. Грађевински је био монолитна громада попут стећка али поруку нисам знао исчитати. Коме га подигоше? Шта хтједоше рећи?

Гдје је ту мој ђед Станиша? Гдје је онолико Станка и Станиша нашег краја који скончаше ондје посљедњих дана јула и првих дана августа 1941. године. Гдје је шизофренични старац из Лике којем је било име Перо а ми га звали Чирјана, којег ухватише у Врточу и погубише како "неби дизао буну"? Гдје је име поштеног попа Илије Тинтора који је дошао из Дољани да у Врточу одржи службу божју, крсти новорођену дјецу ако их буде, да вјенча неког коме би било до вјенчања и да охрабри? Гдје су они наочити Цвијетића момци: Гојко Јовин, Ђуро Тривин, Виђо Станичин, Илија Гогин,Ђуро Виђин, Милош Урошев, Миле Савин, па Бошкан Нине Ђукића, па Микајло Вајкић па Раде Батес па... Нема имена жртава похрањених поред гиздавог Бихаћа, на прелијепу крајолику поред цесте којом се иде на запад и долази одонуда, поред потока Клокот који се не рита попут Унца већ клизи шапућући како не би реметио мир безименим жртвама.

НЕ ЗНА СЕ КО ЈЕ ЖРТВА А КО ЈЕ КАТИЛ. КО ЗАПОВИЈЕДИ УБИЈАЊЕ А КО БИШЕ МУШКЕТИРИ, У ЧЕМУ БИ КРИВЊА УСМРЋЕНИХ И КО ЈЕ УТВРДИ, ОД КАДА ЈЕ ДО КАДА ЈЕ ТРАЈАЛО УБИЈАЊЕ, ГДЈЕ СУ ЗЕМНИ ОСТАЦИ УСМРЋЕНИХ, ГДЈЕ ЈЕ САВЈЕСТ НАША, ГДЈЕ ЈЕ...

Све се то зна, па и чињеница да кости безмених жртава већ седамдесет година избацују из јаркова свиње, да се, у њихове јаркове сљева измет из пољских нужника, да их пуне фекалије из септичких јама. А зна се и види се ниво наше свијести и културе.

У спомен обиљежју стратишта Гаравице којег ја сањам била би исписана имена свих жртава безума од А. Атлагића до З. Зорића, јер мјеста на плочи има као што га је било и онда на лазбинама приобаља потока Клокот, које су прихватале и смиривале несретнике. И не би било дописивања и пребацивања. Неби онај кога још жива стрмоглавише у бездан на Рисовој греди или усмртише маљем па стремекнуше у Гргину пећину на Јадовну, могао бити и онамо и овдје. Неби јер их је оног господњег 41. љета било премного и онамо и овамо. Неби, јер то нама, јер то ником не треба. Онима који погубише главе поготово.

Него, како сад, како након 70 година (без двије) пописати оне које зликовци Капетановић и Миркец усмртише на Гаравицама. Има ли још оних који се сјећају усташких одвођења у неповрате? Има ли докумената или писаних казивања? Ма има свега од тога толико да вриједи пребирати. Има, јер неколике деценије пребирам ту оставштину и наилазим на понешто што обрадује. Ово је свакако много сложеније и потребан је разборит приступ.

Најмудрији приступ до ког сам ја могао досећи је да умолимо цркве и њихове поленике да преузму бригу о попису жртава Гаравице. Цркве добро покривају опустеле просторе око Бихаћа а имају и људе интелек-

туално способне за овакав посао. Свјетовне власти би биле дужне да им помогну колико год им дозвољавају људски и материјални потенцијали.

АКО СЕ РАЗУМИЈЕ ВРИЈЕДНОСТ И НУЖНОСТ ОВИХ СПИСКОВА ОНДА ЋЕ СЕ СМОЋИ СНАГА ДА ИХ ПРИБАВИМО.

Провјера тачности спискова верификовала би се евиденцијом костура (костију) који леже у јендецима дуж обала потока Клокот.

Мој Спомен парк био би пројектован и дизајниран тако да задовољи два основна принципа:

а) Први принцип је да се гробнице (јаркови) доведу у ред и напокон обезбиједи мир у њима

б) Други принцип је да Спомен парк буде училиште у којем ће се стјецати мудрост живљења без клицања за осветом све од РАСПЕЋА, од РАСКОЛА и од Косова па до јуче, до данас, до...

Мир упокојенима обезбједио би се тако што би се отворили јаркови па кости стручно обрадиле и евидентирале па потом вратиле у одређене гробнице, прекриле слојем земље који би им гарантовао мир. Земља на гробницама(не би више били ЈАРКОВИ ни ЈЕНДЕЦИ), било би толико да за педаљ или два надвисује околину. ДУЖ ОВАКО САНИРАНИХ ГРОБНИЦА ЗАСАДИЛО БИ СЕ ДРВЕЋЕ И УРЕДИЛЕ СТАЗЕ КОЈИМА БИ ПОСЈЕТИОЦИ ИШЛИ РАЗМИШЉАЈУЋИ У ТИШИНИ.

Било би вриједно да се на хумке постави камење приближне величине 40 х 40 цм па на сваком од тих каменова напише име жртве. Тамо гдје су убијена два брата имена би могла бити на једном мало већем камену. Камење са именима жртава једног села било би на једном мјесту у свом, селу...

Испред сваког пара гробница урадио би се пригодан плато на којем би посјетиоци одстајали минут шутње, положили цвијеће, запалили свијећу, учинили оно што се у таквим приликама чини.

Претпоставити је да би се у гробницама могло наћи предмета који су припадали жртвама па би се посао око отварања гробница морао обављати крајње пажљиво јер би сваки такав предмет био од драгоцијене вриједности.

Цео простор би се могао уредити као спомен парк у којем би се засадило дрвеће и биљке које расту у овом крају па би то онда био и ботанички парк који би говорио о богатству флоре Бихаћке котлине и планина које га окружују, помогао младима да разазнају јавор од клена, дрен од глога, јеле од смрче и тако од дрвета до дрвета и од грма до грма. А каменоресци и клесари који своју колонију разапињу дуж Уне сваки пут би украсили свој парк с понеким дијелом које би опомињало на разум.

Мој Спомен врт био би својеврсно училиште. Овдје над костима људи који падоше жртвом само зато што се чопор крволочних зликоваца, у трену људске збуњености, дограбио власти и пушака и кренуо у истребљење свега

што није "њихове" нације и вјере, што не мрзи и не тријеби. Како се они борише за добробит свога рода свједоче и хумке на Гаравицама. Како народ у чије име чинише злочине и данас испашта њихове гријехе свједоци смо и ми.

У перивоју којег сањам видјело би се докле може сећи људски безум. Њега би посјећивао свијет у групама и појединачно. Овдје би долазили разреди ђака да се поклоне жртвама фашиста у лику усташа, да прочитају пјесму и причу којом би се завјетовали да фашизам неће проћи мимо њих и да прикупе инспирацију за неко ново дијело. Овдје би долазили цуре и момци (рафтинг) који пеглају букове на Уни све до Мартинброда па преко Црног језера доље до равнице која јој смири немире па одлази кртотка у загрљај Сави.

Знам да прилике нису за дијела које не доносе профит али се чини да ни овај посао не тражи превелика улагања и не мора га се радити наврат-нанос. Било би много важно да овај проблем сагледају људи који одлучују, да га прогласе битним за Бихаћ и његову околину и региструју као обавезу.[1]

---

[1] Никица Пилиповић Дајановић, "ГОЛА СЈЕЧА", рођен у Врточу, Босански Петровац, 17.03.1922 године, пуковник у пензији

VI

ИЗЈАВЕ О ЗЛОЧИНУ НА ГАРАВИЦАМА КОЈЕ СУ ПУБЛИКОВАНЕ

ВЛАДИМИР ДЕДИЈЕР

У СВОМ РАТНОМ ДНЕВНИКУ 1942. ГОДИНЕ ЈЕ ЗАПИСАО:

"Бихаћ. - Некад је овај град бројао 12.000 становника. Од тога је било 3.000 Срба. Сада нема ни једнога Србина.Све је поклано, сем једно четрдесетак који су умакли у Београд. Укупно је у срезу бихаћком побијено око 12.000 Срба, једном од највећих губилишта нашег народа. Клало се немилосрдно. Све су то радиле усташе. Бивши сресни начелник у Бихаћу, неки Вучић, кога смо ми пустили јер је више грађана Срба потврдило да им је спасио главе, вели да је тај покољ извршио бивши велики жупан Љубивоје Кватерник. Сресни начелник је добио наређење од Кватерника:

-Усташе ће извршавати извјесне акције. Ви се не мјешајте. Само ако наиђете на лешеве-сахраните их!

Сада се тачно дознаје како је тај страшни покољ извршен. Данас сам видео једног од тих злочинаца. То је Јусуф Пашагић, који је својом руком заклао преко две стотине људи. Тај чоовек био је амалин у Београду пуних 12 гоина. Ракију је силно волео:

-По пола оке могу без шале да попијем,-вели он.

Тај алкохоличар, неписмен човек, по доласку усташа на власт узео је пушку нахушкан од жупана, племенитог Кватерника, и "књижевника" Мила Будака, који је на зборовима говорио: "Има их који неће да кољу Србе. Хоћу ја да им покажем како се то ради!"

Фашизам је од овог Јусуфа створио свирепог џелата - једног од хиљаде који по Европи жаре и пале. Није ово преда мном патолошки продукт. Ово је продукт Хитлеровог "новог поретка". Никаква разлика између овог типа и Радана Грујичића, Бећаревића, Вујковића, Хајдриха, Тербовена у Норвешкој, Доријоа у Француској и многих других.

Јусуф је први злочин извршио у Босанској Крупи. С неким Хусеином Грандулом, који је сада легионар на Источном фронту, опљачкао је трговца Илију Смиљанића, однели су му шећер и кафу, а затима га извели на улицу. Сатник Химзо Бишћевић убио га је из пиштоља, а Јусуф и Хусеин су почели да га касапе сјекиром. Исекли су га на комаде и наставили да пију по крупским кафанама.

Исто друштво је наставило убијање по Бихаћу. Химзо је ухапсио Буду Милеуснића из села Хргара, Бојића и неког Дизију из Мељенице. Џелати су се прво напили, а затим су жртве одвели у Жегар. Химзо је наредио да десет пута дижу пушке на сељаке, а тек једанаести пут да опале!

Јусуф је човек тридесетих година. Улегнутиноспоказуједапатиод наследног сифилиса. Грозне су му оне дуге руке, оне бледозелене очи.

Злочини су почели 23 јуна, одмах по нападу Немачке на СССР. То је био сигнал за опште истребљење свих наших народа. Звали су сељаке тобоже на рад. По свим српским селима је настало дозивање, жене су спремале погаче људима за пут, "брашњаке" како народ овде вели.

Негде се чак чула песма, последња песма у овом крају, песма која је замукла, ево, већ осамнаест месеци, све до данас.

Уместо "рада" настаојенезапамћенпокољ. Свакенећикамионису одводили народ у поље Гаравицу, два километра од Бихаћа ка Личком Петровом селу, на Црно Језеро.

Тешко је утврдити тачан број жртава. У команди места у Бихаћу наши другови овако процењују број понијених Срба:

1) Јанковац: сви сељаци сем двојице;
2) Завоље: 850 душа заклано и бачено у јаму, која је после бетонирана
3) Заложје: 40 душа;
4) Гата: 300 - 400 душа;
5) Злопољац: 300 - 400 душа;
6) Врата: сви Срби побијени; (Пише "Врата" а требало би да пише Врста)
7) Личко Петрово Село: сви Срби побијени;
8) Ваганац: сви Срби побијени.

Главни део жртава, око 8.500, побијен је на Гаравици. Јусуф прича да је покољ трајао око 20 ноћи. Камиони су носили по 30 људи.

-Ја сам сваке ноћи клао по 5 до 6 људи. Свега преко две стотине!-каже он хладно.

Усташе су још један злочин учиниле. Наређивале су хрватским селима да сахрањују побијене Србе! Хтели су да два наша народа закрве за вечита времена. Долазили су сељаци ноћу, с фењерима и мотикама, и закопавали жртве. И међу њима су се појављивали злочинци. Један је од њих ухваћен, Томо Јанковић, из Крана, (треба да пише Краља) старац од преко 70 година. Признаје да је полумртве људе убијао ударцима крампа по глави. Полуживи су сахрањивани.

-Лако ти је клати! Заврнеш му главу преко колена и онда кољи!-вели од.

Прво су људи убијани из митраљеза, а после се клало и убијало крамповима у потиљак. Наређивали су жртвама да легну потрбушке и тако су их убијали.

Овог Хитлеровог ђака, Јусуфа, ухватили су наши другови партизани из Бихаћа. Један од њих Мехмед Мићић, прича ми:

- Овај исти разбојник долазио је код мене у кафану с крвавим ножем...Мехо Салихоџић, звани "Страшни", долазио је с људским мозгом на рамену и тражио је ракију уз "ово мезе"...Никита Вивковић, ђак, познати франковац, на корзоу је показивао девојкама у једној руци отсечено уво, у другој отсечен нос. Док сам био у затвору у "Кули" видео сам ужасних грозота. Хасан Бајремовић је на вратима дочекивао ухапшенике и одмах их ножем бо у слабину...Многи су падали мртви од ударца...Дебели поштар Иван Мажар трпао је људе у камионе и газио их ногама. Најгору сам ствар видео када је Миро Матијевић, кафеџија из Врхпоља, отсекао јеном сељаку кажипрст и дао му да га поједе. Кроз прозор сам видео како је сељак ставио свој отсечени прст у уста. После му је отсекао и други прст. То је било с вечера, уочи оног великог покоља...

Вечерас је зликовац Јусуф стрељан. Мала казна. Наши трагају за неким његовим имеником Јусуфом Пашагићем, који је убио 2.000 људи!

Досада је у Бихаћу осуђено на смрт и стрељано око стотину усташа. Ево неколико тих злочинаца: Хусеинбег Ибрахимпашић, градоначелник из Бихаћа, главни помоћник Кватерника, Фрањо Шимић, надцестар: Перо Вујић, усташки таборник из Голубића; Јурај Цецан, полициски агент из Бихаћа; Илија Млинарић, усташа из Лоховских Брда (с разбојником Лавром Лулићем убијао и бацао људе у пећину, ухватио сељака из свогсела Бланушу, који се био извукао из пећине, и бацио га поново у њу); Петар Дујмовић, поштански чиновник из Бихаћа, трећи члан усташког преког суда (осудио масу људи на смрт, међу њима и десет јунака с Козаре); Мехмед Алтић, замјеник злогласног логорника Мире Матијевића из Кулен Вакуфа (силовао прошлог пролећа девет девојака); Милан Живковић, франковац од 1935; Олег Полашченко, руски емигрант (борио се на Источном фронту, дошао на одсуство, а ми га заробили у борби код Бихаћа); Радослав Ракели, тајни полициски агент (клао наше људе у "Кули", члан џелатске банде Вицковић-Прша-Голубовић);

Химијла Алтић из Кулен Вакуфа (учествовао у покољу 600 Срба из околине града);

Хасан Бајрамовић, чиновник жупаније у Бихаћу (учествовао у стрељању 125 срба, сам убио седморицу револвером); Јусуф Биздарић, ројник из Винче (спалио кућу Николе Гавеша из Грабежа с десет душа, затим кућу Паје Летковића из Привора с дванаест душа и кућу Ђуре Трбулина из Грабежа с четири душе; заклао Соку Кљајић из Заложја, убацио је у кућу и запалио)..." [1]

---

[1]Владимир Дедијер, Дневник 1942, страна 378, 379, 380, 381.

ХУСРЕФ РЕЏИЋ

СТАНА И НАДА СУ БИЛЕ ИЗЛОЖЕНЕ СТРАШНОМ МУЧЕЊУ[1]

... " Двадесет четврти јун 1941. године у историји Бихаћа остаће незабораван. Тога дана у 5 часова ујутро, усташе су дигле из кревета све Србе и Јевреје, без обзира на то јесу ли здрави, болесни, млади или стари, изнемогли или су дјечица, дозволивши им да понесу само накит и нешто хране. Довели су их на ногометно игралиште у Жегарској алеји, одузели им тамо накит и новац, потрпали у камионе талијанске дивизије која је била стационирана у граду, затим их одвезли према Босанском Петровцу. Тамо су многи нашли смрт у масовном покољу; само је неколицини, и то оних богатијих, пошло за руком да се пребаце у Србију. У граду Бихаћу је још неколико десетина Срба и Јевреја остали у "Кули" и "Бригади". У јулу, августу и почетком септембра били су и они побијени.

Прогон свих Срба и Јевреја из Бихаћа, затим њихов масакр, чак и у усташкој држави остао је без преседана.

Ја сам ухапшен 19. јула 1941. с групом ђака и студената у којој су били: Чедо Кајић (прије неколико година умро као високи функционер СУП-а Хрватске), Мирко Кајић (погинуо 1945. у партизанима у Хрватској), Руди Баумгертл (сада генерал ЈНА), Винко Маркотић (сада пуковник ЈНА у пензији) и Стјепан Јосиповић (сада гимназијски професор негдје у Хрватској). Ми смо ухапшени непосредно прије масовног покоља Срба у срезовима Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Кореница и у другим сусједним срезовима. Колико се сјећам, било је и прије 20. јула честих убијања Срба, али масовни покољ није био почео. Овај планирани покољ је требао да физички уништи све Србе унутар овог широког појаса о којем сам на почетку говорио. Наша је група ухапшена због тога да би се усташе потпуно обезбиједиле од евентуалног отпора.

У "Кулу", у којој смо били затворени, могле су да улазе све усташе, без обзира на то којој јединици припадају. При томе су се иживљавали у тучи и силовању. Усташа Капетановић и неки усташа који је био шофер код жупана Кватерника нарочито су се истицали у малтретирању другова. У првој групи комуниста најтеже је малтретиран мој брат Енвер, коме су избили зубе, и Драго Диклић, коме су кидали нокте. Друга група, у којој сам био и ја, била је измијешана с првом, те са Србима Бишћанима , који су повремено одвођени на стријељање. При томе су им усташе говориле да иду у логор у Госпић.

Усташе су стално обећавале да ће нас саслушавати, али до тога није долазило. Ипак, једног дана повели су из "Куле" у Жупанију Салиха Мушановића и мене. Били смо везани ланцем заједно. У Жупанији су нас развезали и саслу-

---

[1] Хусреф Рецић, „Млади црвени град“, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва страна 118, 119, 120 и 121

шавали одвојено. Салиха су тукли. У исто вријеме су у трећој соби саслушавали Славка Жардина, код кога су цвјетњаку нашли закопане бомбе. Један полицијски агент је, саслушавајући и тукући Славка, нестручно руковао упаљачем бомбе, који му је експлодирао у руци и ранио га. Тада су упаничене усташе прекинуле саслушавања и на брзину нас вратиле у "Кулу".

Напредне студенткиње из Бихаћа моја школска другарица Стана Сучевић и Нада Беоковић биле су ухапшене прије 22. јуна. Стана и Нада су биле у самици у приземљу "Куле". Њих нису никад изводили у двориште на зрак, тако да их нисмо могли видјети. Нас су тек у августу почели изводити у двориште на шетњу, дневно по пола сата. Кретали смо се један за другим у кругу између наоружаних усташа, које нису допустиле да проговоримо ни једну ријеч.

Стана и Нада су биле изложене страшном мучењу. Усташе су им упадале кад су хтјеле и радиле шта су хтјеле. Убијене су с посљедњом већом групом у вријеме масовног покоља, са сељацима из Личког Села, на Гаравицама 3. септембра 1941. Истога дана када смо ми били пуштени из затвора.

Студент Брацо Кавезон је био затворен у "Бригади" (затворска зграда уз "Кулу", недавно срушена). С њим смо имали слабу везу, јер су га усташе често премјештале. Одлагали су његово ликвидирање и мучили га да им каже гдје су, наводно, Јевреји сакрили злато. И он је убијен 3. септембра 1941, још у камиону, не дошавши жив до Гаревица, како сам касније чуо.

Од Срба грађана, који су с нама у исто вријем били у "Кули", а који су побијени почетком августа на Гаревицама, били су: Перо Хрвићанин, Симо Илишевић, Ристо Продановић, Ристо Инђић, Свето Боснић, Душан Ћујић и други.

Најстрашнијим мукама били су изложени Срби сељаци када је почео масовни покољ и истребљење. Они су довођени у ограђено двориште "Куле" везани жицом. Набијани су унутра човјек до човјека. Усташе су тјерале људе да пролазе кроз њихов шпалир. До избесумљености тукли су их жељезним шипкама. Затим су их, тако испребијане, тјерали да пјевају "краљу Петре дико наша", све гласније и гласније. То није била пјесма него ропац. Онда су их тукли због тога што пјевају ту пјесму, "јер ово је усташка држава". Приморавали су их да се међусобно туку. Усташе су их премлаћивале због тога што се добро не ударају. Натјерали су их да један другом чупају косу и бркове. Након чупања крупних сељачких бркова на ране су им стављали со.

Тако је то трајало из дана у дан, из ноћ и у ноћ. Затварали смо прстима уши да не чујемо тај лелек и јаук, који није био сличан ни људском ни животињском гласу. Тешко да је у усташкој држави постојало нешто страније од тога караказана, тога затворског дворишта, у којем су масакрирани српски сељаци.

Пошто би их тако измрцвариле, усташе су ове несретнике, ни мртве ни живе, трпале у камионе, у лежећем ставу, један преко другога, повезане жицом. Смрт је на Гаравицама долазила као избављење.

Након ликвидације на Гаравицама усташе гимназијалци Давиц Прша и

ТРИВО КОРАЋ

А ЈА САМ ТО ИСКОРИСТИО И ПОБЈЕГАО

...Ускоро је дошао ред и на мене. Када смо у првој половини јуна 1941. играли с Талијанима тренинг-утакмицу на БАСК-овом игралишту, позвао ме је с игралишта Никица Вицковић и у пратњи двојице усташа, одвео до сресског затвора. Један од тих усташа био је неки Херцеговац који је пред сам рат дошао у кућу адвоката Вујевића. Док су ме спроводили до затвора Вицковић ме је, показујући свој пиштољ, упозоравао на посљедице у случају да покушам бјежати, заједљиво ме пецкао и подсјећао на предратне личне обрачуне – дајући ми недвосмислено до знања да ће ми се данас одужити за све. Чим смо ушли у зграду снажно ме је ударио, псујући ми српску мајку.

Повео ме је ка једној самици. Претпостављао сам да ме тамо очекује батинање до изнемоглости. На моју велику срећу, врата самице су била затворена. Вицковић се окренуо да потражи некога ко би му донио кључ, а ја сам то искористио и побјегао кроз полуотворена врата према Дому народног здравља. Прескочио сам омању ограду и нашао се на улици међу мноштвом сељака, пошто је баш био пијачни дан. Нисам могао да одем својој кући, јер би ме тамо пронашли. Отишао сам у Прекоуње до куће кума Јове Гаковића. Испричао сам укућанима шта ми се десило и замолио их да обавијесте моју породицу. Тако је и учињено. Неко од њих ми је од куће донио радничку књижицу и нешто новца. Ту сам сазнао да је Вицковићева банда читав дан претраживала моју кућу, да су ми оца ухапсили и некуд одвели и поручивали су ми да се ни за живу главу не враћам кући. Касније сам обавијештен да је оца ухапсио и лично спровео син адвоката Бунића, а с њим су били ухапшени мој кум Јово Гаковић, Јово Брдар, доктор Матавуљ и још неки бихаћки Срби. Сви су они одведени до Рисовачке јаме и тамо побијени. То је било прије оног масовног хапшења, прогона и уништавања српског живља на дан 24. јуна 1941.

Из Гаковићеве куће сам се другог дана пребацио у Рипач, а одатле у Прашчијак, до куће свога школског друга Саве Поповића. Сава ме је лијепо примио. Заједно смо похранили нешто мало његове партијске литературе, сакрили жито ван куће и сл. Једном приликом су и усташки жандари прошли поред његове куће.

Међутим, ни ту се нисам могао дуго задржавати, јер се Савин отац побојао. Ваљда је читао или је пак чуо да су усташе излијепиле некакве плакате - огласе у којима смртном казном пријете свакоме ко крије оружје, непозната лица или чини друге "противузаконите" радње. Ништа ми друго није преостало него да се поново вратим у Бихаћ својој кући. И тако сам једне ноћи, не сјећам се датума, сишао на периферију града. Сачекао сам долазак једног раног воза, помијешао се међу путнике и са њима ушао у

град. У путу сам мимоишао неколико усташких патрола. Једна је била и пред зградом Окружног суда, гдје су становали моји родитељи. Неопажено сам ушао у двориште, а затим у кућу.

На моје велико запрепашћење, у кући није било никог од осам чланова породице. Лупао сам у преградни зид стана Ристе Зупура, али ми се отуда нико није јавио. Шта ли се ово све дешава самном и око мене? За тренутак ми се учини да сам уснио ружан сан. На жалост, дешавало се нешто грозно, нешто несвакидашње – прогањају људе само зато што су Срби, што су друге вјере. Намећу ми се разна питања: гдје ми је породица, јесу ли сви моји живи, шта ће с нама на крају бити итд. Премећем по кући тражећи хране. Ништа! Ни мрвице круха, ама баш ништа.

У међувремену се подобро разданило, те у башти случајно угледах Мухарема Хаџимехмедовића. Дао сам му до знања да сам у кући. Чим ме је угледао, ухватио се за главу. Пришао ми је ближе, обазриво се неколико пута осврнуо бојећи се да га неко не примјети, и упитао: "Одакле ти овдје? Бјежи што прије и куда год знаш. Фамилију ти је негдје протјерало, и сви су Срби некуд протјерани. Мушкарце Србе убијају немилице". Договорили смо се да сачекам мрак и сиђем у подрум хотела "Централ", под биоскопску дворану, гдје ће ми он донијети хране. Тако је и било. Завукао сам се у некакву талашику, међу сандуке, и тако чекао. На моје велико изненађење, Мухарем је дошао заједно с конобарицом Вером. Не знам јој презиме. Дали су ми нешто хране и испричали шта се ради по граду – да некакав Капетановић дивља, убија, банчи са својом групом крволока, да су из Херцеговине и сл.

Напустио сам скровиште и у пола дана прошао кроз двориште поштанске гараже у Харманима, поред запрепаштених шофера и кондуктера. Докопао сам се кукурузишта на Гаравицама и кроза њ нагло одмицао ка Личком Петровом Селу, кући своје бабе Милке Бабић. Сретно сам дошао до куће и у њој на велику радост и изненађење, затекао мајку с остало шесторо дјеце. Ни они нису знали шта нам је с оцем. Одвело га негдје, рече ми мати. А они су се, све до неки дан, потуцали од немила до недрага, од затвора и туђих прагова до ове куће бабе Милке Бабић. И баба се бојала усташких репресалија, због мога присуства, па ме је сакрила на таван штале. Међутим, неколико дана касније усташе су и ту похватале овећу групу Срба мушкараца и одвеле их на присилни рад према Плитвичким језерима. Том приликом су с њима добро поступили: хранили су их, није им ни рад био тежак, нису их тукли и брзо су их пустили кућама. У ствари, то је била вјешто припремљена замка како би их неколико дана доцније у још већем броју могли прикупити, говорећи им да ће опет ићи на некакав присилни рад. Но нико се од њих тада више вратио није .....

Касније се дознало да је неколико стотина тих несретних житеља Личког Петровог Села мучки и звјерски побијено на мочварама и необрађеним пољима између Бихаћа и Личког Петровог Села. Познато ми је да су само двојица остала жива – Дацо, подворник Дома здравља и неки Петар Куга. С њима сам прије покоља долазио у додир и упознао их с приликама у Биха

ћу, тј. да тамо масовно убијају Србе, да ће се то зацијело и овдје десити и да се због тога не одазивају никаквим усташким позивима. Нарочито ми је жао двојице бихаћких гимназијалаца који су прије рата припадали напредној омладини. Не сјећам им се имена, али ми се чини да се један звао Бубало. И с њима сам одржавао везу. Али ето, због своје неопрезности и они погубише главе.

У штали сам био непуну седмицу, док једнога дана, у првој половини јула, усташе не отјераше бабу заједно с мајком и шесторо дјеце. Отјераше и сву српску чељад Личког Петровог Села. Ни данас не знам куда су их одвели. Иза њих је остало све пусто. Настала је свеопшта пљачка и отимање имовине тих несретних људи. Опет сам остао сам у скоро непознатом селу – мушкарци су побијени, а жене и дјеца протјерани...

На путу за Дражник занађио сам у једном селу чијег се имена више не сјећам. Неко ме је пријавио усташама. Они ме изведоше из штале свезаше ужетом и спроведоше у село Дрежник. Предали су ме тамошњем усташком таборнику. Њему сам углавном признао све – шта сам, ко сам, одакле сам и због чега се потуцам од немила до недрага. А нисам ни имао што крити. Не знам како и зашто, али сам на таборника оставио прилично добар утисак и он ме је пустио с тим да код сељака радим и да без његова знања не смијем напуштати село.

Тако сам се опет привремено нашао на слободи и јавио се католичком попу на кога сам и био упућен. Код њега сам радио све помоћне кућне послове и хранио канаринце, а већи дио слободног времена проводио сам на попуњавању крштеница којима су Срби прелазили у католичку вјеру. Не бих тачно знао рећи колико је тих несретника прешло у католичку вјеру, али је ријеч о масовном покрштавању Срба – углавном оних који су живјели на подручју Тржачких Раштела, Велике Кладуше, Цазина и других крајишких мјеста, дакле, мјеста гдје је усташко дивљање било и најстрашније.

Увјерен сам да тај поп није имао претензија да Србе преводи у католичку вјеру, него му је основни циљ био да их спасава од физичког истребљења. У свакодневним разговорима с попом о тренутној ситуацији, закључивао сам да покоље Срба врше углавном крајишке усташе. Он ми је рекао да те усташе на препаде упадају у српска села на подручју Хрватске, кољу, жаре и пале, а потом се с опљачканом имовином враћају у своја села. И, послије свега што је било и прошло, остао сам у увјерењу да је тај поп заиста био ријетко добра и поштен човјек.

Међутим, нисам дуго мировао. Већ послије пет-шест дана дође поп на таван, гдје сам му јабуке ускладиштавао и шапатом рече да се опет десило нешто страшно: "Опет су поклали једно српско село. Ето их под липом код цркве". И заиста, једна повећа група усташа сједила је у хладовини црквене липе, тридесетак метара од мене. Пили су, галамили и, као у хору, пјевали пјесму чијих ћу се ријечи за живота сјећати: "Зелени се Требевић, под њим сједи Павелић, пије вино, пече јањце, коље Србијанце".

Поп је био утучен и страшно преплашен. Рекао бих да му је било горе него мени. Нијемо смо се згледали, а затим он рече да не може више ништа учинити за моје спасавање него ми предложи да бјежим што даље од те сулуде Крајине, да идем ка Слуњу, Карловцу и још даље, јер је вјеровао да се тамо такве ствари не дешавају. Скројили смо план. Поп ће ми преко жене једног шумарског инжињера, која се аматерски бавила фотографисањем, некако удесити да добијем фотографију коју ћу залијепити на некакав импровизирани документ – као пропусницу. Тако је и учињено, па сам се опет отиснуо у непознато, у нове неизвјесности. Циљ ми је био да стигнем у Карловац, у хотел на ријеци Купи, гдје ћу се јавити власнику, неком Цару, и његовом помоћи прећи у Жумберак Талијанима. Наиме, такав план је разрађен још када сам се крио у Дому здравља у Личком Петровом Селу, јер је медицинска сестра Зора Хераковић у присној родбинској вези с породицом Цар из Карловца. Дакле, само да дођем у Карловац и биће крај свим мојим мукама...

Када сам дошао у Бихаћ, најприје ме је саслушао пристав Шехић. Потом сам спроведен у затвор звани "Кула". Лежао сам у једној самици неколико дана.

У граду се некако сазнало да сам у "Кули". Касније сам чуо да је група грађана интервенисала за мене код талијанске команде. Међу њима су били: стари Назиф Салихоџић, Вера Багарић, мајка Браце Ивковића и још неки други. Они су молили за моју слободу, јер сам био један од ријетких преосталих живих Срба у Бихаћу. Наиме, Талијани су, послије оних силних покоља, преузели власт и на јеврејском гробљу постријељали неке главне усташке кољаче. Било је то ваљда јавно стријељање. Међу стријељанима је био и један хоџа кољач из Цазина. Тим мјерама Талијани су намјеравали да бар донекле смире ситуацију у том крају и зауставе распламсавање народног устанка. Захваљујући таквим околностима, пуштен сам из затвора.

Пошто у Бихаћу није било више никога од моје породице, склонио сам се у кућу Назифа Салихоџића. Ту сам сазнао шта се све збило за вријеме мога одсуствовања – да су Срби мушкарци побијени, жене и дјеца некуд протјерани, да се устанак распламсао. Али мој живот је и даље био угрожен. Усташки зликовац Никица Вицковић се и даље за мене упорно интересирао, пошто му није пошло за руком да ме раније ликвидира. Требало је опет да бјежим, али сада у шуму у партизане. Нијаз Салихоџић ми је набавио одјећу и добру обућу, пронашао канал и могућност како да напустим Бихаћ ...[2]

---

[2] Триво Кораћ, "Дуго путовање од Бихаћа до Бихаћке чете", ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 134, 135, 136, 137, 138, 140

ИЛИЈА СЕКУЛИЋ

ДА СЕ МУСЛИМАНИ И ХРВАТИ БОРЕ СВИМ СРЕДСТВИМА КАКО БИ СЕ СРПСКА ГАМАД ИСКОРИЈЕНИЛА

...Није било прошло много времена, а усташе су из Злопољца и сусједних заселака позвале да се одмах јаве "новој власти" најприје они који нису одслужили или дослужили војску. То су били: Лука Почуча, Миле Радаковић, Душан Куга, Божо Кајтез и ја – из Злопољца, и Дане Дракулић Брато, Божо Вигњевић и други из Јанковца. С нама је пошао мој отац, као сеоски кнез. Из Злопољца смо кренули када су стигли Јанковчани и преко Вркашића и Гаревица, те моста на Клокоту стигли у Бихаћ. На мосту преко Јарка, на улазу у град са западне стране, наишли смо на усташку стражу. Зауставила нас је сумњичаво загледала, питала ко смо и куда ћемо, а онда нас спровела према Клостеру, гдје је данас музеј Авноја и Поуња, а онда, послије извјесног времена, у стару пошту преко пута зграде часних сестара. Ту је био усташки стожер.

Чекали смо од 9 сати ујутру до нека 2 сата послије подне. Нико нас више није ништа питао, нити нас је позивао и тражио. Док смо тако чекали, наишла је група усташа којој је био старјешина Рецо Трејић из села Попара, крај Бихаћа. Њега сам познавао још са посла у Београду. Као земљаци виђали смо се и за вријеме рада и послије. Трејић нам је пришао и запитао оца зашто смо дошли и ко нас је довео. Послије су он и отац отишли у Клостер и разговарали са биљежником. Не знам шта су и о чему разговарали, јер нам отац о томе није ништа казао, али се отуда вратио потиштен и забринут. Рецо Трејић је дошао касније, сам и умјесто ријечи, главом дао знак да пођемо. Одвео нас је до жељезничке рампе у Прекоуњу, према Хатинцу, кратко рекао да идемо кућама и да никада више не долазимо у град.

Када смо прошли Хатинац, Бакшаиш и Краље, те избили на Језине, отац се усправи и рече да смо се за сада спасли, а убудуће – шта нам Бог да. Пошто смо тражили да објасни те загонетне ријечи, он нам укратко исприча да су Срби изгубили сва права, да су ван закона и да се сав српски народ нашао у тешкој ситуацији. Све је то сазнао од Реца Трејића.

Непуну недјељу дана касније отац је добио позив да одмах дође на неки састанак у усташку општину Врста. Но он се у међувремену изненада тешко разболио (ускоро је и умро од те болести), па је, умјесто да он иде, послао на састанак мене. Сједиште општине у Врсти било је у кући Мудрића. Идући селом угледао сам на једној згради велики плакат на којем сам, између осталог, прочитао да се Срби оптужују за удруживање с циљем да помогну борбу Совјетскоз Савеза и да се позивају сви одани држављани нове, Независне Државе Хрватске, Муслимани и Хрвати, да се свим средс-

твима боре како би се "српска гамад" искоријенила. Када сам то прочитао, начас сам стао као окамењен, а затим се, и не јавивши се на заказани "скуп", вратих кући у Злопољац.

На ливади Стеве Почуче, званој Богдановац, наишао сам на групу косаца, међу којима су били Стево и Лука Почуча, Милан Радаковић и други. Испричао сам им шта сам видио и прочитао у Врсти, те сви они одбацише косе, посједаше на откосе и – поче разговор. У међувремену домаћица донесе ручак, али нико не окуси ни залогаја. Жустро смо разговарали о томе шта ћемо и како ћемо. Ја сам им испричао и догађај у вези с такозваном регрутацијом.

Сутрадан, у нећељу дошао је у Злопољац Томица Кнежевић, усташа из сусједног села Краља, са још једним усташом. Тражили су најприје мене, питали шта радим и гдје сам. Ја сам их, прије него што су дошли пред кућу, видио и правовремено се склонио у наш, тзв. Секулића гај, одакле сам прешао у кућу сестре Миље Почуче. Чекали су ме до подне, а онда су и они кренули ка кућама Почуча. И опет сам имао среће да их спазим на вријеме и побјегнем. Они су ухватили Ђурђа Почучу, одвели га у Бихаћ и затворили у Кули. Жена Јека му је одлазила и односила храну, а једном недјељно и рубље да се пресвуче. Када је први пут донијела прљаво Ђурђево рубље, показивала нам је како је крваво и поцијепано. Једног дана Јека је вратила јело које је однијела мужу – више га није било у Кули.

Био је то први човјек из Злопољца који је настрадао од усташке руке. Касније смо сазнали да је убијен на мјесту званом Привор, код села Грабежа, близу каменолома, уз цесту према Босанској Крупи.

Исте недјеље кад и Ђурђе Почуча, крајем јуна 1941. из општинског мјеста Врсте одведени су Божо Влајисављевић Божина и Милан Зец, родом из села Костела на Уни. Усташе су их живе бациле у једну јаму на Завељу, повише Бихаћа. Милан Зец је успио да побјегне, а Божо Влајисављевић је погинуо. У јаму су бачени и Перо Ступар, син трговца Браце Ступара из Бихаћа и још неколико људи. На Завељу је било неколико безданки у које су бацани недужни Срби.

Приликом бјекства из безданке на Завељу Милан Зец је ишао крај Гаравица и преко Злопољца за Јанковац. Повише моста препливао је ријеку Клокот. У Злопољац је стигао код сесте Росе, удате за Николу Кајтеза. Био је поцијепан, измрцварен и гладан. Чим се мало одморио, јео и пресвукао ново одијело, кренуо је даље. Најприје је стигао код Добре Цвјетичанина, свога кума, у Јанковац. Ту се склонио у неку шипрагу и задржао недјељу дана.

Цвјетичанин ми је тих дана открио да се код њега склонио Милан Зец и испричао његову трагедију. Био сам радознао и рекао да бих желио да се с њим састанем. То ми је убрзо пошло за руком.

Нашли смо се у једној шумици. И њему и мени било је јасно да треба нешто предузети да би се људи склањали и спасавали од усташа. Зец ми је тада испричао да је у село Осредак, код Острошца, долазио Мирко Турић,

члан КПЈ из Цазина и да је разговарао с њим. Турић му је рекао да, гдје год може преноси људима да се склањају од усташа, јер постоји опасност да их одведу и побију. О разговору с Николом Зецом обавијестио сам Ђуру Клашњу из Злопољца.

У међувремену су, усташе на пријевару, ухапсиле и одвеле: Војина Марића из Осретка, неког Муниба из Острошца, Триву Смиљанића и Мирка Турића. Провјерио сам то преко Мате Челана из Вркашића, који је био стражар у Кули. Он ми је рекао да су сви затвореници у Кули у великој опасности и да ће убрзо бити ликвидирани ако се некако не извуку. Уједно ми је, у највећем повјерењу, одао да усташе убијају све Србе који дођу у Кулу, а ако неког и оставе, то је само због лажне пропаганде и мамца за друге.

Затим је дошао период када су усташе почеле купити све вићеније и богатије људе и из Злопољца, Јанковца, Привилице, Јасике, Врсте, Бугара, Српске Гате. Одводили су их под изликом да иду на присилан рад, тобоже на зараду, у Њемачку, али сви су они углавном ликвидирани на многобројним губилиштима у околини Бихаћа.

Из села Злопољци су одведени: Лука Кајтез, Ђуро Куга, Илија Кајтез, Стево Почуча; из Јанковца: Вид Тртица, Миле Иванчевић, Триво Дошен, Добре Цвјетичанин, Душан Ћулибрк; из Питошње: Илија Кесић Ђуро Бибић, Јошо Десница, Симо Владетић и други. Од те, доиста велике, групе вратио се једино Душан Ћулибрк из Јанковца. Требало је да он послужи као "убједљив" доказ да се Србима ништа не догађа.

Једнога дана чувао сам краве на ливади поред пута кроз Злопољац. Падала је киша и био доста тмуран дан, као да је јесен. Путем је наишао човјек с фесом на глави. Застао је и питао имам ли цигарету. Био је покрупан и повеће округле главе. Мало смо невезано разговарали, а онда дошљак рече да је Муслиман, да се зове Хуска Миљковић и да обавијестим све људе Србе, у селу и околини да се како знају и умију склоне од усташа, да ни један одрастао Србин не чека усташе код куће, јер им је поглавник Анте Павелић дао задатак да све Србе побију за три мјесеца. Напоменуо је, међутим, да се не треба предавати и изгубити вјеру, јер да ће убрзо доћи вријеме када ће се усташком зулуму стати на крај...[1]

---

[1]Илија Секулић; "Злопољчани сложно против свих ратних зала" ПОДГРМЕЧ У НОБ, страна 887, 888 и 890

ЕСАД БИБАНОВИЋ

КАД ТИ НИЈЕ ЈАСНО И ТЕБЕ ЋЕМО

...За релативно кратко вријеме у свим насељима у којима су живјели припадници муслиманске и хрватске националности формиране су овакве усташке јединице од добровољаца: У Кулен-Вакуфу и Калатима по шест а Орашци и Ћуковима од по пет усташа, с рojницама на челу. Додијељена им је касније група од 17 усташа из Босанског Петровца са Младеном Шњаћем, на челу, трговачким помоћником из Загреба. Тако се само у Кулен-Вакуфу стално налазило око 25 усташа. То је била релативно велика и јака група, која је у условима када већина народа није имала оружја наносила зла.

Осим тих униформисаних усташа, у свим овим и другим мјестима нашао се још понеко ко је као жбир, потајно или као идеолог јавно, помагао усташку власт од првог дана њеног формирања. Неће се погријешити ако се каже да је таквих било више у овом крају. Сви су они били антикомунистички оријентисани, рекло би се често гори и загриженији павелићевци и од самог Павелића.

Дакле, све је било спремно. Чекао се још само званичан миг, па да ове до зуба наоружане усташке јединице крену и у злочине против Срба.

Кроз град се негдје у јулу пронијела вијест да је усташки таборник Матијевић својом руком убио пет кнежева из околних села и пет овдашњих радикалних вођа. Овом злочину, према причању присуствовали су чланови табора и све мјесне усташе. Он им је на очигледан начин показао како треба убијати људе и да не смије бити никакве милости.

Како му је усташка формација била још малобројна и преслаба за крупне подухвате какве је наумио извести у овом крају, Усташки табор у Кулен-Вакуфу обраћао се Великој жупи Крбава и Псат у Бихаћу за помоћ. Љубомир Кватерник упутио му је једну сатнију усташа у фесовима. Знајући да је огромна већина мјештана против убијања недужних људи, ова сатнија је мобилисала већи број цивила из мјеста, међу којима је било и добровољаца, па су заједно кренули у акцију у села на личкој страни. Том приликом попаљено је више сеоских кућа и господарских зграда и убијено много људи, жена и дјеце. Усташе и цивили су довели доста ситне и крупне стоке и већу групу мушкараца у Кулен-Вакуф. Мушкарце су затворили у школи, као таоце. Српски сељаци су у самоодбрани ранили неколико цивила из Кулен-Вакуфа.

Чим је партијска организација дознала да су бихаћки Јевреји депортовани на Човку, село око 4 км од Кулен-Вакуфа и распоређени по кућама, отишао сам у ово село и повезао се с једним младићем и дјевојком (сви су изгледи да је то био један од Кавезона и његова дјевојка српске национал-

ности). Упозорио сам их на опасност која им пријети од усташа и предложио да бјеже. Тога дана нису ни могли ништа одређено рећи док се не посавјетују са старијим, а мене су замолили да навратим за два дана. У уговорено вријеме сам се нашао с истим младићем и дјевојком. Сусрет је био врло срдачан. На моје изненађење, обавијестили су ме да се старији људи не слажу с мојим приједлогом, сматрајући да је њихова интернација привремена, да ће трајати неко вријеме, док се држава не среди.

Убрзо иза Јевреја усташе су иселиле и бихаћке Србе и преко Доњег Лапца довеле у Кулен-Вакуф. Ту су привремено живјели у школској згради.

...Захваљујући таквом раду, у тако рећи данонoћној активности на спасавању српских породица и појединаца учествовали су осим чланова Партије и њених симпатизера, бројни мјештани кријући их у својим кућама, набављајући им пропуснице и омогућавајући бјекство из града. Тако је од укупно 106 припадника српске националности, колико их је 1941. године живјело у Кулен-Вакуфу, на овај или онај начин спасено њих педесет и девет. Међутим, то није било све: доброчинства мјештана осјетили су и многи други људи изван Кулен-Вакуфа.

Ахмет Пехливановић, зв. Ахмица, мухтар на Островици намјерно је чешће долазио у Калате и у друга села са циљем да обавјештава људе да се склањају испред усташа.

Иван Ђокуловић зв. Ицељ из Калати стално је упозоравао људе на опасност, а пред сами усташки поход на неки српски заселак трчао је испред њих и говорио људима да бјеже. Ко год га је послушао није страдао.

У близини куће нађен је мртав, па се претпоставља да су га убиле усташе.

Јаков и Иван Ходак, браћа Јосе Ходака из Клишког Пољица, интензивно су радили на спасавању људи, својих комшија. Тако су "око 60 Срба пребацили преко ријеке Уне из Рајноваца на личку страну, како би их извукли испод усташког ножа". Усташе су примијетиле да Ходаци сарађују са Србима, па су их заједно са свим члановима њихових породица депортовали у Кулен-Вакуф. Ту су живјели и спавали на улици.

Приликом убијања Срба Ибрахим Војић је пришао усташама и повишеним тоном их питао: "Зашто убијате праве, здраве људе?" Зликовци су се зачудили таквој његовој храбрости, па су рекли: Када ти није јасно и тебе ћемо!" Заиста, одмах су га убиле. Тако у истој гробници заједно са орашким Србима, лежи један Муслиман, жртва усташког терора у овом крају.

Усташе су сваког дана доводиле ухапшене Србе у Кулен-Вакуф. Те људе су смјештали у школу, а одатле су их везане жицом као цјепанице товарили у камионе и зором одвозили до Боричевца, ту их убијали и бацали у Боричевачку јаму.

Одвоз убијање и бацање људи у ту јаму усташе су држале у највећој тајности. Али, као и свака друга тајна, и ова је била кратког вијека. Још тада се говорило да је та јама, са ширег подручја тромеђе, прогутала око 1.500 људи, углавном одраслих мушкараца Срба.

Када је пут према Боричевцу постао несигуран за саобраћај усташе су ухваћене сељаке доводиле у Кулен-Вакуф, ту их убијали, бацали у дугачке ископане канале поред школе и православне цркве, припремљене искључиво за убијања.

Фрањо Одић из бихаћа, који је стицајем околности спавао у истој соби с Владимором Вебером, заповједником домобранске сатније у Кулен-Вакуфу, каже да је школа била пуна талаца и да су усташе стално крстариле, хватале и ту доводиле људе. По Одићевим ријечима, Миро Матијевић и Младен Шњарић, трговачки помоћник из Загреба, чији је брат у то вријеме, као усташки официр био у Босанском Петровцу, одлазили су свако вече, између 9 и 10 сати, у школу и уз свјетло батеријски лампи бирали и одводили људе. Ови зликовци су носили ланчиће са крижем око врата када су ишли на клање људи, а враћали се руку крвавих до лаката.

Након извјесног времена, само због двојице усташа Ивице Павелића из Боричевца и неког Куленовића из Клишевића, који су погинули у борби с наоружаним сељацима на Бушевићу, код Кулен-Вакуфа, усташе су првих дана августа одједном поклале 100 талаца Срба и бациле у канал поред школе.

Усташе су стално одводиле људе из школе и убијали их, а многе су прије тога вријеђале и понижавале. На примјер, група од двадесетак младих људи, живих костура, који су до тада страховито страдали од глади и жеђи, претходно су водале по граду и тјерале их да вичу "живио краљ Петар!", а онда их "одвеле на брдашце, до цркве око које је био ископан канал". У цркви су те људе клали, а затимих извлачили за ноге и бацали у канал.

Када је ријеч о обиму усташких злочина, треба обухватити и она села која су послије рата прикључена СР Хрватској, а била су у саставу куленвакуфске и орашке општине. Убијено је из Штрбаца, Кестеновца, Бушевића и Сеоца 66 лица, из Калата 159, Гечета и Палучака 39, Великих Стјењана 9, Малих Стјењана 3, Великог Очијева 11, Малог Очијева 6, Мартин-Брода 6, Човке и Пркоса 16, Лончића 25, Рајновца 84, Островице 37, Орашца 35, Клишевића 37 (убијени на Гаравицама код Бихаћа), Калуђерице 16, Ћелија 6 и Кулен-Вакуфа 42 – 597 одраслих мушкараца, жена и дјеце. Овом збиру треба додати и један број мушке дјеце и стараца из Притоке и Рипча које су усташе побиле у Кулен-Вакуфу. Ако се дода још око 1.500 жртава, бачених у Боричевачку јаму онда излази да је око 2.000 људи српске националности на најзвјерскији начин побијено на ширем подручју тромеђе око Кулен-Вакуфа.

Усташким злочинима српско становништво је доведено у безизлазан положај. Добијао се утисак да је уништавање овог житељства главни задатак тадашњих власти. Осим стријељања и бацања у јаме, неколико породица је нестало у пламену запаљених кућа у Калатима и на Пркосима, а појединци су полуживи затрпани у канале поред школе и цркве. Против припадника српске националности подузимане су читаве хајке, сличне онима које људи понекад подузимају против звијери.

У злочинима почињеним над српским становништвом у Кулен-Вакуфу и у селима око њега нису учествовали директно окупаторски војници, већ искључиво локалне усташке и намјерно упућене "стране" усташе са фесовима, које су се у току припрема и у извођењу злодјела тендециозно дозивале муслиманским именима. То су били пресудни чиниоци да се код српског сељака у окол-

ним куленвакуфским селима створи мишљење да су овдашњи "Турци" главни иницијатори, организатори и извршиоци свих тих зала. Такво мишљење је убрзо преовладало. Оно се повезивало са прошлошћу, а на њу се затим надовезало све остало.

Кад су устаници, учесници у акцији на Боричевац, извукли двојицу преживјелих људи из Боричевачке јаме, били су ганути оним што су видјели и што су од њих чули. Задуго нису вјеровали да је то стварност и да је могла бити тако груба...

...Злочини извршени у јунским, јулским и августовским данима 1941. над српским житељством уједно су до тада највећи и најгнуснији у историји становништва овог краја...

...Једне августовске ноћи, сједећи, чули смо да је међу усташама настало неуобичајено комешање. Галамиле су, псовале и лупале вратима. Након извјесног времена све се стишало. Ушле су у канцеларију. Сви смо осјећали да нам се спрема нешто страшно. Чусмо како се отворише канцеларијска врата и нечије кораке како се приближавају нашој ћелији. Напетост је достигла врхунац када је зликовац руком ухватио мандал. Снажно га је повукао и ћелијска врата су се отворила. С врата усташе наређују Стеви Владетићу да изађе. Он трчи. Неколико секунди након нечујног разговора у соби, Стево поче јаукати. Јауци су постајали све јачи. У ћелији је страх обузела људе.Сви смо одхукивали, а Душан, Стевин млађи брат, и отхукивао и у стојећем ставу сам себи час чупао косу, час ломио прсте. Небројено пута је поновио: "Брацо, мој драги брацо!" Када је Стево престао давати знаке живота, врата ћелије се опет отворише. Исти усташа одведе и Душана. На исти начин убише и њега. Иза Душана дође ред на Љубицу Срдић. Јасно се чуло како је таборник пита од кога је чула да су се руски падобранци спустили у Бубњу. Она је то порицала. Али, одједном наста гужва. Затим се чуше тупи ударци кундака. Срдићка прво поче молити да је не туку, јер има малог сина, а онда вриштати из свег гласа. Њени крикови могли су се чути све до града...[1]

---

[1] Есад Бибановић, БИХАЋ У НОВИЈОЈ ИСТОРИЈИ (1918.-1945.), Том I, "Куленвакуфски комунисти у радничком покрету устанку", страна 430, 431, 432, 433,434, 435, 436, 437, 439 и 440.

СТЕВО ДРАКУЛИЋ

ОДМАХ ЗАТИМ САМА ЈЕ СКОЧИЛА У

... " Међутим, око 3 сата изјутра у нашу кућу је стигао усташа.

Пробудио нас је и рекао да одмах идемо на игралиште "Баска". Ништа не треба носити, рече, на игралишту ће вас задржати до подне.

-Биће претрес кућа- рекао је. Није то због тебе, Будо, већ због твога сина. Он је скупљао оружје, књиге....

Све сам то добро чуо, јер сам се пробудио чим је усташа ушао у кућу. Спавао сам у другој соби и погледао кроз прозор. Имао сам шта и да видим: око куће војска. И, сви смо се брзо спремили и отишли на игралиште. Тамо је већ било много народа...

На игралишту смо заджани неколико сати. Од нас су тражили да предамо све што имамо више од 500 динара. Изнад тог износа нико несмије имати ни паре. Неко је питао да ли се тај износ односи на сваког члана породице. Одговорено је потврдно. Већина није имала шта да преда.

Ми који смо имали нешто, или ништа, тражили смо од оних који имају више од 500 динара да нам дају. Међутим, престрашен народ због пријетњи, радије је предавао вишак новца усташама, мислећи при томе да ће стећи њихову наклоност. При предаји новца, усташе су женама неких трговаца и службеника скидале бурме, прстење, златне ланчиће, сатове, наруквице и други накит.

Потом су нас стрпали у талијанске камионе и одвезли у Кулен-вакуф. Уз пут је било свакојаких сцена. У сјећању ми је остала једна Бишћанак са малом дјецом. Изгладњела, дјеца су плакала и тражила хљеба. Мајка није имала ни залогаја да им да и бацила их је у Уну, а одмах затим и сама је скочила у ријеку. Имала је два мушкарчића, а муж јој је био на раду негдје у Аустралији.

Од Кулен - Вакуфа до Мартин-Брода ишли смо пјешке. Пратиле су нас усташе. Када неко због умора није могао да иде – тукли су га. У Мартин-Броду су нас задржали два дана. Мобилисали су сеоска кола, нас потрпали у њих и - правац Босански Петровац.

У путу су пријетили, тукли, но никога нису убили...

... Увече, при повратку из Дринића, дознао сам да су тога дана усташе одвеле мога оца. Тражили су и мене. С оцем, у више камиона одведени су сви одрасли мушкарци, међу којима и Петар Пјевић, Михајло Влаисављевић, Лука и Љубо Наранчић и многи други који су тога дана затечени у Петровцу. Тобоже, одведени су на рад на Плитвице. Међутим, нико не зна куд су их одвели и гдје поубијали.

Сутрадан, према договору, требало је да се вратим у Дриниће и да одем у Дрвар, али већ рано из јутра Босански Петровац је био опкољен војском. Није се могло никуда макнути из куће. Преко дана је више пута навраћала усташка патрола.

Увече су дошли и извели Милана Кугу и мене пред кућу да нас стрељају. Када сам излазио из куће, мајка ми је дала стари очев капут. Прије него што је одведен, отац ми је оставио капут и у њему сат још из Француске и налив перо. Док је капут дотурен до мене, нестало је и сата и пера. Све извадили, ваљда рачунајући да ми неће бити потребно. Поставили су нас уз штали и наредили да дигнемо руке увис. Са мном и Миланом био је још један младић из Петровца. Окренули су нас према зиду. Међутим, у том тренутку је неко прескочио капију и рекао: "Не овдје, Водите их у затвор!"

Извели су нас на улицу, гдје су нас задржали око три сата.

У затвор смо доведени тек у поноћ. У ћелији није било никога другога осим нас тројице. Гурнуше нас унутра и закључаше врата. Ми смо сјели на палаче и причали о томе како ће нас стријељати. С тим смо се готово помирили. Цијеле ноћи нисам спавао.

Када сам изјутра пришао прозору имао сам шта да видим: лешеви, све леш до леша. По зидовима крв, плућа и дијелови тијела. Једна мачка је ишла преко оне крви, најела се, шира него дужа. Рojеви муха! Бројне људе су изгледа поубијали током јучерашњег дана, па нису имали времена да склоне лешеве.

Те ноћи су више пута долазили и лупали на наша врата. Један је псовао Меху кључара:

"Сигурно се налокао ракије, па не можемо да га нађемо, да и ове овдје изведемо...

А други је рекао:

"Само њега да нађем, и њега би заклао као јањца.

На нашу срећу, Меху нису нашли...

...Јутрос, кад сам устао , видио сам да су ми панталоне крваве, јер сам сједио у локви крви. Изгледа да су клали на сваком кораку. Наша палача је такође била крвава и на њој је било људске косе и дијелова тијела...

... Наше мајке су исте вечери, када смо се нашли у затвору, дигле узбуну. Миланова мајка је од некога сазнала за Татјану Кршњави, Миланову школску другарицу, која се познавала са главним усташом у Босанском Петровцу. Ишле су код ње, клечале пред њом, молиле и кумиле да нас некако извади. И она нам је спасила живот"[1]

---

[1] Стево Дракулић; " Прогонство, слобода, бјекство за Београд", ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 150,151,152.

БРАНКО ЋОПИЋ

СТАНУ СУ ПОСЛИЈЕ РАЗНИХ МУЧЕЊА ЗАКЛАЛИ

"Усташе су Бихаћ претвориле у велику тамницу, а средиште око којег се вртио цијели живот тога града, око којег су се плела сва страховања, мржње, сузе и проклињања; била је тамна, каменица средњовјековна Хасан-кула и до ње, у истом зидом ограђеном дворишту, исто толико слогласна зградетина звана "Бригада".

Ту се, у том жалосном, крвавом кругу, вртио читав живот овога усташког звјерињака, ту су данонећно парадирале усташке величине: Енвер Капетановић, Јаков Џал, Риц и остали.

Кула је била средиште и сједиште усташке жупе Крбава-Псат. Решетке, букагије, самице, ланци и погребно звецкање кључева – то је био животни оквир Хасан-куле и "Бригаде".

У ту злогласну кулу усташе су једнога дана, одмах послије избијања устанка, довеле младе другарице Стану Сучевић и Наду Беоковић, студенткиње, и бациле их у влажну самицу у дну куле...

И док су њихови другови и другарице све више потпаљивали буктињу партизанског рата широм Југославије, Стана и Нада трунуле су у студеној тамници Хасан-куле. Муслиманка која им је понекад носила храну прича да су на њима од влаге трунуле хаљине и ципеле, а виљушке, ножеви и кашике које су код њих остајале послије неколико дана биле су покривене рђом.

Сваке ноћи у самицу су упадале налокане и острвљене усташке звијери и премлаћивале их и газиле цокулама све док се не би уморили. Једне ноћи, за вријеме једног од тих бескрајних мучења, Стана је узвикнула: "Зар имање мог оца које сте опљачкали не може купити један метак да ме убијете?!" А често у ноћи, док су испребијане и крваве лежале на мокру поду самице, чуле би у даљини пушке и митраљезе и с посљедњим напором снаге устајале би до прозора.

- То се чују наши партизани. Они ће једнога дана ипак доћи, заиста ће доћи.

Партизани су дошли, али оне их нису дочекале. Послије три мјесеца мучења усташе су их једнога дана извеле на познату бихаћку кланицу, на поље Гаревице. Ту су, најприје пред очима Надиним, на комаде исјекли њезина друга Брацу, а затим је њу сам зликовац Енвер Капетановић распорио. Стану су, послије разних мучења заклали.

Послије повлачења наших снага из Цазина усташе су довукле у Бихаћ мноштво жена из околине Цазина и све их поклале. Међу њима је било и дванаестогодишњих дјевојчица. У једном налогу који је нађен код убијеног војника Раме Мелкоча, усташки логорник из Бихаћа наређује према налогу великог жупана, дасе поред Срба од 16 до 100 година побију "и Влахиње које су сумњиве и које вам дођу до руке" . ...

Другарице Стана и Нада имале су право. Партизани су заиста дошли. Промарширали су крај њихова заједничког гроба на Гаревицама. Отворили су сва врата на Хасан-кули и на "Бригади". Данас су те обје тамничке зграде празне и пусте. Удворишту, усред круга којим су шетали затвореници, остало је још једино једно кржљаво самотно дрво. Чини се као да се и оно [1]

---

[1] Бранко Ћопић: "Бишћанке у усташком звјерњаку", ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 216 и 217

ЂУРО ВУЊАК

ЗАВАРАТИ ШТО ВЕЋИ БРОЈ ЉУДИ

..." Посљедњег дана јула усташе су одвеле на губилиште већи број људи, нарочито из села Лохова, на лијевој обали Уне, насупрот Рачићу. Свега два дана касније, 2 августа, у Лохово је нагрнула читава руља паликућа и кољача из Рипча, Голубића и Скочсаја. Одводили су кога су затекли, пљачкали све што се могло однијети, а затим, палили све од реда. Спаљено је читаво горње Лохово, нешто више од пола села...

... Прије устанка и у првим седмицама од његовог почетка, усташе су у Рачићу, Лохову и околним селима успјеле да похватају и одведу око 400 недужних људи. Само једног дана, у другој половини јула, у раним јутарњим часовима , при вршидби су ухватили око 45 старијих људи и младића из Рачића и одвели их у затвор. Њих 9, међу којима и Миладин Сурла, били су у групама по два три послани у села Дољане, Хргар, Липу па и у личко село Небљусе, да би ти људи својим "искуством" и присуством доказали да нова власт не терорише и не убија исправне мјештане. Они су савјетовали својим сусједима да не бјеже, да ником ништа неће бити. Намјера је била јасна: заварати што већи број људи, а затим са свих страна упасти у села и похватати што више мушкараца способних за борбу. Миладин Сурла се вратио у Рипач и рекао усташама да им сељаци не вјерују, јер у рипачком затвору још увијек има четрдесетак затворених Срба. Усташе су тада пустиле све који до тада нису били убијени, њих око 45, и они су дошли к нама у села.

Међутим, неки су због своје небудности, а и због тога што су се колебали, крајем августа поново ухваћени приликом једног продора усташа у село и заједно с неким људима из Рипча, Притоке, Голубића и других села отјерани у Кулен Вакуф и тамо убијени.

У јулу и августу усташе су неке ухапшене људе из свих ових села побиле и Забарицама иза Рипча, а већину одвеле на Уљевите баре и Гаравице недалеко од Бихаћа и тамо их побиле."[1]

---

[1] Ђуро Вуњак, Устанички дани у Рипчу- Усташе пале Лохово, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 848 и 849

ЂОРЂЕ РАДАКОВИЋ

УБИЈАЛИ СУ СВЕ ЖИВО ШТО СУ ЗАТЕКЛИ КОД КУЋЕ

... "Првих дана јула 1941. Усташе већ спроводе праве хајке по српским селима и масовно одводе људе, убијајући их на Гаравицама, Рисовцу и другим губилиштима. Из Притоке, Лохова, Клишевића, Рипча, Голубића, Сокоца и Заложја одведени су скоро сви одрасли мушкарци, а из осталих села по 10 до 30 људи. Из Притоке је отјерано више од 150 људи. Из Горијевца су најприје отјерали Ђорђа Пепића, Ђуру Радаковића, Стевана Радаковића, Марка Кењала, Вују Кокота, Михајла Ковачевића,, Ђурђа Савковића, Ђурђа Новаковића, Видосава Чанка и друге.

Пошто се сазнало за судбину отјераних људи, већина преживјелих је почела да се склања у шуме. Свако се склањао гдје је знао и умио, без неке организације, највећма у шуме Грмеча између Хргара и Суваје и у Барачушу, а жене су остале код куће и наставиле да обављају пољске радове....

... Дан касније, око 5 сати ујутро, јаче усташке снаге су продрле у Горјевац. Запалиле су прво кућу Марка Дурека, па куће Стоисављевића, Наранчића, Грбића и даље редом.

Усташе су цијели дан палиле село и пљачкале све до чега су стигле. Убијале су све живо што су затекли код куће, од дјетета до старца. Побијено је више од 125 душа, а запаљено 110 кућа са свим господарским зградама-читаво село осим кућа Ковачевића и Матијевића, које су биле даље према Хргару."[1]

---

[1] Ђорђе Радаковић: Горјевац у првој ратној години, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 854 и 855

СТЕВО БУРСАЋ

НАРОД ОВОГ КРАЈА ГА ЈЕ ПРОЗВАО ЦРНИМ ПЕТКОМ

"Убрзо послије априлског слома појавиле су се у Кулен-Вакуфу и околини прве усташке групе које су почеле да тероришу српско становништво у Клишевићу и другим околним селима. У јулу су усташе почеле да пљачкају српска села, одводе и убијају невине људе. Први је одведен и ликвидиран Никола Бабић, син Јовин, угледни домаћин из засеока Бабића. Убио га је на кућном прагу један усташа из сусједног села Ћукова.

Чим је Бабић убијен, остали мушкарци су почели да бјеже од кућа у шуму Љуточ и околне шикаре...

...Крајем јула стигла је у Клишевић Софија Бабић из Липе. Она нам је пренијела оно што је тамо чула - да је начелник нове општине у Липи Џафер Ибрахимпашић поручио да се сви људи прикупе код својих кућа, да се направи списак одраслих мушкараца и да се достави њему, а он ће свакоме гарантовати живот.

Људи су томе повјеровали и вратили се кућама. К њима је на Клишевић дошао и начелник Џафер. Сакупио је мушкарце код школе у Буковцу, између Клишевића и Ћукова и почео да их "пописује". У међувремену су се појавила и двојица усташа с пушкама на готовс, повезали присутне и одвели у Ћукове. Људи су схватили да су преварени и да су им животи угрожени, али је било касно. Неки су почели да пружају отпор, позивајући се на Џаферов позив и обећање, али су их усташе почеле тући и малтретирати. Највише се противио Дане Јапунџа, па су га због тога највише тукли. У Ћуковима су их затворили, а већ сутрадан одвели у Рипач, гдје су, према причању неких Рипчана , побијани на оближњим барама и затрпани у јарке и баруштине. Тада су из Клишевића одведени и убијени: Лазо Бурсаћ, Марко и Ђурађ Тесла, Ђуро Половина, Миле Зорић, Миле Половина, Дане Јапунџа, Миле Пилиповић, Војислав Џакула, Душан и Марко Дошен, Стево, Ђуро, Мијат и Никола Бабић, синови Илијини, затим Саво, Божо, Јово, Стојан, Јанко, Ратко, Никола, и Милиадин Бабић, синови Којини, те Марко Бабић Јанков. Гојка Бабића су убили у Јазмаку, ниже куће према ријеци Уни, дан прије његових рођака и браће. Учитеља Саву Стојановића ухватили су у кући Јове Бабића и пред много чељади звјерски мучили, дерали кожу, копали очи, а онда га измрцварена и унакажена бацили у јарак и на њега положили велику камену плочу. С учитељем Стојановићем одвели су и убили Мику Бабића Ђуринова, младића од 20 година.

Ликвидирање Бабића и других извршено је 25. Јула 1941, два дана прије устанка. Био је петак, а народ овог краја га је прозвао црним петком, јер су у једном дану убијена 32 сељака..."[1]

---

[1] Стево Бурсаћ, Клишевић првих дана устанка, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 857 и 858

МУХАМЕД ХАЏИХАЛИЛОВИЋ

СЈЕДИО САМ У КУПЕУ СА ХОЏОМ БОРИЋЕМ, ЗЛОГЛАСНИМ УСТАШОМ ИЗ ЦАЗИНА

... " Идући за Бихаћ, у Крупу нисам могао свратити, јер су усташе, четири сатније најгорег херцеговачког олоша, које су тих дана прошле кроз Приједор, оставивши стравичан траг, стигле у Крупу, те када сам покушао да изиђем у град, жељезничка станица је била блокорана... одлучио сам да продужим пут за Бихаћ.

У возу према Бихаћу сједио сам у купеу управо с хоџом Борићем, злогласним усташом из Цазина, о коме сам још у Бањалуци чуо да је једнога дана , послије икиндије (муслимански обред око 4 сата послије подне), позвао је Муслимане да крену на нека православна села и да становништво побију. На челу тако организованог "похода" налазио се он лично. Када ми се у разговору представио и рекао, не без хвалисања, да је он хоџа Борић, скаменио сам се. Колико се сјећам, био је прилично угледан, млађих година, са чалмом на глави и са великим пиштољем, који се видио испод кратког сакоа.

Осим тога, сјећам се добро да сам на успутном пролажењу од Бос. Новог према Бихаћу, поред малих жељезничких станица, редовно виђао велике гомиле земље преливене кречом. Када сам упитао шта оне значе, неки су ми путници, међу њима и усташа Борић, причали да су у тим гомилама сахрањени бројни побијени Срби, које су закопале четири поменуте усташке сатније..."[1]

---

[1] Мухамед Хаџихалиловић, "Мукотрпне стазе курира обласног комитета, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 208

ЈОВО ШЕВО

ЈАУЦИ ЖРТАВА СУ СЕ МОГЛИ ЧУТИ НА ХРГАРСКОЈ СТРАНИ

... " Чим је била успостављена, усташка власт је почела да спроводи терор над српским становништвом. Терор се нарочито појачао послије напада Њемачке на СССР. У јулу су усташе стале да одводе и убијају људе из свих српских села бихаћког среза. Најприје су одведени по десетак људи из сваког села, а крајем јула су одводили све које су успјели да ухвате. Са Хргара је одведено и побијено 10 људи: лугар Срето Радишић, Спасе Дракулић, Ђуро Поповић, Бакић, Триво Поповић, Лазо Пашић, Ђуро Пухача, Илија Зорић, Никола Зељић, Брко, Михајло Пепић и Божо Пјевић. Одвели су их на превару и побили на Гаравицама код Бихаћа.

Крајем јула усташе су побиле и неке људе из других околних села на њиви званој Прекућница, код Рипча: јауци жртава су се могли добро чути на хргарској страни."[1]

---

[1] Јово Шево, Премошћавање братоубилачких понора, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 859

СПАСЕ РАДАКОВИЋ

ОТЈЕРАЛИ ОКО 80 ЉУДИ ДА РУШЕ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ У БИХАЋУ

..." Наше село терорисала је група од десетак усташа из сусједних муслиманских села Винице и Чекрлије. Првог су опљачкали Илију Познановића из Лугова, који је у Воларицама имао посјед и на испашу догонио стоку. Отели су му све благо и земљу, отјерали петнаестак говеда , читаво стадо оваца и све што је имао у кући, а земљу су пописали као "државну." Сакупили су људе са Грабежа и приморали их да косе, копају и жању и обављају друге пољске радове у корист усташких породица, а сами би купили кокоши, обијали амбаре и сл. У такве "мобе" знали су да одједном сакупе и до 50 највиђенијих људи и омладинаца.

Српске куће су биле непрекидно изложене пљачки. Пљачкаши су пекли јајце на ражњу, отимали сир и хљеб, одјећу, покриваче и друга добра. У прво вријеме нису одводили људе са Грабежа, осим на присилан рад, са којег су се ови враћали већ истог дана навече.

Једном су са Грабежа отјерали око 80 људи да руше православну цркву у Бихаћу. Но усташе се нису задовољиле само тиме. Њихов терор је растао из дана у дан.Са свих страна су стизале вијести о злочинима усташа, а заједно сњима и гласови о о припреми народа за отпор.

Датума се не сјећам, али знам да је био уторак.

Обавјештени смо да су одведени сви мушкарци из сусједног села Притоке, затим неки из Малог, тзв. Српског Заложја, Тихотине и Хргара. Исте ноћи су са Грабежа, из засеока Воларице , која је тада припадала Хргару, одвели Василија и Ђуру Узелца. Остали су успјели да побјегну..."[1]

---

[1] Спасе Радаковић, Грабеж и његов герилски одред, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 881 и 882

ХИЛМИЈА ЛИПОВАЧА

ЗНАО САМ КАКВА ИХ СУДБИНА ЧЕКА

... "Од краја јуна усташки терор над Србима у Рипчу и у селима рипачке општине се нагло повећава. Усташе су нарочито од почетка јула хапсиле Србе и затим их одводили у Бихаћ на губилишта. То су чиниле Бихаћке усташе уз помоћ жандарма и неколико усташа из Рипча. Најприје су хапшене и одвођене на губилиште групе од по 10-15 из сваког села, тобоже као таоци, да би пред крај јула након једне десетодневне паузе у организовању злочина хапшење и убијање Срба добило масовне размјере. Да би умирили јавност и пребацили кривицу за злочине на такозване дивље усташе, који наводно врше убиства без знања власти, званични органи су пустили на слободу један дио ухапшених Срба уз наговјештај да ће бити пуштени и остали. Пошто није било убистава у то вријеме избјегли Срби су се почели враћати својим домовима. Усташе су пред народом та хапшења оправдале појавом "четничких банди" у српским селима, које су их тобоже почеле нападати. Наравно, никаквих наоружаних група није било у селима рипачке нити липске општине.

Приликом хапшења недужних људи усташе су се служиле преварама, а у појединим случајевима и уцјенама. Тако су људима говорили да их воде на рад, а ако би се неки од њих, за чије хапшење су усташе биле посебно заинтересоване, негдје склонио, усташе су га уцијењивале пријетњом да ће му побити чланове породице. Тако су, на примјер, запријетили Арси Новаковићу, предратном командиру жандармеријске станице, да ће му убити малољетног сина уколико се Новаковић не пријави усташама. Да би спасио сина, Новаковић се пријавио. Одмах је ухапшен, одведен у Бихаћ и убијен.

Извјесно вријеме усташе су настојале да злочине над Србима сакрију од јавности. Нису успјеле. За убијање Срба дознао сам од Абдулаха Имбрахимпашића из Бихаћа преко мога оца Шерифа убрзо послије првих група "талаца"... Крајем јула имао сам прилику да и лично видим призор који је свједочио о злој судбини похапшених Срба. Наиме, једног дана нашао сам се са чланом Комитета Фахром Мицићем у фотографској радњи Љерке Силберштајн, која се налазила у непосредој близини бихаћке Куле. Видјели смо како усташе измрцварене Србе кундацима и бајонетама изгоне из дворишта Куле и утјерују у камионе. Истога дана Мухарем Галић ми је рекао да усташе масовно убијају Србе на Гаравицама, код Бихаћа.

При повратку из Рипча око 11 сати затекао сам у Притоци код цркве два или три камиона пуна људи, окружена усташама. Неколико Срба усташе су спроводиле према камиону у којем су се налазили сељаци из Лохова. Неки су ме препознали и довикивали ми да јавим њиховим породицама како иду на рад у Њемачку. Знао сам каква их судбина чека , па сам покушао да се приближим камиону и да им на неки начин дам до знања да бје-

же. Усташе су ме грубо отјерале. Међу њима сам препознао Абдулаха Софтића и неког Рогића из Голубића.

У упозоравању Срба на опасност уз савјет да бјеже од усташа чланови групе и други антиусташки расположени Рипчани наилазили су на тешкоће.... Истовремено, недужни српски сељаци нису могли схватити ни прихватити да их било која власт, па и усташка, може без кривице и суда убијати. Отуда је знатан број Срба одбојно дочекивао упозорење и савјет да бјеже - шта више, неки су такве савјете сматрали злонамјерним провокацијама. Ипак многи су нас послушали и тако се спасили од усташког ножа. Већи број Срба из Рипча такођер је ухапшен и убијен. Наша настојања да им помогнемо била су узалудна, поред тога и због јаке усташке контроле.

У хапшењу Срба истицао се и мјесни усташа Салко Мујић и остала браћа...."[1]

---

[1] Хилмија Липовача, Рад комунистичке групе у Рипчу, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 1, страна 373,374 и 375

МИРКО ТУРИЋ

ГОВОРИО ЈЕ МОЛИТВУ ТАКО ЗАНОСНО, ОДУШЕВЉЕНО И СВЕЧАНО КАО ДА МУ ЈЕ ПРЕД ОЧИМА САМ ГОСПОД БОГ

..."Свој долазак у Бихаћ, Макс Лубурић је обиљежио низом строго повјерљивих стручних скупова, на којима је усташе и полицијске одабранике поучавао вјештини мучења и убијања...

"Једним јединим метком" говорио је убијам десеторицу. То сам вам научио у емиграцији на Липарима у Италији. Потребно је само да сва десеторица буду потпуно поравнати у потиљак. Знате, људи су обично различите висине. Е, ту је вјештина: поравнати сву десеторицу у потиљак, тачно у длаку. Како то урадити? Уз помоћ летве, то јест уске дугачке даске. Та летва се постави на главу свој десеторици, стим да сваком налегне на главу. Тада је равнање у потиљак потпуно И онда циљаш као по концу – у потиљек задњег, али тако да погодиш у потиљак и оног првог. То је то...

Макс Лубурић је сматрао да је дангуба чекати прилику која тек треба да наиђе и пред својим ученицима изведе игру смрти, па је 28. јуна, ноћу, из Куле , двама камионима под јаким обезбјеђењем и у пратњи старих и младих усташких полицијских агената, повео на губилиште код Скочаја групу Срба у којој су били и комунисти Милан Рого Обрадовић, Страхиња Ћело Радетић, Драго Билбија и Душан Куга, студенти, затим стари бишћани Илија Ђукић, пекар, Љубомир Бањеглав, грунтовничар, браћа Перо и Душан Ступар, трговци, и приличан број сељака из околине Бихаћа.

Будући да је жртвама, као и крвницима, било јасно шта слиједи, од тренутка када су камиони узели смјер према Пљешивици до њиховог избијања на велику кучу, како су мјештани звали кривину гдје се цеста Жегар - Заваље губи из вида, гледано из Жегара, Душан Куга ... ослободио руку која је била везана за руку Драга Билбије и... муњевито искочио из камиона и стуштио се низ падину покривеном младом шумом. Настала је узбуна, вика пуцњава за Кугом, пуцњава у Драга Билбију и остале који су покушали да бјеже, тако да је и овај злочин изведен друкчије него што су његови зачетници и извршиоци предвидјели. Започевши одмах потјеру за Душаном Кугом, усташе су, у наступу помаме због овог кикса, остале жртве на брзу руку поубијале у Скочај-Буковцу.

С истом свирепошћу, усташе ће неколико дана касније, у Рисовцу, раштрканом селу на путу Босанска Крупа –Крњевша, поубијати грађане Србе ухапшене у Бихаћу првог дана фашистичког рата против СССР, а

наредних дана становнике приградских насеља Крижа, Притоке, Јабланова код Покоја...

...Тако сам ухапшен и одведен на саслушање...

Истрага у Цазину над свима ухапшенима је завршена за два дана. Већ трећег дана, запрежним возилима, под јаком стражом, кренули смо за Бихаћ.

Чим смо стигли у Бихаћ, спроведени смо у Кулу. Распоређен сам у Бригаду....

...Али већ два дана касније, крајем прве седмице боравка у затвору, мислим у суботу 19. јула, усташе су почеле масовно доводити Србе сељаке у затворско двориште. Њихово предсмртно мучење, бацило је у сјену све, па и она најгора дотадашња збивања, размјерима и жестином злочина....

... Сваки дан, до овог старог затворског здања, усташе углавном камионима доводе групе од 300- 700 сељака, убацују их у затворски круг, све два и два везане узицом, жицом или ланцем, за по једну руку (десна рука лијевога за лијеву руку деснога)..

Усташе, одмах или након кратке станке, од сироте раје одузимају сав шаролоки багаж с којима је сваки домаћин од своје куће понио и некакву наду да се, упркос свим слутњама и страховањима, ипак неће најгоре десити...

Скупљајући их по селима, усташе су им говориле: "Идете на присилни рад, с државном дозволом понесите све што вам треба", а сада , пред овом грдном, црном затворском кућерином одједном бива јасно да је тај позив најобичнија усташка кљуса, ступица која води право у погибију.

А када и гдје, то није било јасно? Па, ти крвопилци нису тајили ко су, шта су, за чим иду! А како да ти буде јасно, побугу брате, да држава има рачуна да затре толике праве- здраве људе? Па, сви су они дошли на позив државе, јер они мисле, они су увјерени да се без ње, државе, проклетнице, не може и да се она мора слушати па чија била да била.

Од тих питања долазиле су и мука и утјеха у исто вријеме. Али за њих, за та питања није било времена - њих су прекинули, прегазили којих петнаестака-двадесетак батинаша који су по правилу, без претходног одабирања, онако насумице, штапом, кундаком, пендреком, корбачем, ланцем, чекићем, кљештима и другим средствима, већ према личним склоностима и припремама, тукли и газили масу везаних сељака који су сједјели сагнутих глава, ћутке. Тек овдје-ондје отео би се риједак уздах и покоји пригушени звук, који се ваљда од стида пред толиким бројем страдалника није огласио као крик... Али било је појединаца и група, који су на ово батинање одговорили гласним плачем, јауком и запомагањем из све главе.

Тешко је рећи шта је острвљене злочинце већма распомамљивало: трпљење без јадања или оно са кукњавом. Једанпут су се окомљивали на несрећног човјека што гласа од себе не даје, а други пут на оног што кука. У

једној групи би нашли да изазовно дјелује "онај што се" по њиховим ријечима "испрсио ко пехливан", а другој "онај што се" опет према њиховој замјерци "скупио ко форинт сира".
Нарочито су страдали људи са великим брковима које би зликовци кидали кљештима и гурали овим мученицима у уста да их једу....

Често сам се питао, али никако нисам могао одгонетнути, откуда та мржња, та провала мржње која човјека од најбољег чини најгорим бићем у васколиком свијету природе.

...Једног поподнева, приљубљен уза зид до самог прозорског рама, гледао сам та невјероватна звјерства и невјероватна трпљења, кад се изнебуха с језом зачудих, откуд мени, или негдје око мене, ко кад ми уво звони, неки чудни, ни мој ни туђи, глас који непрекидно, десетинама, стотинама пута, понавља Мажуранићев стих " Нити писну нити зуби шкрину"... и ја не могох, не смједох више да гледам у те призоре помраченог ума. Повукох се у угао собе, на мјесто гдје спавам, и на једвите јаде обуздах очајање које у мени тек што није распамећено крикнуло.

Све је у том злочињењу било као у каквом кошмару, произвољно, непредвидиво, зазорно, с једним јединим правилом да сваки појединац од тих неколико стотина људи у свакој групи мора бити више или мање тучен, мучен, повријеђен и тако припремљен за убијање које је слиједило за неколико сати- колико да дођу камиони да се ти измрцварени људи потоваре и превезу на губилиште на бихаћком пољу, на Уљевитим барама и Гаравицама.

...У затворском кругу и даље сваки дан пакао: масакрирање по неколико стотина сељака, међу којима се понекад нађе и по који свештеник, учитељ, биљежник, трговац, који се познају по спољњом изгледу, бради, одјећи....

...Препознао сам једну велику групу сељака с цазинског подручја који су до рата свраћали у нашу гостионицу и у нашу кућу.... попеосам се на прозор... махнуо им руком кроз гатре...прстом испод гркљана показао да ће бити убијени. Али умјесто да се побуне, моји сељаци закукаше као сиње кукавице:"Јао млада недјељо што смо ми криви, јадни смо!" Долетјеше усташе и псовком и тучом их зачас ушуткаше и одмах затим приступише својој већ уобичајеној мучитељској работи, коју више нико од нас није смио стално да прати.

Усташе су се неколико пута забављале тиме што су се сељаци сами тукли, па су им, изведеним на бетонску стазу за шетњу, давали пушке без затварача и нагонили их да, трчећи у круг, сваки од њих удара пушком као коцем онога испред себе. Људи су од тих удараца по глави и леђима посртали и падали и до једног остајали да леже, док би оног посљедњег што је остао на ногама поново убацивали у сљедеће коло...

...И тако се , по луђачкој замисли мучитеља и покорном пристанку мученика, на бетонској стази, претвореној у крваво гувно, обављала крвничка вршидба: умјесто жита млате се и газе тежачке главе...

...Али у затворском дворишту су се и даље свакога дана догађали масовни злочини, закојеје билоновотошто су сада, изгледа били вођени руком неког монструозног редитеља који за своју психопатску ћуд сваки пут приређује друкчију представу на овој затворској сцени страве и уажаса.

У једној групи од око 700 сељака био је и један поп, у мантији тридесетогодишњак, висок, згодан, црне, велике, одњеговане браде. Но и без свештеничких обиљежја, онби се својом наочитошћу издвајао у свакој средини.Примјетивши га, неки усташки старјешина је наредио да поп дође горе к њему, на доксатић, тик уз наш прозор до врата да чита очењаш, гледајући са свом оном масом везаних сељака у ставу мирно, у сунце које је, тек прешавши зенит, највећма жегло.

Ко зна шта је свештеник тада мислио и осјећао, али је мало рећи да је наређење извршавао са највећом усрдношћу - својим баршунастим баритоном, он је говорио молитву, наглашавајући поједине ријечи тако заносно, одушевљено и свечено као да му је пред очима сам господ бог. Никада ме у вријеме док сам вјеровао у бога ниједан религијски чин није ни приближно тако узбудио као ова молитва од које су ме срси низ леђа пролазиле.

Изгледа да је ова сцена узбудила и мучитеље, који су се, чим је молитва била завршена, на знак пиштаљком, са жестином већом него икад раније предали свом звању и занимању.

Људи су ударани по глави, углавном кунндацима и чекићем, падали као снопље, крв је црвено бојила косе, капе, колијере, земљу - право разбојиште по којем су зликовци газили и даље ударајући беспомоћне жртве. Када се све стишало, уз зујање муха, неколицина усташа се забављала такмичењем двојице колега - ко има више у џеповима ископаних људских очију, које су пребројавали као што дијеца броје пиљке.

У једној великој партији од око 600 сељака нашао се и дољански поп Илија Тинтор, везан за једног... сељака. Попа Тинтора сам знао из виђења, јер је повремено из Дољана силазио у Бихаћ и понекад се састајао са мојим стрицем Пером.
Он је одмах привукао пажњу усташа и ја с прозора избројa њих 17 у групи која се запутила према њему...

У једном тренутку, гласна команда се разлијеже по затворском дворишту – Пружи руку-

И, поп Тинтор испружи десну слободну руку, у коју исти онај усташа што је малочас командовао из пивске боце сасу неку течност и подвикну:

-Намажи браду!

Па када поп послуша, усташа кресну шибицу и запали попову браду. Лизну пламен са обадвије стране попова лица и оно се у један мах претвори у буктињу.

И двојица – тројицаусташа отклонише поглед у страну када згасну пламен и указа се грозно, црно и мрко, печено попово лице.

А поп је ћутао, безгеста и гримасе, скамењен, каосфинга, каочудо природе...

Када сам погледао доље, попТинтор и његов другузаједничкимузама стајали су пред стражарском кућицом, лицем окренутим према групи усташа, испред које је био и онај што је попу запалио браду... а онда палибрада трже бајонет, ископа попу око и рече

-Друго ти остављам да видиш гдје ће ти бити гроб-.

А поп Тинтор је и даље стајао као да се то њега не тиче.

Ја побјегох с прозора , склупчах се на мјесту гдје спавам и длановима покрих очне дупље, а прстима ушне канале, да више никог и ништа не видим и нечујем....

У једној од наредних група са око тристо сељака био је и Ђуро Брко Босанчић, крупна, жилава људина из села Грмуше...праћен славом сељачког борца.

Њему су злочинци кљештима покидали велике, риђе, поточене бркове, ... и било је нечег што је подсјећало на легендарног предводника сељачких бунтара Матију Гупца.

Када је Брко без бркова , испаћен и изубијан, пао ни жив ни мртав, злочинци су дуго, дуго мрцварили сељаке, на начин, на који смо ми затвореници, звали крвава вршидба.

Али десило се да је један ситан, жгољав сељак, педесетих година, шћућурен под зидинама које опасују затворско двориште, остао не примјећен. И таман кад су пошли да се одморе док не дођу камиони који ће измрцварене људе пребацити на мјесто њихове коначне ликвидације, крволоци... су опазили овога усамљеника...

-Шта ћеш ти ту?- Обраћа му се усташа који га је први опазио.

-Нико ме није звао- одговара сељак.

-Е, сад те зовемо, дођи овамо-!

Сељак устаде и када приђе групи зликоваца у окрвављеним униформама и чизмама, међу којима су били млади бишћани Миркец Голубовић, Никица Вицковић и Давид Прша, један усташа му нареди:

-Опсуј краљицу Марију!

Сељак одмах изговори наређену псовку и стаде. Усташа рече:

-Још!

Сељак опсова још једанпут и опет ућута.

_Још, још, десет, двадесет, тридесет пута, не, псуј док не кажем доста! У срџби заповједи исти усташа.

Сељак одвергла псовку у три ријечи по прилици педесетак пута, док се у групи која је са свих страна опкољавала не зачуше гласови да је доста.

-А сада- извољевао је даље наредбодавац-опсуј српску мајку!

Сељак као да се надао таквој заповиједи, без оклијевања, мртав хладан, рече:

- Нећу!
- Шта кажеш?! – нарогуши се наредбодавац.
- Нећу-! Опет суво и одлучно одби сељак, на шта силници засикташе све један гласнији од другога:
- Чујете ли ви момци ово!
- Пази мајкуму, па шта је њему?
- Он је луд!
- Гле бједника, па тај још пркоси!
- То је зато што је читав! Удри јадова да га памети научиш!

И навалише на њега, ко ногом, ко руком, ко батином, и он, слабушан и јадан, паде ћутећи као заливен, а усташе наставише да га ударају и газе по глави и леђима, рукама и ногама. Када су, најпослије застали, да би га упитали хоће ли да послуша, он више ништа није чуо ни видио, вјероватно ни осјећао; мора да је био мртав, па га убице оставише, озлојеђено псујући због те његове "влашке", скотске непокорности.

Ја лично сам налазио да никад ничем потреснијем, одважнијем и поучнијем нисам присуствовао. Јер тај неугледни, ситни, сиромашни сељак, који је од колијевке до тога задњег дана, знао ваљда само за биједу и невољу и зато постао старцем прије времена, по свој прилици појма нема шта је патриотизам и револуција... али у одсудном тренутку, кад питање је како не бити, и то без алтернативе, даје јединствен примјер људскости и јунаштва, честитости и самопријегора, као да је читав живот посветио најбољим, нај племенитијим тежњама човјековим кроз вјекове. "[1]

---

[1] Мирко Турић, Од фашистичке окупације до бихаћке Куле 1941, ПОДГРМЕЧ У НОБ, Књига прва, страна 180, 181, 186, 190, 191, 195, 199, 200, 202 и 203

ХАЈРО КАПЕТАНОВИЋ

У многим мјестима нестало је Срба

... " у Бихаћу, гдје је августовских дана, још боље, љета и јесени 1941, у овом граду и околним мјестима било крви до кољена.

У бихаћком округу убијено је у јулу, августуисептембру 1941. преко 20.000 људи, жена и дјеце, већином Срба....

... За непуна три мјесеца страховладе усташких злочинаца просто је измјењена структура становништва у Бихаћу, Великој Кладуши, Босанској Крупи и другдје. У многим тим мјестима нестало је Срба. То су најгнуснији, најподлији и најсвирепији злочини.

Кад се говори о злочинима усташа, желим да истакнем злочинца о коме се мало говорило. Јакова Џала, предстојника у Бихаћу 1941. године. Он је био наредбодавац, али и извршилац злочина... Друга је личност , иза Љубомира Кватерника, као организатор злочина у цијелом овом крају. У Кули је 5.000 људи најгрозније мучио и убио. /мисли се на Кулу у Бихаћу)

Да противрјечност садашњице у свијету буде још очитија, тај злочинац још живи у Аустралији.

Морам истаћи крволока Макса Лубурића, који је као инструктор за клање и убијање људи дошао у Бихаћ да подучава усташе како да то раде. Прва таква убиства извршио је Лубурић лично у Завељу код Бихаћа.

Љубомир Кватерник ће, исто као Лубурић, са фесом на глави, извршити прве покоље над Србима у великокладушкој цркви и ту директно показати како треба убијати људе.

Нечувене злочине и садистичка мучења над хиљадама Срба и Јевреја вршио је и Енвер Капетановић, усташки сатник родом из Љубушког. Асистирао му је Јусуф Пашагић, бивши брицо...

Злогласни Миркец Голубовић, пропали ђак, такође је чинио невиђене злочине и садистичка звјерства над познаницима и ђацима с којима је некад ишао у школу...

Оваквих извршилаца злочина, мучитеља, садиста и крвника било је много..."

[1]

---

[1] Хајро Капетановић, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, страна 425 и 426

ГОЈКО БЕСЛАЋ

У току рата су три пута горјела

..."Босански Дољани са Дубовском и Клишевићем имали су 1941. године 217 домаћинстава, која су у току рата три пута горјела. Када се рат завршио, 15 маја 1945. овдје није било нити једне куће нити стаје... Посљедњи пут село је спањено 1. марта 1945. године. Тада је све изгорјело... Непријатељ је на најсвирепији начин убио 132 чељади, а 153 је умрло, највише од ратних страдања - жена, стараца и дјеце...."[1]

---

[1] Гојко Беслаћ, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, страна 464

ДУШАН НАРАНЏИЋ

МАЛУ ДИЈЕЦУ СУ НАБИЈАЛИ НА БАЈОНЕТЕ

..."Крајем августа 1941. усташе су запалиле 100 кућа и убиле око 110 људи, жена, омладине и дјеце. Ово је био стравичан призор. Прво су пуни камиони војске пошли из Бихаћа према Босанском Петровцу. Нису дирали народ који се налазио код кућа. Онда се војска вратила из правца Дубовска почела да пали и коље недужни народ. У исто вријеме је посада у Кланцу добила појачање из Рипча и Бихаћа и кренула у паљевину и клање, с доње стране села. То је било иживљавање усташке хорде. Малу дјецу су набијали на бајонете, затварали у куће људе, жене и дјецу и потом спаљивали. Тог дана су поклане и побијене породице: Балаћа (2 члана), Иванчевића (3), Совиља (4), Пилиповића (1), попа Тинтера, Вукмирица (2), Грбића (12), Новаковића (9), Радаковића (5), Вујновића (9), Пепића (1), Милинковића (1), Кењала (1), Чанака (10) и Грубора (3 члана).

Од усташког терора од 1941-1945. године изгубило је живот 150 чланова домаћинстава из Горјевца, док од фашистичког терора умрла 54 члана у збијегу, што укупно чини 204 члана."[1]

---

[1] Душан Наранчић, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, страна 452

ЉУБО ДОТЛИЋ

НАЈПРИЈЕ СУ УСТАШЕ ОДЕЛЕ УГЛЕДНИЈЕ ЉУДЕ

Одмах по успостављању усташке власти у Бихаћу и околини, маја 1941, почео је терор над српским становништвом. Најприје су усташе одвеле угледније људе као таоце, а иза тога, у јуну у јулу систематски су наставиле прогоне, мучења, убијања и одвођења у Рипач и даље. Људи су бјежали у шуме и удаљена села - Хргар, Рачић, Доњане и Лику. Села око Бихаћа и усташких упоришта су исељена – Личко Петрово Село, Мељенац, Лоховска Брда и Лохово, с лијеве стране ријеке Уне, а с десне стране, Заложје, Ружица, Притока, Бијело Брдо и Рипач. Сви старији људи и омладинци одведени су и ликвидирани, куће спаљене, имовина опљачкана, а жене и дјеца протјерани према Петровцу и Кулен-Вакуфу. Само из Рачића је одведено око 100 људи и омладине у периоду мај-август 1941. године. Ова села остала су практично без становништва па нису ни могла да се дижу на устанак..."[1]

---

[1] Љубо Дотлић, Бихаћ у новијој историји, (1918-1945), Том 2 страна 435

МАРИЈА КЕЊАЛО- БАЛАБАН

ВЕЋИНА ЈЕ ПРЕДОСЈЕЋАЛА ДА КОРАЧА У СМРТ

"Усташе, предвођене групом познатих зликоваца, дошли су у село Притока у суботу 26. јула рано изјутра око четири сата. Ухапсиле су према списку 12 Срба из овог села и заселака Баре и Плоче и пет из заселака Бијело Брдо и Дангубе. Одвели су их у бихаћку Кулу и сутрадан у току ноћи, убили на стратишту Гаревице. Ово су биле прве жретве масовних покоља становништва. У вријеме њиховог хапшења усташе су говориле да их воде на испитивање и да ће се сви убрзо вратити својим кућама.

У недељу 27. јула масовно су хапшени Срби у Притоци. Остали су само инвалиди Ђуро Рабата, Марко Матић и Мићо - Милан Кењало. За ово хапшење усташе нису дале никакво објашњење. Сви ухапшени смјештени су у цркву. Вјеровали су да им не пријети никаква опасност. На улазу је била стража од незваничних, такозваних дивљих усташа. Око 11 сати стигли су из Бихаћа камиони, којима су ухапшени одвезени у Бихаћ, изравно на подручје Гаравица, гдје је у току ноћи 27/28 јула извршена масовна ликвидација. Убијање је трајало цијелу ноћ. Са стратишта су успјели побјећи само Никола и Михајло Стојић из Притоке. Склонили су се у Голубићу, тражећи заштиту неког познаника. Обојица су ту убијена. Јер, са стратишта нису смјели остати свједоци.

Многи су се тада сјетили једног младића, али касно, који је у суботу или недељу, 19. или 20. јула, дошао из Бихаћа. Био је градски одјевен. Застао је поред православне цркве, у чијем су дворишту мјештани заједно читали дневник Хрватски народ. Младић им је предложио да не читају усташки лист, да усташе припремају зло Србима и да треба да бјеже и припремају устанак. Нису му вјеровали. Сматрали су да шири панику.

Усташе су у току ноћи 29/30. августа покупиле цјелокупно становништво Притоке и у раним јутарњим сатима 30. августа повеле у колони према Бос. Петровцу. Колону су са свих страна пратили усташе и оружници.

У селу Горјевац, које цеста цијелом дужином пресјеца, видјели су стравичне призоре злочина извршеног претходног дана. Још су се пушила згаришта кућа. Свуда су се видјела измрцварена тијела мушкараца, жена стараца и дјеце у локвама згрушане крви, заједно са лешевима убијене стоке и разбацаним стварима. Све је подилазила језа од ужасног призора смрти.

По наређењу усташа, колона је наставила пут према Кулен-Вакуфу, оптерећена тешким осјећањима и злим слутњама. Већина је предосјећала да корача у смрт. Ипак, нада није била изгубљена. Устаници су напали усташку пратњу ове колоне у намјери да ослободе заробљено становништво, али у томе нису успјели. Ослободили су само мањи дио и одвели у

Дољане. С осталим дијелом колоне усташе су продужиле према Кулен-Вакуфу. Ту су ухапшени преноћили на отвореном простору. Сутрадан око 9 сати образована је колона за настављање пута према Мартин-Броду. Приликом образовања колоне сви су пролазили кроз шпалир. Издвајани су и задржавани сви мушкарци изнад 12 година, па и веома млади ако су били развијенији. Задржана су и три инвалида. Сви који су задржани у Кулен-Вакуфу убијени су. Смо су се спасили они који су се преобукли у женску одјећу...."[1]

---

[1] Марија Кењало-Балабан, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2 , стр. 434 и 435

ДАНИЦА ВУЛОВИЋ-КРЉИЋ

ИЗ ВАТРЕ ЈЕ УСПЈЕЛА ПОБИЈЕЋИ ДЕВА РАДИЋ

"Капитулација старе Југославије 1941. године затекла ме као ученицу другог разреда Реалне гимназије у малом селу Заложју. Као и сваком дјетету српске националности, било ми је запријећено да се и даље школујем. Убрзо је услиједило злостављање од стране усташа.

Прво су усташе запријетиле да у НДХ не може бити Срба, да сви морају примити другу вјеру. Затим су почеле да на разне начине изазивају српско становништво, да најприје пљачкају новац, а затим и осатлу имовину. Мој отац и још неколико мјештана (један од њх је био Сава Гаћеша) , послије упозорења нашег најближег комшије Хусеина Чавкића да се склоне, отишли су у шуму Међугорје и скривали се неколико дана. Али, вратили су се. На позив да ђдођу у џамију у Ћехиће и пређу у другу вјеру, отишло је њих пет-шест (Крљић-Ступари и Циганови ћи). Међутим, одведени су у затвор у Кулу у Бихаћ гдје су мучени. Затим су похапшени сви мушкарци Срби од 15 година па даље-око 80 , и са овим из затвора на свиреп начин убијени. Сами су себи, измучени и сломљени копали гробнице у које су, послије мучења живи закопани. Сусједи усташе причали су да је мој отац из гробнице дозивао: "Јао моје шесторо дијеце!"

Нама су рекли да су мушкарци одведени на рад. Ни нас жене и дјецу нису поштедјели. Са џамије су пуцали на наше куће. Склањали смо се у подруме гдје смо спавали. Једно дијете је рањено (Гојко Јанковић). Све су нам одузимали: стоку, жито и друго. Забранили су нам да се жито носи у млин. Ми дјеца дежурали смо око куће док би мама и остала одраслија дјеца мљели жито млином за кафу. Најтеже је било кад су почели силовати млађе жене. У једној таквој најезди усташа мајка је нас дјецу окупила око себе, као и неке друге мајке, и припремила да, скривајући се, одемо близу села Покоја до ријеке Уне, да се чврсто ухватимо једно за друго и сви заједно скочимо у Уну, да се утопимо. Док смо били у таквом грчу, уз плач дјеце и јаук дјеце, гледајући једно у друго и у мајке, наишли су домобрани. Кад су видјели како нас муче, наредили су да нас ослободе и да нам врате краве да би смо имали млијека и жита. Дозволили су да се жито самеље. Тако смо се закратко донеклле ослободили злостављања.

Негдје у јулу или августу 1941. усташе су почеле палити српске куће у заселку Бараковцу...

Сву дјецу и жене су затворили у куће Крљића, Ступара и Циганови ћа. Дрско су нас истјерале из ових кућа након два три дана, ударајући жене кундацима и бацајући дјецу у гомиле. Спровели су нас према шуми у бли

зини Грабежа... У шуми су наредиле да продужимо према Грабежу... У неколико праваца разбјежали смо се у шуми Грабежа...

Наши рођаци из заселака Хендовца, породице Крљић, Радић, Шешић - њих 49 жена и дјеце, које су задржали док су нас прогонили, одведени су, чини ми се у кућу Буде Шашића и у њој спаљени. Из ватре је успјела побјећи Дева Радић (мислим да се тако звала) и преко шуме, с опекотинама, пошла према Уни да се утопи. Спасио ју је неки жељезничар дао јој своју одјећу и одвео часним сестрама у Бихаћу, гдје је дочекала ослобођење овог града 1942 године. Међутим, усташе су је касније убиле јер су се плашиле да не открије оне који су вршили злодјела. Остало је живо њено дијете које је рођено док је била код часних сестара, јер је из ватре побјегла у другом стању...."[1]

---

[1] Даница Вуловић-Крљић; Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, стр. 432 и 433

ВАЈАН ПОПОВИЋ

ИМАЛИ СМО ЖИВЕ СВЈЕДОКЕ, АЛИ НИСМО ТЕМЕЉИТИЈЕ ИСТРАЖИВАЛИ

"У току љета 1941. године цијела територија Поуња је по стравичности и броју убијених на више десетина стратишта, од којих многа ни до данас истражена била у знаку усташких насиља масовних размјера, стрељања и клања српског становништва.

Био је то прави усташки геноцид.

Усташки органи су настојали да униште све трагове, али у свему нису успјели. Сјећам се да смо након освајања Бихаћа у априлу 1945. године пронашли дио архивских докумената Усташког стожера, а нешто и усташког логора и Жупске редарствене области... Одмах смо утврдили да је најважнија архивска грађа однесена и спаљена... Ми смо од народа сазнали за главне коловође у овим покољима. Осим тога, скоро не постоји ни једно стратиште с кога неко није успио побјећи. Тако смо имали живе свједоке збивања и описе, али нисмо темељитије истраживали...

Усташка власт започела је владавину хапшењем талаца. Прво су ухапшени виђенији људи, по неколико из сваког села, нарочито свештеници, учитељи, трговци предузимачи у шумским пословима и превозници. Масовна хапшења талаца започела су још током маја 1941. године... Оваква хапшења обуватала су само Србе мушкарце... Уочи католичког празника Св. Антуна, 13. јуна, услиједила је серија масовних хапшења под изговором да се све чини ради заштите од нереда. Ухапшене су одвели у Бихаћ, у злогласни затвор Капетанову кулу. Овај затвор и Бригада ускоро су били пуни затвореника. Пошто затворског простора није било довољно, кориштене су и друге зграде, нарочито њихови подруми. Већ средином јуна групе затвореника одводили су наводно на рад у Њемачку, а заправо на ликвидацију. Из Хргара су одведени Спасо Дракулић, Лазо Пашић, Михајло Пепић, Божо Пјевић, Ђуро Поповић-Бакић, Триво Поповић, Ђуро Пухача, Никола Зељић Брко, Илија Зорић и још тројица. Нису их везали код кућа, већ када су се сви похапшени окупили на једном мјесту на крају села. Везане су их довели у Рипач... а затим ...одвезли у Бихаћ у Капетанову кулу, гдје су били мучени У току јула све су их одвели и побили на стратишту Гаравицама....

...Мјештани Хргара вјеровали су тада званичном саопштењу да су мушкарци одведени на присилни рад и да ће послије завршетка послова сви доћи кући. За право стање затвореника сазнало се тек у јулу 1941, када је Ахмет Ибрахимпашић из Рипча преко неке жене са Хргара јавио да мушкарци из села нису на присилном раду већ у затвору у Капетановој кули. Колико се сјећам, порука је гласила :

- Мушкарци који су одведени нису упућени у Њемачку, већ су затворени и били побијени. Бјежите куд ко зна.-

...У селу Грмуши усташе су извршиле масовна хапшења мушкараца у току јула 1941. Све су одвели у Капетанову кулу, а потом ликвидирали на стратишту Гаравице.

У селу Притоку дошле су усташе и оружници у пратњи наоружаних цивила негдје у јулу 1941. Похапшене Србе смјестили су у цркву. Затворили су врата и посавили стражу. Послије су отишли у гостионицу Ђуре Коруге и лумповали. Негдје пред подне дошли су камиони из Бихаћа и превезли све ухапшене. Све су их смјестили у Кулу. Након десет дана одвезли су их на Гаравице и побили. У току ноћи се са подручја Гаравица често чуло штектање митраљеза. Већина становника уопште није знала да су то биле масовне ликвидације колона доведених Срба са ширег подручја око Бихаћа, затим Лике и Кордуна. За ова убијања сазнали смо тек у августу. Међутим, знали смо за стратишта на другим мјестима, али за ово најмасовније доста касно смо сазнали....

Међу великим губилиштима је и једно у шуми Осоју код села Врсте, гдје је у љето 1941. убијено неколико стотина људи из неколико села.

У непосредној близини Рипча на подручју званој Забаре, направљено је стратиште; двије веће вододерине испуњене са људским тјелима убијених Срба из села Клишевића, Лохова, Бијелог Брда и Тихотине...

У Малом Заложју усташе су у кућу Јанковића смјестиле 49 жена и дјеце, а затим запалиле.

Ови злочини само су дио многобројних злочина на многим стратиштима на подручју Бихаћа, гдје је убијено 12.000 људи из Босанске Крајине, Лике, Кордуна и Баније. На неким од ових стратишта ни данас нема спомен-обиљежја."[1]

---

[1] Вајан Поповић, Бихаћ у новијој историји (1918-1945), Том 2, страна 429, 430 и 431

БРАНКО ВУКАДИНОВИЋ

З А В Р Ш Н А Р И Ј Е Ч

Рефератима и саопштењима са првог Округлог стола, аутентичним изјавама живих свједока и прикупљеним документима, успјели смо да по први пут истински и јавно проговоримо о злочину, који се може назвати злочином геноцида, с обзиром на огроман број жртава страдалих у систему стратишта, који има заједничко име "Гаравице 1941".

Тај злочин је плански извршен да потпуно са лица земље, на подручју ондашњег округа Бихаћ, систематски истреби Србе, Јевреје и Роме, и заувијек затре све што је српско, јеврејско и ромско.

Циљ нам је био, да са највећим могућим пијететом поменемо жртве, уредимо и заштитимо гробнице и тиме обезбиједимо вјечни мир упокојенима. Циљ нам је такође, да сачувамо и доградимо спомен обиљежје на начин да оно не збуњује већ свједочи и буде својаврсни сјет, опомена и училиште.

Циљ нам је да се не забораве невине жртве и види докле допире људска безум кад страст влада разумом а оружјем прави власт.

Нека то буде мјесто на коме ћемо се поклонити жртвама фашиста у лику усташа, мјесто на коме ћемо се помолити за опрост и замолити да се не заборави, како се више никад, нигдје, то не би поновило.

Без Вас који сте својим рефератима и ријечима учествовали на овом Округлом столу и оних који су аутентично свједочили или доставили документе, или на било који други начин дали свој допринос овом важном питању, циљ не би био испуњен, нити би истина била објелодањена.

Да није било свих вас, не би било Округлог стола, нити овог Зборника, а истину о томе злочину заувијек би ућуткала усташка кама. У овом тренутку испуњавам још једну обавезу, да вам се у име породица и родбине страдалих на Гаравицама и у име Одбора свима искрено захвалим.

Све ово представља дио истине о страдању српског, јеврејског и ромског народа у љето 1941. године од стране Павелићевих усташа.

Ако је ово и само први корак, добро је.

Надам се да ће у интересу живота свих нас на овим просторима други наставити тамо гдје ми станемо, поштујући изреку да "свако путовање почиње првим кораком".

Овај први корак који смо у овом тренутку учинили сматрамо га добром трасом за прави пут до истине.